

ΔΙΕΘΝΕΣ
ΣΥΝΕΔΡΙΟ
INTERNATIONAL
CONFERENCE

Εισηγητές και Περιλήψεις Booklet

Η ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΣΤΟΝ 21ο ΑΙΩΝΑ

ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ & ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

CHRISTIAN ORTHODOX THEOLOGY IN THE 21st CENTURY

CHALLENGES & PERSPECTIVES

24-28
11.24

Υπό την αιγίδα
της Έκκλησίας
της Ελλάδος

Under the
auspices
of the Church
of Greece

Έθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών
Κεντρικό Κτήριο, Πανεπιστημίου 30
Άμφιθέατρο «Άλκης Αργυριάδης»

Βουλή των Ελλήνων - Αίθουσα Γερουσίας
Ίστορικό Αρχείο ΕΚΠΑ
Πολιτιστικό Κέντρο «Κωστής Παλαμάς»

Great Hall of the National and
Kapodistrian University of Athens
Main Building, 30 Panepistimiou str.
«Alkis Argyriadis» Amphitheatre
Hellenic Parliament - Gerousia Hall
Historical Archive of NKUA
Cultural Center «Kostis Palamas»

**Ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία στὸν 21ο αἰῶνα
Προκλήσεις καὶ Προοπτικές**

**Εισηγητὲς καὶ Περιλήψεις
Booklet**

Ἀθήνα 24 – 28 Νοεμβρίου 2024

Τιμητική Έπιτροπή

Ἡ ΑΘΠ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης
κ.κ. Βαρθολομαῖος

Ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος
κ.κ. Ἱερώνυμος Β΄

Ὁ Πρύτανης τοῦ ΕΚΠΑ
Καθηγητὴς Γεράσιμος Σιάσος

Ὁ Κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ
Καθηγητὴς Ἐμμανουὴλ Καραγεωργούδης

Ὁ Κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ
Καθηγητὴς Πρωτοπρεσβύτερος Ἀθανάσιος Γκίκας

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ
Καθηγητὴς Δημήτριος Μόσχος

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ ΕΚΠΑ
Ἀναπληρωτὴς Καθηγητὴς Πρωτοπρεσβύτερος Ἀθανάσιος Μελισσάρης

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΑΠΘ
Καθηγητὴς Νικόλαος Μαγγιάρος

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Χριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ τοῦ ΑΠΘ
Καθηγητὴς Απόστολος Κραλίδης

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Μεσσηνίας κ. Χρυσόστομος Σαββάτος
Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Περιστερίου κ. Γρηγόριος Παπαθωμᾶς
Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Ἐπιστημονικὴ καὶ Ὀργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ

Καθηγητὴς Ἐμμανουὴλ Καραγεωργούδης
Κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ

Καθηγητὴς Γεώργιος Φίλιας
Τμῆμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Καθηγητὴς Μητροπολίτης Περιστερίου Γρηγόριος Παπαθωμᾶς
Τμῆμα Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Καθηγητὴς Μητροπολίτης Κρήνης Κύριλλος Κατερέλος
Τμῆμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Καθηγητὴς Χρῆστος Καρακόλης
Τμῆμα Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Καθηγήτρια Εἰρήνη Χριστινάκη
Τμῆμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Καθηγήτρια Κίρκη Κεφαλέα
Τμῆμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Καθηγητὴς Δημήτριος Μόσχος
Πρόεδρος Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Καθηγητὴς Κωνσταντῖνος Κορναράκης
Τμῆμα Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Καθηγήτρια Μαρίνα Κολοβοπούλου
Τμῆμα Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Καθηγητὴς Ἰωάννης Παναγιωτόπουλος
Τμῆμα Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Ἀναπληρωτὴς Καθηγητὴς Πρωτοπρεσβύτερος Ἀθανάσιος Μελισσάρης
Τμῆμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Ἀναπληρωτὴς Καθηγητὴς Σταῦρος Γιαγκάζογλου
Τμῆμα Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Ἐπίκουρος Καθηγητὴς Ἀθανάσιος Ἀντωνόπουλος
Τμῆμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Πρόλογος

Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν διοργανώνει Διεθνὲς Συνέδριο στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὶς 24 ἕως τὶς 28 Νοεμβρίου 2024 μὲ θέμα: «Ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία στὸν 21ο αἰῶνα. Προκλήσεις καὶ προοπτικές». Τὸ Διεθνὲς αὐτὸ Συνέδριο τελεῖ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἱεράς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐντάσσεται στὴ σειρὰ τῶν Διεθνῶν Θεολογικῶν Συνεδρίων ποὺ πραγματοποιήθηκαν στὴν Ἀθήνα κατὰ τὸν 20ὸ αἰῶνα (1936 καὶ 1976) καὶ στοχεύει στὴν ἀνάδειξη, διερεύνηση καὶ συμβολὴ στὰ καιρῖα ζητήματα καὶ προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία σὲ πανορθόδοξο ἐπίπεδο κατὰ τὸν 21ο αἰῶνα.

Εἰδικότερα, τὸ Συνέδριο θὰ ἐξετάσει τὴ θέση καὶ τὴν ἀποστολὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας στὶς νέες ἱστορικές, γεωπολιτικές, κοινωνικές καὶ πολιτισμικές συνθήκες, προκειμένου νὰ ἐκφράσει ἐκ νέου τὴν πλούσια κληρονομιά, τὴν ἐμπρακτὴ διακονία, τὴν προφητικὴ μαρτυρία καὶ λειτουργία τῆς στὸν σύγχρονο κόσμο. Οἱ ἰδιαίτερες θεματικὲς ποὺ θὰ ἀπασχολήσουν τὸ Συνέδριο ἀφοροῦν στὴ σπουδὴ καὶ στὴν κριτικὴ τοποθέτηση τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας πρῶτιστα σὲ σχέση μὲ τὴν Ἐκκλησία, μὲ τὸ πανεπιστήμιο καὶ μὲ τὴν κοινωνία, καθὼς ἐπίσης καὶ στὸν διάλογό τῆς μὲ τὶς ἐπιστῆμες, τὴν τεχνολογία, τὶς τέχνες, τὸν πολιτισμὸ ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ σύγχρονα θεολογικὰ καὶ πνευματικὰ ρεύματα.

Τὶς ἐργασίες τοῦ Διεθνoῦς Συνεδρίου «Ἡ Θεολογία στὸν 21ο αἰῶνα. Προκλήσεις καὶ Προοπτικές» θὰ τιμῆσει μὲ τὴν παρουσία του ἡ Α.Θ.Π. ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κ.κ. Βαρθολομαῖος Α΄, ὁ ὁποῖος θὰ ἐκφωνήσει καὶ τὴν ἐναρκτήρια ὁμιλία τοῦ Συνεδρίου. Στὸ Συνέδριο συμμετέχουν περίπου 150 ὁμιλητές, μέλη τοῦ Διδακτικοῦ καὶ Ἐρευνητικοῦ Προσωπικοῦ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν Ἀθηνῶν καὶ Θεσσαλονίκης, Ὁρθόδοξοι ἀκαδημαϊκοὶ Θεολόγοι καὶ διακεκριμένες ἐκκλησιαστικὲς προσωπικότητες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἐξωτερικὸ (Εὐρώπη, Ἀμερική, Ἀφρική, Ἀσία, Αὐστραλία), ἐκπροσωπώντας, κατὰ τὸ ἐφικτό, ὅλες τὶς κατὰ τόπους Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες καὶ τὴ λεγόμενη Διασπορά, ἐπιστήμονες ἀπὸ ἄλλα γνωστικὰ ἀντικείμενα καὶ ἄνθρωποι τῆς τέχνης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Παράλληλα, ὡς παρατηρητὲς ἔχουν προσκληθεῖ καὶ θὰ συμμετάσχουν ἐκπρόσωποι ἀπὸ ἄλλες χριστιανικὲς ὁμολογίες καὶ παραδόσεις. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Συνεδρίου θὰ διοργανωθοῦν 15 παράλληλα θεολογικὰ ἐργαστήρια, τὰ ὁποῖα ἐξειδικεύουν καὶ ἐπεκτείνουν τὶς κύριες ἐργασίες, καθὼς καὶ ποικίλες ἐκπαιδευτικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἐκδηλώσεις, ὅπως ξενάγηση τῶν συνεδρῶν στὴν Ἀκρόπολη καὶ τὴν Πνύκα, Βυζαντινὴ Ἀθήνα, ἐπισκέψεις στὸ Βυζαντινὸ καὶ Χριστιανικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν, στὸν Καθεδρικὸ Ναὸ Ἀθηνῶν, στὸ Δημαρχεῖο Ἀθηνῶν, ἐκθέσεις θεολογικοῦ βιβλίου (ἐλληνόγλωσσου καὶ ξενόγλωσσου), μουσικὰ καὶ εἰκαστικὰ δρώμενα.

Μὲ ἰδιαίτερη χαρὰ παραδίδουμε πρὸς χρῆση τῶν συνεδρῶν ἀλλὰ καὶ κάθε ἐνδιαφερόμενου τὸν τόμο αὐτὸ μὲ τὰ Βιογραφικὰ στοιχεῖα καὶ τὶς Περιλήψεις εἰσηγήσεων τῶν ὁμιλητῶν τοῦ Διεθνoῦς Συνεδρίου.

Ἡ Ἐπιστημονικὴ καὶ Ὁργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ

Κύριες έργασίες

Δευτέρα 25 Νοεμβρίου 2024 έως Πέμπτη 28 Νοεμβρίου 2024

Έθνικò και Καποδιστριακò Πανεπιστήμιο Αθηνών

Άμφιθέατρο «Άλκης Αργυριάδης», Πανεπιστημίου 30

Δευτέρα 25 Νοεμβρίου 2024

**Θεματική Ένότητα 1
Έκκλησία, Θεολογία, Πανεπιστήμιο, Κοινωνία**

Αναστάσιος (Γιαννουλάτος)

Αρχιεπίσκοπος Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας,

Όμότιμος Καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Ε.Κ.Π.Α

*Ο Αρχιεπίσκοπος Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας Αναστάσιος (Γιαννουλάτος), είναι επίσης Όμότιμος Καθηγητής του Έθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (1992 έξ.), Επίτιμο Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών (2006 έξ.), Επίτιμος Συγκλητικός της Ευρωπαϊκής Ακαδημίας Επιστημών και Τεχνών Σάλσμπουργκ Αυστρίας (2019). Επίτιμος Διδάκτωρ Θεολογίας ή Φιλοσοφίας 19 Πανεπιστημίων, Πανεπιστημιακών Σχολών ή Τμημάτων. Επίτιμος Καθηγητής του Τμήματος Διοίκησης Επιχειρήσεων της Σχολής Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής (2020). Γεννήθηκε στον Πειραιά, 4 Νοεμβρίου 1929. Διετέλεσε Καθηγητής της Ιστορίας των Θρησκειμάτων του Πανεπιστημίου Αθηνών (1972-91), Κοσμήτωρ της Θεολογικής Σχολής (1982-86), Αντεπιστέλλον Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών (1993-2005). Χειροτονήθηκε διάκονος (7.8.1960), πρεσβύτερος (24.5.1964) και Επίσκοπος Ανδρούσης (19.11.1972) για τη θέση του Γενικού Διευθυντού της «Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος». Πρωτοστάτησε στη σύγχρονη αναζωπύρωση της Ορθόδοξου Έξωτερικης Θεραποστολής. Ως Τοποτηρητής της Μητροπόλεως Ειρηνουπόλεως (Κέννα, Τανζανία, Ουγκάντα), ανέπτυξε εύρύτατο ιεραποστολικό και κοινωνικό έργο. Ως Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας (1992 έξ.), κατόρθωσε να ανασυστήσει από τα ερείπια την επί δεκαετίες διαλυμένη Ορθόδοξο Αυτόκεφαλο Εκκλησία της Αλβανίας. Συγγραφέας 24 βιβλίων και πλέον των 200 μελετών και άρθρων θεολογικού και κοινωνικού περιεχομένου, (μεταξύ των οποίων) *Ίσλάμ, Ίχνη από την αναζήτηση του υπερβατικού, Θεραποστολή στα ίχνη του Χριστού, Παγκοσμιοότητα και Ορθοδοξία, Varius Christian approaches to the other Religions, Στην Αφρική, Στην Αλβανία: Σταυρός και Ανάσταση*). Έργα του έχουν μεταφραστεί σε 17 γλώσσες. Έχει εκλεγεί σε διακεκριμένες θέσεις διεθνών Οργανισμών, όπως Πρόεδρος της Επιτροπής Παγκοσμίου Θεραποστολής και Εύαγγελισμού (1984-89)· Αντιπρόεδρος της Συνελεύσεως των Ευρωπαϊκών Εκκλησιών (2003-09)· Πρόεδρος του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών (2006-2013)· Επίτιμος Πρόεδρος της «Παγκοσμίου Διασκέψεως των Θρησκειών για την Ειρήνη» (2006 έξ.). Έχει τιμηθεί με (30) βραβεΐα και παράσημα διαφόρων χωρών. Η συμβολή του στην επιστήμη της Ιστορίας των Θρησκειμάτων, τη σύγχρονη χριστιανική μαρτυρία, τη διαχριστιανική προσέγγιση, τον διαθρησκειακό διάλογο και την ειρηνική συνύπαρξη λαών και θρησκειών έχει διεθνώς αναγνωρισθεί.*

*Αναστάσιμη ένατένιση και έμβάθυνση στὰ καινὰ και παλαιὰ
προβλήματα κάθε εποχῆς*

Θεμελιώδης προτεραιότητα για τὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία στὸν 21ο αἰῶνα εἶναι ἡ διατήρηση καὶ ἡ ἐνίσχυση τῆς ἐνότητος καὶ τῆς συνοδικότητος τῆς Οἰκουμενικῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ Ἱερὰ Παράδοση ἀποτελοῦν τὰ θεμέλια τῆς πίστεως, ἀλλὰ ἡ Ἐκκλησία παράλληλα ὀφείλει νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκες τῶν πιστῶν καὶ στὶς προκλήσεις κάθε εποχῆς. Ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία εἶναι δοξολογικὴ πνοὴ γιὰ τοὺς θριάμβους τοῦ Σταυροῦ καὶ τῆς Ἀναστάσεως. Πρόκειται γιὰ ἐμβάθυνση στὸ θέμα τῆς ἐξουσίας τοῦ Ἀναστάντος Χριστοῦ. Συνέπεια τῆς βεβαιότητος τῆς ἐξουσίας τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ εἶναι τὸ χρέος νὰ διαδοθεῖ τὸ μήνυμα «εἰς πάντα τὰ ἔθνη». Μὲ κρηπίδα τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως καὶ δυναμικὸ ὁδηγὸ τὴν ἀναστάσιμη διαβεβαίωση τοῦ Χριστοῦ «πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν· καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος». Ἀμήν» (Ματθ. 28:19), δηλαδὴ μὲ ἄμεση συνέπεια τὴ διαρκῆ πορεία –σὲ ὅλη ἀνεξαιρέτως τὴν οἰκουμένη («ἐν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς» (Πράξ. 1:8). Δηλαδή, μὲ ἔμφαση στὴν τοπικότητα, τὴν οἰκουμενικότητα, τὴν καθολικότητα τὴ διαχρονικότητα, τὴν ἱερότητα, τὴ διαβεβαίωση τῆς παρουσίας του σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ χρόνου ἕως τὰ ἔσχατα. Ἡ ἐποχὴ μας ἰδιαίτερα ἐπιβάλλει προσοχὴ καὶ σοβαρότητα στὸν διαχριστιανικὸ καὶ στὸν διαθρησκευτικὸ διάλογο, ἐγρήγορη γιὰ τὴν περιβαλλοντολογικὴ κρίση, προσοχὴ σὲ θέματα ποὺ θέτει ἡ σύγχρονη τεχνολογία μὲ τὸν κίνδυνο νὰ ἀλλοιωθεῖ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ πρόσωπο ἀγάπης σὲ ἀπροσδιόριστο νοητικὸ μηχανισμό. Τονισμὸς τέλος, τῆς ἀνάγκης νὰ συνεχίζεται «ἡ λειτουργία μετὰ τὴ θεία Λειτουργία», γιὰ πνευματικὴ πρόοδο τῶν πιστῶν σὲ προσωπικὸ καὶ συλλογικὸ ἐπίπεδο καὶ τὴν καρποφορία τῶν δωρεῶν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Συμεών Πασχαλίδης

Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας

και Χριστιανικού Πολιτισμού του Α.Π.Θ.,

Διευθυντής του Πατριαρχικού Ίδρύματος Πατερικών Μελετών

*Ο Συμεών Πασχαλίδης είναι καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού του ΑΠΘ και Διευθυντής του Πατριαρχικού Ίδρύματος Πατερικών Μελετών στην Ι. Μονή Βλατάδων. Κατά την τελευταία δεκαετία έχει διατελέσει Πρόεδρος του Δ.Σ. του Κέντρου Βυζαντινών Έρευνών του ΑΠΘ και Πρόεδρος του Τμήματος στο οποίο ύπηρετεί. Διευθύνει το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Σπουδές στην Ιστορία, την Πνευματικότητα, την Τέχνη και τη Μουσική Παράδοση του Αγίου Όρους». Έχει κληθεί για μαθήματα, διαλέξεις και εισηγήσεις σε πανεπιστήμια, έρευνητικά κέντρα και έπιστημονικά συνέδρια στην Ελλάδα και στο έξωτερικό. Έχει συγγράψει έντεκα μονογραφίες και έκδόσεις κειμένων και έχει έπιμεληθεί έπιστημονικά συλλογικούς τόμους, ενώ περισσότερα από έξηντα άρθρα και κεφάλαια που έχει συγγράψει, έχουν δημοσιευτεί στα έλληνικά, άγγλικά, γαλλικά, ιταλικά, ρωσικά, ρουμανικά και ουκρανικά σε έπιστημονικά περιοδικά, συλλογικά έργα και πρακτικά συνεδρίων. Συνεργάζεται από το 2005 στα προγράμματα «Άρχαϊκές, Παλαιογραφικές και Διπλωματικές Έρευνες», «Άγιολογία της Ύστερης Βυζαντινής Περιόδου» και «Νέος διαδραστικός Κατάλογος των Χειρογράφων της Ι. Μονής Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου Πάτμου» του Έθνικού Ίδρύματος Έρευνών. Έχει επίσης συνεργαστεί στο διεθνές έρευνητικό πρόγραμμα «*Théologie de la création : des animaux et des hommes*» του *Faculté de Théologie Catholique* του Πανεπιστημίου του Στρασβούργου και έχει διατελέσει υπέθυνος τεκμηρίωσης στο Πρόγραμμα της Κοινωνίας της Πληροφορίας «Τεκμηρίωση, Ψηφιοποίηση και Ανάδειξη του Όρθόδοξου Πολιτισμού», της Ι. Μητρόπολης Θεσσαλονίκης. Είναι επίσης μέλος της Έπιστημονικής Έπιτροπής της νέας, σχολιασμένης έκδοσης των συγγραμμάτων του αγίου Νεοφύτου του Έγκλειστου από την Ίερά Μονή Αγίου Νεοφύτου στην Κύπρο και έπιστημονικός σύμβουλος της Αγιορειτικής Έστίας. Πρόσφατα, έχει συνεργαστεί ως Υπεύθυνος τεκμηρίωσης στο πρόγραμμα ψηφιοποίησης και τεκμηρίωσης «Άθωνική Ψηφιακή Κιβωτός» της Ίερας Κοινότητας του Αγίου Όρους, καθώς και στο πρόγραμμα τεκμηρίωσης των χειρογράφων κωδίκων της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων. Έχει συμμετάσχει στο συλλογικό έργο, *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography* και στη διεθνή σειρά *Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta*. Είναι μέλος των συντακτικών έπιτροπών των έπιστ. περιοδικών *Κληρονομία*, *Greek Orthodox Theological Review* και *Άθωνικά Μελετήματα / Studia Athonensia*.*

Διαπιστώσεις και προτεραιότητες για την Όρθόδοξη Θεολογία στη χώρα μας τον 21ο αιώνα

Στην παρούσα εισήγηση θα παρουσιαστούν κατ' άρχην τά διακριτά στοιχεία της σύγχρονης θεολογικής κίνησης στον Όρθόδοξο χώρο στην Ελλάδα και στο έξωτερικό, αλλά και οι παθογένειες που έχουν κληρονομηθεί από τη θεολογική γενιά του προηγούμενου αιώνα, καθώς και νέες που έχουν κάνει την εμφάνισή τους, με κυριότερη την πολυδιάσπαση του όρθόδοξου θεολογικού λόγου και των φορέων του, που τείνει

ένιότε νὰ προσλάβει τὶς διαστάσεις μιᾶς θεολογικῆς Βαβέλ. Τὸ ἐρώτημα τῶν προτε-
ραιότητων τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας κατὰ τὸν 21ο αἰῶνα ἔχει ἀπασχολήσει τὰ
τελευταῖα χρόνια, μεταξὺ ἀρκετῶν ἄλλων, καὶ ἐμβληματικὲς μορφές, ὅπως ὁ
μακαριστὸς μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης Ζηζιούλας καὶ ὁ μητροπολίτης Κάλ-
λιστος Ware. Μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ θεολογικὴ ἐμπειρία πολλῶν δεκαετιῶν, οἱ
δύο τελευταῖοι ἀνέδειξαν σὲ σχετικὰ πρόσφατα κείμενά τους τόσο τὸ θετικὸ ὅσο καὶ
τὸ ἀρνητικὸ φορτίο πού κομίζει ἡ ὀρθόδοξη θεολογία τοῦ προηγούμενου αἰῶνα ὡς
παρακαταθήκη γιὰ τὴν ἐν ἐξελίξει ὀρθόδοξη θεολογία τόσο στὴν Ἑλλάδα ὅσο καὶ
διεθνῶς, καταλήγοντας στὸ συμπέρασμα-πρόταση ὅτι «χρέος τῶν Ὁρθοδόξων θεολο-
γῶν στὸν 21ο αἰῶνα εἶναι νὰ προβοῦν σὲ μία δημιουργικὴ σύνθεση τῶν διαφορῶν
τάσεων». Αὐτὸς ὁ θεολογικὸς κατακερματισμὸς καὶ ἡ διασπαστικὴ διάκριση τῆς θε-
ολογίας εἶτε ὡς «γνωστικῶν/ἐπιστημονικοῦ πεδίου» εἶτε ὡς «ἐμπειρικῆς ἔκφρασης»,
εὐδιάκριτος στὶς ἡμέρες μας καὶ μέσα ἀπὸ ποικίλες, ἐπώνυμες ἢ ἀνώνυμες «φωνές»
τοῦ διαδικτύου, τείνει νὰ ἐξελιχθεῖ στὸ σοβαρότερο κίνδυνο γιὰ τὴν πορεία πού θὰ
ἀκολουθήσει ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία στὸν 21ο αἰῶνα, καὶ φυσικὰ γιὰ τὸ μέλλον της.
Πέραν τῶν θεολογικῶν «προβλέψεων/προτάσεων» πού ἔχουν διατυπωθεῖ γιὰ τὶς
σοβαρὲς ἐκκλησιολογικὲς ἢ ἀνθρωπολογικὲς προτεραιότητες πού θὰ –πρέπει νά–
ἀπασχολήσουν πιὸ συστηματικὰ τὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία στὸ ἄμεσο μέλλον, κρίνεται
σκόπιμο νὰ προσεχθοῦν κάποιες κρίσιμες παράμετροι πού ἤδη ἔχουν κάνει τὴν
ἐμφάνισή τους στὸν ἐλληνόφωνο θεολογικὸ χῶρο. Ἐπισημαίνονται ἐνδεικτικὰ ἡ
ἀντιμετώπιση τῆς ὑφιστάμενης διχαστικῆς διάκρισης «ἀκαδημαϊκῆς» καὶ
«ἐμπειρικῆς» θεολογίας, ἡ σχέση τῆς ἐλληνόφωνης θεολογίας μὲ τὸν ὀρθόδοξο
θεολογικὸ κόσμον διεθνῶς, δεδομένης τῆς διακρινόμενης διεθνοῦς ἀπομόνωσής της,
λόγω τῆς «ἀγνοίας» τῆς ἐλληνόφωνης θεολογικῆς παραγωγῆς στὰ διεθνεῖς
ἐπιστημονικὰ φόρα ἢ καὶ τῆς θεολογικῆς ἐσωστρέφειας καὶ «αὐτάρκειας» τῶν
Ἑλλήνων θεολόγων, τὸ κρίσιμο ζήτημα τῶν σχέσεων τῆς ἀκαδημαϊκῆς θεολογίας μὲ
τὰ ἐκκλησιαστικὰ θεσμικὰ ὄργανα καὶ ἀρκετὰ ἀκόμη ζητήματα, τὰ ὁποῖα ὀφείλει νὰ
ἐξετάσει καὶ νὰ ἀντιμετωπίσει ἡ ὀρθόδοξη θεολογία στὴ χώρα μας.

Rev. Fr. Vladan Perišić

*Retired Professor at the Orthodox Theological Faculty,
University of Belgrade, Serbia*

Retired Professor of Philosophy, Theological Epistemology, Ontology and Patrology (Chairman of the Department) at the Orthodox Theological Faculty, University of Belgrade (Serbia). Also, former Professor of Mediaeval and Modern Philosophy at the Faculty of Philosophy at the same University. His doctoral thesis was "The Reception of Greek Philosophy into the Early Patristic Thought" (1988). He was Editor in Chief of the journals Philosophical Studies and Theology. His publications include the following books: Crossroads: Studies in Greek and Christian Philosophy; Faith as well as Reason; From the Theological Point of View; Ignatius of Antioch: Bishop–Martir–God-Bearer; The Swallows of the Third Flight: Essays on Protestant Theology; Commentaries on the Sunday Readings (all in Serbian); Theological Disambiguations: An Unconventional Handbook of Orthodox Theology (in English). He was Dean of the Orthodox Theological Faculty. He is an Archpriest of the Serbian Orthodox Church (Belgrade, Dubrovnik) and has served as a representative of his Church at the World Council of Churches. He is a member of the "St Irenaeus Orthodox-Catholic Working Group".

Does Theology Have Its Own Method?

Does theology have its own method, or does it borrow it from other disciplines such as philosophy, social sciences or perhaps even natural sciences? From one of them or maybe a little of each? This question is interesting in itself, but also because if the answer were negative - that theology does not have its own method - this would be a sufficient reason for many scholars to remove it from universities. Of course, much depends on the meaning we assign to words. Thus, if "method" simply means "the way we proceed", then certainly not only theology but every other activity has a "method" simply because it proceeds in a certain way. It is not difficult to see that this meaning of the word "method", however attractive it may seem at first glance, ultimately proves to be trivial. By adhering to it, we certainly will not learn whether theology has a method. It will be much more beneficial to compare the way things are done in theology with the way they are done in the sciences (both natural and social) and especially with the way they are done in philosophy. Those comparisons will show us all the similarities and differences between theology and these disciplines, based on which we will finally be able to conclude whether there is any important and non-trivial differentia specifica in the theological method compared to them.

Χρήστος Καρακόλης

Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ο Χρήστος Καρακόλης είναι Καθηγητής της Καινής Διαθήκης στο Τμήμα Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α. και Έταϊρος Έρευνήτης στα Πανεπιστήμια Free State του Bloemfontain (Νότια Αφρική) και του Regensburg της Γερμανίας. Το 1990 αποφοίτησε από το Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ. Πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στα Πανεπιστήμια του Regensburg και της Τυβίγγης από το 1991 έως το 1996, έτος κατά το οποίο αναγορεύθηκε διδάκτορας στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ. Το 1998 εξελέγη Λέκτορας και το 2003 Έπικουρος Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α. Το 2005 μετακινήθηκε στο Τμήμα Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α., στο οποίο εξελέγη Αναπληρωτής Καθηγητής το 2012 και Καθηγητής το 2018. Έχει διδάξει στα Πανεπιστήμια της Βέρνης, του Μονάχου, του Regensburg, του Leuven, καθώς και στο Ίνστιτούτο Όρθόδοξης Θεολογίας του Cambridge. Έχει θητεύσει στην έκδοτική επιτροπή του περιοδικού New Testament Studies και στη συμβουλευτική επιτροπή του περιοδικού Early Christianity. Είναι μέλος της έκδοτικής επιτροπής των κριτικών εκδόσεων της Καινής Διαθήκης Novum Testamentum Graece και UBS Greek New Testament, καθώς επίσης του Colloquium Oecumenicum Paulinum και του Colloquium Ioanneum. Είναι, τέλος, μέλος των Διοικητικών Συμβουλίων της Έλληνικής Βιβλικής Έταιρίας και της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών Βόλου. Τα έρευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στο κατά Ιωάννην Εὐαγγέλιο, την παύλεια γραμματεία, την κριτική του κειμένου της Καινής Διαθήκης και την Όρθόδοξη Έρμηνευτική.

Βιβλική έπιστήμη και Όρθόδοξη θεολογία: Μιά δυσχερής, αλλά αναγκαία σύζευξη

Διά της εισηγήσεως αυτής επιδιώκεται να δοθεῖ ἀπάντηση στα ἐρωτήματα (α) περί τῶν λόγων γιά τοὺς ὁποίους ἡ Όρθόδοξη Θεολογία τείνει διαχρονικά νά ἀγνοεῖ τὰ δεδομένα τῆς διεθνούς Βιβλικῆς Έπιστήμης καί (β) περί τῆς δυνατότητας μιᾶς ἐποικοδομητικῆς μεταξύ τους ἀλληλεπίδρασης. Μετά μία σύντομη ἱστορική ἀναδρομή στόν τρόπο θεώρησης τῆς Βιβλικῆς Έπιστήμης ἀπό τὴν Όρθόδοξη Θεολογία, ἐντοπίζονται οἱ μεταξύ τους συμβατότητες καί ἀσυμβατότητες σέ ἐπίπεδο μεθοδολογίας, στόχων καί πορισμάτων, μέ ἔμφαση στή σημασία πού, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, ἀμφοότερες ἀποδίδουν στή φιλολογική καί τὴν ἱστορική προσέγγιση τῶν βιβλικῶν κειμένων. Ἐν συνεχείᾳ παρουσιάζεται ἡ σταδιακή εξέλιξη τῆς Βιβλικῆς Έπιστήμης ἀπό τὴν περίοδο τῆς νεωτερικότητας, ἡ ὁποία χαρακτηρίστηκε ἀπό ἄκρατο ἐπιστημονικό θετικισμό, στήν περίοδο τῆς μετανεωτερικότητας, ἡ ὁποία προωθεῖ πληθώρα ἐπιστημονικῶν μεθόδων, διαφορετικῆς ὀπτικῆς καί ὑποκειμενικῆς προσεγγίσεως, πού δὲν ἀλληλοαποκλείονται a priori, ἀλλά πού μποροῦν νά συμπληρῶνουν γόνιμα ἢ μία τὴν ἄλλη. Είναι ἀξιοσημείωτο ὅτι στό νέο αὐτό περιβάλλον, ὅπως ἔχει διαμορφωθεῖ καί συνεχίζει νά διαμορφώνεται στόν διεθνή ἐπιστημονικό χῶρο, δίνεται ἰδιαίτερη ἔμφαση, μεταξύ ἄλλων στήν ἀξία καί τὴν σημασία (α) τῆς μετάφρασης τῶν Ο΄ καί ὄχι μόνο τοῦ ἐβραϊκοῦ πρωτοτύπου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης,

(β) τοῦ βυζαντινοῦ-ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ὄχι μόνο τοῦ λεγόμενου «ἀρχικοῦ» κειμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης, (γ) τῆς πρόσληψης τῆς Βίβλου στὰ μεταγενέστερα ἐξωβιβλικά, πατερικά, λειτουργικά καὶ ὑμνολογικά κείμενα, καθὼς καὶ στὴν ἐκκλησιαστικὴ τέχνη καὶ τὴν πνευματικότητα, (δ) τῆς ἀφηγηματικῆς, ρητορικῆς, αἰσθητικῆς καὶ θεολογικῆς ἐνότητας καὶ συνοχῆς τῶν βιβλικῶν κειμένων ἀνεξαρτήτως τῆς φιλολογικῆς προ-ἱστορίας τους, (ε) τῆς θεώρησης τῆς Βίβλου ὄχι ἀπλῶς ὡς συλλογῆς ἀνεξάρτητων μεταξύ τους καὶ ἐν μέρει ἑτερόκλητων κειμένων, ἀλλὰ καὶ ὡς κανόνα μὲ θεολογικὴ ἐνότητα καὶ στόχευση. Συμπερασματικά, μὲ τὴ σημερινή της μορφή ἡ Βιβλικὴ Ἐπιστήμη μπορεῖ μὲ ἀκόμη πρὸ καίριο τρόπο ἀπὸ ὅ,τι παλαιότερα νὰ συμβάλει κριτικά καὶ δημιουργικά στὸ γίνεσθαι τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας, ὄντας συγχρόνως καὶ ἡ ἴδια πολὺ ἀνοικτότερη στὸν διάλογο μὲ τὴν ὀρθόδοξη ἐρμηνευτικὴ καὶ θεολογικὴ προοπτικὴ.

Αϊκατερίνη Τσαλαμπούνη

Καθηγήτρια του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας
και Χριστιανικού Πολιτισμού του Α.Π.Θ.

Ἡ Αϊκατερίνη Τσαλαμπούνη εἶναι καθηγήτρια τῆς Καινῆς Διαθήκης στό Τμήμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καί Χριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ μέ γνωστικό ἀντικείμενο «Καινή Διαθήκη: Ἑρμηνεία, Θεολογία καί Ἱστορία Χρόνων». Σπούδασε στό Τμήμα Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ καί συνέχισε τίς μεταπτυχιακές της σπουδές στή Θεολογική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. Στά 1999 ἔλαβε τὸ διδακτορικό δίπλωμα ἀπὸ τὸ Τμήμα Θεολογίας ΑΠΘ μέ τὴ διδακτορική διατριβή «Ἡ Μακεδονία στήν ἐποχὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης». Δίδαξε στή δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση ὡς καθηγήτρια θεολόγος καί μέ ἀνάθεση διδασκαλίας στό Τμήμα Ὁρθόδοξης Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου. Εἶναι μέλος διαφόρων ἀκαδημαϊκῶν ἐταιρειῶν, ὅπως τῆς Society of Biblical Literature, τῆς European Association of Biblical Theology, τοῦ Colloquium Paulinum καί τῆς Studiorum Novi Testamenti Societas. Εἶναι ἐπίσης μέλος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλικῆς Ἑταιρίας καί τῆς Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου. Ἔχει δημοσιεύσει μελέτες σχετικές μέ ἐρμηνευτικά καί θεολογικά ζητήματα τῆς Καινῆς Διαθήκης καθὼς καί γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐποχῆς της. Κάποιες ἀπὸ αὐτὲς εἶναι: Ἡ Μακεδονία στήν ἐποχὴ τῆς Καινῆς Διαθήκης (2002), Οἰκολογία καί Καινή Διαθήκη: Μέθοδος καί ἐρμηνευτικά παραδείγματα (2013), “The Spirit as a Hermeneutical Lens of Israel’s Past and the Church’s Present and Future: 2 Cor 3:16-17 and Its Reception in Patristic Tradition” (2019), “Sola Scriptura: A Greek-Orthodox Perspective” (2019) κ.ἄ.

*Διαβάζοντας τὴ Βίβλο στὸν 21ο αἰ.: ἐξελίξεις, προοπτικὲς καί προκλήσεις
γιὰ τὴν ὀρθόδοξη βιβλικὴ ἐρμηνεία*

Ἡ βιβλικὴ ἐρμηνεία ὡς ἀντικείμενο τῆς ἀκαδημαϊκῆς θεολογικῆς ἔρευνας καταλαμβάνει σημαντικό μέρος τῶν Προγραμμάτων Σπουδῶν τῶν Ὁρθόδοξων Θεολογικῶν Σχολῶν καί τῆς ἀκαδημαϊκῆς θεολογικῆς ἔρευνας. Κατὰ τὸν προηγούμενο αἰῶνα, ἰδιαίτερα κατὰ τὸ δεύτερο μισό, οἱ συζητήσεις μεταξὺ τῶν Ὁρθόδοξων βιβλικῶν ἐστίασαν περισσότερο σὲ ζητήματα ταυτότητας καί μεθόδου καί κυρίως στό θέμα τῆς συμβατότητας τῶν σύγχρονων ἐρμηνευτικῶν μεθόδων, ὅπως τῆς ἱστοριοκριτικῆς, μέ τὴν πατερικὴ ἐρμηνευτικὴ παράδοση. Ὁ 21ος αἰ., ὅμως, θέτει νέα ζητήματα τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν τόσο τὰ ταυτοτικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Ὁρθόδοξης βιβλικῆς ἐρμηνείας ὅσο καί τὸ ἔργο της ὡς ἀκαδημαϊκὴ ἔρευνα ὅσο καί ὡς διακονία στὸν κόσμο καί στήν Ἐκκλησία. Στὴν εἰσήγηση ἐξετάζονται αὐτὲς οἱ νέες προκλήσεις καί οἱ προοπτικὲς οἱ ὁποῖες δίνονται στὴ σύγχρονη Ὁρθόδοξη βιβλικὴ ἐρμηνεία νὰ ἐκπληρώσει τὴν ἀποστολή της.

Archimandrite **Jack Khalil**

Dean of the St John of Damascus Institute of Theology,

Professor at University of Balamand, Lebanon

Fr. Jack holds a Ph.D. degree from the Aristotle University of Thessaloniki, and studied for 3 years as Visiting Fellow at the Eberhard-Karls-Universität in Tübingen, Germany. He has been teaching at the St John of Damascus Institute of Theology - University of Balamand since 2000. Furthermore, he has been visiting Professor at many Orthodox Theological Faculties and Institutes over the world. His main fields of interest are the Epistles of St Paul and the Johannine Literature. He is the author of one book published in Greece, which has been admitted as a textbook reference at the University of Thessaloniki since 2005, and many chapters in books, researches and studies published all over the world. He is known for his contribution on the contemporary Orthodox interpretation of the Justification by Faith in the Pauline Epistles. Archimandrite Jack Khalil is the President of the Association of Theological Institutes and Faculties in the Middle East, and a member of many international academic and ecumenical committees, including the WCC Faith and Order Commission.

*Delving into the Foundations of Orthodox Scriptural Interpretation:
Defining the Parameters and Principles of Orthodox Hermeneutics*

This study delves into the intricate relationship between biblical hermeneutics, theological interpretation, and the lived experience within the Orthodox Church. It explores how the Orthodox Church has approached the interpretation of sacred scripture, emphasizing the role of apostolic tradition, community, and spirituality in the process. Through an examination of key theological figures, doctrinal statements, and liturgical practices, the study elucidates the distinctiveness of Orthodox biblical hermeneutics while also highlighting its interrelation with broader Christian interpretive traditions. Additionally, it investigates the practical implications of biblical interpretation within ecclesial life, considering its impact on theology, worship, ethics, and spiritual formation. By engaging with both theoretical frameworks and lived realities, this study offers valuable insights into the dynamic interplay between biblical interpretation, theological reflection, and communal praxis within the Orthodox tradition.

Predrag Dragutinovic

*Professor at Faculty of Orthodox Theology,
Head of Biblical Institute, University of Belgrade, Serbia*

Predrag Dragutinovic was born in 11. 2. 1972. He did his undergraduate studies from 1991 to 1996 at the Faculty of Orthodox Theology in Belgrade. He accomplished his Postgraduate studies from 1996-2001 at the Theological faculty in Bern (Switzerland). He took his Master in Bern („Eine leserbezogene Einführung in das mar-kinische Erzählwerk“). In 2001 he worked in the library of the Faculty of Orthodox theology in Belgrade. From 2003–2007 he did PhD studies at the Theological faculty in Athens. In May 2007 he claimed his PhD thesis in Belgrade, “Mission and Communication in Early Christianity. Christian Travelling as an Instrument of Unity of the Church in the New Testament and Apostolic Fathers.” Since May 2008 he is lecturer for the New Testament at the Faculty of Orthodox Theology of University of Belgrade (subjects: Introduction in NT, Biblical Hermeneutics, New Testament Theology, and World of NT). Since May 2014 associate professor for New Testament and head of Biblical Institute in Belgrade. Since May 2019 he is full time professor. Fellow of SUNTRA (University Stellenbosch), “Beyond Canon” (University of Regensburg), DAAD (Deutscher Akademische Austauschdienst). Project: „Serbian Theology Today“ (since 2012). He is Member of the Colloquium Oecumenicum Paulinum and Studiorum Novi Testamenti Societas (incl. EELC). He serves as Head of the Biblical Institute and of the Department for Biblical Studies at the Faculty of Orthodox theology, University of Belgrade and of the Programme of Doctoral Studies (2018-2021). He is President of the Council of the Biblical society in Serbia. Reviewer of the HAHE for the study Programmes in Greece.

Framing New Testament Scholarship within the contemporary Orthodox Theology. Perspectives and Challenges

In the second half of the 20th century, the concept of an orthodox hermeneutics or orthodox exegesis of the Bible emerged as part of the diverse interdenominational exchange between the West and the East. This concept aimed to enter into dialogue with biblical scholarship in the West and at the same time present and defend its own hermeneutical approaches. With regard to developments in the West, Orthodox exegesis has usually emphasised a relativisation, rejection or ignoring of the historical-critical method, criticised the rationalism and academicism of Western exegesis and, in contrast, strongly emphasised the ecclesial dimension of Orthodox hermeneutics, which is committed to the hermeneutics of the Church Fathers of Christian late antiquity. These general points of criticism and rather vaguely formulated alternatives are critically taken up and further reflected upon by Orthodox biblical scholars in the context of more recent developments. At the beginning of the 21st century, the dialogue on these topics between the Orthodox themselves has intensified, and very important impulses for this have also repeatedly come from non-Orthodox colleagues from Western biblical studies.

Γεώργιος Σταυρόπουλος-Γιουσπάσογλου

Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ο Γεώργιος Σταυρόπουλος-Γιουσπάσογλου γεννήθηκε στην Αθήνα. Σπούδασε στο Τμήμα Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής Αθηνών, από όπου πήρε το πτυχίο του το 1996. Το 2004 υποστηρίζει τη διδακτορική διατριβή του που έχει τίτλο Νηπτική Ορολογία και Θεματική από τον Βίο του Μ. Αντωνίου μέχρι την Εξήγηση του Άσματος των Άσμάτων του Αγίου Γρηγορίου Νύσσης. Από το 2005 ως το 2007 σπουδάζει στο Institutum Patristicum Augustinianum στη Ρώμη, παρακολουθώντας μαθήματα διεθνούς φήμης πατρολόγων, μεταξύ των οποίων οι B. Studer, M. Simonetti, H. Drobner, V. Grossi, M. G. Mara, N. Cipriani. Παρακολουθεί, επίσης, στο Augustinianum τα έντατικά μαθήματα λατινικών του Μ. Spinelli. Από το 2014 εργάζεται στο Τμήμα Θεολογίας ως λέκτορας, και από το 2023 ως αναπληρωτής καθηγητής με γνωστικό αντικείμενο την «Πατρολογία», εστιάζοντας περισσότερο την προσοχή του στην αρχαία λατινική χριστιανική γραμματεία και θεολογία. Τα έρευνητικά του ενδιαφέροντα αφορούν κυρίως στη μελέτη της χριστολογίας και της νηπτικής θεολογίας. Διδάσκει στη Θεολογική Σχολή τη λατινική εκκλησιαστική γλώσσα. Έχει μεταφράσει από τα λατινικά στα νέα ελληνικά τον Ποιμαντικό Κανόνα (Regula Pastoralis) του Γρηγορίου Διαλόγου. Η πιο πρόσφατη μελέτη του είναι η μονογραφία με τίτλο: Από την Ίπώνα στον Βόσπορο. Η περί Χριστού διδασκαλία της αρχαίας λατινόφωνης Έκκλησίας από τον ιερό Αύγουστινο μέχρι τον Πρόσπερο.

Η επίκαιρη σημασία της αρχαίας λατινόφωνης χριστιανικής γραμματείας για την Ορθόδοξη θεολογία του 21ου αιώνα

Η θεολογική γραμματεία και σκέψη του αρχαίου λατινόφωνου χριστιανισμού παραμένει, σε μεγάλο βαθμό, ανεξερεύνητη και άχαρτογράφητη άγνωστη γη (terra incognita) για τους ορθόδοξους θεολόγους, Έλληνες και μη, ακόμη και σήμερα. Δύο είναι οι προφανείς παράγοντες της υποτίμησης και απαξίωσης της θεολογικής παράδοσης της αρχαίας λατινόφωνης χριστιανισμής: 1) οι στερεοτυπικές υποτιμητικές αντιλήψεις για αυτήν, οι οποίες επικαλούνται την ιστορική και πολιτιστική συνάφεια της εν λόγω παράδοσης με τον υστερότερο, μετά το σχίσμα του 1054, δυτικό χριστιανισμό, και 2) η υποχώρηση του μορφωτικού ενδιαφέροντος για τις ανθρωπιστικές επιστήμες γενικά, καθώς και του εκπαιδευτικού ενδιαφέροντος για τη μελέτη της λατινικής γλώσσας ειδικότερα, κάτι που αναπόφευκτα λειτουργεί ανασταλτικά στην προσέγγιση της σύγχρονης ορθόδοξης θεολογίας με τις λατινικές πηγές του αρχαίου χριστιανισμού. Κι ενώ το μέλλον δεν μοιάζει ευόιωνα και δεν μας δίνει όρατα σημεία αισιοδοξίας για την αλλαγή της περιρρέουσας ατμόσφαιρας, ή ορθόδοξη πανεπιστημιακή θεολογία οφείλει σταθερά να υπενθυμίζει τη σημασία της αρχαίας λατινόφωνης κληρονομιάς στην ιστορική πορεία της Έκκλησίας και στη διαμόρφωση της σύνθετης πνευματικής φυσιογνωμίας του χριστιανισμού της πρώτης χιλιετίας. Όπως εύστοχα ο π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ είχε επισημάνει ήδη κατά τον παρελθόντα εικοστό αιώνα, ο αρχαίος χριστιανισμός είχε όντως δύο πνεύμονες, τον δυτικό και τον ανατολικό, καθώς δεν υπάρχουν μόνο Έλληνες Πατέρες, αλλά και Λατίνοι, οι οποίοι μεγαλούργησαν σε άλλους τόπους και σε άλλες εποχές. Η θεολογική σκέψη

τους, ὅπως καὶ ἐκείνη τῶν Ἑλλήνων Πατέρων καὶ θεολόγων, οὔτε μουσειακὸ εἶδος εἶναι οὔτε πανάκεια γιὰ τὴν αὐτοματικὴ ἐπίλυση τῶν δικῶν μας ἐποχικῶν θεολογικῶν καὶ πρωτίστως ἀνθρωπολογικῶν προβλημάτων. Ὡστόσο, καὶ ἡ λατινικὴ πατερικὴ θεολογία συνιστᾷ ἓνα πολὺ ἐλκυστικὸ τοπίο γιὰ τὴν ἔρευνα. Καὶ ἡ θεολογοῦσα σκέψη τῶν Λατίνων Πατέρων ἀνήκει στὴν ἐνιαίαν παράδοση τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας καὶ ὡς τέτοια ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεση, τὴ βάση, τὸ θεμέλιο κάθε μελλοντικῆς θεολογικῆς ἀναζήτησης. Ἡ δὲ προσέγγιση τῆς ἀρχαίας λατινόφωνης θεολογικῆς παράδοσης ἀπὸ τοὺς σημερινοὺς ὀρθόδοξους θεολόγους καὶ ἡ γνωριμία μαζί της μπορεῖ νὰ τοὺς χαρίσει τὸ σφρίγος καὶ τὴ δύναμη τῆς ἀπαραίτητης ἐκείνης δημιουργικῆς ἔμπνευσης, ὥστε ἀνανεωμένοι νὰ καταπιαστοῦν δυναμικὰ καὶ γόνιμα μὲ τὰ σύγχρονα προβλήματα τῆς δικῆς μας κρίσιμης καὶ τόσο ρευστῆς ἐποχῆς.

Πρεσβύτερος **Dragan Karan**

Έπικουρος Καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Βελιγραδίου

Ο Πρεσβύτερος Dragan Karan γεννήθηκε στις 30 Μαΐου 1977 στην Σλαβόνσκα Ποζέγκα (Slavonska Pozega) της Κροατίας, της πρώην Σοσιαλιστικής Όμοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας. Τις εγκύκλιες σπουδές του (1983-1996) ολοκλήρωσε στον τόπο της γέννησής του και στην Ιερατική Σχολή του Αγίου Αρσενίου της Σερβικής Ορθόδοξης Έκκλησίας. Τις προπτυχιακές του σπουδές (1996-2000) πραγματοποίησε στη Θεολογική Σχολή του Έθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, στο Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας. Κατόπιν ένεγράφη στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών του Τμήματος Θεολογίας του ίδιου Πανεπιστημίου και στον Τομέα Πατερικών Σπουδών, Ιστορίας Δογμάτων και Συμβολικής όπου και έκπληρωσε τη μεταπτυχιακή του εργασία υπό την επίβλεψη του καθηγητή Κωνσταντίνου Σκουτέρη με τίτλο: Η φιλοσοφική και θεολογική θεμελίωση του έργου Λόγος κατά Μανιχαίων του Αγίου Ιωάννου Δαμασκηνού. Τό 2014 υπέβαλε τη Διδακτορική του Διατριβή με τίτλο: Η έννοια του θανάτου και η υπέρβαση του εν Χριστώ στη διδασκαλία του Μεγάλου Αθανασίου και αναγορεύτηκε διδάκτωρ Θεολογίας. Κατά την διάρκεια της συγγραφής της διατριβής του μετέβη στο Ρέγκενσμπρουκ της Γερμανίας για την εκμάθηση της γερμανικής γλώσσας και τη μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας με το θέμα της διδακτορικής του διατριβής. Από το 2007 μέχρι το 2014 εργάστηκε ως βοηθός στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου του Βελιγραδίου και από το 2014 είναι Έπικουρος Καθηγητής στον Τομέα Πρακτικής Θεολογίας της ίδιας Σχολής. Διδάσκει τα μαθήματα: Ποιμαντική θεολογία, Ποιμαντική Ψυχολογία, Ασκητική και, σε μεταπτυχιακό επίπεδο, Ψυχολογία της Θρησκείας.

Θεολογία της Έκκλησίας ή θεολογία της άρεσκείας;

Η σύγχρονη θεολογία βρίσκεται στο επικίνδυνο σταυροδρόμι μεταξύ της πίστης στην παράδοση της Έκκλησίας και της ικανοποίησης των κοσμικών επιθυμιών. Με πρόφαση την ποιμαντική μέριμνα προς τον σύγχρονο άνθρωπο και την επίκληση μιάς κατανοητής παρουσίας του θεολογικού λόγου, οι σύγχρονοι θεολογούντες χριστιανοί οδηγούνται στα επικίνδυνα μονοπάτια του έκσυγχρονισμού του θεολογικού λόγου, δηλ. σε μία έκκοσμικευμένη θεολογική πρόταση, ανάλογα με τις πεποιθήσεις και τις προτιμήσεις που κατά καιρούς επικρατούν. Ο θεολογικός λόγος σήμερα οφείλει να διατηρεί την εκκλησιαστική - πατερική μεθοδολογία που τον διακρίνει, ώστε να διαφυλάξει τον εκκλησιαστικό του χαρακτήρα. Τό κρίσιμο ερώτημα είναι, εάν και κατά πόσο ο σύγχρονος τρόπος του θεολογικού λόγου και της σκέψης έχασαν τό βιβλικό και εκκλησιαστικό τους πνεύμα. Η κρίση του εκκλησιαστικού χαρακτήρα της σύγχρονης θεολογίας είναι εμφανής περισσότερο από ποτέ και, συνεπώς, οι προσπάθειες του επαναπροσδιορισμού του εκκλησιαστικού πλαισίου του θεολογικού λόγου καθίστανται απόλυτως απαραίτητες. Ο θεολογικός λόγος της Έκκλησίας, ως μη στοχαστικός λόγος, αποβλέπει στην οικοδομή της Έκκλησίας. Η κρίση της ταυτότητας της σύγχρονης θεολογίας διαπιστώνεται και στο σημείο της συνάντησης του Θεολογικού λόγου με τον επιστημονικό τρόπο σκέψεως. Εάν, λοιπόν, η ακαδημαϊκή θεολογία υπάρχει για τον έαυτό της, ανεξάρτητα από τη φυσιολογία της Έκκλησίας, τότε ως τέτοια καθίσταται άγονη για την εκκλησιαστική ζωή και πράξη.

Γερόθεος (Βλάχος)

Μητροπολίτης Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου Γερόθεος γεννήθηκε στὰ Ἰωάννινα τὸ 1945, τελείωσε τὴν Θεολογικὴ Σχολὴ Θεσσαλονίκης μὲ ἄριστα, συμμετείχε σὲ ἐρευνητικὲς ομάδες καταγραφῆς τῶν χειρογράφων τοῦ Αγίου Ὁρους και στὴν Κριτικὴ ἔκδοση τῶν ἔργων τοῦ Αγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ὑπὸ τὸν καθηγητὴ Παναγιώτη Χρήστου. Ἐργάσθηκε ὡς Ἱεροκλήρυξ στὶς Μητροπόλεις Ἐδέσσης, Λεβαδείας και Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν. Μητροπολίτης Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου εἶναι ἀπὸ τὸ 1995. Συμμετείχε ὡς μέλος τῆς Ἱεραρχίας, τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου και Συνοδικῶν Ἐπιτροπῶν, και γιὰ πολλὰ χρόνια ἐκπρόσωπος Τύπου τῆς Ἱεραρχίας και τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου. Εἰσηγήθηκε 13 θέματα στὴν Ἱεραρχία και 28 θέματα στὴ Διαρκὴ Σύνοδο και τίς Συνοδικὲς Ἐπιτροπές. Ἐκπροσώπησε τὴν Ἐκκλησίαν σὲ Κρατικοὺς Ὄργανισμοὺς. Δίδαξε τὰ μαθήματα Ἑλληνικὴ γλῶσσα, Ἠθικὴ, και Βιοηθικὴ στὴν Μπελεμέντιο Θεολογικὴ Σχολή, ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός στὸ Βόρειο Λίβανο. Διδάσκει ἀπὸ τὸ 2017 μέχρι σήμερα στὸ Πρόγραμμα Διδακτορικῶν Σπουδῶν Ἀντιοχειανός «Οἶκος Σπουδῶν» (AHOS) La Verne, Καλιφόρνια Η.Π.Α. πιστοποιημένο ἀπὸ τίς Ἀμερικανικὲς Ἀρχές, τὰ μαθήματα: Α' Φιλοσοφικὴ και Πατερικὴ Θεολογία και Β' Ποιμαντικὴ και Ἀσκητικὴ. Συνέγραψε 126 βιβλία στὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 32 τίτλοι 118 βιβλία μεταφράσθηκαν σὲ 27 γλῶσσες. Συμμετείχε σὲ πολλὰ Πανελλήνια και Διεθνῆ Συνέδρια, ὡς εἰσηγητής. Εἶναι ἐπίτιμος διδάκτωρ τοῦ Ποιμαντικοῦ Τμήματος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (2008), και τοῦ Τμήματος Ἱατρικῆς Σχολῆς Ἐπιστημῶν Ὑγείας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων (2016). Τὸ βιβλίον του «Τὸ πρόσωπο στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση» βραβεύτηκε ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν (1996).

*Θεολογία και συνοδικότητα. Προϋποθέσεις και πεδία συνεργασίας
τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν και τῶν κατὰ τόπους Συνόδων στὴν Ὁρθόδοξη
Ἐκκλησία σήμερα*

Τὸ θέμα «Θεολογία και συνοδικότητα. Προϋποθέσεις και πεδία συνεργασίας τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν και τῶν κατὰ τόπους Συνόδων στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία σήμερα» εἶναι σημαντικό, διότι δείχνει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο πρέπει νὰ συνεργάζονται τὰ διάφορα χαρίσματα μέσα στὴν Ἐκκλησία. Οἱ Ἐπίσκοποι συγκροτοῦν τίς κατὰ τόπους Συνόδους, οἱ ὁποῖες ἐκφράζουν τὸν ὁμολογία τῆς Ὁρθόδοξου πίστεως και ἀσκοῦν ποιμαντικὴ, καθένας Ἐπίσκοπος στὴν ἐκκλησιαστικὴ δικαιοδοσία γιὰ τὴν ὁποία ἐκλέχθηκε, σύμφωνα μὲ τοὺς ὅρους και τοὺς ἱεροὺς κανόνες τῶν Οἰκουμεικῶν και Τοπικῶν Συνόδων. Αὐτὸ φαίνεται σαφέστατα στὴν ὁμολογία πίστεως πού δίνει ὁ Ἐπίσκοπος πρὸ τῆς χειροτονίας του. Οἱ Θεολόγοι Καθηγητές ἀνήκουν σὲ Θεολογικὲς Σχολές, πού εἶναι Ἀνώτατα Πνευματικὰ Ἰδρύματα, χῶροι Πανεπιστημιακοί, συνήθως Κρατικά Ἰδρύματα και σκοπός τους εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα σὲ θεολογικά, θρησκευτικά, φιλοσοφικά, κοινωνικά, πολιτιστικά κ.λ.π. θέματα. Βαθύτερος σκοπός τῆς ἔρευνας εἶναι νὰ μελετηθοῦν τὰ Πρακτικὰ τῶν Οἰκουμεικῶν Συνόδων, τὰ ρεύματα πού ἐκφράσθηκαν σὲ αὐτές, ἀλλὰ συγχρόνως νὰ μελετηθοῦν τὰ διάφορα ρεύματα πού κυριαρχοῦν σήμερα ὥστε οἱ μέλλοντες Κληρικοί και Θεο-

λόγοι νὰ γνωρίζουν καλὰ τὸν χῶρο στὸν ὁποῖο θὰ ἐργασθοῦν ποιμαντικά. καίτοι ὁ σκοπὸς τῶν δύο (Συνόδων-Θεολογικῶν Σχολῶν) εἶναι διαφορετικός, ἐν τούτοις κοινὸς τόπος πρέπει νὰ εἶναι ἡ συνεργασία τους μὲ τοὺς κατάλληλους ὄρους καὶ τὶς ἀνάλογες προϋποθέσεις. Οἱ Θεολόγοι καθηγητὲς καὶ τὸ ἐπιστημονικὸ προσωπικὸ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν καταθέτουν τὴν ἐρευνά τους στὶς Συνοδικές Ἐπιτροπές ὅπου συμμετέχουν ἢ στὰ Συνοδικὰ Ὄργανα τῶν Ἱερῶν Συνόδων. Στὴν συνέχεια, ὅταν ὀρισθοῦν ὡς ἐκπρόσωποι τῶν Ἱερῶν Συνόδων σὲ διάφορες Συνοδικές Ἐπιτροπές καταθέτουν τὶς ἀποφάσεις τῶν Συνόδων καὶ κατόπιν ἀποστέλλουν τὶς ἐκθέσεις τους στὶς Ἱερές Συνόδους. Τὸ σημαντικό εἶναι ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχη στενὴ συνεργασία μεταξύ τῶν Ἱερῶν Συνόδων καὶ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν, ὅπως πρέπει νὰ ὑπάρχη συνεργασία μεταξύ πίστεως καὶ ἐπιστήμης γιὰ τὸ καλὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν Χριστιανῶν. Ὡς ἐπίρρωση τῶν ἀνωτέρω παρατίθεται ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὴν λειτουργία μιᾶς Διορθόδοξης Ἐπιτροπῆς πού δείχνει τοὺς ὄρους καὶ τὶς προϋποθέσεις συνεργασίας τους, ὥστε κανεὶς νὰ μὴν ἐνεργῇ αὐτόνομα καὶ ἀθαίρετα μέσα στὴν Ἐκκλησία.

Σταῦρος Γιαγκάζογλου

Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ο Σταῦρος Γιαγκάζογλου ἔλαβε τὸ πτυχίον τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τὸ 1984. Κατὰ τὰ ἀκαδημαϊκὰ ἔτη 1984-85 καὶ 1990-1991 παρακολούθησε εὐδόκιμα τὰ μεταπτυχιακὰ μαθήματα τοῦ συστηματικοῦ κλάδου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ. Σπούδασε ἐπίσης οἰκουμενικὴ θεολογία στὴ Γενεύη (*Institut Oecuménique de Bossey*, 1983-1984), μεσαιωνικὴ θεολογία καὶ φιλοσοφία στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ *Fribourg* στὴν Ἑλβετία (1985-1988). Τὸ 1988 διορίσθηκε καθηγητὴς θεολόγος στὴ Δευτεροβάθμια Ἐκπαίδευση. Τὸ 1995 ἀναγορεύθηκε διδάκτωρ θεολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης μὲ εἰδίκευση στὸν συστηματικὸν κλάδον. Τὸ 2002 ἐξελέγη Σύμβουλος τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου μὲ κύρια ἀρμοδιότητα τὸ μάθημα τῶν Ὀρθοπεδικῶν στὴν Ἐκπαίδευση. Ἀπὸ τὸ 2013 ἕως τὸ 2017 διετέλεσε Προϊστάμενος τοῦ Γραφείου Ἑρευνας, Σχεδιασμοῦ καὶ Ἐφαρμογῶν Α' τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς. Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 2017 ἐξελέγη Ἐπίκουρος Καθηγητὴς τῆς Δογματικῆς στὸ Τμήμα Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ. Τὸν Μάρτιον τοῦ 2022 ἐξελέγη Ἀναπληρωτὴς Καθηγητὴς τῆς Δογματικῆς στὸ Τμήμα Θεολογίας. Τὸ 2008 ἐξελέγη μέλος τῆς *Académie Internationale des Sciences Religieuses* μὲ ἔδρα τὴς Βρυξέλλης, ἐνῶ τὸ 2019 ἐξελέγη ἀντιπρόεδρος τῆς. Εἶναι διδάσκων ἀπὸ τὸ 2006 τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀνοικτοῦ Πανεπιστημίου στὸ Μεταπτυχιακὸ Πρόγραμμα «Σπουδὲς στὴν Ὁρθόδοξον Θεολογία». Ἀπὸ τὸ 2000 ἕως τὸ 2008 ὑπῆρξε διευθυντὴς τοῦ τριμηνιαίου περιοδικοῦ λόγου καὶ τέχνης Ἰνδικτος. Ἀπὸ τὸ 2009 ἕως τὸ 2016 διηύθυνε τὸ τριμηνιαῖον ἐπιστημονικὸν περιοδικὸν Θεολογία τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Συνέγραψε βιβλία καὶ δημοσίευσεν ἄρθρα καὶ μελέτες σὲ διάφορα περιοδικὰ, πρακτικὰ συνεδρίων καὶ συλλογικοὺς τόμους στὴν ἑλληνικὴ καὶ σὲ ἄλλες γλώσσας.

Ἡ δογματικὴ θεολογία ὡς ἐρμηνευτικὴ καὶ συστηματικὴ ἔκφρασις τῆς Ὁρθόδοξης πίστεως σήμερα

Στὸ νέο περιβάλλον τοῦ πλουραλισμοῦ καὶ τῆς ὑστερης νεωτερικότητος, ἡ Ὁρθόδοξον θεολογία καλεῖται νὰ ἀρθρώσει οἰκουμενικὴ πρότασις καὶ νόημα ζωῆς γιὰ τὸν κόσμον, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ἱστορίαν. Εἶναι ἀνάγκη νὰ πραγματώσει μίαν νέα ἐρμηνευτικὴ θεώρησις τῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας, διακρίνοντας τί εἶναι θεμελιῶδες καὶ ἀμετάβλητον θεολογικὰ καὶ τί ἀποτελεῖ ἀπλῶς πολιτισμικὸν γλωσσάριον τῆς ἐποχῆς. Στὴ θεολογικὴ αὐτὴ ἐρμηνευτικὴ ὡς ἀναμέτρησις μὲ τὸν πλουραλισμὸν καὶ τὴν ἑτερότητα σὲ οἰκουμενικὴ διάστασις, ἡ Ὁρθόδοξον θεολογία ὀφείλει νὰ ἀναδείξει τὸ δυναμικὸν τῆς νόημα σὲ διάλογον μὲ τὴς ἀγωνίας καὶ τὰ προβλήματα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου. Ἡ δογματικὴ θεολογία ὡς συστηματικὴ ἔκθεσις καὶ ἐρμηνεία τῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας καλεῖται νὰ σημάνει καὶ νὰ ἐπικαιροποιήσῃ τὴν ἴδιαν τὴν πραγματικότητά τῆς πίστεως, τῆς λατρείας καὶ τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας σήμερα. Ὡς ἐρμηνευτικὴ ἐπιστήμη δὲν διακηρύσσει κάποιαν ἄχρονον καὶ ἄσαρκον μεταφυσικὴν ἢ ἀδιέξοδον ἐπιστροφὴν σὲ πολιτισμικὰς πραγματικότητες ἢ γλωσσικὰς ἔννοιαις τοῦ παρελθόντος. Ὡς προφητικὴ καὶ συνάμα ἐσχατολογικὴ πίστις τῆς Ἐκκλησίας, ἡ Ὁρθόδοξον θεολογία ὀφείλει νὰ συναντήσῃ καὶ νὰ διαλεχθῇ κριτικὰ μὲ τὸν σύγχρονον

κόσμο και πολιτισμό, ἐρμηνεύοντας ἐκ νέου τὸ Εὐαγγέλιο τῆς Βασιλείας ἐν μέσῳ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ἱστορίας. Μολονότι ἡ παρουσία τῆς δογματικῆς, ὅπως καὶ πολλῶν ἄλλων ἀντικειμένων στὰ ἀκαδημαϊκὰ θεολογικὰ προγράμματα σπουδῶν μας εἶναι δάνειο ἀπὸ τὴ δυτικὴ θεολογία καὶ τὸ νεωτερικὸ πανεπιστήμιο, ἐν τούτοις, ὑπὸ προϋποθέσεις, μπορεῖ νὰ ἀποβεῖ χρήσιμη καὶ ἐξαιρετικὰ ὠφέλιμη γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη θεολογία στὴν ἐποχὴ μας. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ, εἶναι ἀνάγκη τὰ δόγματα τῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας ὄχι ἀπλῶς νὰ ὁμολογοῦνται ἢ νὰ ἐπαναλαμβάνονται σύμφωνα μὲ τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο γένεσης καὶ διατύπωσής τους, ἀλλὰ κυρίως νὰ προσλαμβάνονται ἐκ νέου, νὰ ἐρμηνεύονται ὑπαρξιακὰ καὶ σωτηριολογικὰ καὶ νὰ φωτίζονται πάντοτε ἐντὸς τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς καὶ διαχρονικῆς παράδοσης καὶ ἐμπειρίας τῆς Ἐκκλησίας σὲ διαρκῆ διάλογο μὲ τὶς ἐκάστοτε πολιτισμικὲς συνθήκες. Στους καιροὺς τῆς ὕστερης νεωτερικότητας, ὅταν ὅλες οἱ μεγάλες ἀφηγήσεις καὶ παραδόσεις τίθενται ἐκ τῶν πραγμάτων στὸ περιθώριο, ἡ δογματικὴ θεολογία χρειάζεται νὰ ἐκφράσει ἐκ νέου τὸ καίριο καὶ ὑπαρκτικὸ νόημα ζωῆς καὶ σωτηρίας ποὺ κομίζει τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ γιὰ τὸν κόσμο, τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἱστορία.

Βασίλειος Τσίγκος

Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού του Α.Π.Θ.

Ὁ Βασίλειος Τσίγκος γεννήθηκε στὸ Ἀγρίνιο καὶ σπούδασε Θεολογία στὶς Θεολογικὲς Σχολὲς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Ρωμαιοκαθολικοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Δουβλίνου. Εἶναι Καθηγητὴς στὸ Τμήμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Χριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ τοῦ Α.Π.Θ. καὶ ἀπὸ τὸ 2000 διδάσκει Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τὸ ἐρευνητικὸ του ἐνδιαφέρον εἶναι στραμμένο στὴν αὐθεντικὴ ἔκθεση τοῦ περιεχομένου τῆς ὀρθοδόξου πίστεως σὲ διαχρονία καὶ συγχρονία μὲ τὸν τρόπο ζωῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας. Ἔχει λάβει μέρος σὲ δεκάδες θεολογικὰ συνέδρια, συμπόσια καὶ ἡμερίδες στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἐξωτερικόν. Ἔδωσε πολλὰ διαλέξεις σὲ θέματα θεολογικά, σύγχρονου προβληματισμοῦ καὶ ἐπικαιρότητας. Ἐπισκέπτης Καθηγητὴς στὸ Θεολογικὸ Ἰνστιτοῦτο ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός τοῦ Πανεπιστημίου Balamand, Λίβανος (2014-2020). Ἔχει δημοσιεύσει δέκα τρεῖς μονογραφίες καὶ ἐξήντα πέντε ἄρθρα σὲ ἑλληνικά καὶ ξενόγλωσσα περιοδικά. Αὐτοτελή ἔργα: Ἐκκλησιολογικὲς θέσεις τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου. Αὐθεντία καὶ πρωτεῖο, 1999· Ὁ ἀνακαινισμὸς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴ δογματικὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου, 2009· Προλεγόμενα στὴ θεολογικὴ γνωσιολογία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, 2010· Θέματα Δογματικῆς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, 2014· Χάρισμα καὶ θεσμὸς στὴν περὶ Ἐκκλησίας διδασκαλία τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, 2016· Ἀνθρωπος, ὁ ἐν μικρῷ μέγας. Ὅψεις ὀρθοδόξου ἀνθρωπολογίας, 2019· Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, 2022. Περιχώρησις. Θεολογικὸ περιεχόμενον τοῦ ὄρου καὶ οἱ ἐφαρμογές του, 2023· Dogmatica della Chiesa Ortodossa, 2024.

Ἐπιστροφή στὴν «καθολικότητα»:

Πρόκληση γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη Δογματικὴ Θεολογία τοῦ 21ου αἰῶνα

Ἡ Ὁρθόδοξη Δογματικὴ Θεολογία, ὡς πρὸς τὴν πανεπιστημιακὴ τῆς ἐκδοχὴ, δὲν καλλιεργήθηκε ἐξ ἀρχῆς ὡς μιὰ εἰδικὴ ἐπὶ μέρους Ἐπιστήμη, ὅπως συνήθως εἶναι σήμερα αὐτὲς γνωστὲς σὲ διαφόρους κλάδους, τομεῖς καὶ ποικίλες κατατμήσεις σὲ ἱστορικὲς περιόδους καὶ θέματα τῶν ποικιλῶν μων γνωστικῶν ἀντικειμένων τῶν ἀκαδημαϊκῶν Ἰδρυμάτων. Ἡ Δογματικὴ, ἡ ὁποία ἐπιχειρεῖ νὰ ἐκθέσει καὶ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν ὀρθόδοξη πίστη σὲ διαχρονία καὶ συγχρονία μὲ τὸν τρόπο ζωῆς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, στὶς ἀρχὲς τῆς τρίτης χιλιετίας δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑπάρξει καὶ νὰ ἐκφρασθεῖ ἀποκλειστικὰ ὡς ἐπιστημονικὴ θεολογικὴ ἔρευνα, ἢ αὐτοτελῶς ὡς μιὰ ὀρισμένη διάσταση τῆς θεολογίας. Πρὸς τοῦτο, χωρὶς νὰ ἀπολέσει τὸν ἐπιστημονικὸ τῆς χαρακτήρα, ὀφείλει νὰ ἐπανεύρει καὶ νὰ εἶναι σύμφωνη καὶ συνακόλουθη μὲ τὸ ὅλον τῆς Θεολογίας. Στὴν ἐπιζητούμενη ἀναδιοργάνωση τῶν Θεολογικῶν Σπουδῶν, ἡ Ὁρθόδοξη Δογματικὴ καλεῖται, μὲ συγκεκριμένο τρόπο, νὰ ἀναζητήσει καὶ νὰ ἐπιστρέψει στὴν καθολικότητα τῆς Θεολογίας τῆς Ἐκκλησίας.

Υγνάτιος (Midic)

Μητροπολίτης Ποζάρεβατς και Μπραντισέβου

Καθηγητής της Ὁρθόδοξης Θεολογικῆς Σχολῆς Βελιγραδίου, Σερβία

Ὁ Μητροπολίτης Ποζάρεβατς και Μπραντισέβου Υγνάτιος (Midic) γεννήθηκε τὸ 1954 στὴ Σερβία. Τὸ 1980 τελείωσε τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Βελιγραδίου. Ἀπὸ τὸ 1981 σπούδασε στὴν Ἀθήνα ὅπου συνέγραψε τὴ διδακτορικὴ του διατριβὴ μὲ τίτλο «Τὸ μυστήριον τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν Ἅγιο Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴ», και ἀνακηρύχθηκε διδάκτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν τὸ 1986. Τὸ 1987 ἔγινε βοηθὸς καθηγητῆς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Βελιγραδίου, και ἐν συνεχείᾳ τακτικὸς καθηγητῆς, ὅπου ὑπηρετεῖ και σήμερα. Κατὰ τὴν περίοδο 1991 ἕως τὸ 1993, εἰσήλθε στὸν μοναχισμό και χειροτονήθηκε ἱερομόναχος. Τὸ 1994 ἐξελέγη μητροπολίτης Μπραντισέβου, θέση στὴν ὁποία βρίσκεται και σήμερα.

Ὁ σύγχρονος Δυτικοευρωπαϊκὸς πολιτισμὸς και ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία

Ἡ ἀτομικιστικὴ και ἡ ὀρθολογιστικὴ προσέγγιση τῆς ζωῆς ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ νεωτερικοῦ και μετανεωτερικοῦ ἀνθρώπου ἐπέφερε ἀναρίθμητα προβλήματα τὰ ὁποῖα πλημμυρίζουν τὴν καθημερινή μας ζωὴ. Ὁ ἄλλος ἄνθρωπος γίνεται, γιὰ τὸν ἄνθρωπο ποὺ ταυτοποιεῖται ὡς ἄτομο, ἀχρεῖαστος γιὰ τὴν ὑπαρξὴ του, ἐνῶ ἡ φύση ποὺ τὸν περιβάλλει συνιστᾷ γι' αὐτὸν ἕνα ἀντικείμενο ποὺ συνεχῶς ἐρευνᾷ μὲ σκοπὸ τὴν ἐκμετάλλευσή του. Παράλληλα, ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος αὐτοπροσδιορίζοντας τὸν ἑαυτό του σὰν ἀνεξάρτητο ἄτομο γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὁποῖου ὁ ἄλλος δὲν εἶναι ἀπαραίτητος, βιώνει τὸν πλησίον του σὰν δυνητικὸ κίνδυνο και ἀπειλή, τόσο γιὰ τὴν ἐλευθερία του ὅσο και γιὰ τὴ ζωὴ του. Ἀναπτύσσοντας τὴν τεχνολογία μὲ βάση τὴν ἐπιστημονικὴ, δηλαδή, τὴν ὀρθολογιστικὴ παρατήρηση τῆς φύσεως και τῶν νόμων ποὺ τὴ διέπουν, πολὺ συχνὰ τὴ χρησιμοποιεῖ και γιὰ ἀναπαραγωγὴ ὀπλικῶν συστημάτων μὲ τὰ ὁποῖα ἐξουδετερώνει τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους και καταχράζεται τὴ φύση μὲ σκοπὸ νὰ εἶναι εὐτυχημένος. Στὴ σχέση του μὲ τὴ φύση, ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ἔγινε τόσο πολὺ καταναλωτικὸς, σὲ βαθμὸ ποὺ ἀπειλεῖ νὰ ἐξαντλήσει, νὰ καταστρέψει τὴ φύση. Ἡ ἀσκητικὴ ἐγκράτεια στὴν πράξη τῆς βιωτῆς τῶν Ὁρθοδόξων ὡς ὑπέρβαση τῆς καταναλωτικῆς μανίας ἀποτελεῖ καθοριστικὸ παράγοντα ἐνάντια στὴν κάθε εἶδους ἔκφραση τοῦ κακοῦ, τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀντιμετωπιστεῖ μὲ μιὰ λογικοκρατικὴ προσέγγιση τῆς ζωῆς, παρὰ μόνον μὲ τὴν ἐλεύθερη βούλησή μας. Στὴν ἐκδήλωσι ἀκριβῶς τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου σὲ σχέση μὲ τὴ ζωὴ, παρὰ τὸν ἔλεγχο ποὺ ἀσκεῖ ἡ λογικὴ, βρίσκεται τὸ νόημα, ἡ οὐσία και ἡ σπουδαιότητα τοῦ ἴδιου τοῦ πνευματικοῦ ἀγῶνα και τῆς ἴδιας τῆς ἐλευθερίας. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ διάδοση τοῦ κηρύγματος και τῆς ὀρθοπραξίας τῆς λειτουργικῆς ἐμπειρίας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας στὸν σύγχρονο ἄνθρωπο και στὸν τρόπο ὑπάρξεώς του ἀποτελεῖ σήμερα ὑψίστης και ἀποφασιστικῆς σημασίας προτεραιότητα γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, μολονότι και αὐτὴ εἶναι ἐπίσης μέρος τοῦ Δυτικοευρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, δὲν συνέβαλε πολὺ στὴν ἐξέλιξή του, ἀλλὰ συνάμα δὲν συμμετεῖχε οὔτε και στὶς ἀστοχίες του. Ἐν τούτοις, σήμερα ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία και οἱ πιστοὶ ποὺ τὴν συναποτελοῦν, κυρίως οἱ θεολόγοι Τῆς, χρειάζεται, περισσότερο ἀπὸ ποτέ, νὰ καταστήσουν γνωστὴ και προσιτὴ στὸν σύγχρονο ἄνθρωπο τὴ θεώρησι

ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ὁποίας προσεγγίζουν τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον σὲ σχέση μετὰ τὸν τρόπον πὸν αὐτὸς ζεῖ, τρόπος ὁ ὁποῖος εἶναι δίχως ἄλλο εὐχαριστιακός, ἔχοντας μετὰ ὅλα αὐτὰ ὡς στόχον τὴν ἀλλαγὴν τοῦ τρόπου ζωῆς τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου καὶ τοῦ προσανατολισμοῦ του, ὅπως καὶ τῆς στάσεως του ἀπέναντι εἰς τὴ φύσιν. Ἐτι περισσότερο, δεδομένου καὶ τοῦ ὅτι ἡ ὄντολογία τοῦ σύγχρονου κόσμου μας ἄρχισε νὰ ἀναθεωρεῖται. Μολονότι ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἀνήκει εἰς τὸν σύγχρονον Δυτικοευρωπαϊκὸν πολιτισμὸν, κατάφερε ἐν πολλοῖς νὰ διατηρήσῃ μιὰ διαφορετικὴ προσέγγισιν ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ζωὴν, τόσο μέσῳ τῆς διδασκαλίας της ὅσο καὶ μέσῳ τῆς Θείας Λειτουργίας, ἡ ὁποία φανερώνει τὸ ὄν ὡς Κοινωνία μετὰ τὸν ἄλλον καὶ μετὰ τὸν Θεόν, καὶ εἰς τὴν ὁποία (Θεῖα) αὐτὴ Κοινωνία, συμμετέχει ἀπαρεγκλίτως καὶ σύμπασα ἡ κτιστὴ φύσιν.

Paul L. Gavrilyuk

Professor at the University of St. Thomas, St. Paul, Minnesota

President of the International Orthodox Theological Association (IOTA), USA

*Dr. Paul L. Gavrilyuk is Ukrainian-American Orthodox theologian and historian, who holds the Aquinas Chair in Theology and Philosophy at the University of St. Thomas, St. Paul, Minnesota, USA. His research interests include Greek patristics, modern Orthodox theology, and philosophy of religion. Translated into ten languages, his books include *The Suffering of the Impassible God: The Dialectics of Patristic Thought* (Oxford: Oxford University Press, 2004), *Georges Florovsky and the Russian Religious Renaissance* (Oxford: Oxford University Press, 2013), and the edition of *On Christian Leadership: The Letters of Alexander Schmemmann and Georges Florovsky, 1947-1955* (Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press, 2020). He is the principal investigator in the Spiritual Perception Research Project, which published its results in two volumes: *The Spiritual Senses: Perceiving God in Western Christianity* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012, co-edited with Sarah Coakley) and *Perceiving Things Divine: Towards a Constructive Account of Spiritual Perception* (Oxford: Oxford University Press, 2022, co-edited with Frederick Aquino). He is the Founding President of the International Orthodox Theological Association (IOTA, iota-web.org) and the Managing Editor of IOTA Publications. He is also the founder of Rebuild Ukraine (rebuild-ua.org), a non-profit that provides vital support for Ukraine's defenders, refugees, and children affected by war.*

Serving the Church and the Academy:

The Work of the International Orthodox Theological Association

I will reflect on the achievements and potential of the International Orthodox Theological Association (IOTA). Founded in 2017, IOTA is the largest academic society of the Orthodox Church, connecting over 1,500 scholars, church leaders, and lay leaders from over 40 countries. IOTA's mission is to support an exchange of knowledge within the context of the Orthodox tradition. To accomplish its mission, IOTA constituted and coordinates the work of twenty-nine groups, which represent different knowledge domains within the "Orthodox Republic of Learning." Some groups correspond to the traditional theological disciplines, such as dogmatic theology or biblical studies; other groups reflect more contemporary interests, such as political theology or the relationship between theology and science; still other groups cover different cultural expressions of Orthodoxy, such as Romanian, Slavic, and modern Greek Orthodoxy. In the time of increasing jurisdictional tensions and divisions, IOTA's aim is to cultivate pan-Orthodox cooperation, peacebuilding, and unity. IOTA's international conferences in Romania (2019) and Greece (2023), which brought together hundreds of scholars and church leaders, gave their participants a lived experience of synodality "from below". While IOTA does not belong to any one local church, it strives to maintain constructive relations with the leaders of all Orthodox Churches, including the Oriental Orthodox. IOTA's potential is to serve as a think-tank for global Orthodoxy, helping the Church to address the challenges of our time.

Γρηγόριος (Παπαθωμάς)

Μητροπολίτης Περιστερίου,

Καθηγητής τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Περιστερίου κ. Γρηγόριος (Παπαθωμάς) γεννήθηκε τὸ 1960 στὰ Νάματα Βοῖου-Ἀσκίου Κοζάνης. Εἶναι ἀπόφοιτος καὶ τῶν δύο Τμημάτων τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ. Πραγματοποίησε μεταπτυχιακὲς καὶ διδακτορικὲς θεολογικὲς καὶ νομικὲς σπουδὲς στὴν Νομικὴ Σχολὴ Paris XI, στὴν Σχολὴ Κανονικοῦ Δικαίου τοῦ Καθολικοῦ Ἰνστιτούτου Παρισίων, καθὼς καὶ στὸ Ὁρθόδοξο Θεολογικὸ Ἰνστιτούτο τοῦ Ἁγίου Σεργίου στὸ Παρίσι ὅπου καὶ διδάσκει γιὰ τριάντα συναπτὰ ἔτη (1994-2024). Ὑπηρετήσε ἐπίσης ὡς καθηγητὴς στὴν μέση ἐκπαίδευση στὸ Γυμνάσιο-Λύκειο Τσοτυλίου καί, μετὰ τὴν χειροτονία του ὡς κληρικοῦ, διετέλεσε σχολάρχης τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Λυκείου Κιλκίς. Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἱερατικῆς του διακονίας ὑπηρετήσε στὴν Ἱερὰ Μητρόπολη Κιλκισίου, στὴν Ἱερὰ Μητρόπολη Γαλλίας καὶ τὴν Ἀυτόνομη Ἐκκλησία τῆς Ἑσθονίας. Τὸν Νοέμβριο τοῦ 2008 ἐξελέγη καθηγητὴς στὸ Τμῆμα Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Εἶναι πρόεδρος τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Forum τῶν Ὁρθοδόξων Θεολογικῶν Σχολῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως (EFOST-Βρυξέλλες) καὶ μέλος τοῦ Πανεπιστημιακοῦ Κέντρου “Δίκαιο καὶ Θρησκευτικὲς Κοινωνίες” τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Paris XI. Ἀπὸ τὸ 2010 ὑπηρετήσε ὡς Ἱεροκήρυκας τῆς Ἱ. Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν. Εἶναι ἐπισκέπτης-καθηγητὴς σὲ εὐρὸ ἀριθμὸ ἀκαδημαϊκῶν ἰδρυμάτων, σεμιναρίων καὶ σχολῶν πανευρωπαϊκὰ καὶ ἐκτὸς Εὐρώπης, ἐνῶ διδάσκει ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν στὸ Ὁρθόδοξο Θεολογικὸ Σεμινάριο τοῦ Ἁγίου Πλάτωνα στὴν Ταλλίνη τῆς Ἑσθονίας. Εἶναι μέλος στὸν ἐπίσημο ἀκαδημαϊκὸ θεολογικὸ διάλογο μὲ τοὺς Ρωμαιοκαθολικοὺς καὶ ἐκπρόσωπος τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στὸν ἐπίσημο διεθνῆ θεολογικὸ διάλογο μὲ τοὺς Λουθηρανούς. Στις 8 Ὀκτωβρίου 2021 ἐξελέγη Μητροπολίτης Περιστερίου ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Μία πρόταση πυρηνικῆς Θεολογίας:

Ἐπιτακτικὴ ἢ ἀναδιάταξη τῶν σπουδῶν στὶς Θεολογικὲς Σχολές

Στὴν ἐποχὴ μας, ἡ Θεολογικὴ Ἐπιστὴμη δὲν ταυτίζεται μὲ τὸ θεολογικὸ ἐπιστητὸ ἔτσι ὅπως τὸ γνωρίσαμε μέσα στὴν Πατερικὴ Παράδοση στὸ διάβα τῶν αἰώνων φθάνοντας ἕως τὶς μέρες μας καὶ πρόσφατα ἕως τὴν Μεταπολίτευση (δεκαετία τοῦ 80), ἡ ὁποία συμπίπτει χρονικὰ μὲ τὸ τέλος τῆς Προ-Νεωτερικότητας καὶ ἀκολουθῶς τῆς Νεωτερικότητας (1η χιλιετία-1960/1993). Ἡ ἐποχὴ τῆς Μετα-Νεωτερικότητας, πού μόλις ἀναδύθηκε, κληρονομεῖ τὴν ἐκκοσμικέυση καὶ τὴν ἀτομοκρατία τῆς Νεωτερικότητας ἐνῶ παράλληλα προάγει, ἄλλα δύο νέα, πρωτόγνωρα καὶ πρωτοφανῆ χαρακτηριστικά: τὸν ἀποχριστιανισμὸ ἢ/καὶ τὴν ἀποεκκλησιοποίηση ἀπὸ τὴν μία πλευρὰ καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴν ἀποδόμηση «παραδοσιακῶν» μορφῶν (θεσμικῆς) ζωῆς. Οἱ μέχρι στιγμῆς ὅροι, καθὼς καὶ τὰ προαπαιτούμενα τῆς ἐδραίωσής της φανερώνουν ὅτι ἡ Μετα-Νεωτερικότητα πλήττει ριζικὰ τὴν Κοινότητα καὶ τὴν Οἰκογένεια. Ἐχοντας ὡς βάση καὶ δεδομένο τὰ κωδικοποιημένα αὐτὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀναδύομενης Μετα-Νεωτερικότητας, ἡ Ἐκκλησία μας καλεῖται νὰ ἐνεργήσει μὲ τὴν Θεολογία τῆς ἀναπόδραστα, λαμβάνοντας ὑπ’ ὄψιν της τὶς νέες συνθήκες πού

ένσκόπτουν ἀναπόφευκτα στὴν κοινωνία μας καὶ οἱ ὁποῖες ἀπορρέουν ἀπὸ τὶς παγκόσμιες γεωπολιτικὲς καὶ γεω-πολιτισμικὲς ἀνακατατάξεις τοῦ ὁλοένα καὶ περισσότερο μεταβαλλόμενου κόσμου μας. Ἡ Ἐκκλησία διαθέτει τρόπους στὴν φαρέτρα τῆς διαχρονικῆς τῆς ἐμπειρίας ὥστε νὰ ἀντιπαλέψει τὶς νέες καταστάσεις καὶ τὰ νέα δεδομένα στὶς ἐκάστοτε γεω-πολιτισμικὲς μεταλλαγές, μὲ κυρίαρχα στοιχεῖα τὴν Παιδεία καὶ τὴν Ποιμαντικὴ τῆς, στὴν γόνιμη καὶ ἀποκορυφωματικὴ σύνθεση ποὺ ἀκούει στὸ ὄνομα «Ποιμαίνειν μετ’ ἐπιστήμης», καὶ οὐσιαστικὰ εἶναι αὐτὸ ποὺ μᾶς κληροδότησαν οἱ πανεπιστήμονες Πατέρες διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Αὐτὸν τὸν διαχρονικὸ πατερικὸ ὄραματισμὸ καταθέτουμε ὡς πρόταση ἀναμόρφωσης τῶν Θεολογικῶν Σπουδῶν στὴν ἀνατέλλουσα ἐποχὴ τῆς Μετα-Νεωτερικότητας. Πιὸ συγκεκριμένα, ἡ ὄραματιζόμενη ἀναμόρφωση ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν ἀναδιarrύθμιση τῶν γνωστικῶν ἀντικειμένων τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου καὶ τῆς Ποιμαντικῆς ποὺ συνιστοῦν ἓνα ἀπὸ τὰ 6 γνωστικὰ ἀντικείμενα τῆς πυρηνικῆς θεολογίας. Τὰ Δόγματα καὶ οἱ Κανόνες ἀποτελοῦν σιαμαῖες ὀντότητες, οἱ ὁποῖες προέρχονται ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς Οἰκουμενικὲς Συνόδους, γι’ αὐτὸ καὶ στὰ πρῶμα χριστιανικὰ χρόνια οἱ Κανόνες ἀποκαλοῦνται καὶ «Ὅροι». Σὲ ὅλα τὰ κείμενα τῆς Ἀποστολικῆς Ἐποχῆς μέχρι καὶ τὸν Ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης (τέλος 4ου αἰῶνα) ὅταν οἱ Πατέρες ἢ οἱ χριστιανοὶ ἐν γένει ἤθελαν νὰ παραπέμψουν σὲ αὐτὸ ποὺ ἐμεῖς σήμερα ὀνομάζουμε «Κανονικὸ Δίκαιο», χρησιμοποιοῦσαν τὴν διατύπωση «σύμφωνα μὲ τὸν Κανόνα...». Τὸν καθιερωμένο αὐτὸν ὄρο ἐν χρήσει κατὰ τὴν διάρκεια τῶν τεσσάρων πρώτων αἰώνων, ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης τὸν ἐξέλιξε καὶ κατέληξε νὰ προτείνει ἓναν ἀκόμη πιὸ περιγραφικὸ καὶ χαρακτηριστικὸ ὄρο, τὸν ἐπονομαζόμενο ὡς «κανονικὴ οἰκονομία». Ὁ εὐστοχος αὐτὸς ὄρος ἐξέφραζε ἐπακριβῶς τὸν λόγο καὶ τὸν τρόπο ὑπαρξῆς τῆς Κανονικῆς Παράδοσης τόσο γιὰ τοὺς ἐντὸς ὅσο καὶ γιὰ τοὺς ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας, ἐπικράτησε σὲ ὅλη τὴν διάρκεια τῆς 1ης χιλιετίας καὶ οὐσιαστικὰ φτάνει νὰ χρησιμοποιεῖται μέχρι καὶ τοὺς χρόνους τῆς ἄλωσης (1453). Τὸ ἐρώτημα ποὺ τίθεται εἶναι διττὸ καὶ μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ ὡς ἐξῆς: πρῶτον πῶς ἡ Κανονικὴ Οἰκονομία διολίσθησε σὲ «Κανονικὸ Δίκαιο» καὶ δεύτερον πῶς αὐτὸ τὸ «Κανονικὸ Δίκαιο» καθῶς καὶ ἡ Ποιμαντικὴ βρίσκονται σήμερα ἀκαδημαϊκὰ ἐν ἀδίκῳ.

Θεματική Ενότητα 2 Ὁρθόδοξη Θεολογία καὶ σύγχρονα θεολογικὰ ρεύματα

Marcus Plested

Professor at Marquette University, Milwaukee, USA

*Marcus Plested (D.Phil., University of Oxford, 1999) is Professor of Greek Patristic and Byzantine Theology at Marquette University (Milwaukee, USA). He studied modern history followed by theology at Merton College, University of Oxford, completing his doctorate under the supervision of Metropolitan Kallistos Ware. He previously served as Principal of the Institute for Orthodox Christian Studies and Affiliated Lecturer in the Faculty of Divinity of the University of Cambridge. He has been a member of the Center of Theological Inquiry and the Institute for Advanced Study in Princeton, New Jersey, and has taught, lectured, and published widely in patristic, Byzantine, and modern Orthodox theology. He is also a member of the St Irenaeus Joint Orthodox-Catholic Working Group. He has published five books to date: *The Macarian Legacy: The Place of Macarius-Symeon in the Eastern Christian Tradition* (Oxford: OUP 2004); *Orthodox Readings of Aquinas* (Oxford: OUP 2012); *The Oxford Handbook to the Reception of Aquinas* (Oxford: OUP 2021) (ed. with Matthew Levering); *Wisdom in Christian Tradition: The Patristic Roots of Modern Russian Sophiology* (Oxford: OUP 2022); and *The Master Builder: Demetrios Koutroubis and the Renewal of Theology in Modern Greece* (Limni: Denise Harvey 2024).*

Fr Georges Florovsky on the Theology of History

This paper will argue that the question of the nature and meaning of history lies at the core of Fr Georges Florovsky's entire project. This is an interest that stretches back to his student days and can be seen in many of his earlier works including 'Meaning in History and Meaning in Life' (1921), 'Types of Historical Interpretation' (1925), and 'Evolution und Epigenesis (Zur Problematik der Geschichte)' (1930). Florovsky was deeply invested in the philosophy and methodology of history and engaged extensively with figures such as Wilhelm Dilthey and R.G. Collingwood. Indeed, the entire project of 'neo-patristic synthesis' can be seen as growing out of his wrestling with this issue. Rather than being a non-reflexive reaction to modern Russian Sophiology, or a borrowing from non-Orthodox traditions of patristic *ressourcement*, Florovsky's call for a return to the Fathers was based on a sophisticated set of philosophical and theological principles, as the late Fr Matthew Baker argued. Florovsky's 1959 essay, 'The Predicament of the Christian Historian' is of particular importance here in that, as Rowan Williams has observed, it contains in a nutshell the entire neo-patristic project notwithstanding the fact that its main reference points are not theological but philosophical and historiographic. While deftly avoiding various deterministic forms of historicism and non-historical forms of theology, Florovsky constructs an account of human history as a field of divine-human communion founded upon the ultimate historical fact of the incarnation and resurrection of our

Lord God and Saviour, Jesus Christ. The historical process is thus not something that can be shirked or ignored by Orthodox Christians but rather the indispensable locus of theology at its truest and most authentic. All this involves some deep mediation on the theme of time which, as he expresses it in one particularly intriguing remark, 'does not devour, but creates'.

Νικόλαος Ξιώνης

Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Ε.Κ.Π.Α.

Ο Νικόλαος Ρ. Ξιώνης σπούδασε Θεολογία στο Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας του ΑΠΘ. Ακολούθως πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στο Συστηματικό Κλάδο της Θεολογικής Σχολής του ίδιου Πανεπιστημίου, όπου έλαβε αρχικώς το Μεταπτυχιακό Δίπλωμα στη «Δογματική» (Master) και στη συνέχεια αναγορεύθηκε διδάκτορας θεολογίας. Με ύποτροφία της Ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας συνέχισε τις μεταπτυχιακές σπουδές στη Γερμανία, στον Τομέα της Δογματικής της Φιλοσοφικής και Θεολογικής Ακαδημίας των Ίησουϊτών «Sankt Georgen» στη Φρανκφούρτη, όπου του απέδόθη ο τίτλος «Lizentiat der Theologie» και επέκτεινε τις σπουδές του στη θεολογία της δυτικής παραδόσεως με την παρακολούθηση σεμιναρίων στην Εβραγγελική Σχολή του Johann Wolfgang Goethe του Πανεπιστημίου της Φρανκφούρτης. Είναι Καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Έθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, με γνωστικό αντικείμενο «Δογματική και Συμβολική Θεολογία». Ως μέλος της πανεπιστημιακής κοινότητας, συμμετέχει σε συνέδρια εντός και εκτός Ελλάδος. Είναι συγγραφέας άρθρων και μονογραφιών, που αφορούν τη δογματική διδασκαλία της Όρθοδόξου Έκκλησίας και της πατερικής σκέψης, και συμβάλλει μέσω όμιλων στο ποιμαντικό-διδασκτικό έργο της Έκκλησίας.

Δόγμα και Ιστορία. Η πορεία της θεολογίας σήμερα

Το δόγμα αποτελεί τη διατύπωση της θείας αποκαλύψεως ως τρόπος ζωής της Έκκλησίας. Ως καταγραφή της ιστορικής σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό έρχεται να αντιπαρατεθεί με τα ιστορικά δεδομένα κάθε εποχής, τα οποία όμως μεταβάλλονται στην πορεία του κοσμικού γίνεσθαι. Στην εισήγηση επιχειρείται να αναδειχθεί η σχέση του ανθρώπου με τον Θεό, ή οποία εκφράζεται δια της δογματικής αλήθειας, και να διερευνηθεί η δυνατότητα αλληλεπίδρασης και διαμόρφωσης αυτής με βάση τις ιστορικές αλλαγές που συντελούνται κατά την εξέλιξη του κόσμου και της ανθρώπινης κοινωνίας.

Παντελής Καλαϊτζίδης

Δρ. Θεολογίας, Διευθυντής Ακαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου

Ὁ Παντελής Καλαϊτζίδης σπούδασε θεολογία (Θεσσαλονίκη) καὶ φιλοσοφία (Παρίσι, Σορβόννη). Ἔχει ἐπιμεληθεῖ συλλογικούς τόμους καὶ ἔχει δημοσιεύσει αὐτοτελῆ ἔργα καθὼς καὶ περὶ τὰ 160 ἐπιστημονικὰ ἄρθρα στὰ ἑλληνικὰ καὶ σὲ 16 ἄλλες γλῶσσες γιὰ τὴν ἐσχατολογία στὸν χριστιανισμό, τὸν διάλογο Ὁρθοδοξίας καὶ νεωτερικότητας, θεολογίας καὶ σύγχρονης λογοτεχνίας, θρησκείας καὶ πολυπολιτισμικότητας, τὸν θρησκευτικὸ ἐθνικισμό καὶ φονταμενταλισμό, ζητήματα μεταρρύθμισης καὶ ἀνανέωσης στὴν Ὁρθοδοξία, τὴν πολιτικὴ θεολογία, τὸν οἰκουμενικό/διαθρησκευτικό διάλογο, τὸ συμπεριληπτικὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, κ. ἄ. Δίδαξε ἐπὶ τετραετία στὴ Δευτεροβάθμια Ἐκπαίδευση ὡς θεολόγος καθηγητής, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 2004 ἕως τὸ 2009 ἦταν Πάρεδρος ἐπὶ θητεία στὸ Παιδαγωγικὸ Ἰνστιτούτο. Ἀπὸ τὸ 2000 διευθύνει τὴν Ακαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου (ἀναγνωρισμένο ἀπὸ τὴν πολιτεία Ἐρευνητικὸ Κέντρο). Διετέλεσε ἐπισκέπτης ἐρευνητής στὴν Ἑλληνορθόδοξη Θεολογικὴ Σχολὴ Τιμίου Σταυροῦ Βοστώνης, στὸ Princeton Theological Seminary καὶ στὸ Princeton University, στὸ DePaul University, στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Λουβαίν καὶ στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Μύνστερ. Δίδαξε θρησκευσιολογία στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, συστηματικὴ θεολογία στὸ ΕΑΠ, ἐνῶ ὑπῆρξε ἐπισκέπτης καθηγητής στὸ Ὁρθόδοξο Ἰνστιτούτο τοῦ Ἁγίου Σεργίου στὸ Παρίσι. Εἶναι μέλος τῆς Ἐπιστημονικῆς ἢ Συμβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς τῶν περιοδικῶν *Review of Ecumenical Studies*, *The Wheel*, *The Journal of Orthodox Christian Studies*, *Political Theology* καὶ ὑπεύθυνος τῆς ἐκδοτικῆς σειρᾶς «*Doxa & Praxis: Exploring Orthodox Theology*» (ἐκδόσεις τοῦ ΠΣΕ). Εἶναι μέλος τῆς Διεθνoῦς Ἐνώσεως Ὁρθοδόξων Δογματολόγων, τῆς Ἀμερικανικῆς Ακαδημίας Θρησκευτικῶν Ἐπιστημῶν καὶ τῆς Ἐταιρείας Χριστιανικῆς Ἠθικῆς. Ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν Καθηγητὴ Ἀριστοτέλη Παπανικολάου διευθύνει τὴν Ἔδρα «Πολιτικῆς Θεολογίας» στὴ Διεθνῆ Ὁρθόδοξη Θεολογικὴ Ἐνωση (ΙΟΤΑ). Ὁ Δρ. Καλαϊτζίδης εἶναι συμπρόεδρος τῆς Λουθηρανικῆς-Ὁρθόδοξης Θεολογικῆς Ἀδελφότητος τοῦ «Ἁγίου Ἀθανασίου» καὶ μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἰδρύματος *Pro Oriente* γιὰ τὸν Διάλογο Ὁρθοδόξων καὶ Καθολικῶν. Ἀπὸ τὸ 2017 εἶναι μέλος τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς *European Academy of Religion*. Στὰ πιὸ πρόσφατα ἔργα του περιλαμβάνονται: *Orthodoxy and Political Theology* (WCC Publications, 2012), *Nel mondo ma non del mondo: sfide e tentazioni della chiesa nel mondo contemporaneo* (Qiqajon, 2016), *Orthodoxy and Modernity: Introducing a Constructive Encounter* (Brill/Schöningh, 2025).

«Ἐρῶ δὲ ἐμὸν μὲν οὐδέν...».

Στρατηγικὲς ἀνανέωσης καὶ ἀλλαγῆς στὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία

Ἡ εἰσήγηση ἐκκινεῖ ἀπὸ τὶς γνωστὲς ρήσεις τῶν Ἀρεοπαγιτικῶν («περὶ ταύτης οὖν, ὡς εἴρηται, τῆς περιουσίας καὶ κρυφίας θεότητος οὐ τολμητέον εἰπεῖν, οὔτε ἐνοῆσαι τί, παρὰ τὰ θεοειδῶς ἡμῖν ἐκ τῶν ἱερῶν λογίων ἐκπεφασμένα· καὶ γὰρ ὡς αὐτὴ περὶ ἑαυτῆς ἐν τοῖς λογίοις ἀγαθοπρεπῶς παραδέδωκεν») καὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ («Ἐρῶ δὲ ἐμὸν μὲν, ὡς ἔφην, οὐδέν, τὰ δὲ τοῖς ἐγκρίτοις τῶν διδασκάλων πεπονημένα εἰς ἓν συλλεξάμενος, ὅση δύναμις, συντετημένον τὸν λόγον ποιήσομαι κατὰ πάντα ὑπέικων τῷ ὑμετέρῳ προστάγματι»). Ἐξετάζει στὴ συνέχεια τὴν πιστότητα

πρὸς τὰ ἀνωτέρω τῶν σχετικῶν θεολογικῶν κειμένων καὶ τὶς βαθιᾶς θεολογικῆς τομῆς καὶ καινοτομίες ποὺ εἰσάγει τελικὰ ἢ σκέψη τῶν δύο αὐτῶν σημαντικῶν πατερικῶν μορφῶν. Στὸ τελευταῖο μέρος τῆς εἰσήγησης θὰ προβληματιστοῦμε γιὰ τὴ δυσκολία ἢ καὶ τὴν καχυποψία ποὺ φαίνεται νὰ ἐνυπάρχει στὴν Ὁρθοδοξία ὡς πρὸς τὴν καινοτομία καὶ τὴν ἀλλαγὴ, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ παράδοξο γεγονός ὅτι πολὺ συχνὰ ἡ ἀνανέωση καὶ ἡ ἀλλαγὴ καθίστανται μέρος τοῦ ἀποδεκτοῦ θεολογικοῦ corpus μέσῳ τῆς ὑποτιθέμενης ἔκλειψης τοῦ ἀτομικοῦ λόγου καὶ τῆς ἐπίκλησης στοῦ πνεῦμα, τῆ μαθητεία, τῆ σπουδῆ καὶ τὴν πιστὴ συνέχιση τῆς προγενέστερης βιβλικῆς καὶ πατερικῆς παράδοσης.

Ἀνδρέας Ἀνδρεόπουλος

Ἀναπληρωτὴς Καθηγητὴς Θεολογίας καὶ Φιλοσοφίας

στὸ King's Foundation School of Traditional Arts (Λονδῖνο, Ἡνωμένο Βασίλειο)

Ἐπισκέπτης Καθηγητὴς Θεολογίας στὸ Agora University (USA)

*Ὁ π. Ἀνδρέας Ἀνδρεόπουλος εἶναι Ἀναπληρωτὴς Καθηγητὴς Θεολογίας καὶ Φιλοσοφίας στὸ King's Foundation School of Traditional Arts (Λονδῖνο, Ἡνωμένο Βασίλειο) καὶ Ἐπισκέπτης Καθηγητὴς Θεολογίας στὸ Agora University (USA). Γιὰ δεκατρία χρόνια ὑπηρετοῦσε στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Winchester (Ἡνωμένο Βασίλειο) ὅπου εἶχε ἰδρύσει καὶ διήθυνε μεταπτυχιακὸ πρόγραμμα στὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία. Εἶναι ἱερέας τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Θυατείρων καὶ Μεγάλης Βρεταννίας. Τὸ ἐρευνητικὸ του ἔργο καλύπτει πτυχές τῆς Πατρολογίας, τῆς Βυζαντινῆς καὶ σύγχρονης εἰκονογραφίας καὶ συμβολισμοῦ, καὶ τῆς σύγχρονης Ὁρθόδοξης σκέψης. Ἐκτὸς ἀπὸ μεγάλο ἀριθμὸ ἀρθρῶν σὲ ἐπιστημονικὰ περιοδικά, ἔχει δημοσιεύσει βιβλία ὅπως *Metamorphosis: the Transfiguration in Byzantine Theology and Iconography* (SVS Press, 2005), *The Sign of the Cross: the Gesture, the Mystery, the History* (Paraclete, 2006), *Art as Theology: from the Postmodern to the Medieval* (Equinox, 2007), *This is my Beloved Son: The Transfiguration of Christ* (Paraclete, 2012), καὶ *Christos Yannaras: Philosophy, Theology, Culture* (ed.) (Routledge, 2019). Εἶναι ἰδρυτὴς καὶ διευθυντὴς μιᾶς ἐκδοτικῆς σειρᾶς στὸ Winchester University Press ποὺ εἶναι ἀφιερωμένη στὴ μελέτη τῆς σύγχρονης Ὁρθόδοξης σκέψης, μὲ τίτλο *Σύγχρονοι Ὁρθόδοξοι Διάλογοι* (Modern Orthodox Dialogues).*

Τὸ πρόβλημα τῆς συνέχειας τῆς παράδοσης στὴ νεοπατερικὴ σύνθεση

Στὴν Ὁρθόδοξη θεολογία τοῦ 20οῦ αἰῶνα διακρίνουμε δύο ἀντικρουόμενες τάσεις. Ἡ μία εἶναι ἡ ἀνανέωση τῆς θεολογικῆς σκέψης καὶ τῆς ἐπιστροφῆς στὴν Πατερικὴ παράδοση, ποὺ διακρίνουμε κατ' ἀρχὰς στὴ συμβολὴ τοῦ π. Γεωργίου Φλωρόφσκυ καὶ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς σύγχρονης Ὁρθόδοξης σκέψης καὶ πρακτικῆς ἀπὸ τὴν “Βαβυλώνεια αἰχμαλωσία τῆς” σὲ δυτικὰ πρότυπα. Ἡ ἄλλη εἶναι ἡ σημασία καὶ ἡ πλήρης ἀποδοχὴ τῆς παράδοσης στὸν βαθμὸ πού, ὅπως ἐξέφρασε ὁ Ζήσιμος Λορεντζάτος, ἀφηγόμεσθε «ὅπως ὁ νεκρὸς παραδίδεται νὰ τὸν πλύνουν». Ὅμως ἡ ἴδια ἡ πράξις τῆς κριτικῆς ἀποτίμησης καὶ ἀναθεώρησης τῶν προηγούμενων γενεῶν ἀναιρεῖ σὲ κάποιον βαθμὸ τὴν ἀπόλυτη ἰσχύ τῆς παράδοσης. Αὐτὴ ἡ παρουσίαση ἐξετάζει τὴ δυναμικὴ ἔνταση ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς τὶς δύο θέσεις καὶ τὴ σημασία τῆς παράδοσης ὅπως ἀναδεικνύεται ἀλλὰ καὶ ἐλέγχεται ἀπὸ τὴν κριτικὴ σκέψη.

Ἰωάννης Κουρεμπελές

Καθηγήτης τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ.

Ὁ Ἰωάννης Κουρεμπελές γεννήθηκε στήν Αθήνα τό 1965 καί ἔκανε θεολογικές σπουδές στά Πανεπιστήμια Θεσσαλονίκης (Ἑλλάδα), Erlangen καί Χαϊδελβέργης (Γερμανία). Ἐγινε διδάκτωρ Θεολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τό ἔτος 1998 (μέ θέμα τῆς διατριβῆς του: «Ἡ Χριστολογία τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ καί ἡ σωτηριολογική σημασία της»). Ὑπῆρξε καθηγητής στή Μέση Ἐκκλησιαστική Ἐκπαίδευση. Στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 2000 δίδαξε καί ὑπηρετήσε ἐρευνητικά ὡς λέκτωρ τὸ ἀντικείμενο «Συμβολική: Διορθόδοξες-Διαχριστιανικές Σχέσεις» στό Τμήμα «Ποιμαντικῆς καί Κοινωνικῆς Θεολογίας» (Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης). Εἶναι καθηγητής στό Τμήμα Θεολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης στό ἀντικείμενο «Δογματική καί Συμβολική Θεολογία». Τό ἔτος 2016 τιμήθηκε γιά τήν ἐπιστημονική του συμβολή μέ τὸ Βραβεῖο τοῦ Ἰδρύματος «Joseph Ratzinger-Papst Benedikt XVI». Εἶναι συγγραφέας πολλῶν βιβλίων καί ἄρθρων στό ἐπιστημονικό του ἀντικείμενο καί ἔχει συμμετάσχει σέ ἀρκετά συνέδρια πού ἀφοροῦν τὸ πεδίο τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνᾶς του. Ἐχει διδάξει ὡς ἐπισκέπτης καθηγητής σέ ἀνώτατα πανεπιστημιακά τμήματα Θεολογίας στό ἐξωτερικό.

Μεμερισμένη Θεολογία;

(Τὸ θεολογικὸ ἐρώτημα τοῦ ἐγκοσμικευόμενου Θεοῦ στή σύγχρονη ἐποχή)

Ἡ εἰσήγηση θέτει ὡς προβληματισμό τὸ ζητούμενο τῆς τροπικῆς ἀλλοίωσης τῆς ἀνθρώπινης ὑπόστασης ἐν Θεῷ, ἡ ὁποία ὡς ἐνθεούμενη ἀντιστέκεται ἐδῶ καί τώρα στή διαφθορά. Πρόκειται περὶ τῆς «ὑπόστασης» πού ἀσκεῖται στήν ἐπίγνωση τῆς ἀμαρτίας καί μεταστρέφεται στήν ἀγαθοποιία. Ἡ ἐνυποστασία τοῦ ἀνθρώπου στὸν θεανθρώπινο τρόπο ζωῆς θεωρεῖται στήν πορεία ἐνσωμάτωσης τῆς ἀνθρώπινη φύσης πρὸς Ἐκεῖνον πού τὴν ὑποστασιάζει φιλανθρωπικά. Εἶναι δηλαδή ὁ ἴδιος ὁ Θεάνθρωπος πού τὴν ἐνοποιεῖ τὴν ἀνθρώπινη φύση ἐπώνυμα καί ζητᾷ τὴν ἐπώνυμη ἐνσωμάτωση τῶν ἀνθρώπων. Τὸ ἐρώτημα τῆς θεολογίας καί ὁ προβληματισμός γιά τὴν ἐποχή μας τίθεται ἐν προκειμένῳ σὲ διάλογο ὑπὸ αὐτὸ τὸ θεολογικὸ πρίσμα. Ἐξάλλου, ἡ μελέτη ἐξετάζει καί τὴν εἰδωλικὴ θεώρηση τοῦ ἀνθρώπινου θανάτου, ὅταν αὐτὴ βασίζεται στήν ὑποδούλωση τοῦ ἀνθρώπου στὰ πάθη τῶν αἰσθήσεων πού τὸν ἔχουν ὑποτάξει. Ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ διαφθορικά πάθη θεωρεῖται ἔτσι μέ βάση τὴν ἀσκητικὴ τῶν αἰσθήσεων τοῦ ἀνθρώπου πού εἶναι πνευματικὰ σὲ ἐγρήγορη μέσα στὸν ἴδιο τὸν χῶρο τῆς ἐγκόσμιας ἀνθρωπότητας (εὐχαριστιακῆς ἀνθρωπότητας) τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ.

Rev. Fr. **Anastasios Brandon Gallaher**

*Associate Professor at the Department of Theology and Religion,
University of Exeter, UK*

*Revd Prof. Brandon Gallaher (D.Phil. in Theology, University of Oxford, MDiv SVS 2003) is Associate Professor of Systematic Theology at the University of Exeter (Devon, UK) and was formerly a postdoctoral and research fellow at the University of Oxford, the University of Notre Dame (IN, USA) and Doshisha University (Kyoto, Japan). His publications include *Freedom and Necessity in Modern Trinitarian Theology* (Oxford: Oxford University Press, 2016), [with Paul Ladouceur] *The Patristic Witness of Georges Florovsky: Essential Theological Writings* (London: T & T Clark, 2019) and [with John Chrystavgis] *The Living Christ: The Theological Legacy of Georges Florovsky* (London: T & T Clark, 2021). He is currently co-editing *Eastern Orthodoxy and World Religions: The Theology and Practice of Inter-Religious Encounter in the Contemporary Christian East* (Leiden: Brill, 2025). He served in June 2016 in Crete at the Eastern Orthodox Holy and Great Council as a Theological Subject Expert in the Ecumenical Patriarchate Press Office. He is a priest of the Ecumenical Patriarchate serving in the Archdiocese of Thyateira and Great Britain.*

What is an “Eastern Orthodox Comparative Theology”?

Contemporary developments in theology of religions, comparative theology and the theorization of inter-religious dialogue have been characterized by an almost exclusive emphasis on Western forms of Christianity—both Roman Catholic and Protestant—with relatively fewer voices from the traditions of Eastern Orthodoxy. On a practical level, especially with the work of the Ecumenical Patriarchate, Orthodoxy has been involved for some years in inter-religious dialogue and cooperation. However, this engagement has only recently started to coalesce into a theoretical or systematic theological vision of a distinct Orthodox approach to the area of inter-religious encounter. In light of encouragement from the Holy and Great Council of Crete and especially a section of the Greek Orthodox Archdiocese of America, Ecumenical Patriarchate social doctrine teaching document ‘For the Life of the Word: Towards a Social Ethos of the Orthodox Church’ (2020), this paper will a) first explore a distinctive Orthodox approach to the theology of religions, drawing on the *logoi spermatikoi* tradition, where it will be argued that other non-Orthodox Christian religions contain truth within themselves albeit always in reference to the one Logos, Jesus Christ, and His Body, the Church; and b) it will be argued that an Orthodox approach to comparative theology must draw on the new area of lived religion and is not just text and belief based in its formulations of points of contact between Orthodoxy and the religious Other but liturgy or praise based whereby it focusses on points of connection between Orthodoxy and other religions seen through lived liturgical realities where doctrine is thought through in the context of prayer and doxology.

Μαρίνα Κολοβοπούλου

Καθηγήτρια του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ἡ Μαρίνα Κολοβοπούλου, εἶναι Καθηγήτρια Ἱστορίας Δογμάτων καὶ Συμβολικῆς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ. Εἶναι διδάκτωρ τοῦ ἰδίου Τμήματος καὶ ἔχει κάνει μεταπτυχιακὴς σπουδὲς στὸ King's College τοῦ Λονδίνου. Διδάσκει σὲ προπτυχιακὸ καὶ μεταπτυχιακὸ ἐπίπεδο ἀπὸ τὸ 2006. Ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἔχει χρηματίσει μέλος καὶ πρόεδρος πολλῶν ἐπιτροπῶν τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ Συμβουλίου Εὐρωπαϊκῶν Ἐκκλησιῶν. Εἶναι μέλος Διεθνῶν Ἐπιστημονικῶν Ἐνώσεων καὶ Ἐκδοτικῶν Ἐπιτροπῶν. Ἔχει συμμετάσχει σὲ διεθνῆ συνέδρια τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ ἔχει συγγράψει μελέτες, ἄρθρα καὶ μονογραφίες στὸ ἐπιστημονικὸ πεδίο τῆς Ἱστορίας Δογμάτων καὶ τῆς Συμβολικῆς καθὼς καὶ γιὰ σύγχρονα ζητήματα. Ἐπίσης συμβάλλει καὶ στὸ ποιμαντικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας καὶ στὴν εὐρύτερη κοινοποίησι τοῦ θεολογικοῦ λόγου μέ δράσεις σὲ διάφορες μητροπόλεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Κύπρου.

Πατερικὴ κριτικὴ στὴν ἀποδομητικὴ πρότασι τῆς μετανεωτερικῆς ἀ-θεολογίας

Ἡ παροῦσα εἰσήγησι ἐκθέτει τὴν πρότασι τῆς μετανεωτερικῆς ἀ-θεολογίας, ἡ ὁποία στηρίζεται στὴν φιλοσοφία τῆς ἀποδόμησις. Μὲ τὴ διάγνωσι τῆς διαχρονίας τῶν προτάσεων καὶ τοῦ ἀφετηριακοῦ ἐδάφους τοῦ ἐν λόγω φαινομένου, παρουσιάζεται ἡ κριτικὴ τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ ἐκ μέρους τους θεολογικὴ ἀποδόμησι τῆς ἀποδόμησις.

Paul Ladouceur

*Adjunct Professor at the Faculty of Divinity, Trinity College,
University of Toronto and at the Faculty of Theology and Religious studies,
University of Laval, Québec, Canada*

*Dr Paul Ladouceur teaches Orthodox theology at Trinity College (University of Toronto) and at the Faculté de théologie et de sciences religieuses, Université Laval (Québec). His areas of teaching, research and writing are primarily Orthodox theology, ecclesiology, and spirituality since the eighteenth century. His edited books include French translations of writings of Saint Maria of Paris (Sainte Marie de Paris, *Le Jour du Saint Esprit* (Paris: Le Cerf, 2011), and of Fr Lev Gillet (Lev Gillet, *Le Pasteur de nos âmes* (Paris: YMCA Press/De Guibert, 2008). His most recent books are *Modern Orthodox Theology: Behold, I Make All Things New* (London: T&T Clark, 2019), and, with Brandon Gallaher as co-editor, *The Patristic Witness of Georges Florovsky: Essential Theological Writings* (London: T&T Clark, 2019; in Romanian, 2021). His current major research and publication projects include the theology of Sergius Bulgakov, Orthodoxy and religious diversity and comparative theology, modern Orthodox spirituality, and Orthodox and Pentecostal theology. Dr. Ladouceur participates in the Canadian Council of Churches on behalf of the Canadian Archdiocese of the Orthodox Church in America and is Orthodox co-chair of the Orthodox-Pentecostal Academic Dialogue.*

The Future of Neopatristic Theology: Critiques and Opportunities

Since the fall of Constantinople in 1453, Orthodox theology has been expressed in five main modes: theological exchanges with Western Christianity and confessions of faith; ascetical or mystical theology; academic or school theology; the Russian religious renaissance; and neopatristic theology. Neopatristic theology dominated Orthodox thought in the second half of the twentieth century. Its principal advocate, Fr. Georges Florovsky, defined his theological program at the First Congress of Orthodox Theologians in Athens in 1936. His neopatristic synthesis was premised on a return to the Biblical, patristic and liturgical traditions of Orthodoxy as the basis for a theological approach to contemporary problems. Although neopatristic theology enjoyed enormous success, with time major weaknesses became evident: “Tradition” is too narrowly identified with the Greek-Byzantine Christianity, with little or no room for other theological traditions; conversely, an implicit anti-Westernism, often transformed into anti-modernism; difficulty engaging modernity, especially social, political, scientific, gender, and religious diversity issues; a tendency to lump “the Fathers” into an undifferentiated mass, disembodied from their own times and cultures; and a focus on patristic studies as such, diverting scarce theological resources from modern issues and problems. Yet the core elements of the neopatristic theology programme remain valid: Scripture as the foundation of all theology; Christ as the centre of theological reflection; a historical awareness, including the Fathers and liturgy; a “catholic consciousness,” that is, awareness of the universality of Orthodoxy; the integration of theology with the prayer and the sacramental life of the Church; and the ecumenical responsibility of Orthodox theology. Contemporary critiques of neopatristic theology

ably identify such weaknesses, but fail to come up with a viable alternative. Three future directions are promising: considering Orthodox tradition as a living response to contemporary issues; retention of the principal positive features of neopatristic theology while discarding its principal weaknesses; and seeking inspiration from the Russian religious renaissance, especially its engagement with modernity.

Svetoslav Ribolov

Associate Professor at the Sofia University «St. Clement of Ochrid», Bulgaria

Dr. Ribolov holds a degree in Classical Philology and Theology from the University of Sofia, and specialized at the University of Thessaloniki and the University of California Santa Barbara. In his youth he began academic work as a teacher of Ancient Greek, later working as a translator and editor in the publishing house of the Holy Synod of the BOC. He defended his doctoral dissertation on the Christology of Theodore of Mopsuestia in 2010. He works in the field of Greek Patristics and Dogmatic Theology, with a special interest in the theology of the Antiochian School. He is the author of 5 books, 3 in the area of Patristics and 2 in the area of Orthodox Dogmatic Theology. He is well known as a translator from Modern and Ancient Greek, and has translated basic writings of the Greek Fathers into Modern Bulgarian Language.

Theology of Creation in the Bulgarian Theology of the 20th Century and Near-term Development Prospects in the 21st century

The theology of creation is one of the important themes of 20th century Bulgarian theology. It is situated on the axis of division between evolutionists and creationists. Evolutionary theory had been gaining supporters in the country since the late 19th century, and in the first half of the 20th century it became a sign of progressivism and was embraced by a large number of secondary school teachers. The specific approach of Bulgarian theologians in that era was to discuss on the basis of scientific findings and not to impose religious positions. In the second half of the 20th century it became the only theory supported by the communist regime, and Bulgarian theologians had to discuss the subject only in the church press, without access to the educational system and serious scientific forums. Today the topic is again important in connection with the introduction of religious education in schools. A significant number of people do not recognize creationism as a serious scientific theory, and their self-definition as Orthodox Christians takes place solely on the basis of national identity and has no connection with the theological dimensions of church life. In the near term, the issue is sure to be exploited by extreme conservative circles supported by Russian media propaganda in the country.

Αρχιμανδρίτης Άρίσταρχος - Βασίλειος Γκρέκας
Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ο Αρχιμανδρίτης Άρίσταρχος - Βασίλειος Γκρέκας είναι κληρικός της Ίερᾶς Αρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν. Ἐπίκουρος Καθηγητής στοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ μὲ γνωστικὸ ἀντικείμενο: «Θεολογία καὶ Ἐκκλησιαστικὴ Γραμματολογία» καὶ Διευθυντῆς τοῦ ἐργαστηρίου «Ἐκκλησία καὶ Πολιτισμός». Ὁ Ἄρχιμ. Ἀρίσταρχος Γκρέκας εἶναι πτυχιούχος τῆς Ἀρσακείου Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας Πατρῶν καὶ τοῦ Παιδαγωγικοῦ Τμήματος Δημοτικῆς Ἐκπαίδευσης τοῦ ΕΚΠΑ. Ἀπὸ τὸ Τμήμα Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ ἔλαβε μὲ ἄριστα, Πτυχίο, Μεταπτυχιακὸ καὶ Διδακτορικὸ. Στὸ Ἑνωμένο Βασίλειο ἔλαβε Μεταπτυχιακὸ, ἀπὸ τὸ Durham University. Ἐπίσης ὀλοκλήρωσε ἐπιτυχῶς προγράμματα στοῦ Oxford University καὶ στοῦ Cambridge University. Στὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖες Ἀμερικῆς, ὀλοκλήρωσε ἐπιτυχῶς προγράμματα στοῦ Georgetown University καὶ στοῦ Harvard University - Kennedy School. Δίδαξε στὴν πρωτοβάθμια ἐκπαίδευση καὶ στὴν Ἀνώτατη Ἐκκλησιαστικὴ Ἀκαδημία Ἀθηνᾶς. Ἐπίσης διδάσκει σὲ σχολῆς τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας καὶ τῶν Ἑνόπλων Δυνάμεων. Ἔχει ἐκδώσει ἔντεκα βιβλία στὴν ἑλληνικὴ καὶ ἀγγλικὴ γλῶσσα καὶ συμμετέχει μὲ δημοσιεύσεις καὶ ἄρθρα σὲ περιοδικὰ. Ἔχει ὀργανώσει καὶ συμμετάσχει ὡς εἰσηγητῆς σὲ συνέδρια. Εἶναι μέλος σὲ διεθνῆ ἴνστιτούτα καὶ ὀργανισμούς. Περὶ τὰ εἴκοσι ἔτη ἐγκαταβίωσε στοῦ Ἁγίου Ὁρος.

Ὁρθόδοξη θεολογία καὶ πνευματικότητα

Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται τὸν ὄρο πνευματικότητα μὲ διαφορούμενες κατανοήσεις. Χαρακτηριστικὰ κατανοεῖται ὁ ὄρος πνευματικότητα στοῦ πλαίσιο τῆς τέχνης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, μὲ μιὰ καθαρὰ ἀνθρωπιστικὴ καὶ ἐκκοσμικευμένη σημασιοδότηση. Ἐπιπλέον ἔχει καὶ ἓνα χαρακτῆρα θρησκευτικῆς ἐκφρασης μὲ συγκριτικὰ στοιχεῖα. Ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία μὲ βάση τὴν πατερικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση προσδίδει συγκεκριμένο χαρακτῆρα στοὺν ὄρο πνευματικότητα μὲ βασικὸ ἄξονα τὴν ἀγιότητα, τὴν συμμετοχὴ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ καὶ τὴν ἄσκηση ὡς μέσο γιὰ τὴν πνευματικὴ τελείωση. Τὸν ὄρο πνευματικότητα ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία τὸν ἐντάσσει σὲ ἄμεση συνάφεια μὲ τὴν τριαδολογία, τὴν χριστολογία, τὴν ἀνθρωπολογία, τὴν ἐκκλησιολογία, καὶ τὴν σωτηριολογία. Ἡ ὀρθὴ κατανόηση τοῦ ὄρου πνευματικότητα μὲ βάση τὴν Ὁρθόδοξη θεολογικὴ ἐρμηνευτικὴ καὶ ἀνάπτυξη, ἔρχεται νὰ ἀποκαταστήσει τὴν σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν Θεὸ στοῦ σύγχρονου παγκόσμιο περιβάλλον, ἀλλὰ καὶ νὰ νοηματοδοτήσῃ ἐκ νέου τὴν κοινωνικὴ του στάση.

Θεματική Ενότητα 3 Θεολογία καὶ Πολιτισμός

Ἀθανάσιος Στογιαννίδης

Αναπληρωτὴς Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ.

Ὁ Θανάσης Στογιαννίδης γεννήθηκε στὴν Καβάλα τὸ 1977. Αποφοίτησε ἀπὸ τὸ Τμήμα Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ. Μετὰ τὸ πέρας τῶν προπτυχιακῶν του σπουδῶν εἰδικεύθηκε στὴν Παιδαγωγικὴ λαμβάνοντας ἀπὸ τὸ ἴδιο Τμήμα τὸν ἀντίστοιχο Μεταπτυχιακὸ Τίτλο. Ἐπίσης, πραγματοποίησε σπουδὲς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βόννης (Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn), στὴ Γερμανία, μὲ ἀντικείμενο τὴ Φιλοσοφία τῆς Παιδείας, τὴ Ὁρησκειοπαιδαγωγικὴ καὶ τὴ Σημειολογικὴ Διδακτικὴ. Ἐκεῖ ἔλαβε τὸ Διδακτορικὸ του Δίπλωμα. Ἡ διατριβὴ του κρίθηκε μὲ βαθμὸ “*magna cum laude*” (= ἄριστα), ἐνῶ ἡ προφορικὴ ἐξέταση (Rigorosum) ἀξιολογήθηκε μὲ βαθμὸ “*summa cum laude*” (= ἄριστα μὲ διάκριση). Κατόπιν, διευρύνοντας τὸ γνωστικὸ του πεδίο στὴ Διδακτικὴ τοῦ Μαθήματος τῶν Ὁρησκευτικῶν, συνέχισε τὶς σπουδὲς του στὸ Τμήμα Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ., ὅπου καὶ ἔλαβε τὸ δεῦτερο Διδακτορικὸ του Δίπλωμα μὲ βαθμὸ «ἄριστα». Ὑπηρέτησε, κατόπιν ἐξετάσεων τοῦ Α.Σ.Ε.Π., ὡς μόνιμος καθηγητὴς Δευτεροβάθμιας Ἐκπαίδευσης (ΠΕ01) ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 2006 ἕως τὸν Ἰανουάριο τοῦ 2013, ὁπότε καὶ διορίστηκε στὴ βαθμίδα τοῦ Λέκτορα στὸ Τμήμα Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ. μὲ γνωστικὸ ἀντικείμενο «Σχολικὴ Παιδαγωγικὴ καὶ Διδακτικὴ Μεθοδολογία τοῦ Μαθήματος τῶν Ὁρησκευτικῶν». Τὰ ἐρευνητικὰ του ἐνδιαφέροντα ἐπικεντρώνονται στὴ Διδακτικὴ τοῦ Μαθήματος τῶν Ὁρησκευτικῶν, στὴ Φιλοσοφία τῆς Παιδείας, στὴν Παιδαγωγικὴ Θεωρία, στὴ σχέση Πολιτικῆς Θεωρίας, Παιδαγωγικῆς καὶ Θεολογίας, καθὼς καὶ στὴ Διδακτικὴ Ἀνάλυση Προγραμμάτων Σπουδῶν καὶ Σχολικῶν Ἐγχειριδίων. Συμμετείχε στὴ συγγραφὴ τοῦ πρώτου γερμανόγλωσσου σχολικοῦ ἐγχειριδίου γιὰ τὸ Ὁρθόδοξο Χριστιανικὸ Μάθημα τῶν Ὁρησκευτικῶν ποὺ ἀπευθύνεται σὲ παιδιὰ Γυμνασίου. Τὸ ἐν λόγω πόνημα κυκλοφόρησε τὸ 2021 στὴν Αὐστρία. Ἡ μουσικὴ διαδραματίζει κυριάρχο ρόλο στὴ ζωὴ του. Εἶναι κάτοχος τοῦ διπλώματος πιάνου καθὼς καὶ τῶν πτυχίων Ἀρμονίας, Ἀντίστιξης καὶ Φούγκας. Μιλᾷει δύο γλῶσσες: ἀγγλικά καὶ γερμανικά.

Ἡ συμβολὴ τοῦ Μαθήματος τῶν Ὁρησκευτικῶν στὴν Πολιτικὴ Ἀποστολὴ τοῦ Σχολείου. Ψηλαφώντας σημεῖα συνάντησης μεταξὺ Θεολογίας, Παιδαγωγικῆς καὶ Πολιτικῆς Θεωρίας

Ἡ θέση καὶ ὁ ρόλος τοῦ Μαθήματος τῶν Ὁρησκευτικῶν στὸ Δημόσιο Σχολεῖο συνιστᾷ, ἀδιαμφισβήτητα, ἓνα ζήτημα ποὺ ἀπασχολεῖ συχνὰ τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, ἐνίοτε μὲ ἰδιαίτερες ἐντάσεις καὶ ἀντιπαραθέσεις. Ἐν προκειμένῳ, ἴσως, μπορούμε νὰ ἐντοπίσουμε μίᾳ πολλὰ ὑποσχόμενῃ ἀντιμετώπιση τοῦ ζητήματος: αὐτὴ θεμελιώνεται στὴν ἐξῆς ἀντίληψη: Ὡς σημεῖο ἀφετηρίας ὅλων τῶν σχετικῶν προβληματισμῶν τίθεται ὁ γενικὸς προσανατολισμὸς τοῦ παιδαγωγικοῦ ἔργου ποὺ καλεῖται νὰ ἐπιτελέσει τὸ Σχολεῖο στὶς κοινωνίες τοῦ μοντέρνου κόσμου. Καὶ αὐτός,

κατὰ συνέπεια, ὀφείλει νὰ διέπει κάθε ἐπί μέρους μάθημα τοῦ σχολικοῦ κανόνα. Γιὰ τὴ διερεύνηση τοῦ θέματος μὲ βάση τὶς παραπάνω προϋποθέσεις, ἀξίζει νὰ ἀνατρέξουμε στὴν παιδαγωγικὴ θεωρία τοῦ Dietrich Benner, μίας ἐξέχουσας μορφῆς στὸν χώρο τῆς Παιδαγωγικῆς Ἐπιστήμης. Σύμφωνα μὲ τὸν Γερμανὸ παιδαγωγό, ἕνας ἀπὸ τοὺς βασικοὺς σκοποὺς τοῦ Σχολείου, εἶναι νὰ προσφέρει στοὺς νέους ἀνθρώπους ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἀπαραίτητα ἐχέγγυα, μὲ τὴ βοήθεια τῶν ὁποίων θὰ μπορέσουν αὐτοὶ στὸ μέλλον ὡς ἐνεργοὶ πολῖτες νὰ διαλέγονται καὶ νὰ συμπράττουν μὲ τοὺς συνανθρώπους τους μέσα στὸν Δημόσιο Χῶρο. Στὸ σημεῖο αὐτό, ἐπισημαίνουμε ὅτι ὁ διάλογος μὲ τὴν ἑτερότητα ἐντὸς τοῦ Δημόσιου Χώρου, κατὰ τὸν Benner πάντα, ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητη ἐκείνη συνθήκη, μέσῳ τῆς ὁποίας ἀναδύεται τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο καὶ ἀνακαλύπτει τὸ νόημα τῆς ζωῆς του. Ὑπὸ αὐτὴν τὴν ἔννοια, ὁ Δημόσιος Χῶρος δὲν ἀποτελεῖ μόνον ἕναν τόπο ἀλλὰ, κυρίως, ἕναν τρόπο (ὀργάνωσης τοῦ) ἀνθρώπινου βίου, ὁ ὁποῖος συγκροτεῖται τὴ στιγμὴ κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ πολῖτες ἀποφασίζουν ἐλεύθερα νὰ διαλεχθοῦν καὶ νὰ συμπράξουν μὲ τὸν ἄλλον, τὸν συνάνθρωπο, τὸν διαφορετικὸ. Μέσα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὀπτική, οἱ πολῖτες συγκροτοῦν τὴ σύγχρονη «πόλη» ὡς ἕνα πεδίο συνάντησης, διαλόγου καὶ σύμπραξης μεταξὺ ἑτεροτήτων. Εἶναι εὐλόγο πὼς τὸ παιδαγωγικὸ ἔργο τοῦ σχολείου, μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρῖσμα, ἐνέχει μίαν πολιτικὴν σπουδαιότητα. Ἐδῶ, ὁ ἐπιθετικὸς προσδιορισμὸς «πολιτικὸς» ἀναφέρεται ὄχι στὴν πολιτικὴ ἐξουσία ἀλλὰ στὴν προοπτικὴ τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς νὰ ζεῖ καὶ νὰ ἀναπτύσσεται ὡς πολιτικὴ ὄντοτητα. Οἱ παραπάνω τοποθετήσεις, προερχόμενες ἀπὸ τὸν ἐπιστημονικὸ κλάδο τῆς Παιδαγωγικῆς Θεωρίας, συνθέτουν, τὸ δίχως ἄλλο, σημεῖα συνάντησης μὲ τὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία. Ἀρκεῖ καὶ μόνον νὰ ἀναλογιστοῦμε ὅτι ἡ «θεία Λειτουργία» καὶ ἡ «Ἐκκλησία» ἀποτελοῦν δύο ἀπὸ τὶς θεμελιώδεις ἔννοιες τῆς Ὁρθόδοξης παράδοσης καὶ ζωῆς. Καὶ οἱ δύο ἐμπεριέχουν τὴν προοπτικὴ τῆς ἀνάδυσης τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου ὡς πολιτικῆς ὑπαρξῆς, μὲ τὴν ἐπισημάνση ὅτι, στὴν περίπτωση τῆς θεολογικῆς ἐρμηνείας τῶν πραγμάτων, ὀμιλοῦμε γιὰ τὴν Πολιτεία τοῦ Θεοῦ ἢ, ἐπίσης, γιὰ τὴν Ἐκκλησία ὡς οἰκουμένη στὴν χαρισματικὴ τῆς διάστασις. Ἐπὶ τῇ βάσει ἐνὸς διαλόγου μεταξὺ Παιδαγωγικῆς, Πολιτικῆς Θεωρίας καὶ Ὁρθόδοξης Θεολογίας, μποροῦμε νὰ οἰκοδομήσουμε τὸ προφίλ ἐνὸς Μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, τὸ ὁποῖο δύναται νὰ ἐξετάζει καὶ νὰ διερευνᾷ σὲ ἐπίπεδο διδακτικῆς πράξης τὸ πολιτικῶς ὑπάρχειν τῆς Ἐκκλησίας ἐν διαλόγῳ μὲ τὴν οἰκουμένη. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, τὸ ἐν λόγῳ μάθημα ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ προσφέρει στὰ παιδιὰ καὶ τοὺς ἐφήβους ἕνα παράδειγμα σχετικὰ μὲ τὸ τί σημαίνει νὰ ὑπάρχει κανεὶς μέσα στὸν κόσμον διαλεγόμενος μὲ τὴν ἑτερότητα. Ὁ λόγος, λοιπόν, περὶ ἐνὸς «πολιτικοῦ» Μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν. Πρόκειται, ἐξάπαντος, γιὰ μίαν διάστασιν ποὺ καθιστᾷ τὴ Θρησκευτικὴ Ἐκπαίδευση ἀπαραίτητη στὸ Δημόσιο Σχολεῖο μιᾶς σύγχρονης καὶ δημοκρατικῆς κοινωνίας.

Μάριος Κουκουνάρας-Λιάγκης

Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ο Μάριος Κουκουνάρας Λιάγκης (2ba, MA, PhD, PostDoc) είναι Αναπληρωτής Καθηγητής Παιδαγωγικής και Θρησκευτικής Έκπαίδευσης στο Τμήμα Θεολογίας του ΕΚΠΑ. Διευθύνει το δίγλωσσο έξ' αποστάσεως Κ.Π.Μ.Σ. του ΕΚΠΑ και του European Wergeland Centre του Συμβουλίου της Εύρώπης. Identity, Education and Competences for Democratic Culture και το «Παιδαγωγικό Έργαστήριο Θ.Ε.» στο ΕΚΠΑ. Διδάσκει επιπλέον στο University of Bonne, UCL-Institute of Education, ΠΤΔΕ και Θεατρικών Σπουδών του ΕΚΠΑ. Είναι Έπισημονικός υπεύθυνος E-learning μονάδας προγραμμάτων ΚΕ.ΔΙ.ΒΙ.Μ. του Ε.Κ.Π.Α. (Learn Inn ΕΚΠΑ) και συνεργάτης του ΙΕΠ στην Είσαγωγική Έπιμόρφωση και στα νέα ΠΣ. Τα έρευνητικά του ένδιαφέροντα είναι ή διδακτική μεθοδολογία της Θρησκευτικής Έκπαίδευσης, ή Κοινωνική Παιδαγωγική, τα Αναλυτικά Προγράμματα και Θεωρίες Μάθησης, Έκπαίδευση έκπαιδευτικών στη δημοκρατική κουλτούρα, και ή Διαπολιτισμική Έκπαίδευση. Έχει κυκλοφορήσει έντεκα βιβλία για την έκπαίδευση και δημοσιεύσει περισσότερα από 100 άρθρα και κεφάλαια.

Θρησκευτική Έκπαίδευση: Παιδεία και Άγωση για Ένα Δημοκρατικό Πολιτισμό

Η εισήγηση αναλύει τη σημασία της Θρησκευτικής Έκπαίδευσης, που παρέχεται στο σχολείο, και το πλαίσιο της παιδείας και της άγωσης, που προσφέρει για τη δημιουργία ενός δημοκρατικού πολιτισμού. Με βάση το «Πλαίσιο Αναφοράς Ίκανοτήτων για Δημοκρατικό Πολιτισμό του Συμβουλίου της Εύρώπης», ή μελέτη έστιάζει στις γερμανικές έννοιες «Bildung» και «Erziehung», για να γίνει αντιληπτή ή σχέση της Θρησκευτικής Έκπαίδευσης με τις σημαντικές λειτουργίες του σχολείου, που είναι ή κοινωνικοποίηση, ή απόκτηση προσόντων και ή υποκειμενοποίηση. Αναλύεται διεξοδικά για αυτό ο ρόλος της διδασκαλίας στο σχολείο και πώς αυτή έχει νόημα ως δωρεά και έπισημανση της προσοχής του παιδιού σε αυτό που έχει αξία για αυτό, αν και δεν το γνωρίζει. Μέσω της διδασκαλίας των ικανοτήτων για δημοκρατικό πολιτισμό, τις αξίες, αντιλήψεις, γνώσεις και δεξιότητες που παράγουν δημοκρατία, όχι ως πολιτική θέση, αλλά ως τρόπο ζωής, ή Θρησκευτική Έκπαίδευση φαίνεται ότι μπορεί να προάγει τις αξίες της δημοκρατίας και της κοινωνικής συνοχής. Μέσα από αυτήν την προσέγγιση, ή έκπαίδευση ανάδεικνύεται ως κρίσιμος παράγοντας για την προσωπική ζωή με τον κόσμο και μέσα στον κόσμο και δημιουργία και διατήρηση ενός δημοκρατικού κόσμου, συμβάλλοντας ουσιαστικά στην έπιτυχία και την ευημερία του.

Ίωάννα Κομνηνοῦ

Ἐπίκουρη Καθηγήτρια τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

Ἡ Ίωάννα Κομνηνοῦ εἶναι Ἐπίκουρη Καθηγήτρια στὸ Τμήμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ καὶ διδάσκει τὰ μαθήματα τῆς Παιδαγωγικῆς καὶ Διδακτικῆς Ἐπάρκειας. Εἶναι Διευθύντρια τοῦ Ἐργαστηρίου «Παιδαγωγικῆς Ἔρευνας καὶ Ἐφαρμογῶν, Ἐκπαιδευτικῆς Τεχνολογίας καὶ Παραγωγῆς Ἐκπαιδευτικοῦ Ὑλικοῦ τῆς Θρησκευτικῆς Ἀγωγῆς». Ἔχει κάνει Μεταδιδακτορικὴ Ἔρευνα (Postdoc) στὴν Εἰδικὴ Διδακτικὴ, στὸ Τμήμα Θεολογίας τοῦ ΑΠΘ, ἔχει Διδακτορικὸ (PHD) στὴν Εἰδικὴ Διδακτικὴ, στὸ Τμήμα Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ, Μεταπτυχιακὸ (M.Sc.) Διδακτικὴ Ψηφιακῶν συστημάτων, κατεύθυνση Ἡλεκτρονικὴ Μάθηση, τοῦ Πανεπιστημίου Πειραιᾶ, Μεταπτυχιακὸ Διπλώματος Εἰδίκευσης (MPhil) στὸ Τμήμα Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ. Εἶναι πτυχιούχος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ, πτυχιούχος τῆς Ἀνώτατης Σχολῆς Οἰκονομίας, Χ.Α.Σ.Ο.Ο. καὶ πτυχιούχος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ. Ἔχει συμμετάσχει μὲ εἰσηγήσεις σὲ περισσότερα ἀπὸ 50 συνέδρια στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικόν. Τὸ συγγραφικὸ καὶ ἐρευνητικὸ τῆς ἔργου ἐπικεντρώνεται σὲ θέματα Παιδαγωγικῶν καὶ Διδακτικῆς. Ἔχει συμμετάσχει σὲ εὐρωπαϊκὰ ἐρευνητικὰ ἐκπαιδευτικὰ προγράμματα, μὲ βραβεύσεις καὶ διακρίσεις σὲ ἐθνικὸ καὶ διεθνὲς ἐπίπεδο γιὰ τὴν καινοτομία στὴν ἐκπαίδευση.

Τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στὸ δημόσιο σχολεῖο τοῦ 21ου αἰῶνα

Τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στὸ σύγχρονο δημόσιο σχολεῖο ἐντάσσεται σὲ μιὰ γενικότερη προβληματικὴ πού ἀφορᾶ στὴ “Θρησκευτικὴ Ἐκπαίδευση καὶ τὸν Δημόσιο Χῶρο”, ἡ ὁποία ἀναδεικνύει τὸ γεγονὸς τῆς ἐξάρτησής του ἀπὸ ἱστορικὲς μεταβλητὲς πού ἀφοροῦν τόσο στὴ θρησκεία ὅσο καὶ τὴν ἐκπαίδευση. Ἐξετάζεται ἡ πολιτικὴ γιὰ τὴ θρησκεία σὲ εὐρωπαϊκὸ καὶ ἐθνικὸ ἐπίπεδο, μὲ ἔμφαση στὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα καὶ τὴν καλλιέργεια τῆς πολιτειότητας. Γίνεται συγκριτικὴ μελέτη τῆς σχολικῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς σὲ δημόσια σχολεῖα τῆς Δυτικῆς καὶ Βόρειας Εὐρώπης, μὲ τὴν ἀνάλυση ὑπερεθνικῶν καὶ ἐθνικῶν διαδικασιῶν πού ἐπηρεάζουν τὰ ἐκπαιδευτικὰ συστήματα ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάλυση τῆς ἀνάπτυξης τῶν διαφορετικῶν προϋποθέσεων σύνταξης τῶν Προγραμμάτων Σπουδῶν, ὅπως εἶναι οἱ κοινωνικὲς, οἱ πολιτικὲς, οἱ ἰδεολογικὲς κ.ἄ. Προτείνεται ἓνα νέο καὶ ἐπίκαιρο πλαίσιο γιὰ τὴ θρησκευτικὴ ἐκπαίδευση στὴν Ἑλλάδα, πού ὑποστηρίζει μιὰ εὐρύτερη κατανόηση τῆς θρησκείας, συμβάλλοντας ἔτσι στὶς τρέχουσες συζητήσεις σχετικὰ μὲ τὴ σχέση μεταξὺ θρησκείας καὶ ἐκπαίδευσης στὸν δημόσιο χῶρο.

Κωνσταντίνος Μπελέζος

Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ο Κωνσταντίνος Ι. Μπελέζος είναι Καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας του ΕΚΠΑ. Ασχολείται με ζητήματα Είσαγωγής στην Καινή Διαθήκη και Έρμηνείας της Βίβλου, Έρμηνευτικής Μεθοδολογίας και Πατερικής Έρμηνευτικής, Θεολογίας του Φύλου και Οικοθεολογίας. Μελετά την πρόσληψη της Αγίας Γραφής όχι μόνο στην παλαιότερη και τη νεότερη εκκλησιαστική παράδοση, αλλά και στη νεότερη και τη σύγχρονη φιλοσοφική και λογοτεχνική παραγωγή. Έρευνά την Ιστορία της Θεολογικής Σχολής Αθηνών από την ίδρυση της μέχρι σήμερα, καθώς και την Ιστορία του έλληνόφωνου θρησκευτικού Έντύπου. Αυτότελείς μελέτες του: -Χρυσόστομος και σύγχρονη βιβλική έρευνα (Η χρονολογική ταξινόμηση των έπιστολών του Άπ. Παύλου) (1998· 2005, 2008, 2014). -Η Έρμηνεία του Οίκουμενίου του Σχολαστικού στην Αποκάλυψη του Ιωάννου (1999). -Η Σημειολογία του Γάμου στην Αποκάλυψη του Ιωάννου (Πρόσωπα και συμβολισμοί) (2007). -Οί Διδάκτορες της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών κατά τα έτη 1911-2006 (2007). -Χριστός και Γυναίκα στην Αποκάλυψη του Ιωάννη (2014). -Καθηγητές της Θεολογικής Σχολής Αθηνών στη διακονία της Έρμηνείας και της Έρμηνευτικής της Καινής Διαθήκης (τα τελευταία 180 έτη) (2020). Ιστορία των νεοελληνικών μεταφράσεων της Καινής Διαθήκης- Η πρόταση του Καθ. Ιωάννη Ν. Καμύρη (2020).

Θεολογική Σχολή και Αθήνησι Πανεπιστήμιο. Άπαρχές της Ανώτατης Θεολογικής Έκπαίδευσης στην Ελλάδα: προβλήματα και προοπτικές

Οι άπαρχές της Θεολογικής Σχολής και η συγκαταριθμησή της στις τέσσερις πρώτες Σχολές του Όθώνειου (= κρατικού) Πανεπιστημίου ύποδεικνύουν τόσο τη συγγενεία της με όμοτιμες Σχολές του δυτικού κόσμου όσο και την ιδιαιτερότητά της σε σχέση με τις άδελφές Σχολές σε άλλες Όρθόδοξες χώρες. Ό πανεπιστημιακός της χαρακτήρας θέτει πολύ ύψηλά τις προϋποθέσεις για την άποφοίτηση από αυτήν, ταυτόχρονα όμως της εξασφαλίζει τον καθοδηγητικό της ρόλο μέσα στην κοινωνία, αλλά και την πνευματική της ανεξαρτησία στις σχέσεις της με την Πολιτεία και την Έκκλησία. Ό πρώτος αιώνας της λειτουργίας της χαρακτηρίζεται από προβλήματα που άπορρέουν τόσο από τις προαναφερθείσες σχέσεις όσο και από την διαμορφούμενη έσωτερική και έξωτερική της σύνθεση έντος μιās Ιστορίας που διαρκώς μεταβάλλεται. Όστόσο, έπιτρέπει να εκτυλιχθούν οι δυνατότητες της ύψηλου έπιπέδου εξέλιξής της κατά τον 20ό ιδιαίτερα αιώνα, καθώς και οι βάσεις για την προοπτική ένός συγκροτημένου μέλλοντος, τó όποιο καλούμαστε από κοινού να διαμορφώσουμε, με κοινωνική ευαισθησία, διάθεση ειλικρινούς συνεργασίας, άκαδημαϊκό και εκκλησιαστικό ήθος.

Κίρκη Κεφαλέα

Καθηγήτρια του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ἡ Κίρκη Κεφαλέα εἶναι Καθηγήτρια Συγκριτικῆς Θρησκευτικῆς Λογοτεχνίας στὸ Τμήμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ. Ἡ διδακτορικὴ της διατριβὴ *Das Land der Griechen: Studien zur Griechenlandrezeption in der modernen europäischen Erzählliteratur* (Ἡ Γῆ τῶν Ἑλλήνων: Μελέτες γιὰ τὴν πρόσληψη τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τὴ σύγχρονη εὐρωπαϊκὴ πεζογραφία) ἐκδόθηκε τὸ 1995 ἀπὸ τὸν γερμανικὸ ἐκδοτικὸ οἶκο Königshausen & Neumann. Ἔχει δημοσιεύσει τὰ βιβλία: Ὅργη Θεοῦ: Οἱ ἑλληνικὲς ἐκδοχὲς τῆς Ἑλεονώρας τοῦ Μπύργκερ (Νεφέλη 1999), Μὴ μοῦ ἄπτου! Ἡ εἰκόνα τῆς Μαγδαληνῆς στὴ νεοελληνικὴ ποίηση (Ἰνδικτος 2004, Gutenberg 2015), Μεταμορφώσεις τῆς Σελήνης: Ἀνθολογία ποιημάτων γιὰ τὸ φεγγάρι (Gutenberg 2013), Κραταῖα ὡς Θάνατος Ἀγάπης. Τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία (Gutenberg 2015), Τοπία τῆς ψυχῆς. Μελέτες γιὰ τὴ νεότερη λογοτεχνία (Ἀρμὸς 2018). Πρόσφατα ἐπιμελήθηκε τὸν τόμο Ποίηση καὶ Θεολογία. Ποιητὲς καὶ στοχαστὲς μιλοῦν γιὰ τὴ σχέση τοὺς μὲ τὸν Θεὸ (Ἐκδόσεις ΕΚΠΑ 2024). Τὰ ἐρευνητικὰ της πεδία εἶναι μεταξὺ ἄλλων: α) Ἡ πρόσληψη τῆς Ἑλλάδας στὴ σύγχρονη εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία, β) οἱ σχέσεις τῆς θρησκείας μὲ τὴ λογοτεχνία τοῦ 19ου καὶ 20οῦ αἰῶνα, γ) ἡ ἀπήχηση τῶν βιβλικῶν κειμένων στὴ νεότερη ξένη καὶ νεοελληνικὴ λογοτεχνία.

Ὁ Θεὸς μέσα ἀπὸ παραδείγματα Ἑλλήνων ποιητῶν τοῦ 19ου καὶ 20οῦ αἰῶνα:
Ἀπηχήσεις στὸν 21ο αἰῶνα

Ἡ ποίηση λειτουργοῦσε ἀνέκαθεν γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὡς μέσο ἔκφρασης τῶν ἀνησυχιῶν του γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, γιὰ τὸ περιβάλλον του καὶ γιὰ ὅσα μπορεῖ νὰ βρῆσκονται πέρα ἀπὸ αὐτό, συμπεριλαμβανομένου τοῦ ἀρχέγονου ἐρωτήματος γιὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ καὶ τὴν παρουσία του στὴν ἀνθρωπότητα. Στὸν ἑλληνικὸ χῶρο ἀλλὰ καὶ γενικότερα στὸν Δυτικὸ κόσμο, δύο εἶναι οἱ βασικὲς ἐπιρροὲς οἱ ὁποῖες συνέβαλαν καθοριστικὰ στὴ διαμόρφωση τοῦ πολιτισμοῦ μας, ὅπως τὸν γνωρίζουμε σήμερα: τὰ ὀμηρικὰ Ἔπη καὶ ἡ Ἁγία Γραφή: τὰ μὲν θεμελιώνοντας τὴν ἀρχαιοελληνικὴ θρησκεία, ἐνῶ ἡ Ἁγία Γραφή τὴ χριστιανικὴ θρησκεία. Στὴν παρούσα ἀνακοίνωση θὰ ἐρευνήσουμε τὴν ἐξέλιξη αὐτῆς τῆς παράδοσης, δηλαδή, κατ' ἀρχάς, ἐὰν ἡ σύγχρονη ποίηση ἐξακολουθεῖ νὰ προσεγγίζει τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα καὶ, ἐὰν ναί, μὲ ποιὸν τρόπο. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο θὰ γίνουν δειγματοληπτικὲς ἀναφορὲς σὲ Ἑλληνες ποιητὲς τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20οῦ αἰῶνα, μὲ στόχο ἀφ' ἑνὸς τὴν ἀνάδειξη θρησκευτικῶν στοιχείων στὸ ἔργο τους καὶ ἀφ' ἑτέρου μιὰ ἀπόπειρα ἐρμηνείας τους. Ἐπιπλέον θὰ ἐπεκταθοῦμε σὲ λογοτεχνικὰ κείμενα τοῦ 21ου αἰῶνα γιὰ νὰ διαπιστώσουμε ἐὰν ἡ θρησκεία, σὲ μία περίοδο ὅπου τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα στὶς σύγχρονες κοινωνίες ἔχει ὑποχωρήσει ἀρκετά, ἐξακολουθεῖ νὰ ἀσκεῖ ἐπίδραση.

π. Εὐάγγελος Γκανάς

Συγγραφέας, Ἡλεκτρολόγος Μηχανικός

τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσόβειου Πολυτεχνείου (Ε.Μ.Π.) καὶ Θεολόγος

Ὁ π. Εὐάγγελος Γκανάς γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1965. Εἶναι ἀπόφοιτος τοῦ Τμήματος Ἡλεκτρολόγων Μηχανικῶν τοῦ ΕΜΠ καὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ. Ὑπηρετεῖ στὴν Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀθηνῶν ὡς ἐφημέριος στὴν ἐνορία τοῦ Ὁσίου Μελετίου Σεπολίων. Ἔχει δημοσιεύσει τὰ βιβλία Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς μαρτυρίας, Βιβλιοπωλεῖο τῆς Ἐστίας, 2012, Παράδοξος Βασιλιᾶς, Ἄρτος Ζωῆς, 2016, Ὁ λύχνος πάνω στὴ λυχνία. Ἡ ἐκκλησία ὡς ἐναλλακτικὴ πόλις, Πόλις, 2017, Ἰδέα Συμβάντος Διαβοήτου, manifesto, 2022. (Διάλογος μὲ Κωνσταντῖνο Κωστοῦρο καὶ Νῖκο Μαυρίδη). Ἔχει μεταφράσει τὸ βιβλίο τοῦ Stanley Hauerwas, Ἡ Πολιτικὴ τοῦ Εὐαγγελίου, Ἄρτος Ζωῆς, 2017. Ἔχει δημοσιεύσει ἄρθρα σὲ περιοδικὰ (Νέα Ἐστία, Σύναξη, Θεολογία, Νέα Εὐθύνη, Νέο Πλανόδιον, Φρέαρ, Ἀνθίβολα,, Cogito, Ἴνδικτος, Δελτίο Βιβλικῶν Μελετῶν, Ὁροπέδιο, Ἄνθρωπος, Ψυχῆς Δρόμοι, Ἀχιλλίου Πόλις) καὶ σὲ συλλογικοὺς τόμους. Εἶναι παντρεμένος μὲ τὴν Ἐλένη Ζιαζοπούλου καὶ ἔχουν ἕξι παιδιὰ.

Ἀναζητῶντας τὴ χριστιανικὴ μαντλέν: συνειρμικὴ λογοτεχνία καὶ χριστιανικὴ ζωὴ

Ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ μπαίνει στὴν καρδιά τῶν ἀνθρώπων καὶ μοιάζει νὰ πεθαίνει, νὰ χάνεται. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει πῶς ὁ σπόρος τοῦ Λόγου ἔχει πεθάνει ὀριστικὰ μέσα μας. Ὁ ἄνθρωπος δὲν τὸν κράτησε μονάχα γιὰ λίγο στὸ μυαλό του, σὰν ἀπλὴ πληροφορία, μιὰ ἀνάμεσα στὶς τόσες ἄλλες πού μᾶς κατακλύζουν καθημερινά. Τὸν θησαύρισε μέσα στὴν καρδιά, σὰν πολύτιμο κειμήλιο πού ἀκόμα κι ἂν μοιάζει ξεχασμένο ἔρχεται μιὰ ἀποφασιστικὴ στιγμή πού μπορεῖ νὰ τὸν ἀνασύρει καὶ νὰ τὸν κάνει νὰ καρποφορήσει. Μὲ ἄλλα λόγια, ἐνῶ τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα τῆς ζωῆς μας, (ἡ ἐργασία, ὁ μόχθος, οἱ δοκιμασίες ἢ καὶ κάτι πιὸ ἀπλό, ὀλότελα ἀσήμαντο ἢ τυχαῖο), μοιάζει νὰ κυριαρχοῦν στὴ ζωὴ μας, στὴν πραγματικότητα μπορεῖ νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἀφορμὲς γιὰ τὴν ἀνάδυση μιᾶς ἀνάμνησης τοῦ Θεοῦ, μιᾶς ἐσωτερικῆς πνευματικῆς ἐμπειρίας πού μέχρι τότε δὲν φανταζόμασταν πῶς ὑπάρχει. Μέσα μας συντελοῦνται διαρκῶς διαδικασίες ἀνάπλασης καὶ ἐπανερμηνείας τῆς ζωῆς μας κι αὐτὲς οἱ διαδικασίες μᾶς ἀλλάζουν, δημιουργοῦν ἕνα νέο ἐαυτό. Ὁ σπόρος βλαστάνει καὶ καρποφορεῖ. Ἡ μοντερνιστικὴ λογοτεχνία καὶ ἰδιαίτερα ἡ συνειρμικὴ ἐκδοχὴ τῆς γίνεται συνήθως ἀντιληπτὴ ὡς προῖον ἐνὸς μετα-χριστιανικοῦ κόσμου. Μέσα ἀπὸ ἀναφορὲς τόσο σὲ γενικὲς ἀρχὲς τῆς συνειρμικῆς λογοτεχνίας ὅσο καὶ σὲ συγκεκριμένα παραδείγματα θὰ ὑποστηρίξουμε πῶς ἡ σημασία τῆς μνήμης καὶ τῆς συνειρμικῆς ἀνάσυρσης εἰκόνων, προσώπων, γεγονότων ἢ συμβόλων ἀπὸ ἕνα παρελθὸν πού μοιάζει ἀνεπίστρεπτα χαμένο δὲν συνιστοῦν μονάχα γόνιμο λογοτεχνικὸ μοτίβο, ἀλλὰ καὶ καρποφόρα πνευματικὴ πρακτικὴ.

Χρυσόστομος Σταμούλης

Καθηγήτης του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Ο Χρυσόστομος Σταμούλης είναι Καθηγητής της Δογματικής και Συμβολικής Θεολογίας στο Τμήμα Θεολογίας του ΑΠΘ. Σπούδασε στα Πανεπιστήμια της Θεσσαλονίκης, του Βελιγραδίου και του Durham της Αγγλίας. Έχει διδάξει ως επισκέπτης καθηγητής και έχει δώσει διαλέξεις στην Εύρωπη (Centre for Theology and Religious Studies, Lund University, Lund Sweden Moscow Spiritual Academy, Sergiev Posad-Moscow, Russia Faculty of Orthodox Theology “Justinian Marina”, University of Bucharest, Bucharest Romania· Faculty of Orthodox Theology “D. Staniloae”, University of Iasi, Iasi Romania· Faculty of Orthodox Theology “Bishop Dr. Vasile Coman”, University of Oradea, Oradea Romania· Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade, Belgrade Serbia· Τμήμα Ἐπιστημῶν τῆς Ἀγωγῆς, Πανεπιστήμιο Κύπρου, Λευκωσία Κύπρος· Τμήμα Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Πανεπιστήμιο Κύπρου, Λευκωσία Κύπρος), στην Ασία (St John of Damascus Institute of Theology, Balamand University, Balamand Lebanon) καὶ στις Η.Π.Α. (Greek Orthodox School of Theology, Hellenic College Holy Cross, Brookline, Boston USA Center for the Study of World Religions, Harvard Divinity School, Boston USA Department of History of Art and Architecture, Harvard University, Boston USA Mahindra Humanities Center, Harvard University, Boston USA· Institute of Eastern Mediterranean Studies, Emmanuel College, Boston USA· “St. Sava” Serbian Orthodox School of Theology, Chicago USA). Κυριότερα ἔργα του εἶναι: *Holy Beauty. Prolegomena to an Orthodox Philocalic Aesthetics*, ἐκδ. James Clark, London 2022· *Broken Bridges. An Introduction to Orthodox Fundamentalism*, ἐκδ. Sebastian Press, Alhambra/California 2021· *Φάγαμε ἦττα. Κείμενα γιὰ τὸν αὐτοεγκλωβισμό τῆς Ὁρθοδοξίας*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2021· *Τί γυρεύει ἡ ἀλεπού στὸ παζάρι; Κείμενα γιὰ τὸ διάλογο τῆς Ὁρθοδοξίας μὲ τὴν πόλη, τὴν πολιτικὴ καὶ τὸν πολιτισμό*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2016· *Ἐρωτας καὶ σεξουαλικότητα. Ἀφήγηση διεπιστημονικὴ, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα στὸ σήμερα, ἀπὸ τοὺς μικροοργανισμοὺς στὸν ἄνθρωπο (ἐπιμέλεια)*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2014· *Ἵσπερ ξένος καὶ ἀλήτης ἡ σάρκωση ἢ μετανάστευση τῆς ἀγάπης*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2010· *Ἔρωσ καὶ θάνατος. Δοκιμὴ γιὰ ἓναν πολιτισμὸ τῆς σάρκωσης*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2009 & ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2019· *Ἡ γυναῖκα τοῦ Λὼτ καὶ ἡ σύγχρονη θεολογία*, ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2008 & Ἀρμός 2014· *Κάλλος τὸ ἅγιον. Προλεγόμενα στὴ φιλόκαλη αἰσθητικὴ τῆς Ὁρθοδοξίας*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2004, 2005, 2008. 2010 *Περὶ φωτός. Προσωπικὲς ἢ φυσικὲς ἐνέργειες; Συμβολὴ στὴ σύγχρονη περὶ Ἁγίας Τριάδος προβληματικὴ στὸν Ὁρθόδοξο χῶρο*, ἐκδ. «Τὸ Παλίμψηστον», Θεσσαλονίκη 1999, 2007· *Θεοτόκος καὶ ὀρθόδοξο δόγμα. Σπουδὴ στὴ διδασκαλία τοῦ ἀγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας*, ἐκδ. «Τὸ Παλίμψηστον», Θεσσαλονίκη 1996, 2003. *Μελέτες τοῦ ἔχουν δημοσιευθεῖ στὰ ἀγγλικά, ἰταλικά, γαλλικά, γερμανικά, σερβικά, ρουμανικά καὶ ρωσικά. Τὴ διετία 2011-2013 ὑπῆρξε πρόεδρος τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ., θέση στὴν ὁποία ἐπανεξελέγη γιὰ τὴ διετία 2013-2015. Ἀπὸ 1/9/2021 ἕως 31/8/2024 ὑπῆρξε Κοσμήτορας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. Εἶναι Ἄρχων διδάσκαλος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Ἐκανε μουσικὲς σπουδὲς στὸ Μακεδονικὸ καὶ στὸ Κρατικὸ Ὡδεῖο Θεσσαλονίκης καὶ ἔχει ἐκδώσει ἕξι ψηφιακοὺς δίσκους μὲ δικές του συνθέσεις. Ἀπὸ τὸ 1991 διευθύνει τὴ Χορωδία καὶ τὴν ὀρχήστρα Νέων Ἁγίου Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος Θεσσαλονίκης, ἡ*

ὅποια ἀπὸ 1/9/2024 μετονομάσθηκε σὲ Μεικτὴ Χορωδία «Φωνές» Ἱ.Ν. Ἁγίας Βαρβάρας Θεσσαλονίκης. Συνεργάστηκε μὲ σπουδαίους συνθέτες, διευθυντὲς ὀρχηστρῶν καὶ τραγουδιστὲς τῆς Ἑλλάδας καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Φιλόκαλη αἰσθητικὴ

Ὁ ὄντολογικὸς πυρῆνας τοῦ διαλόγου θεολογίας καὶ τέχνης

Γιὰ ἀρκετὰ χρόνια καὶ σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ παραδεδομένα, ἡ ὀρθόδοξη ζωὴ βιώθηκε καὶ ἡ ὀρθόδοξη θεολογία λειτούργησε ξεκομμένη ἀπὸ τὸ κάλλος καὶ τὶς ἀλλοιώσεις ποὺ αὐτὸ εἰσάγει στὸν τρόπο ὕπαρξης. Τὸ κάλλος παραδόθηκε ἀποκλειστικὰ στὸν χῶρο τῆς ὀποιασδήποτε αἰσθητικῆς, καὶ ἡ Ἐκκλησία μὲ τὴ θεολογία τῆς ἔμειναν χωρὶς τὴ δύναμη τοῦ ωραίου καὶ συνεπῶς χωρὶς αἰσθητικὴ. Ὁ διάλογος μὲ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν τέχνη εἴτε ματαιώθηκε ἐντελῶς, εἴτε, στὴν καλύτερη περίπτωση, ἀπέκτησε ἀποκλειστικὰ συγκρουσιακὰ χαρακτηριστικά, τὰ ὅποια συνέβαλαν στὴν περιθωριοποίησιν καὶ στὴ σταδιακὴ σμίκρυνσιν τόσο τοῦ θεολογικοῦ ὅσο καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Τὰ τελευταῖα χρόνια γίνεται μιὰ ρωμαλέα προσπάθεια ἐπανασύνδεσης τῆς θεολογίας μὲ τὴν τέχνη καὶ προβολῆς τῆς Ὀρθόδοξης θεολογίας τοῦ κάλλους. Στὸ κέντρο τούτης τῆς προοπτικῆς βρίσκεται ἡ βαθιὰ πίστις πῶς, οἱ τέχνες στὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἀνυπόστατες, ἀλλὰ τὸναντίον ἔχουν ὑπόστασιν τὴν ἴδια τὴ ζωὴ τοῦ σώματος· τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴ. Ἔτσι, γίνονται ἀποκαλυπτικὲς ὄχι ἀπλὰ μιᾶς τεχνικῆς, ἀλλὰ ἐνὸς τρόπου ὑπάρξεως, ποὺ συγκροτεῖ τὴν ἐνότητα ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν ἀμερίστῳ καρδίᾳ. Ταυτόχρονα γίνεται ἀντιληπτὸ πῶς ἡ αἰσθητικὴ δὲν εἶναι παρὰ ἓνας ξεχασμένος δρόμος τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας. Γεγονὸς ποὺ ἐπιτρέπει τὴν περαιτέρω κατανόησιν, πῶς ὅταν ἡ συστημικὴ καὶ φοβικὴ θεολογία ἀρνεῖται τὸν διάλογο μὲ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν ἱστορία, ἀρνεῖται οὐσιαστικὰ τὴν ἴδια τὴ φύσιν τῆς ποὺ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ εἰσάγει ἢ σάρκωσιν. Ὁ διάλογος τῆς θεολογίας μὲ τὴν τέχνη εἶναι ἀμφίδρομος καὶ ὀδηγεῖ σὲ πλουτισμὸ τόσο τῆς θεολογίας ὅσο καὶ τῆς τέχνης. Θὰ εἶχε ἐνδιαφέρον νὰ ἀναλογισθοῦμε τί θὰ ἦταν ἡ τέχνη χωρὶς τὴν ἀναφορά τῆς σὸ ἱερό, ἀλλὰ καὶ τί θὰ ἦταν ἡ θεολογία χωρὶς τὴν τέχνη. Σὲ μιὰ τέτοια προσπάθεια γίνεται κατανοητό, πῶς δὲν ἔχει θέση κανένας αἰσθητικὸς αὐτοσκοπός, ποὺ ὀδηγεῖ στὴν ἀλλοτριώσιν, τὸν μηδενισμὸ καὶ τὴν ἀνυπαρξία. Οὔτε βεβαίως καὶ ὀποιαδήποτε ἀπολογητικὴ χρησιμοποίησιν τῆς τέχνης ἢ ὅποια μέσα ἀπὸ τὴν ἐργαλειοποίησιν τῆς ἐπιτυγχάνει τὴν ὀριστικὴν κατάργησιν τῆς. Ὡς ἐκ τούτου, ἢ ἐκ μέρους τῆς θεολογίας ἀξιοποίησιν τῶν καρπῶν τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας (μουσικῆ, ποίηση, θέατρο, κινηματογράφος, ζωγραφικὴ, ἀρχιτεκτονικὴ, γλυπτικὴ κτλ.), δηλαδὴ τῶν ἔργων τῶν ἀνθρώπων «ποὺ προάγουν τὸν κόσμον καὶ τὴ ζωὴ, καὶ ἀποτρέπουν, ὅσο εἶναι ἐφικτό, τὴν καταστροφὴν καὶ τὴν ἀλλοτριώσιν», δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ στοχεύει στὴν διὰ τῆς προσλήψεως ἐπέκτασιν τῶν πηγῶν τῆς, τὴ διεύρυνσιν τοῦ κόσμου, τὸν ἐμπλουτισμὸ καὶ τὴ διάνοξιν.

Τρίτη 26 Νοεμβρίου 2024

Θεματική Ένότητα 4

Διεπιστημονικός Διάλογος: Θεολογία, Έπιστήμες και Τεχνολογία

Πέτρος Παναγιωτόπουλος

Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Ο Πέτρος Παναγιωτόπουλος γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1966. Σπούδασε Φυσική και Θεολογία στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και έλαβε Μεταπτυχιακό Δίπλωμα και Διδακτορικό από το Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ. Είναι διδάσκων στη Θεολογική Σχολή του Ορθοδόξου Πανεπιστημίου του Κογκό και Ίδρυτικό Μέλος του Έργαστηρίου Κοινωνικής Έρευνας της Θρησκείας και του Πολιτισμού του Τομέα Ηθικής και Κοινωνιολογίας του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ. Έργαστηκε ως Έπιμελητής της ήθικο-θρησκευτικής έκδοσης του Οικουμενικού Πατριαρχείου «Όρθοδοξία» και της Έπιθεώρησης του Πατριαρχικού Κέντρου Πατερικών Μελετών «Κληρονομία», καθώς και ως Αρχισυντάκτης στην Ίστοσελίδα «Πεμπτουσία», στην έλληνική και άγγλόφωνη έκδοσή της. Υπηρετεί στο Τμήμα Θεολογίας του ΑΠΘ ως Αναπληρωτής Καθηγητής και διδάσκει μαθήματα Ποιμαντικής, Ηθικής, Ίεραποστολικής και σχέσεων της Θεολογίας με τις έπιστήμες και την τεχνολογία. Από τις εκδόσεις «Ροπή» κυκλοφορούν τα βιβλία του: Τομές και Ασυμβατότητες. Φυσικές Έπιστήμες και Θεολογία (2019) και Ποιότητα Ζωής: Αίτημα – Μέτρηση – Αμφιλογία (2022).

Από την αναζήτηση του «τέλους» στην καθιέρωση αρχών:

Οί ήθικες διαστάσεις του έπιστημονικού έγχειρήματος

Για πολλούς αιώνες, ή μελέτη της φύσης έντασσόταν στο γενικότερο πλαίσιο μιās άρμονικής θεώρησης του κόσμου και της αναζήτησης ενός σκοπού μέσα σέ αυτόν. Για αυτόν ακριβώς τόν λόγο, τόσο ή άρχαιοελληνική έπιστήμη όσο και ή λεγόμενη φυσική φιλοσοφία τών Μέσων Χρόνων διέπονταν από την αίσθηση της παρουσίας ενός γενικότερου νοήματος που άφορούσε την ύπαρξη τών όντων και τη διερεύνηση τών επί μέρους σημασιών που φανέρωνε ή μελέτη τους. Κατά τη νεωτερικότητα, συντελέστηκε μία σταδιακή στροφή, υπό την έπικράτηση ενός πραγματιστικού και θετικού πνεύματος, που παρήγαγε πλήθος έπιτευγμάτων από τη μία, αλλά και κινδύνων από την άλλη. Η ανθρώπινη σκέψη όδηγήθηκε, κατά συνέπεια, σέ έναν ευρύτερο προβληματισμό για τη στοχοθεσία της γνώσης. Υπό τη σκιά τών τεχνολογικών δυνατοτήτων αλλά και άβεβαιοτήτων, τó αίτημα της ήθικης συγκρότησης τόσο του έπιστημονικού κόσμου όσο και του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου, που συγκαθορίζει τις προσδοκίες του έπιστημονικού έργου, γίνεται όλο και πιό έπιτακτικό. Στις συνθήκες αυτές, ή διαλεκτική μεταξύ της ένδιάθετης στον άνθρωπο δυναμικής μιās «γνώσης για τη γνώση» και του ήθικου περιβλήματος της έπιστημονικής διερεύνησης καθίσταται διαρκώς και πιό ένδιαφέρουσα.

Ευθύμιος Νικολαΐδης

Όμοτιμος Διευθυντής Έρευνών του Έθνικου Ίδρύματος Έρευνών

*Ο Ευθύμιος Νικολαΐδης είναι όμοτιμος διευθυντής έρευνών του Ίνστιτούτου Ιστορικῶν Έρευνών του Έθνικου Ίδρύματος Έρευνών. Γεννήθηκε στην Αθήνα τὸ 1954, σπούδασε φυσική και Ιστορία τῆς ἐπιστήμης στὴ Γαλλία. Κύριες δημοσιεύσεις γιὰ τὴν Ιστορία τῆς ἀστρονομίας, τὴν Ιστορία τῆς ἐπιστήμης στὸ Βυζάντιο καὶ τὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, τὴν ἐξάπλωση τῆς σύγχρονης εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης καὶ τὴν Ιστορία τῶν σχέσεων μεταξύ ἐπιστήμης καὶ θρησκείας. Πρόεδρος τῆς Διεθνoῦς Ἐνωσης Ιστορίας καὶ Φιλοσοφίας τῶν Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνολογίας (2013-2017), μόνιμος γραμματέας τῆς Διεθνoῦς Ακαδημίας Ιστορίας τῶν Ἐπιστημῶν. Ἔχει δημοσιεύσει τὸ βιβλίο *Science and Eastern Orthodoxy. From the Greek Fathers to the age of globalization*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2011 (μτφ στὰ γαλλικὰ 2018, ἑλληνικὰ 2019). Απὸ τὸ 2016 διευθύνει τὸ διεθνὲς πρόγραμμα *Science and orthodoxy around the world/SOW*.*

Ἐπιστήμες καὶ Ὀρθοδοξία: Ἐπισημάνσεις ποὺ ἀφοροῦν τὸν σύγχρονο διάλογο

Μὲ ἀφορμὴ τὴν πρόσφατη ὀλοκλήρωση ἑνὸς ἑπταετοῦς διεθνoῦς προγράμματος ποὺ ἀφοροῦσε στὴν μελέτη τῶν σχέσεων μεταξύ Ὀρθοδοξίας καὶ ἐπιστημῶν ἀνὰ τὸν κόσμο (*Science and Orthodoxy around the World -SOW*), τὸ ὁποῖο ἐκπονήθηκε ἀπὸ τὸ 2016 ἕως τὸ 2023 στὸ Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Έρευνῶν, αὐτὴ ἡ εἰσήγηση ἔχει ὡς σκοπὸ νὰ ἐπισημάνει τὰ βασικὰ θέματα ποὺ ἀφοροῦν τὶς θετικὲς ἐπιστήμες καὶ ἀπασχολοῦν σήμερα τοὺς Ὀρθόδοξους διανοητές. Αὐτὰ τὰ θέματα ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀφοροῦν τομεῖς τῶν ἐπιστημῶν οἱ ὁποῖοι θέτουν ἠθικὰ καὶ κοινωνικὰ ζητήματα, ἀλλὰ ἐπίσης τομεῖς ποὺ θέτουν καιρῖα φιλοσοφικὰ καὶ ὑπαρξιακὰ ζητήματα. Ἐνδεικτικὰ ἀπλῶς ἐπισημαίνω τὴν βιολογία, τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη, τὴν οἰκολογία, ἀλλὰ καὶ τὴν φυσικὴ καὶ τὴν κοσμολογία. Ἐνα βασικὸ ἐρώτημα στὸ ὁποῖο θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἀπαντήσουμε εἶναι ἂν οἱ ὀρθόδοξοι θεολόγοι καὶ διανοητές ἀναπτύσσουν σήμερα ἕναν ἰδιαίτερο, Ὀρθόδοξο λόγο, ὁ ὁποῖος διαφέρει ἀπὸ τὸν λόγο τῶν θεολόγων καὶ διανοητῶν ἄλλων χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν. Θὰ προσπαθήσουμε ἐπίσης νὰ ἐπισημάνουμε τὴν Ὀρθόδοξη συμβολὴ στοὺς προβληματισμοὺς οἱ ὁποῖοι σήμερα διακατέχουν ἐπιστήμονες πολλῶν κλάδων καὶ ἀφοροῦν τὴν ταχύτατη ἀνάπτυξη νέων τεχνολογιῶν, ἡ ὁποία τείνει νὰ ξεπεράσει τὴν κοινωνικὴ προσαρμογὴ σὲ αὐτές. Τέλος, θὰ ἀναφερθοῦμε στὴν σημερινὴ συζήτηση περὶ τοῦ ἠθικoῦ δικαιώματος τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐκμεταλλευτεῖ ὅλες τὶς γνώσεις τὶς ὁποῖες μπορεῖ νὰ τοῦ προσφέρει ἡ ἐξέλιξη τῶν ἐπιστημῶν.

Κωνσταντίνος Ζάρρας

Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ο Κωνσταντίνος Θ. Ζάρρας είναι Καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του ΕΚΠΑ. Χῶρος ειδίκευσής του είναι ο Ιουδαϊσμός, η Περίοδος του Δεύτερου Ναού και ἡ Ἱστορία τῆς Ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης και ὁ μυστικός Ιουδαϊσμός, ὅπου και ἡ διδακτορική του διατριβή. Διδάσκει γιὰ τὸν «κατὰ τὴ σάρκα» Ἰουδαῖο Ἰησοῦ Χριστό, γιὰ τὴν Ἱστορία τοῦ κόσμου τῆς Καινῆς Διαθήκης, γιὰ τὸ πολιτισμικὸ και θρησκευτικὸ περιβάλλον τῆς Περιόδου τοῦ Δεύτερου Ναοῦ, ἀποκαλυπτικὴ γραμματεία, θρησκεία και γραμματεία τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, με ἔμφαση στὴ ραββινικὴ ἐρμηνευτικὴ και θεολογία (σὲ μεταπτυχιακὸ ἐπίπεδο), γιὰ τοὺς Μανδαίους και τοὺς Ἑβραίους μυστικούς. Ἀνάμεσα στὰ πεδία ἔρευνας και συγγραφῆς του εἶναι τὸ Ἰουδαϊκὸ ὑπόβαθρο τῆς Καινῆς Διαθήκης, τὸ ζήτημα τῆς οὐρανίας ἀναπαγγῆς και τῆς μεταμόρφωσης τοῦ ἥρωα σὲ ἀγγελικὴ ὄντοτητα, οἱ σχέσεις Ἰουδαίων και Χριστιανῶν, ἡ προσευχὴ στὸν Ἰουδαϊσμό, ὁ μεσαιωνικὸς και μετα-μεσαιωνικὸς μυστικὸς Ἰουδαϊσμός, τὸ φαινόμενο τῶν Μανδαίων, ἡ σχέση με τὴν ἀρχαία μυστηριοσοφία και κυρίως τὸν Νεοπλατωνισμό, καθὼς και τὰ χειρόγραφα τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης. Κάποια ἀπὸ τὰ ἔργα του εἶναι τὰ: Ἰουδαϊκὲς Ἀναγνώσεις Ἐυαγγελικῶν Ἐδαφίων: Ὁ Ἰουδαῖος Ἰησοῦς και ἡ Κύλιξ τοῦ Ἀρχαίου Ἰουδαϊσμοῦ (Ἔννοια, Ἀθήνα 2021), Ὑμνοὶ τῶν Ἀνακτόρων τοῦ Θεοῦ: Μυστικο-μαγικὸς Ἰουδαϊσμός τῆς Ὑστερῆς Ἀρχαιότητος και τοῦ Μεσαίωνα (Ἔννοια, 2021), Μεταφέροντας βράχους πάνω σὲ σύννεφα: Θρησκευεῖς σὲ διάλογο (Ἀρχέτυπο, Θεσσαλονίκη 2020), Τὸ Δένδρο τῶν Ψυχῶν: Ἄνθη ἀπὸ τὴν Καμπαλά τοῦ Zohar (Ἀρχέτυπο, Θεσσαλονίκη 2021), Ἱστορία τῶν Χρόνων τῆς Καινῆς Διαθήκης: 515 π.Χ. –135 μ.Χ. (Ἔννοια, 2012).

Νευροθεολογία, συλλογικὸ φαντασιακὸ, και πλανητικὴ συνειδητότητα:

Ὁράματα, στοχασμοί, και προτάγματα μέσα ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξὴ ἐμπειρία

Περιγράφοντας τὴ σύγχρονὴ, συνεχῶς και ταχύτατα μεταβαλλόμενὴ πραγματικότητα στὴν ὑδρόγειο και εἰδικὰ τὶς τελευταῖες ἐξελίξεις στὸν τομέα τῆς χημείας τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ και τῆς παγκόσμιας οἰκονομίας και ἀνθρωπογεωγραφίας, στὴν εἰσήγησή μας θὰ παρουσιαστοῦν ὄψεις και ζητήματα τοῦ σύγχρονου κόσμου, τὰ ὁποῖα ὄχι μόνο δὲν λαμβάνουν τὴν προσοχὴ και τὴ φροντίδα ποὺ κάτω ἀπὸ φυσιολογικὲς συνθήκες ἀμέριστα θὰ συγκέντρωναν, ἀλλὰ -γιὰ κάποιους ἀσαφεῖς λόγους- ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν στὴ σκιά και τὴν ἀφάνεια. Κάποια δὲ ἀπὸ αὐτὰ, ὅπως ἐ.π. οἱ σκληροὶ διωγμοὶ Χριστιανῶν σὲ πολλὲς χῶρες σήμερα, κρίνονται βαρύνουσας σημασίας γιὰ τὸν τρόπο ποὺ βλέπει ὁ ἄνθρωπος τὸν ἑαυτό του και τὸ μέλλον του στὴ γῆ. Εἰδικὰ, τὸ θέμα τῆς εὐσέβειας και τοῦ θρησκευέσθαι, ὁ διαθρησκευτικὸς και διαπολιτισμικὸς διάλογος, ἀλλὰ και ὁ διάλογος με τὴ νέα τεχνολογία και τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη, ὅπου διατυπώνονται λίαν τολμηρὲς προτάσεις, ὅπως ἡ σύζευξη ἀνθρώπου και ἠλεκτρονικῶν κυκλωμάτων, ἢ με τὶς ἀκραεῖς θέσεις τοῦ δικαιωματοσμοῦ και τῆς ἀποκαλούμενης «woke κουλτούρας», ἀποτελοῦν κρίσιμα θέματα ποὺ ἔρχονται νὰ διαμορφώσουν τὸν κόσμο τοῦ 21ου αἰῶνα. Ἐδῶ εἶναι ποὺ ἡ συσσωρευμένη ἐμπειρία και ἡ σοφία τῆς πανάρχαιας, ἀλλὰ ζώσας Ὁρθόδοξης Χριστιανικῆς παράδοσης μπορεῖ νὰ προσφέρει γόνιμες ἀπαντήσεις σὲ σύγχρονα ἐρωτήματα, παίζοντας καθοριστικὸ ρόλο στὸν διάλογο και τὴν εἰρήνευση ἀνάμεσα στὶς διάφορες κοινότητες -κυρίως, στὴ Δύση.

π. Νικόλαος Λουδοβίκος

Καθηγητής του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Ο π. Νικόλαος Λουδοβίκος σπούδασε Ψυχολογία, Παιδαγωγικά, Θεολογία και Φιλοσοφία, στην Αθήνα, την Θεσσαλονίκη, το Παρίσι και το καιμπριτζ. Διετέλεσε Καθηγητής της Δογματικής και της Φιλοσοφίας στην Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Θεσσαλονίκης, της οποίας διετέλεσε Διευθυντής Ίερατικών και Θεολογικών Σπουδών και Πρόεδρος του Ακαδημαϊκού Συμβουλίου, και έν συνεχεία Καθηγητής στην Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Αθηνών. Έχει δώσει διαλέξεις και σεμινάρια σε περισσότερα από 25 Πανεπιστήμια ανά τον κόσμο, έχει μετάσχει ως όμιλητής σε περισσότερα από 100 συνέδρια διεθνώς, και είναι μέλος πολλών επιστημονικών εταιρειών και ενώσεων. Σήμερα είναι Καθηγητής Θρησκευολογίας και Έρμηνευτικής της Θρησκείας, στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, ενώ είναι Επίσκοπτης Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Balamand και στο Όρθόδοξο Ίνστιτούτο του Cambridge. Διευθύνει το αγγλόφωνο διεθνές ακαδημαϊκό περιοδικό *Analogia: the Pemptousia Journal for Theological Studies*, του οποίου έχουν μέχρι στιγμής εκδοθεί 20 τόμοι. Έχουν εκδοθεί είκοσιένα βιβλία του και πολυάριθμα άρθρα, μεταφρασμένα σε δέκα γλώσσες. Τελευταία του βιβλία στα Ελληνικά: *Νά ξανασκεφτούμε τον Ανθρωπισμό*, (Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα, 2024) *Ο Τεχνοπίθηκος και η αλήθεια: Έρμηνευτική της Θρησκείας στον καιρό της Τεχνητής Νοημοσύνης* (Αρμός, Αθήνα 2024) . Στα Αγγλικά: *Analogical Identities: The Creation of the Christian Self. Volume one: Beyond Spirituality and Mysticism in the Patristic Era* (Brepols, 2019); *Volume two: Intermeaningfulness: Self-catholicization, Meta-narcissism, and Christian Theology* (Brepols, 2024).

Θεολογική Ανθρωπολογία και Ψυχο/νευροβιολογική κατανόηση της προέλευσης του Άσυνειδήτου

Η εισήγηση επιχειρεί να συνδέσει έρευνητικά εύρηματα σχετικά με την δομή της Χριστιανικής ανθρωπολογίας, με την σύγχρονη ψυχολογική και νευροβιολογική έρευνα γύρω από το Άσυνειδήτο, ως πραγματικότητα βιολογική/έγκεφαλική και ψυχολογική ταυτόχρονα. Έξετάζεται θεολογικά ή νευροβιολογική έννοια της 'μεταναπαράστασης', ή οποία άποτελεί την ουσία της ύπεροχής της ανθρώπινης συνειδησης σε σχέση με αυτή των ζώων και των μηχανών. Σε σχέση με την νευροβιολογία του Άσυνειδήτου εξετάζονται θεολογικά μιά σειρά ερωτημάτων που σχετίζονται με την σχέση έγκεφάλου και σύμπαντος, έγκεφάλου και πολιτισμού/τέχνης, έγκεφάλου και φιλοσοφικής μεταφυσικής. Έξετάζεται επίσης και ο ρόλος της ψυχοβιολογίας του Άσυνειδήτου στην θεολογική έμπειρία. Τίθεται άκόμη και εξετάζεται το ζήτημα της θέσης του Άσυνειδήτου, άφ' ενός στην ψυχολογική και άφ' έτέρου στην νευροβιολογική του διάσταση, στα έσχατα.

Νικόλαος (Χατζηνικολάου)

Μητροπολίτης Μεσογαίας και Λαυρεωτικής

Ὁ Μητροπολίτης Μεσογαίας και Λαυρεωτικής Νικόλαος εἶναι πτυχιούχος τῆς Φυσικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Μεταπτυχιακές σπουδές ἔκανε στὸ Harvard (Ἀστροφυσική, M.A.) και στὸ MIT (Μηχανολογία, M.S.). Οἱ διδακτορικὲς σπουδές του ἔλαβαν χώρα κάτω ἀπὸ κοινὸ πρόγραμμα τοῦ Harvard και MIT στοὺς τομεῖς τῆς Βιοϊατρικῆς Τεχνολογίας και τῶν Ἐφαρμοσμένων Μαθηματικῶν. Τῇ Θεολογία σπούδασε στὴ Θεολογικὴ Σχολή τοῦ Τιμίου Σταυροῦ τῆς Βοστώνης σὲ μεταπτυχιακὸ ἐπίπεδο (M.T.S. και Th.M.). Εἶναι διδάκτορας Βιοηθικῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης και ἐπίτιμος διδάκτορας τοῦ ΕΚΠΑ και τοῦ Παντείου Πανεπιστημίου. Ἐργάστηκε ὡς ἐπιστημονικὸς σύμβουλος διεθνῶν ἐταιρειῶν (NASA, Arthur D. Little) σὲ θέματα Διαστημικῆς Ἰατρικῆς Τεχνολογίας και ὡς ἐρευνητῆς και ἐπιστημονικὸς συνεργάτης σὲ νοσοκομεῖα τῆς Βοστώνης (MGH, New England Deaconess Hospital). Εἶναι ὁ ἰδρυτῆς και πρόεδρος τοῦ Κέντρου Βιοϊατρικῆς Ἠθικῆς και Λεοντολογίας, πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς Βιοηθικῆς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος και διετέλεσε μέλος ἐπιστημονικῶν ἐπιτροπῶν Βιοηθικῆς και Λεοντολογίας. Ἐπίσης, εἶναι ὁ ἐμπνευστῆς και πρόεδρος τῆς πρότυπης Μονάδας Ἀνακουφιστικῆς Φροντίδας ἀσθενῶν τελικοῦ σταδίου «ΓΑΛΙΛΑΙΑ», πού δραστηριοποιεῖται στὴν περιοχὴ τῶν Μεσογαίων και Λαυρεωτικῆς. Ἔχει συγγράψει 16 βιβλία ἐπιστημονικοῦ, θεολογικοῦ και βιοηθικοῦ περιεχομένου, κάποια ἐκ τῶν ὁποίων ἔχουν μεταφραστεῖ σὲ 13 γλώσσες. Μητροπολίτης Μεσογαίας και Λαυρεωτικῆς ἐξελέγη τὸ 2004, ἐνῶ ἐκάρῃ μεγαλόσχημος μοναχὸς τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Σίμωνος Πέτρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους τὸ 2000.

Ὁ νέος ἄνθρωπος τῆς τεχνολογίας
και ὁ «καινός» ἄνθρωπος τῆς Ὁρθόδοξης θεολογίας

Ἡ ἐποχὴ μας διακρίνεται γιὰ τὶς ἐπαναστατικὲς τῆς ἀνακαλύψεις, τεχνολογικὲς ἐφαρμογές και κοινωνικὲς ἀλλαγές. Ἡ πιὸ μεγάλη πού ἐπηρεάζει σημαντικὰ τὴν ἀνθρώπινη ταυτότητα εἶναι αὐτὴ τῆς Τεχνητῆς Νοημοσύνης, με ἀλλὰ λόγια τῆς τεχνολόγησης τῆς σκέψης, σὲ τέτοιο βαθμὸ ὥστε πολλοὶ νὰ μιλοῦν πλέον γιὰ τὴ μετάβασή μας ἀπὸ τὸν homo sapiens σὲ ἕνα ἄλλο εἶδος ἀνθρώπου, στὸν μετα-ἄνθρωπο. Στὴν παρούσα μελέτη μας, βασιζόμενοι στὴ μετάφραση τοῦ ἀγγλικοῦ ὄρου *intelligence* σὲ *νοημοσύνη*, ὑποστηρίζουμε ὅτι προτιμότερος εἶναι ὁ ὄρος *εὐφυΐα*, ὡς ἐκφραστικὸς τῆς ἐγκεφαλικῆς γνωστικῆς λειτουργίας, σὲ ἀντίθεση με τὸν ὄρο *νοημοσύνη* πού ἐκφράζει τὴ λειτουργία τοῦ νοῦ, ὡς τοῦ βαθύτερου ἐνδιάθετου λόγου στὸν ἄνθρωπο. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν, ἡ νοημοσύνη δὲν τεχνολογεῖται ἀλλὰ καλλιεργεῖται και ὡς ἐκ τούτου δὲν ὑπάρχει τεχνητὴ νοημοσύνη ἀλλὰ τεχνητὴ εὐφυΐα και πνευματικὴ νοημοσύνη. Το νέο ἐγκεφαλικὸ κατασκευάσμα τῆς ἐπιστήμης και τεχνολογίας, μάλιστα αὐτὸ πού συνδυάζει τὶς τεράστιες ἀλγοριθμικὲς δυνατότητες με τὶς μηχανές λόγου και διαλόγου και τὰ robots, καταλήγει σὲ ἕνα ἀνθρωποειδές ὑπερμηχάνημα, τὸ ὁποῖο φαίνεται πὼς ξεπερνάει τὸν ἄνθρωπο στὸ ἐπίπεδο τῆς μνήμης, τοῦ γνωστικοῦ εὗρους, ἀκόμη και τῆς δημιουργικῆς ικανότητας. Αὐτὸ μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐνέχει δύο κινδύνους: ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ δημιουργηθεῖ ἡ ψευδαἰσθησιμὴ ὅτι τὸ chatbot με τὸ ὁποῖο ἐπικοινωνοῦμε ἔχει ἀνθρώπινη συνειδησιμὴ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ὁ δημιουργὸς τοῦ δημιουργήματος νὰ καταστεῖ ὑποχείριός του. Ὁ ἔλεγχος τῆς

Τεχνητῆς Εὐφυΐας ἀπαιτεῖ μεγαλύτερη εὐφυΐα ἀπὸ ὅση χρειάστηκε ἡ ἐφεύρεσή της. Ἡ ἀπάντηση σὲ ὅλη αὐτὴ τὴν πρόκληση εἶναι ἡ προβολὴ τοῦ ἀνθρώπου τῆς νοημοσύνης, τῆς σοφίας καὶ τῆς συνέσεως, τῶν ἀρετῶν καὶ τῆς συνειδήσεως. Ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία ὁμιλεῖ γιὰ τὸν νοῦ, τὴν ἐνέργεια καὶ τὴ λειτουργία του. Ὁ νοῦς συνδέεται περισσότερο μὲ τὴν καρδιά παρά μὲ τὴ σκέψη. Μὲ τὸν νοῦ προσεύχεται κανεὶς παρά μὲ τὸ μυαλό. Οἱ ἠθικὲς ἀποφάσεις νοημοσύνη ἀπαιτοῦν παρά εὐφυΐα. Στὴν πατερικὴ παράδοση, κυρίως στὴ φιλοκαλική, συναντᾶ κανεὶς ὄρους ὅπως νοερὰ ἐργασία, νοερὰ προσευχή, κάθαρσις τοῦ νοός. «*Τόπος ἅγιος καὶ ναὸς Θεοῦ ὁ νοῦς ὑπάρχει τοῦ ἀνθρώπου*» (Μάξιμος Ὁμολογητής). Ἡ προσέγγιση τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ κοινωνία Του γίνεται διὰ τοῦ νοός. Ὁ ἄνθρωπος τῆς τεχνολογίας εἶναι ὁ ἔξυπνος καὶ δυνατός. Ὁ ἄνθρωπος τῆς Ὁρθόδοξης θεολογίας εἶναι ὁ νοήμων, ὁ ἅγιος.

Χρυσόστομος (Σαββάτος)

Μητροπολίτης Μεσσηνίας

Καθηγήτης τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

Γεννήθηκε στό Περιστέρι Ἀττικῆς τό ἔτος 1961. Εἶναι πτυχιούχος τῆς Ἀνωτέρας Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν (1980-1983) καί τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν-Τμήμα Θεολογίας (1983-1987). Ἔτυχε ὑποτροφίας ἀπό τή Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία (Comite Catholique pour la collaboration Culturele) γιά Μεταπτυχιακές σπουδές στή Ρώμη (Pontificio Instituto Orientale καί Pontificio Università Gregoriana, 1988-1990). Παράλληλα παρακολούθησε μαθήματα Ἑλληνικῆς Παλαιογραφίας καί Διπλωματικῆς, στήν ἀντίστοιχη «Scuola di Paleografia Diplomatica «Archivistica» τοῦ Κράτους τοῦ Βατικανοῦ. Παρακολούθησε τόν τρίτο κύκλο μεταπτυχιακῶν σπουδῶν (Διδακτορικοῦ Διπλώματος) στό Πανεπιστήμιο τοῦ Στρασβούργου (Faculte de Theologie Catholique). Τό ἔτος 2007 ἐκλέχθηκε Τακτικός Καθηγητής καί Μητροπολίτης Μεσσηνίας. Κατά τά ἔτη 2013 ἕως καί 2015 διετέλεσεν Πρόεδρος τοῦ Τμήματος Θεολογίας, τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν. Ὑπηρέτησε ὡς Γραμματέας στή «Συνοδική Ἐπιτροπή τοῦ Γραφείου Σχέσεων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μετά τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως» καί στήν «Εἰδική Συνοδική Ἐπιτροπή Παρακολουθήσεως Εὐρωπαϊκῶν Θεμάτων», τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (1998-1999). Τακτικό μέλος τῆς «Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπί τῶν Δογματικῶν καί Νομοκανονικῶν Ζητημάτων», τῆς «Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Διορθοδόξων καί Διαχριστιανικῶν Σχέσεων», τῆς «Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Παρακολουθήσεως Εὐρωπαϊκῶν Θεμάτων» τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ «Διορθοδόξου Κέντρου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος» καί τῆς «Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος». Μέλος τῆς Ἀντιπροσωπείας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στόν «Ἐπίσημο Θεολογικό Διάλογο μεταξύ τῆς Ὁρθοδόξου καί τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας» καί τῆς τριμελοῦς Ἀντιπροσωπείας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στή Διарκή καί στήν Ἐπιτροπή Ὁλομέλειας τοῦ Τμήματος «Πίστης καί Τάξης» τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν (ΠΣΕ).

*Τὰ ἐπιτεύγματα τῶν βιοτεχνολογικῶν ἐπιστημῶν
σέ διάλογο μέ τήν πατερική ἀνθρωπολογία*

Σέ μία ἐποχή κατά τήν ὁποῖαν ἡ θεωρία τοῦ ἀπόλυτου ἐπιστημονισμοῦ δέν ὑπηρετεῖται, ἡ ἐμφατική ἀπομόνωση τῶν ἐπιστημονικῶν κλάδων ἀμφισβητεῖται καί τά στεγανά μεταξύ τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν ἀρχίζουν καί καταρρέουν, ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία στόν 21ο αἰῶνα, στόν αἰῶνα τῆς ἀνθρωπολογίας καί τῆς ἐπιστημονικῆς καί τεχνολογικῆς ἀνάπτυξης, δέν μπορεῖ νά παραμένει στό περιθώριο ἐξυπηρετοῦσα λανθασμένα μία ἐσωστρεφῆ τάση ἀπομονωτισμοῦ καί ἀποξένωσης. Ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία προκαλεῖται λοιπόν νά διαλεχθεῖ, κυρίως μέ τίς βιοτεχνολογικές ἐπιστήμες καί τήν Ἱατρική, καί νά ἀναδειξοῦ τήν ἀνθρωπολογική σημασία τοῦ θεολογικοῦ τῆς λόγου, γιά τόν σύγχρονο ἄνθρωπο, καί τήν ἀναγκαιότητά του ὡς πρός τήν ἀξία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καί νά προσφέρει τήν ὄντολογική τῆς πρόταση γιά τό μέλλον τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου καί τῆς κοινωνίας στήν ἐποχή τοῦ «μετά-ανθρώπου».

Μακάριος (Γρινιζάκης)

Αρχιεπίσκοπος Αυστραλίας

Ὁ Αρχιεπίσκοπος Αυστραλίας ὑπέρτιμος καὶ ἑξαρχος πάσης Ὠκεανίας, Μακάριος, γεννήθηκε στὸ Ἡράκλειο τῆς Κρήτης τὸ 1973. Διδάχθηκε τὰ ἐκκλησιαστικά καὶ θεολογικά γράμματα στὴ Ριζάρειο Ἐκκλησιαστικὴ Σχολή, στὴν Ἀνωτέρα Ἐκκλησιαστικὴ Σχολή καὶ στὸ Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Μεταπτυχιαῖες σπουδὲς πραγματοποίησε στὰ Πανεπιστήμια τῆς Βοστώνης, (Master of Sacred Theology), τοῦ Harvard, (Master of Arts), καὶ τοῦ Monash, (Master of Bioethics), ἐνῶ ἡ διδακτορικὴ του διατριβὴ ἐγκρίθηκε μὲ βαθμὸ «ἄριστα» ἀπὸ τὴν Ἱατρικὴ Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης. Τὸ 1993 ἐκάρη μοναχὸς στὴν Ἱερά Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Ἐπανωσήφης, ὅπου καὶ διέμεινε μέχρι τὴν εἰς ἐπίσκοπον Χριστουπόλεως ἐκλογή του, τὸ 2015, ὑπηρετώντας, κατὰ τὸ διάστημα αὐτό, σὲ διάφορες ἐπιτελικές θέσεις στὴν Ἱερά Αρχιεπισκοπὴ Κρήτης. Ἀπὸ τὸ 2003 ἕως καὶ τὸ 2019 δίδαξε στὴν Πατριαρχικὴ Ἀκαδημία Κρήτης, ἐνῶ διετέλεσε ἐπισκέπτης Καθηγητὴς διαφόρων Πανεπιστημίων στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικὸ, κατέχοντας σήμερα, τὴ θέση τοῦ Κοσμήτορος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου Σύνδνεϋ. Τὴν 9^η Μαΐου 2019, ἡ Ἁγία καὶ Ἱερά Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τὸν ἐξέλεξε παμμηφεί Αρχιεπίσκοπο τῆς πολυπληθοῦς καὶ ἰδιαίτερα σημαντικῆς Αρχιεπισκοπῆς Αὐστραλίας. Ἡ παρουσία τοῦ Αρχιεπισκόπου Μακαρίου στὴν πέμπτη ἡπειρο, κατὰ κοινὴ ὁμολογία, ἔδωσε πνεῦμα ζωῆς καὶ ἔνωσε τὴν Ὁμογένεια. Κατὰ τὴν πενταετῆ παρουσία του στοὺς Ἀντίποδες, ἴδρυσε σχολεῖα γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ἀναβάθμισε τὴ Θεολογικὴ Σχολή τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου στὸ Σύνδνεϋ, ἴδρυσε συσσίτια, διεύρυνε τὴν κοινωνικὴ προσφορά τῆς Αρχιεπισκοπῆς στὴν τρίτη ἡλικία, ἴδρυσε τὴ Σχολὴ Βυζαντινῆς Μουσικῆς, χειροτόνησε ὀκτὼ ἐπισκόπους καὶ περισσότερους ἀπὸ ἑβδομήντα πέντε πρεσβυτέρους καὶ διακόνους, ξεκίνησε ἐσωτερικὴ ἱεραποστολὴ γιὰ τοὺς Αὐστραλοὺς πολίτες, ἐνῶ δημιούργησε καὶ πολλὰ προγράμματα πολιτισμοῦ καὶ διασώσεως τῆς Ἑλληνικῆς Κληρονομιάς. Κατάφερε νὰ ἐπανενώσει καὶ νὰ ἰσχυροποιήσει τοὺς δεσμούς τῆς Αὐστραλίας μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὴ Μητροπολιτικὴ Ἑλλάδα, ἐνῶ ὁ λόγος του καὶ οἱ κατὰ καιροὺς δηλώσεις του ἔχουν ἰδιάζουσα βαρῦτητα τόσο γιὰ τὴν πολιτικὴ Ἡγεσία τῆς Αὐστραλίας, ὅσο καὶ γιὰ τὴν εὐρύτερη κοινωνία. Θεωρεῖται ἕνας ἐκ τῶν συγχρόνων σημαντικῶν θεολόγων καὶ ἐπιφανῶν Ἱεραρχῶν τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας, καθὼς χαίρει τῆς ἐκτιμῆσεως τοῦ θύραθεν καὶ θεολογικοῦ κόσμου.

Τεχνητὴ Νοημοσύνη καὶ Ὁρθόδοξη Θεολογία

«Ὁ μετριασμὸς τοῦ κινδύνου ἐξαφάνισης ἀπὸ τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη θὰ πρέπει νὰ ἀποτελέσει παγκόσμια προτεραιότητα μαζί μὲ ἄλλους κινδύνους κοινωνικῆς κλίμακας, ὅπως οἱ πανδημίες καὶ ὁ πυρηνικὸς πόλεμος». Ὅταν μιὰ τέτοια προειδοποίηση προέρχεται ἀπὸ εἰδικούς τῆς Τεχνητῆς Νοημοσύνης καὶ δὴ ἀπὸ πρωτεργάτες τῆς ἀναπτύξεώς της («Statement on AI Risk» / Center for AI Safety), τότε καθίσταται παραπάνω ἀπὸ σαφὲς ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα εὐρίσκεται ἀντιμέτωπη μὲ μία ὑπαρξιακὴ πρόκληση, ἡ ὁποία μάλιστα ἐξελίσσεται μὲ ραγδαίους ρυθμούς. Πρόκληση γιὰ τὴν ὁποία ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ὀφείλει νὰ τοποθετηθεῖ - ὄχι μὲ στεῖρα ἄρνηση καὶ φοβικότητα, ἀλλὰ μὲ τὴν πρόκληση ἑνὸς δημιουργικοῦ διαλόγου μὲ τὴν Ἐπιστήμη

καὶ μὲ παραγωγικὴ κριτικὴ, ὑπὸ τὸ πρῖσμα πάντοτε τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας. Εἶναι, ἐξάλλου, ἀδιαμφισβήτητο ὅτι ἡ Τεχνητὴ Νοημοσύνη ὑπόσχεται πλειάδα θετικῶν ἀλλαγῶν στὶς ζωὲς τῶν ἀνθρώπων: ἀπὸ τὴ διευκόλυνση τῆς ἐπικοινωνίας καὶ τὴ ἐνίσχυση τῆς παραγωγικότητος σὲ διαφόρους τομεῖς, ἕως τὴ βελτίωση τῆς παρεχόμενης ἐκπαίδευσως, τὴν προαγωγή τῆς ἰατρικῆς ἔρευνας, κ.ά.. Στὸν ἀντίποδα, τὸ ἀναμενόμενο πλῆγμα στὴν ἀγορὰ ἐργασίας, ἡ χρῆση τῆς στὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις, οἱ κίνδυνοι παραβιάσεως τῆς ιδιωτικότητος καὶ ἡ δυνητικὴ ἐπαύξηση τοῦ φαινομένου τῆς παραπληροφορήσεως, εἶναι ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ προκαλοῦν εὐλόγο σκεπτικισμό καὶ ἀνησυχία. Οἱ δυσμενεῖς συνέπειες ἐπιχειρεῖται ἤδη νὰ ἀντιμετωπιστοῦν μέσῳ τῆς θεσπίσεως ὄρων καὶ κανόνων γιὰ τὴ ρύθμιση τῆς Τεχνητῆς Νοημοσύνης. Ἀρκεῖ ὅμως ἓνα νομικὸ πλαίσιο γιὰ τὴν ἀποτροπὴ τῶν ἀπειλῶν ποὺ ἀναφύονται; Ἡ συμβολὴ τῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας, μὲ τὴν ἀνάδειξη τοῦ ἀξιακοῦ τῆς πλαισίου, στὸ κέντρο τοῦ ὁποῖου δεσπόζουν ἡ ἐλευθερία καὶ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου, εἶναι πιὸ ἀπαραίτητη ἀπὸ ποτέ.

Κωνσταντίνος Κορναράκης

Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ὁ Κωνσταντῖνος Κορναράκης εἶναι Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ε.Κ.Π.Α. με γνωστικὸ ἀντικείμενο «Χριστιανικὴ Ἠθικὴ – Βιοηθικὴ». Σπούδασε Ψυχολογία (Τμῆμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικῶν, Ψυχολογίας, ΕΚΠΑ) καὶ Πατερικὴ Θεολογία (Μ.Α., University of Durham). Στὸ πλαίσιο τοῦ διδακτικοῦ καὶ ἐρευνητικοῦ του ἔργου ἀσχολεῖται με θέματα ἠθικῆς θεολογίας, ἀνθρωπολογίας καὶ βιοηθικῆς, καθὼς καὶ ἄλλα σύγχρονα ἠθικὰ καὶ ἀνθρωπολογικὰ θέματα, ὅπως ἡ οἰκολογικὴ κρίση καὶ ἡ χρῆση τῆς τεχνολογίας. Στὰ ἐρευνητικὰ του ἐνδιαφέροντα ἀνήκει ἡ σπουδὴ πατερικῶν καὶ ἰδιαίτερος νηπτικῶν καὶ ἐν γένει φιλοκαλικῶν κειμένων. Ἔχει συγγραφικὸ ἔργο (μονογραφίες καὶ ἄρθρα) σὲ θέματα σχετικὰ με τὸ ἀντικείμενό του. Μετέχει σὲ ποικίλες ἐπιτροπὲς Βιοηθικοῦ ἐνδιαφέροντος. Συγκεκριμένα, εἶναι τακτικὸ μέλος: τῆς Σynοδικῆς Ἐπιτροπῆς Βιοηθικῆς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τῆς Pontificia Academia Per la Vita (Ποντιφικῆς Ἐπιτροπῆς Βιοηθικῆς), τῆς Ἐπιτροπῆς Βιοηθικῆς τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν (2017-2022), τῆς Ἐθνικῆς Ἐπιτροπῆς Δεοντολογίας τοῦ Ε.Ο.Φ., τῆς Ἑλληνικῆς Ἐταιρείας Βιοηθικῆς, τῆς Ἐπιτροπῆς Βιοηθικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Παστέρ καὶ τῆς Ἐπιτροπῆς Ἠθικῆς καὶ Δεοντολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α. Εἶναι Πρόεδρος τοῦ Ἐποπτικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαίδευσης τῆς Γενικῆς Γραμματείας Θρησκευμάτων τοῦ ΥΠΑΙΘ καὶ ἐπιμορφωτῆς τοῦ Ἰδρύματος Ποιμαντικῆς Ἐπιμόρφωσης. Γὰ τὴν περίοδο 2022-2025 ἔχει τὰ καθήκοντα τοῦ Ἀναπληρωτῆ Προέδρου τοῦ Τμήματος Θεολογίας.

Ἡ σημασία τοῦ διεπιστημονικοῦ διαλόγου τῆς Θεολογίας καὶ τῶν βιοϊατρικῶν ἐπιστημῶν γιὰ τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου στὸν 21ο αἰῶνα

Ἡ ἐπιταχυνόμενη ἀνάπτυξη τῶν βιοϊατρικῶν τεχνολογιῶν ἀλλὰ καὶ τὰ ἀνθρωπολογικὰ προβλήματα ποὺ ἀναδύονται ὀδηγοῦν ὀλοένα καὶ περισσότερους βιοηθικιστὲς νὰ ἀναγνωρίζουν ἓνα χῶρο γιὰ τὴ θρησκευτικὴ γλῶσσα στὸν σύγχρονο διεπιστημονικὸ διάλογο. Παρὰ τὸ γεγονός, ὡστόσο, ὅτι ὁ θρησκευτικὸς λόγος δὲν ἔχει ἀκόμη ἀποκτήσει τὴ θέση ποὺ τοῦ ἀρμόζει σὲ αὐτὸ τὸν διάλογο, ἐν τούτοις ἡ συμβολὴ του μπορεῖ νὰ ἀποβεῖ σημαντικὴ γιὰ τὸν περιορισμὸ ἢ ἀποκλεισμὸ βιοτεχνολογικῶν ἐφαρμογῶν ποὺ ἀπαξιώνουν τὴν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μεγάλη πρόκληση γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη θεολογικὴ σκέψη, στὸ πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ διεπιστημονικοῦ διαλόγου, ἔγκειται τόσο στὸν τρόπο νὰ προβάλλει με σύγχρονη γλῶσσα τὴ βιβλικὴ καὶ πατερικὴ τῆς κληρονομιά ὅσο καὶ νὰ θέσει ὡς πρότυπο ἡθους τὸ πατερικὸ πρόσωπο, παρεμβαίνοντας με κριτικὸ (μεταηθικὸ) ἀλλὰ καὶ ἐποικοδομητικὸ τρόπο στὶς σύγχρονες βιοηθικὲς θεωρίες τῆς νεωτερικότητας.

Μιλτιάδης Βάντσος

Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού του Α.Π.Θ.

Ο Μιλτιάδης Βάντσος γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και σπούδασε θεολογία στη Θεολογική Σχολή του Α.Π.Θ. Στην ίδια σχολή πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές με ειδίκευση τη χριστιανική ήθικη και απέκτησε τον τίτλο του διδάκτορα. Εργάστηκε ως Έπιστημονικός Συνεργάτης και Έπιστημονικός Βοηθός στην Έδρα Συστηματικής Θεολογίας του Τμήματος Όρθοδόξου Θεολογίας του Πανεπιστημίου του Μονάχου, διδάσκοντας μαθήματα Χριστιανικής Ηθικής. Από το 2004 υπηρετεί στο Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού και έχει ως γνωστικό αντικείμενο τη Χριστιανική Ηθική και Βιοηθική, ενώ έχει διδάξει ως έπισκέπτης καθηγητής σε Πανεπιστήμια της Γερμανίας, της Ελβετίας και της Κύπρου. Τα έρευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται κυρίως στη βιοηθική, στην οικολογική και κοινωνική ήθικη. Είναι μέλος, μεταξύ άλλων, της Επιτροπής Βιοηθικής του Οικουμενικού Πατριαρχείου και του Έλληνικού Κλιμακίου της Έδρας Βιοηθικής της UNESCO. Έχει συμμετάσχει σε συνέδρια στην Ελλάδα και το έξωτερικό, ενώ έχει δημοσιεύσει περισσότερα από πενήντα πέντε άρθρα σε ελληνικά και διεθνή έπιστημονικά περιοδικά.

Εύθυνασία: Μια πράξη εύπλαχνίας:

Η εύθυνασία προβάλλεται συχνά ως μιὰ πράξη εύπλαχνίας και συμπόνιας πρὸς τὸν ἀσθενῆ τελικοῦ σταδίου, ὁ ὁποῖος ταλαιπωρεῖται ἀπὸ ἰσχυροὺς πόνους καὶ βιώνει τὴν ἀγωνία ποῦ προκαλεῖ ἡ ἐγγύτητα τοῦ θανάτου. Ἡ εύπλαχνία ἔχει πάντα θετικὸ περιεχόμενο, καθὼς ἐκφράζει εὐγενικὰ συναισθήματα συμπάθειας πρὸς τὸν πάσχοντα συνάνθρωπο, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἀποδεκτὴ ἀπὸ κάθε ἀνθρωπιστικὴ ἠθικὴ. Ἀποτελεῖ ὅμως ἐπαρκὴς τεκμηρίωση γιὰ τὴν ἠθικὴ δικαίωση τῆς ἀφαίρεσης τῆς ζωῆς ἐνὸς συνανθρώπου, ἰδιαίτερα μάλιστα καὶ ὅταν ἀποτελεῖ ἀνταπόκριση σὲ παράκλησή του; Γιὰ τὴν ἀπάντηση τοῦ ἐρωτήματος αὐτοῦ, διερευνᾶται ἡ ἔννοια, οἱ τρόποι καὶ τὰ μέσα ἐκδήλωσης τῆς εύπλαχνίας πρὸς τὸν ἀσθενῆ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς.

Νικόλαος Κόϊος

Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Ο Νικόλαος Κόϊος του Γεωργίου είναι αναπληρωτής καθηγητής στο γνωστικό αντικείμενο «Χριστιανική Ηθική και Βιοηθική» στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ. Είναι πτυχιούχος του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ. όπου περάτωσε και τις μεταπτυχιακές και διδακτορικές του σπουδές. Πραγματοποίησε σπουδές στην Ηθική και την Βιοηθική στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου και στο Hasting Center της Νέας Υόρκης. Διετέλεσε άπληρωτής καθηγητής και διευθυντής του τμήματος ιερατικών σπουδών στην Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Θεσσαλονίκης. Υπήρξε επιστημονικός συνεργάτης του Τμήματος Ορθόδοξης Θεολογίας του Πανεπιστημίου του Μονάχου, του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών στην Ορθόδοξη Θεολογία του Έλληνικού Άνοιχτου Πανεπιστημίου και επί σειρά ετών θεολόγος καθηγητής στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Είναι συντονιστής περιεχομένου του ηλεκτρονικού περιοδικού «Πεμπτούσια» (www.rempitousia.gr) και μέλος του Ίδρυματος Ποιμαντικής Επιμόρφωσης της Ι. Αρχιεπισκοπής Αθηνών. Τα επιστημονικά του ενδιαφέροντα είναι ή χριστιανική ήθική, ή βιοηθική, ή περιβαλλοντική ήθική, ή ήθική των ψηφιακών μέσων, ή σχέση εμπειρίας και θεολογίας και ο διάλογος φιλοσοφικής και χριστιανικής ήθικης. Έχει συγγράψει μονογραφίες και άρθρα σε ελληνικά και ξενόγλωσσα περιοδικά. Μέρος του έργου του έχει μεταφραστεί σε ξένες γλώσσες. Έχει συμμετάσχει σε ελληνικά και διεθνή συνέδρια ως προσκεκλημένος εισηγητής. Είναι έγγαμος και πατέρας ενός τέκνου.

Βιοτεχνολογία και Θεολογία

Από τις άπαρχές της εμφάνισης του διεπιστημονικού κλάδου της βιοηθικής έως σήμερα ή ανθρωπότητα έγινε μάρτυρας πολλών επιστημονικών εξελίξεων και ραγδαίων κοινωνικοπολιτικών αλλαγών σε λίγες μόνον δεκαετίες. Η επιστήμη της θεολογίας ήταν από τους πρώτους προσκεκλημένους στο τραπέζι του βιοηθικού διαλόγου. Κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες να κατανοήσει την φύση, τὸ βάθος και τὸ εὖρος τῶν παρεμβάσεων τῆς βιοτεχνολογίας στὰ ἔμβια ὄντα και ιδιαίτερα στὸν ἄνθρωπο. Πολλοὶ ἐναπέθεσαν σὲ αὐτὴν τὶς ἐλπίδες τους κατὰ τὴν ἀναζήτηση ὁρίων στὴν ἀνθρώπινη παρέμβαση στὰ ἐσώτερα τῆς λειτουργίας τῶν ζωντανῶν ὀργανισμῶν. Ἴσως ἀκόμη πιὸ σημαντικὴ εἶναι ἡ ἐρμηνευτικὴ τῆς λειτουργίας ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο και τὴν θέση του ἀπέναντι στὸν Θεό, τὸν πλησίον και τὴν κτίση κάτω ἀπὸ τὰ νέα δεδομένα πὸ ἀνακύπτουν ἀπὸ τὴν βιοτεχνολογία. Ὅρισμένες ἀπὸ τὶς ἐφαρμογὲς τῆς βιοτεχνολογίας ἔδωσαν θαυμαστὰ ἐπιτεύγματα τὰ ὁποῖα συνέβαλαν στὴν λύση πολλῶν προβλημάτων, ιδιαίτερα στὸν τομέα τῆς ὑγείας και βελτίωσαν τὴν ποιότητα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἄλλες, ἐφανίστηκαν στὴν ἀρχὴ τῆς επιστημονικῆς ἔρευνας ὡς πολλὰ ὑποσχόμενες, ὥστόσο δὲν κατάφεραν ἀκόμη νὰ ἐκπληρώσουν τὶς ἐλπίδες τῆς ἀνθρωπότητας. Πολλοὶ ἀρχικοὶ δισταγμοὶ ἀναφορικὰ μὲ τὰ ἐπιτεύγματα τῶν βιολογικῶν επιστημῶν ἤδη ἔχουν ξεπεραστεῖ. Δὲν παύουν ὥστόσο οἱ νέες προκλήσεις, οἱ ὁποῖες ἀρχίζουν νὰ ἀποκτοῦν διαφορετικὸ χαρακτήρα ἀπὸ αὐτὸν πὸ ἔως τώρα γνωρίζαμε. Ἡ οἰκονομικὴ κρίση τοῦ 2008, τὸ μεγάλο κύμα μετανάστευσης και προσφυγιάς, ἡ πανδημία τοῦ κορωνοϊοῦ, ὁ πόλεμος στὴν Οὐκρανία, ἡ μεταβαλλόμενη πρόσληψη και ἐξέλιξη στὴν ἐφαρμογὴ τῶν ἀνθρώπινων

δικαιωμάτων, τὰ φαινόμενα ἀμφισβήτησης παραδοσιακῶν ἀξιῶν καὶ μορφῶν κοινωνικῆς ζωῆς θέτουν νέα δεδομένα καὶ παραμέτρους γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἡ ἀνθρωπότητα θὰ διαχειρισθῆι στὸ ἐξῆς τὰ ἐπιτεύγματα τῆς βιοτεχνολογίας. Ἡ θεολογία δὲν ἔχει πιά τὸ χρέος νὰ διαλεχθῆι μόνον μὲ τὶς ἐφαρμογές τῆς τελευταίας καὶ τὴν προβληματικὴ τους. Ὅφείλει νὰ λάβει σοβαρὰ ὑπ' ὄψιν νέες ἀντιλήψεις γιὰ ἓναν τρόπο σκέψης καὶ ζωῆς ὁ ὁποῖος παγιώνεται τὰ τελευταῖα χρόνια καὶ φαίνεται νὰ ἔχει πολὺ διαφορετικὰ χαρακτηριστικὰ ἀπὸ τὶς δεκαετίες τοῦ '60 καὶ '70 ποὺ ξεκίνησε δυναμικὰ ὁ βιοηθικὸς διάλογος.

Βασίλειος Μακρίδης

Καθηγητής τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Erfurt, Γερμανία

Ὁ Βασίλειος Ν. Μακρίδης ἐργάζεται ἀπὸ τὸ 1999 ὡς καθηγητὴς Θρησκευολογίας (μὲ εἰδίκευση στὸν Ὁρθόδοξο Χριστιανισμό) στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Erfurt, Γερμανία. Τὰ ἐρευνητικὰ του ἐνδιαφέροντα ἀφοροῦν στὴ συγκριτικὴ θρησκευτικὴ καὶ πολιτισμικὴ ἱστορία καθὼς καὶ στὴν κοινωνιολογία τοῦ Ὁρθόδοξου Χριστιανισμοῦ, στὶς θρησκευτικὲς καὶ πολιτισμικὲς σχέσεις μεταξὺ Ἀνατολικῆς καὶ Δυτικῆς Εὐρώπης, στὶς σχέσεις τοῦ Ὁρθόδοξου Χριστιανισμοῦ μὲ τὴ νεωτερικότητα καὶ τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες καθὼς καὶ στὴν ἱστορία τῶν Ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς διασποράς. Στὰ τελευταῖα δημοσιευμένα βιβλία του περιλαμβάνονται: *Orthodox Christianity and Modern Science: Tensions, Ambiguities, Potential (Science and Orthodox Christianity, 1)*, Turnhout: Brepols Publishers, 2019 (μαζὶ μὲ τὴν Gayle E. Woloschak). *Coping with Change: Orthodox Christian Dynamics between Tradition, Innovation, and Realpolitik (Erfurter Studien zur Kulturgeschichte des Orthodoxen Christentums, 18)*, Berlin: Peter Lang, 2020 (μαζὶ μὲ τὸν Sebastian Rimestad). *The Pan-Orthodox Council of 2016 – A New Era for the Orthodox Church? Interdisciplinary Perspectives (Erfurter Studien zur Kulturgeschichte des Orthodoxen Christentums, 19)*, Berlin: Peter Lang, 2021 (μαζὶ μὲ τὸν Sebastian Rimestad) καὶ *Orthodoxy in the Agora: Orthodox Christian Political Theologies across history (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, 143)*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2024 (μαζὶ μὲ τὸν M.-D. Grigore).

Ἡ σύγχρονη διεπιστημονικὴ ἔρευνα ἐπὶ τοῦ Ὁρθόδοξου Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ σημασία της γιὰ τὴν Ὁρθόδοξην θεολογία

Κατὰ τὶς τελευταῖες τρεῖς δεκαετίες παρατηρεῖται μιὰ ἐκθετικὴ αὔξηση τοῦ ἐρευνητικοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν Ὁρθόδοξο Χριστιανισμό στὶς ποικίλες ἱστορικὲς καὶ σύγχρονες ἐκφάνσεις του ἀπὸ τὸν θύραθεν χῶρο γενικὰ καὶ δὴ ἀπὸ μιὰ πληθώρα ἐπὶ μέρους ἐπιστημονικῶν κλάδων καὶ εἰδικεύσεων. Βεβαίως, τὸ φαινόμενο αὐτὸ παρατηρεῖται ὡς ἓνα βαθμὸ καὶ στὸ παρελθὸν ἀπὸ συγκεκριμένους ἐπιστημονικοὺς κλάδους, ὅπως τὶς ἱστορικὲς σπουδὲς γενικὰ, τὴν ἱστορία τῆς τέχνης, τὴ φιλοσοφία, τὴν κοινωνιολογία, τὴν ἐθνολογία, τὶς ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρωπίνου ψυχισμοῦ καὶ τὶς λογοτεχνικὲς σπουδὲς. Ἀλλὰ ἀναμφίβολα ἔχουμε εἰσέλθει σὲ μιὰ νέα ἐποχὴ, ὅπου ὁ Ὁρθόδοξος Χριστιανισμὸς ἐλκύει πολὺ περισσότερο τὸ εἰδικότερο καὶ ἐντονότερο ἐρευνητικὸ ἐνδιαφέρον πολλῶν καὶ ἑτεροκλήτων ἐπιστημονικῶν χώρων. Πιθανῶς, αὐτὸ ὀφείλεται σὲ μεγάλο βαθμὸ στὶς κοσμογονικὲς ἀλλαγές στὴν Ἀνατολικὴ καὶ Νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη μετὰ τὸ 1989, ὅπου ὑπῆρχε μακρὰ ἱστορικὴ παρουσία τοῦ Ὁρθόδοξου Χριστιανισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἔτυχε στὴ συνέχεια μεγαλύτερης προσοχῆς διεθνῶς. Πέρα λοιπὸν ἀπὸ τοὺς προαναφερθέντες χώρους, οἱ ὁποῖοι συνεχίζουν ὄχι μόνο ἀμείωτα, ἀλλὰ καὶ αὐξημένα τὸ σχετικὸ ἐνδιαφέρον τους γιὰ τὴν Ὁρθοδοξία, αὐτὸ ἀφορᾷ ἐπιπλέον –ἐντελῶς ἐνδεικτικά– στὶς πολιτικὲς ἐπιστῆμες, στὶς διεθνεῖς σχέσεις, στὴ γεωπολιτικὴ, στὴν ἱστορία ἰδεῶν, στὶς οικονομικὲς ἐπιστῆμες, στὴν κοινωνικὴ ἀνθρωπολογία, στὶς μετανεωτερικὲς καὶ μετααποικιακὲς σπουδὲς, στὶς γυναικεῖες σπουδὲς καὶ σπουδὲς φύλου, στὶς ἐπιστῆμες ἐπικοινωνίας καὶ μέσων

ἐνημέρωσης, στὶς φυσικὲς-θετικὲς ἐπιστῆμες, ἀκόμη δὲ καὶ σὲ σπουδὲς ὀργάνωσης καὶ διοίκησης ἐπιχειρήσεων. Ἐδῶ δὲν ἀναφέρομαι στὸν ἐνδεχόμενον διεπιστημονικὸν διάλογο μεταξὺ τῆς Ὁρθόδοξης θεολογίας καὶ τῶν νεωτέρων ἐξελίξεων σὲ κάποιους ἀπὸ τοὺς παραπάνω χώρους. Εἰδικότερα πρόκειται γιὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ὁρθόδοξος Χριστιανισμὸς αὐτὸς καθαυτὸς ἔχει καταστῆ ἀντικείμενον (ἐν πολλοῖς συστηματικῆς, ἀλλὰ καὶ περιστασιακῆς) ἔρευνας ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρω καὶ ἄλλους ἐπιστημονικοὺς κλάδους. Ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀγνοῆσει τὴν εὐρεῖα αὐτῆς διεπιστημονικῆς ἔρευνας, ἀσχέτως τοῦ ἂν ἡ τελευταία γίνεται στὴν πλειονότητά της μὲ πλήρως κοσμικὰ κριτήρια, προϋποθέσεις καὶ σκοποθεσίες, ἐπιπλέον δὲ χωρὶς οὐσιαστικὲς γνώσεις τῆς Ὁρθόδοξης θεολογίας καὶ παράδοσης. Στὴν ἀνακοίνωσή μου θὰ προσπαθῆσω νὰ δείξω ὅτι ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία, στὸ πλαίσιο τοῦ ἀναγκαίου ἀνοικτοῦ καὶ ἐξωστρεφοῦς προσανατολισμοῦ της, ὀφείλει νὰ λάβει σοβαρὰ ὑπ' ὄψιν τὴν ἐν λόγῳ ἔρευνα, ἡ ὁποία, παρὰ τὶς ἐνδεχόμενες ἀτέλειές της, μπορεῖ νὰ τῆς προσφέρει πολλὰ θετικὰ καὶ ὠφέλιμα στοιχεῖα, ἰδίως ἀναφορικὰ μὲ τὴν αὐτοσυνειδησία καὶ τὴν αὐτοπεποίθησιν ἀλλὰ καὶ τὴν παρουσία της στὸ παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον τοῦ 21ου αἰῶνα.

Ἀθανάσιος Ἀντωνόπουλος

Ἐπίκουρος Καθηγητῆς τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας
καὶ Ὁρησκειολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

Jennifer Wright Knust

Professor of Duke University, Department of Religious Studies, USA

Allen Garrick

Professor of University of Glasgow, School of Critical Studies, UK

Athanasios S. Antonopoulos studied theology at the National and Kapodistrian of Athens/Department of Theology. He continued his postgraduate and doctoral studies in the U.S.A. (Boston University/School of Theology, Harvard Divinity School, Holy Cross Greek Orthodox School of Theology). His studies focused on the Interpretation, History, Sociology and Theology of the New Testament, Patristic Exegesis and Interpretation, as well as in the History of Early Christianity, New Testament and Early Christian Archaeology. Moreover, he extensively trained in the Byzantine paleography, the application of the new technological research methods, especially in the electronic-digital processing, the critical edition of the Byzantine manuscripts, and in the creation of digital databases (Biblical Sources Databases). He holds a Ph.D. in theology from the University of Athens/School of Theology. At Harvard University, he was a member of the late Professor Dr. François Bovon's research team, and he worked for the preparation of the critical edition of unpublished biblical-apocryphal texts in the Byzantine manuscripts. He has served as a Research Assistant at the Department of Visual Collections of Harvard University/Fogg Art Museum. He worked at Harvard University/Fine Arts Library as a Supervisor Assistant for the Library's Public Services Unit. He is Assistant Professor at the Department of Social Theology and the Study of Religion of the University of Athens/School of Theology. He is Co-Founder of the Manuscripts' Digital Research and Study Laboratory at the University of Athens/School of Theology. He participated in numerous international biblical and theological conferences-seminars. He has authored, co-authored, edited several books and he published extensively both in international as well in Greek scholarly journals. He is also a Research Ethics Expert at the European Commission and participates in the evaluation of innovative research programs funded by the Commission under Horizon 2020 and Marie Skłodowska-Curie Fellowships.

*Jennifer Wright Knust is a scholar of religion who specializes in early Christian history and the religions of the ancient Mediterranean. She holds a Doctor of Philosophy in Religion (PhD) from Columbia University, a Master of Philosophy in Religion Degree from the same University, a Master of Divinity from Union Theological Seminary, and a Bachelor of Science in Psychology from University of Illinois, at Urbana, IL. She is a professor of religious studies at Duke University. She is Director of undergraduate studies in the department of religious studies, Co-Director of the Manuscript Migration Lab at the Franklin Humanities Institute, and Director of the Elizabeth A. Clark Center for Late Ancient Studies at Duke University. Author of *To Cast the First Stone: The Transmission of a Gospel Story* (with T. Wasserman, Prince-*

ton, NJ. Princeton University Press, 2018), *Unprotected Texts: The Bible's Surprising Contradictions about Sex and Desire* (New York, NY. HarperOne 2011), *Abandoned to Lust: Sexual Slander and Ancient Christianity* (New York, NY. Columbia University Press, 2005). Co-editor of *Ancient Mediterranean Sacrifice* (with Zsuzsanna Varhelyi, New York: Oxford University Press, 2011), *Ritual Matters. Material And Ancient Religion* (with Claudia Moser, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 2017). She studies early Christian texts, their contexts, and their receptions from multiple angles, with a particular focus on rhetoric and gendered discourse. Her numerous articles, book chapters, and edited books address the materiality of texts, the intersection of Christian practices with other ancient religions, and the ethics of interpretation in ancient as well as contemporary contexts

Garrick Allen is a Professor of Divinity and Biblical Criticism at the University of Glasgow/School of Critical Studies. He holds a Doctor of Philosophy (PhD) from University of St Andrews, United Kingdom. He worked as a postdoctoral researcher on ECM-Apk project at the Kirchliche Hochschule Wuppertal/Bethel, where he contributed to the production of a new Greek critical edition of the book of Revelation. From 2016 to 2020 he was Associate Professor in New Testament Studies at Dublin City University. He is currently an Adjunct Fellow of the Centre for Advanced Studies 'Beyond Canon,' University of Regensburg, on the Advisory Board of the UCD Newman Centre for the Study of Religion, an Academic Collaborator of the ADAPT Centre, Dublin, and a Research Associate of the School of Ancient and Modern Languages and Cultures, University of Pretoria.

*Digital Humanities and Biblical Manuscripts.
Towards a New Approach to the Manuscripts' Research*

In this presentation, we explore ways in which the application of various innovative technologies of digital humanities can approach and highlight the content and unique importance of Greek manuscripts in a modern digital research environment. In addition to the theoretical framework, two innovative projects on the application of these technologies are presented.

Χαράλαμπος Βέντης

*Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας
και Θρησκευολογίας του Ε.Κ.Π.Α.*

Ο Χαράλαμπος Βέντης γεννήθηκε στην Αθήνα το 1967. Σπούδασε θεολογία στη Θεολογική Σχολή του Τιμίου Σταυρού Βοστώνης και είναι διδάκτωρ των Πανεπιστημίων Βοστώνης (2001) και Λουβαίν (2014). Υπηρετεί ως Αναπληρωτής Καθηγητής της Φιλοσοφίας της Θρησκείας στο Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας της Θεολογικής Σχολής του Έθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Έχει διδάξει στο ΕΑΠ και το Άμερικανικό Κολλέγιο Ελλάδος (Deree College). Τα γνωστικά του ενδιαφέροντα περιλαμβάνουν την καντιανή σκέψη, τη Φιλοσοφία της Γλώσσας, τον Μεταμοντερνισμό, τη σύγχρονη Πολιτική Θεωρία και Ήθική (ιδιαίτερα τον Πολιτικό Φιλελευθερισμό του John Rawls) και τη Φιλοσοφία της Θρησκείας. Από τις εκδόσεις Πόλις κυκλοφορεί το βιβλίο του Έσχατολογία και Έτερότητα (2019), ενώ το 2023 επανεκδόθηκε η μελέτη του με τίτλο Φιλελεύθερη Δημοκρατία και χριστιανική Πίστη από τις εκδόσεις Αρμός. Την ίδια χρονιά εκδόθηκε από τον εκδοτικό οίκο Brepols ο συλλογικός τόμος με τίτλο Orthodox Christianity and Modern Science: Past, Present, and Future, τον οποίο ο Χ. Βέντης συνεπιμελήθηκε με τον φυσικό και Έντεταλμένο Έρευνητή στο Ίνστιτούτο Ιστορικών Έρευνών του Έθνικού Ίδρύματος Έρευνών Κώστα Ταμπάκη.

*Ή φυσιοκρατία και οί προκλήσεις της για την Όρθόδοξη χριστιανική κοσμοεικόνα:
Προτάσεις για την ανάκτηση της χριστιανικής αξιοπιστίας στον 21ον αιώνα*

Ή φυσιοκρατία, καθιερωμένη έδω και πολλά χρόνια ως μόνος αξιόπιστος αντίδικος κάθε θρησκευτικής έρμηνείας του κόσμου, δέν άρκεΐται στην έπιστημονική διερεύνηση του ύπαρκτου άλλα προβάλλει και τη δική της πνευματικότητα ως ισάξια άν όχι πιό συναρπαστική έναλλακτική στις προνεωτερικές άξίες. Στην εισήγησή μας θά άποπειραθούμε νά καταδείξουμε ότι με δεδομένη την άποτελεσματικότητα του έπιστημονιστικού κοσμοειδώλου στον προσπορισμό ίκανοποιητικών άπαντήσεων για το σύμπαν και τον άνθρωπο, ή χριστιανική πίστη όφείλει σήμερα περισσότερο παρά ποτέ άλλοτε νά διεκδικήσει την παρουσία της ως δημόσιου συνομιλητή στο παγκοσμιοποιημένο γίγνεσθαι με τολμηρό ρεαλισμό και άναστοχαστική διάθεση, καθώς δέν ύφίσταται πειστική μαρτυρία άνευ άληθοφάνειας και με περιφρόνηση για τά έπιστημονικά κεκτημένα της έποχής μας.

Σωτήριος Δεσπότης

Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ο Σωτήριος Δεσπότης γεννήθηκε στην Αθήνα το 1968. Πραγματοποίησε (προπτυχιακές) σπουδές στο Τμήμα Θεολογίας το 1990. Ακολούθως έκανε μεταπτυχιακές σπουδές στην Ελλάδα και στο Μαινζ της Γερμανίας ενώ ταυτόχρονα πραγματοποίησε σπουδές στη Βυζαντινή Μουσική στο Ώδείο Σκαλκώτα - είναι μέλος και σολίστ της Ελληνικής Βυζαντινής Χορωδίας. Το 1999 αναγορεύτηκε Διδάκτωρ Θεολογίας με τη διατριβή «Η Έπουράνιος Λατρεία στα Άποκ. 4-5». Από το 1996 έως το 2001 δίδαξε το μάθημα των ὀρθόδοξων θρησκευτικῶν σὲ γερμανικά Σχολεία τοῦ κρατιδίου τῆς Ἑσσης καὶ συνέταξε τὰ ἀναλυτικὰ Προγράμματα τῆς διδασκαλίας τοῦ ἰδίου μαθήματος. Από το 2001 διδάσκει στο ΕΚΠΑ Ἑρμηνεία τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ στο Ἑλληνικὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο τὴν ἐνότητα ΟΡΘ50 Ἡ Ἱστορικὴ Πορεία τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας στο Ἐυρύτερο Θρησκευτικὸ καὶ Πολιτισμικὸ Περιβάλλον (Ἵστερη Ἀρχαιότητα- 18ος αἰῶνας). Εἶναι μέλος τῆς Διεθνoῦς καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσης Καινοδιαθηκολόγων, ἐνῶ ἔχει δημοσιεύσει ἄρθρα στὴ γερμανικὴ καὶ τὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα.

*Βίβλος καὶ Ψυχικὴ Ὑγεία: Ἀνασκόπηση στὴν ἐλληνικὴ Βιβλιογραφία
καὶ προοπτικὲς στὸν 21ο αἰ. μιᾶς σχέσης πολλὰ ὑποσχόμενης*

Ἐχοντας ὑπόψη ὡς δεδομένο τὸ ἰουδαϊκὸ ὑπόβαθρο πολλῶν καὶ σημαντικῶν ψυχοθεραπευτῶν, θὰ συνοψίσουμε τοὺς κυριότερους σταθμοὺς τῆς ψυχοθεραπευτικῆς προσέγγισης τῆς Βίβλου στὸν ἐλληνικὸ χῶρο. Νεότερες ἐρμηνευτικὲς προσεγγίσεις τῆς Βίβλου (ὄπως ἡ ἀφηγηματολογικὴ) ἀνοίγουν νέους ὀρίζοντες στὴν ἀμοιβαία προσέγγιση.

Elizabeth Theokritoff

Part time Lecturer at the Institute for Orthodox Christian Studies of Cambridge, UK

*Elizabeth Theokritoff earned her doctorate in liturgical theology at Oxford under the supervision of Metropolitan Kallistos (Ware) of Diokleia. She is an independent scholar and theological translator, lecturing and supervising part-time at the Institute for Orthodox Christian Studies, Cambridge. In 1988-9 she served as visiting Orthodox Tutor at the Ecumenical Institute, Bossey, Switzerland, for the Graduate School on 'Justice, peace and the integrity of creation'. Since then she has given invited lectures and papers on ecological themes at events in several countries, including 'Towards a Greener Attica' Symposium, Spetses (2018); conferences of International Orthodox Theological Association (2019 and 2023); Halki Ecological Summit III (2019); Seeing Nature: Contemplative Ecology Symposium (Trondheim, May 2022); IAMS Europe 2023 International Conference (Cluj-Napoca, 2023). She is co-editor of *The Cambridge Companion to Orthodox Christian Theology* and author of *Ecosystem and Human Dominion (in Greek)* (Athens: Maistros, 2003) and *Living in God's Creation: Orthodox Perspectives on Ecology* (St Vladimir's Seminary Press, 2009), as well as numerous chapters and articles.*

*The voice of the Lord on the (rising) waters:
the task of Orthodox theology in a "climate emergency"*

Within the last few years, environmental destruction has at last become a major topic for public discussion. But this new awareness is often characterised by a sense of panic and a preoccupation with technical solutions to minimise the need for developed societies to change their way of life. This represents a move away from the idea that the environmental crisis has spiritual roots, that it requires us to look hard at ourselves and our relationship with God, with other people and with the entire world of God's creatures. There is a real danger that the opportunity for a spiritual reawakening will be eclipsed by the struggle to preserve human standards of living in a warming world, or will become largely the preserve of fringe groups and eco-pagans. The task of Orthodox theology, I will suggest, is to keep sight of the big picture: how is God speaking to us through this crisis? The interconnections among creatures highlighted by the environmental crisis and explored by ecological science have the potential to inform and deepen our understanding of the way God works in, with and through His creation, and how He instructs us through the 'book of nature'. The Orthodox tradition, especially its liturgy and hagiography and church Fathers such as Basil the Great, Ephrem the Syrian and Maximus the Confessor, has rich resources to make theological sense of such a world. But this will require us to go beyond high-sounding generalities about creation and man's place in it, which often seem to be grounded in pre-modern cosmology. The currently popular imagery focussing on the place of man, such as 'stewardship' or 'priesthood', can make sense only within the wider context of being part of a creation that in its totality serves God and His purposes. Such a vision of creaturehood allows Orthodox theology to provide sober and hope-filled guidance in a time of climate panic, and inspire practical responses that interrupt the cycle of human arrogance and unintended consequences.

Δημήτριος Τούσουλης

Όμοτιμος Καθηγητής τής Ιατρικής Σχολής Αθηνών, Πρ. Αντιπρύτανης Ε.Κ.Π.Α.

Ο όμοτιμος Καθηγητής Καρδιολογίας Δημήτριος Τούσουλης γεννήθηκε στο Σοφικό Κορινθίας (03-08-1955). Τελείωσε το έξατάξιο Γυμνάσιο Κορινθου με ΑΡΙΣΤΑ το 1973. Υπηρέτησε την στρατιωτική του θητεία (1981-83) στο Πολεμικό Ναυτικό. Αποφοίτησε διαδοχικά από το Έθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (1979) και την Ιατρική Σχολή Αθηνών (1985). Το 1990 έλαβε τη Διδακτορική Διατριβή από το Πανεπιστήμιο Αθηνών, το 1992 έλαβε την ειδικότητα τής Καρδιολογίας και το 1996 το PhD από το Imperial College University of London. Από το 1989-91 και 1992-1999 μετεκπαιδεύτηκε στο Hammersmith Hospital, London, Μεγάλη Βρετανία. Μετά την επιστροφή του από τη Μεγάλη Βρετανία εκλέχθηκε Λέκτορας Καρδιολογίας στην Ιατρική Σχολή του Έθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και εξελίχθηκε σταδιακά έως τη βαθμίδα του Καθηγητή το 2011. Υπήρξε υπεύθυνος του εργαστηρίου Μοριακής Καρδιολογίας και Ανοσολογίας και υπεύθυνος του Τομέα άθηροσκλήρυνσης στην Α Πανεπιστημιακή Καρδιολογική κλινική. Το 2014-20 εξέλεγε Διευθυντής τής Α' Πανεπιστημιακής Καρδιολογικής Κλινικής του ΕΚΠΑ με σημαντικό έργο στην ανανέωση του εξοπλισμού τής κλινικής, του Αίμοδυναμικού Εργαστηρίου και του Υπερηχοκαρδιογραφικού Εργαστηρίου. Το 2019-2022 εξέλεγε Αντιπρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών. Υπήρξε πρόεδρος τής ομάδας Έργασιας τής Καρδιακής Άνεπαρκειας τής ΕΚΕ. Είναι εκλεγμενος πρόεδρος τής ομάδας έργασιας τής Ευρωπαϊκής Καρδιολογικής Έταιρίας για την παθοφυσιολογία τών στεφανιαίων και την μικροκυκλοφορία (Coronary pathophysiology and microcirculation, European Society of Cardiology). Είναι υπευθυνος του μεταπτυχιακού –Μονάδες Έντατικής Θεραπείας- Καρδιολογική Νοσηλευτική -Μέλος τής Συντονιστικής Έπιτροπής του μεταπτυχιακού –Έπεμβατική Καρδιολογία και Έπιβλέπων σε πάνω από 70 διδακτορικές διατριβές στην Α' Πανεπιστημιακή Καρδιολογική Κλινική και ύηρξε μέλος τής Έπιτροπής εξέτάσεων για την ειδικότητα τής Καρδιολογίας επί 6 έτη. Έχει συμμετάσχει σε μεγάλο αριθμό διεθνών πολυκλινικών μελετών και έχει συμμετάσχει ως προσκεκλημένος όμιλητής και πρόεδρος σε πάνω από 150 διεθνή συνέδρια, όπως στα Συνέδρια του Αμερικανικού Κολλεγίου Καρδιολογίας, τής Αμερικανικής Καρδιολογικής Έταιρείας και τής Εύρωπαϊκής Καρδιολογικής Έταιρείας. Είναι Έπισκέπτης Καθηγητής στο Stanford University, Ηνωμένες Πολιτείες. Έχει σημαντικό συγγραφικό έργο με πάνω από 1420 ξενόγλωσσες δημοσιεύσεις.

Κλιματική αλλαγή και Όρθοδοξία

Οί κύριοι περιβαλλοντικοί ρύποι επιβλαβείς για την υγεία περιλαμβάνουν την ατμοσφαιρική, ήχητική, υδάτινη και φωτορύπανση, καθώς και τὰ τοξικά μέταλλα και την ακτινοβολία. Οί ατμοσφαιρικοί ρύποι μπορούν να ταξινομηθούν σε άερια ρύπους και αιωρούμενα σωματίδια (PM2.5/10). Μετά την έκπομή τους από διάφορες πηγές (μεταφορές/βιομηχανικές διεργασίες), μεταφέρονται και μετασχηματίζονται μέσω τής ατμόσφαιρας και τελικά γίνονται δεκτοί από τούς ανθρώπους. Έχει αποδειχθεί μιá γραμμική σχέση μεταξύ τής έκθεσης σε ατμοσφαιρικούς ρύπους και τής θνησιμότητας από καρδιαγγειακές παθήσεις. Τελευταία, οί καπνοί καυσαερίων

ντίξειλ έχουν συσχετιστεί με καρδιαγγειακές επιπλοκές όπως ή αρτηριακή σκληρία. Ο θόρυβος μπορεί επίσης να επηρεάσει αρνητικά το καρδιαγγειακό σύστημα, προάγοντας την ανάπτυξη αθηροσκλήρωσης και καρδιακής ανεπάρκειας. Όσον αφορά τα τοξικά μέταλλα (As, Hg, Cd), η παρουσία τους έχει συνδεθεί με καρδιαγγειακή τοξικότητα. Η θερμοκρασία του αέρα έχει αναδειχθεί ως πιθανός παράγοντας της καρδιαγγειακής νόσου, καθώς έχουν σημειωθεί εποχικές διακυμάνσεις στη θνησιμότητα από καρδιαγγειακές παθήσεις. Σ' αυτό μπορεί να συμβάλλει ή Όρθοδοξία, προτείνοντας μέτρα για την προστασία της φύσης, αλλά βοηθώντας στη βελτίωση της πνευματικής κατάστασης των ανθρώπων. Η Όρθοδοξία δύναται να ασκήσει την επίρροή της στην κοινωνία και στα αρμόδια θεσμικά όργανα, ξεκινώντας από τα μέλη της και τους πιστούς, ούτως ώστε να παράσχει την άρωγή της στο έργο πρόληψης και αποτροπής δράσεων που βλάπτουν το περιβάλλον.

Gayle E. Woloschak

Professor in the Feinberg School of Medicine, Northwestern University

Gayle E. Woloschak is Professor of Radiation Oncology, Radiology, and Cell and Molecular Biology in the Feinberg School of Medicine, Northwestern University. Gayle received her B.S. in Biological Sciences, from Youngstown State University and a Ph.D. in Medical Sciences from the University of Toledo (Medical College of Ohio). She did her postdoctoral training at the Mayo Clinic, and worked at Argonne National Laboratory until 2001. She currently serves on numerous committees including the UN Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation, the International Commission on Radiation Protection, and a scientific advisor for the Hiroshima Radiation Research program. She is Associate Dean of Graduate Student and Postdoctoral Programs in The Graduate School at Northwestern University. Dr. Woloschak also has a DMin degree from Pittsburgh Theological Seminary where her work focused on bioethical issues. Fr. Joe Allen was the first reader on her DMin thesis on bioethical issues associated with stem cells and in vitro fertilization. She teaches science and religion classes at Lutheran School of Theology Chicago and Pittsburgh Theological Seminary.

Current Challenges Posed by Science to the Church's Relevance to Society

Science continues to contribute new technologies and new approaches to the world at a record pace with the daily impact on citizens changing rapidly. Often there is little time to evaluate these technologies before they are implemented. This creates a situation where a careful and well-examined theological reflection on questions of technology and science applications become difficult at best and impossible at worst when considering the Church's perspective. In reality, the Church has in recent years moved slowly when considering or even adopting new perspectives on new technological developments creating a situation where the surrounding culture has adopted a technology for which the Church has not generated a response; this disconnect is challenging to the Church as a whole in the rapidly changing world in which we live today. The Church is often playing "catch up", years behind discovery and implementation. In this paper we will reflect upon several such challenging technologies (gene manipulation, artificial intelligence, others) and approaches that might help speed up the Church's response to those issues.

Θεματική Ενότητα 5
Ἡ Θεολογία καὶ τὰ μεγάλα προβλήματα τοῦ 21ου αἰῶνα:
Κλιματική ἀλλαγή, προσφυγικὸ πρόβλημα, οἰκονομικὴ κρίση
καὶ ἀνεργία

Aristotle Papanikolaou

Professor at Fordham University, New York,

Co-founding Director of the Orthodox Christian Studies Center, New York

*Aristotle Papanikolaou is professor of theology, the Archbishop Demetrios Chair of Orthodox Theology and Culture, and the Co-Director of the Orthodox Christian Studies Center at Fordham University. He is also a McDonald Distinguished Senior Fellow at the Emory University Center for the Study of Law and Religion. He was recently awarded the 2024 Alumni of Year Award at the Divinity School of the University of Chicago, and in 2012, he received the Award for Excellence in Undergraduate Teaching in the Humanities. Among his numerous publications, he is the author of *Being with God: Trinity, Apophaticism, and Divine-Human Communion*, and *The Mystical as Political: Democracy and Non-Radical Orthodoxy*. He is also co-editor of *Faith, Reason, and Theosis, Orthodox Tradition and Human Sexuality, Orthodox Readings of Augustine, and Thinking Through Faith: New Perspectives from Orthodox Christian Scholars*. He enjoys Russian literature, Byzantine and Greek music.*

Incarnational Pluralism: Ecclesial and Political Manifestations

A consistent thread throughout the Orthodox tradition is that logos about God means experiencing the presence of God whose very being is diversity. Christian theology, then, cannot be imagined as anything but diversity, unity of all in all and in Christ, a fact which has implications for how diversity is understood and realized by Christians in both ecclesial and societal contexts. Using as its basic paradigms the union of the divine and the human in the Incarnation, and the unity-in-diversity manifested in the Trinity, this article explores these implications, considering diversity in relation to dogma and canon, to morality, to ecclesial institution and the relationship of the Church to secular society.

Peter Petkoff

Tutorial Law Fellow and Director of the “Religion, Law and International Relations” Programme at Regent’s Park College, Oxford

Dr Peter Petkoff is a Tutorial Law Fellow and a Director of the Law and Religion Oxford, a research centre based at Regent’s Park College, Oxford, and Managing Editor of the Oxford Journal of Law and Religion. He is Legal Consultant on Media Freedom and Freedom of Expression for the Representative on Freedom of the Media at the Organisation for Security and Cooperation in Europe. Peter is involved in cutting edge research on the relationship between religion and politics and law and religion. In his capacity as Director of the Law and Religion Oxford at Regent’s Park College, Oxford, he brings together lawyers, policy makers, theologians, philosophers, social and political scientists and aims to develop innovative interdisciplinary strategies for studying law, religion and international relations from legal and theological perspectives. He is currently writing a book for Oxford University Press on Holy Sites under International Law. Through his work, he engages with academics, policy makers, lawyers, religious leaders and think tanks working in the field of religion and public life. In addition to academic his work has had impact on policy makers and on the ways religious communities articulate their public self-perception and their attitude to law, civic values, secularism and to their own internal normative systems. He belongs to several international research networks which study the broader questions of law and religion and religion and politics. He has extensive contacts with human rights lawyers as well as with Jewish, Islamic and Christian lawyers working in this area. Peter Petkoff has joined Oxford from Brunel University London where as a Reader at the School of Law he has been involved in developing an innovative programme in Intellectual Property Practice and Management for aspiring Patent and Trade Mark attorneys and modules on Philosophical Foundations of Intellectual Property, Comparative and European Media Law and Regulation and International Cultural Heritage Law.

Christology, Human Person and the Making of Modern Human Rights – Reclaiming Political Theology through the Legacy of Charles Malik

One year after the seventieth anniversary of the Universal Declaration of Human Rights the paper attempts to reclaim centre stage for a somehow forgotten Greek Orthodox figure that shaped the intense personalism which came to dominate the idea of human rights in the Declaration. He was Charles Malik, the first Lebanese Ambassador to the United Nations, a Heideggerian philosopher, ecumenist, diplomat and theologian that has contributed more than anybody else in bringing an Eastern Orthodox contribution to the shaping of modern human rights. Without openly making very much of his intellectual strategies Malik succeeded in bringing the entire universe of Chalcedonian Christology in the grammar of the Universal Declaration. This makes him perhaps the most influential Orthodox thinker in shaping one of the most significant agendas of modern public international law. At the same time his uncontested contribution presents a challenge – he is virtually absent from the canon of

Orthodox 'public' or 'political' theology and none of the successes or failures to engage with human rights from Orthodox perspectives even mention his name. Reclaiming the legacy of Malik is not only an opportunity to pay an homage of his lasting intellectual contributions in multiple directions but also a chance to reclaim perhaps the only authentic voice that made Orthodox theology relevant in the shaping of one of the most significant international legal tools of the twentieth century.

Ἀρχιμανδρίτης **Κύριλλος Γοβορούν**

Καθηγητής στο Ὁρθόδοξο Κολλέγιο Sankt Ignatios τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Στοκχόλμης, Σουηδία

Archimandrite Cyril Hovorun is a professor of ecclesiology, international relations and ecumenism at Sankt Ignatios College, University College Stockholm, and a director of the Huffington Ecumenical Institute at Loyola Marymount University in Los Angeles. A graduate of the Theological Academy in Kyiv and National University in Athens, he accomplished his doctoral studies at Durham University under the supervision of Fr Andrew Louth. He was a chairman of the Department for External Church Relations of the Ukrainian Orthodox Church, first deputy chairman of the Educational Committee of the Russian Orthodox Church, and later research fellow at Yale and Columbia Universities, visiting professor at the University of Münster in Germany. He is an international fellow at Chester Ronning Centre for the Study of Religion and Public Life at the University of Alberta in Canada and an invited professor at the Pontifical Gregorian University in Rome. More than 500 pieces of his research and journalism have been published in 30 languages. His books include Eastern Christianity in Its Texts (London: T&T Clark, 2022); La riconciliazione delle memorie: Ricordare le separazioni tra le Chiese e la ricerca dell'unità (Roma: San Paolo, 2021, in co-authorship with Lothar Vogel and Stefano Cavallotto); Political Orthodoxies: The Unorthodoxies of the Church Coerced (Minneapolis: Fortress, 2018; Ukrainian translation published in 2018); Ukrainian Public Theology (Kyiv: Dukh i Litera, 2017, in Ukrainian), Scaffolds of the Church: Towards Post-structural Ecclesiology (Eugene, OR: Cascade, 2017; Ukrainian translation published in 2018; Russian translation published in 2024); Meta-Ecclesiology, Chronicles on Church Awareness, (New York: Palgrave Macmillan, 2015; Ukrainian translation published in 2017); From Antioch to Xi'an: an Evolution of 'Nestorianism' (Hong Kong: Chinese Orthodox Press, 2014, in Chinese and English); Will, Action and Freedom. Christological Controversies in the Seventh Century (Leiden - Boston: Brill, 2008).

Πρόταση για μιὰ μέλλουσα Ὁρθόδοξη πολιτικὴ θεολογία

Παρ' ὅτι πολλοὶ πιστεύουν ὅτι ἡ πολιτικὴ θεολογία εἶναι ἓνα πλάσμα δυτικόν, στὴν πραγματικότητα ἔχει ἀνατολικὴ προέλευση ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας. Οἱ κορυφαῖοι Ὁρθόδοξοι θεολόγοι, ὅπως οἱ Ἅγιοι Ἀθανάσιος Ἀλεξανδρείας, Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς καὶ ὁ Φώτιος Κωνσταντινουπόλεως ἔχουν συμβάλλει σ' αὐτήν. Ὅταν ἡ θεολογία αὐτὴ ἤκμαζε κατὰ τὸν εἰκοστὸ αἰῶνα στὴ Δύση, ἡ Ἀνατολὴ τὴν παραθεωροῦσε. Οἱ σύγχρονοι ἐξελίξεις στὸν κόσμον καὶ τὴν οἰκουμενικὴ Ὁρθοδοξία ἐνθαρρύνουν τοὺς θεολόγους νὰ ἀσχολοῦνται μὲ αὐτὴ περισσότερο ἀπὸ πρὶν. Τελικὰ ἀναγνωρίστηκε ὡς ἓνας νόμιμος τομέας τῆς Ὁρθόδοξης θεολογίας. Στὴν εἰσήγησή μου θὰ ἐξετάσω κάποιες δομές τῆς καὶ θὰ προτείνω πῶς μπορεῖ νὰ πορευεῖται μὲ τὰ σύγχρονα πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ δεδομένα.

George Demacopoulos

Professor at Fordham University, New York,

Co-Founding Director of the Orthodox Christian Studies Center, New York

*Dr. George E. Demacopoulos is Fr. John Meyendorff & Patterson Family Chair of Orthodox Christian Studies at Fordham University. Dr. Demacopoulos received his Ph.D. in Religious Studies from the University of North Carolina at Chapel Hill in 2002. His research and teaching interests are in the History of Christianity during late ancient and medieval periods, with a primary focus in the interaction between Eastern and Western Christian communities. He has published four monographs on topics ranging from early Christian spiritual direction to the Fourth Crusade. His fifth book will be published by Dumbarton Oaks later this year, its title is *Sacralizing Violence in Byzantium: Hymns, Empire, and the Narrowing of Christian Identity*. Along with Aristotle Papanikolaou, Dr. Demacopoulos is co-founding Director of the Orthodox Christian Studies Center. He is also the co-creator and co-editor of the *Journal of Orthodox Christian Studies*, which is now in its seventh year of production. In 2010, Dr. Demacopoulos became an Archon of Ecumenical Patriarchate with the Offikion, Didaskalos Tous Genous (“Teacher of the Nation”).*

The “Emperor Saint” and the Danger of Collective Historical Ignorance

Modern *Synaxaria* typically list a dozen Byzantine emperors among the saints of the church. What most modern Orthodox believers do not know, however, is that this is a decidedly modern phenomenon. With the possible exception of Constantine, the Byzantines did not regard any of their emperors as saints, even though most imperial families from the tenth century onward attempted to have their family members recognized as saints and even though there were some members of the ecclesial establishment who believed that the imperial office (not its holders) were sacred. This paper will survey the relevant liturgical, hagiographical, and art historical sources to demonstrate that the Byzantine church simply did not regard their emperors as saints. The paper will then provide a plausible historical explanation for why Byzantine emperors were introduced to the *Synaxaria* in the post-Byzantine period. And it will conclude by arguing that the modern invention of the emperor saint motif is a dangerous development precisely because it can fuel to a particular kind of religious nationalism that exploits religious sentiment to achieve secular ends.

Νικόλαος Μαγγιώρος

Καθηγητής και Πρόεδρος του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Ο Νικόλαος Μαγγιώρος είναι Καθηγητής Κανονικού και Έκκλησιαστικού Δικαίου. Σπούδασε Θεολογία στο Τμήμα Θεολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και συνέχισε τις μεταπτυχιακές και διδακτορικές σπουδές του στη Σχολή Κανονικού Δικαίου του Ποντιφικού Πανεπιστημίου του Λατερανού στη Ρώμη. Διδάσκει Ορθόδοξο Κανονικό Δίκαιο, Πηγές του Κανονικού Δικαίου, Συγκριτικό Κανονικό Δίκαιο, Έκκλησιαστικό Δίκαιο, Σχέσεις Έκκλησίας και Κράτους στην Ελλάδα και στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Θρησκεία και ανθρώπινα δικαιώματα. Ως επισκέπτης καθηγητής δίδαξε σε διάφορα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια. Οργάνωσε και συμμετείχε σε πολλά διεθνή συνέδρια, έρευνητικά προγράμματα και θερινά σχολεία με θέμα το δίκαιο της Έκκλησίας, το διάλογο μεταξύ των χριστιανών, τη διαθρησκευτική επικοινωνία, τις σχέσεις θρησκείας και κράτους, τα ανθρώπινα δικαιώματα, τη σχέση θρησκείας, πολιτισμού και αειφόρου ανάπτυξης καθώς και την προστασία της θρησκευτικής και πολιτιστικής κληρονομιάς. Από το 2020 είναι Διευθυντής του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Θρησκεία, Γεωπολιτική και Διεθνής Ασφάλεια» και Πρόεδρος του Τμήματος Θεολογίας του ΑΠΘ. Διετέλεσε εκπρόσωπος της Έκκλησίας της Ελλάδος στην Ομάδα εργασίας του Συμβουλίου των Ευρωπαϊκών Εκκλησιών για την ευρωπαϊκή νομοθεσία και πολιτική (CEC Working Group on EU legislation and policy), και μέλος της Επιτροπής της Έκκλησίας της Ελλάδος για τη μελέτη και παρακολούθηση του θέματος της αναθεώρησης του πλαισίου των σχέσεων Έκκλησίας και Πολιτείας. Είναι μέλος της Συνοδικής Επιτροπής επί της Έκκλησιαστικής Εκπαιδύσεως και Επιμορφώσεως του Εφημεριακού Κλήρου. Στο συγγραφικό έργο του περιλαμβάνονται βιβλία και άρθρα που δημοσιεύτηκαν σε διεθνή περιοδικά και συλλογικούς τόμους στην Ελλάδα και το εξωτερικό σε διάφορες γλώσσες. Αφορούν κυρίως τη διαχρονική μελέτη των σχέσεων Κράτους – Έκκλησίας, το δίκαιο της Ορθόδοξης Έκκλησίας και άλλων χριστιανικών Εκκλησιών, τη σχέση του δικαίου της Έκκλησίας με τη θεολογία και την οικουμενική κίνηση, τη θρησκευτική εκπαίδευση, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη θρησκεία.

*Το δίκαιο της Έκκλησίας ως μέσο προώθησης της ενότητας
των χριστιανών στον σύγχρονο πλουραλιστικό κόσμο*

Η εισήγηση επικεντρώνεται στο έργο της έρευνητικής Ομάδας: “Christian Law Panel of Experts: An Ecumenical Initiative”, η οποία ασχολήθηκε με ζητήματα κανονικού δικαίου των Εκκλησιών που ανήκουν στο Παγκόσμιο Συμβούλιο των Εκκλησιών μέσα από το πρίσμα της οικουμενικής κίνησης. Η Ομάδα αναζήτησε και διατύπωσε κοινές αρχές που αφορούν θέματα όπως η έκκλησιαστική διοίκηση, η ιεροσύνη, το δόγμα, η λατρεία, οι σχέσεις Έκκλησίας - Πολιτείας καθώς και η οικουμενική δέσμευση των χριστιανών. Η Ομάδα ασχολήθηκε μεταξύ άλλων με την αναζήτηση και καταγραφή αρχών που σχετίζονται με τα δικαϊκά συστήματα των εκκλησιών, την κανονική εϋταξία και τον τρόπο διοίκησης. Το 2015 εξέφρασε τη νομοκανονική της γνώμη για το κείμενο αρ. 214, της Επιτροπής «Πίστη και Τάξη» του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών «The Church: towards a common vision (2013)». Το 2017 δημοσιεύτηκαν τα πορίσματα της έρευνας στο περιοδικό Ecclesiastical Law Journal από τους M. Hill και N. Doe.

Απόστολος Νικολαΐδης

Όμοτιμος Καθηγητής, πρώην Κοσμήτωρ τής Θεολογικής Σχολής του Ε.Κ.Π.Α.

Ο Όμοτιμος Καθηγητής τής Θεολογικής Σχολής του ΕΚΠΑ Απόστολος Νικολαΐδης διετέλεσε Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας του Έθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών από το 1997 μέχρι το 2020 με γνωστικό αντικείμενο «Κοινωνιολογία τής Θρησκείας και Κοινωνική Ήθική». Διετέλεσε επίσης Πρόεδρος του Τμήματος και Κοσμήτωρ τής Θεολογικής Σχολής για μιὰ περίπου πενταετία. Τα έρευνητικά του ένδιαφέροντα στρέφονται γύρω από την Κοινωνική Ανθρωπολογία, την Όρθόδοξη και Έτερόδοξη Δογματική και Ήθική Παράδοση, την Πολιτική Θεολογία, την Βιοηθική, την Ήθική τών Θρησκειών, την Κοινωνική Ήθική, την Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού και την Κοινωνιολογία τής Θρησκείας. Διοργάνωσε ο ίδιος ως Κοσμήτωρ ή έλαβε και συνεχίζει να λαμβάνει ενεργό μέρος ως Καθηγητής σε δεκάδες έπιστημονικά και διεπιστημονικά Συνέδρια στην Ελλάδα και το Έξωτερικό. Είναι μέλος τριών Συνοδικών Έπιτροπών σε θέματα Βιοηθικής, Οικογένειας και Έπικοινωνίας, και Πρόεδρος του Ίνστιτούτου «Ο Άγιος Μάξιμος ο Γραικός». Δημοσίευσε πρωτότυπο στο σύνολό του έπιστημονικό έργο: 37 πρωτότυπες μονογραφίες και 170 άρθρα σε έπιστημονικά Περιοδικά.

Κλιματική Κρίση: Ποῦ είναι ο Θεός;

Πρώτη υπόθεση: Για την κλιματική κρίση εὐθύνεται ο Θεός, δηλαδή μιὰ θεολογία που δαυμονοποίησε πρώτα τὸ ἀνθρώπινο σῶμα και κατόπιν τὴν ὕλη. Δεύτερη υπόθεση: Για την κλιματική κρίση εὐθύνεται ἡ ἀκούσια ἀπουσία ἢ ἀπομάκρυνση τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸν κόσμο με τὴ μεσολάβηση εἴτε τῶν ἰδίων τῶν θεολόγων, που δολοφόνησαν τὸν Θεὸ (Διαλεκτική Θεολογία, θάνατος τοῦ Θεοῦ) στο ὄνομα τῆς ἀνανέωσης τῆς ἔννοιας τοῦ Θεοῦ, εἴτε τοῦ νεωτερικοῦ ἢ μετανεωτερικοῦ ἀνθρώπου για να μετατραπεί αὐτὸς ἀπὸ ὑπόλογος σε ἰδιοκτήτη. Τρίτη υπόθεση: Ἀναζητεῖται ὁ Θεὸς για να σώσει ὅ,τι μπορεῖ να σωθεῖ ἀπὸ τὶς αὐτοκτονικὲς οἰκολογικὲς δράσεις και τὰ συναφῆ οἰκολογικὰ ἐρείπια μετὰ τὴ συνειδητοποίηση ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Θεοῦ προεξοφλεῖ ὄχι μόνο τὸν θάνατο τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ και τὸν οἰκολογικὸ θάνατο. Τέταρτη υπόθεση: Ὁ Θεὸς που ἀναζητεῖται βρίσκεται στο ἀνανεωμένο θεολογικὸ παράδειγμα τῆς Όρθόδοξης Θεολογίας τοῦ 21ου αἰῶνα.

Χρήστος Τσιρώνης

Καθηγητής Τμήματος Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ.

Ὁ Χρήστος Ν. Τσιρώνης εἶναι Καθηγητής στοῦ Τμ. Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ., ὅπου καὶ διδάσκει Σύγχρονη Κοινωνικὴ Θεωρία, Κοινωνιολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ, Κοινωνιολογία τοῦ (θρησκευτικοῦ) Τουρισμοῦ καὶ Κοινωνιολογία τῆς Ἐκπαίδευσης. Ἔχει δημοσιεύσει ἄρθρα μὲ θέματα θεολογίας, κοινωνικῆς θεωρίας, ἐπιστημολογίας, ἔρευνας καὶ κοινωνιολογίας. Συμμετέχει σὲ ἐθνικὰ καὶ διεθνῆ προγράμματα ἔρευνας καὶ κατάρτισης. Εἶναι μέλος ἐπιστημονικῶν καὶ ἐπαγγελματικῶν ἐνώσεων στὴν Ἑλλάδα καὶ στοῦ ἐξωτερικοῦ, διευθυντῆς τοῦ Τομέα Ἠθικῆς καὶ Κοινωνιολογίας καὶ διευθυντῆς τοῦ Ἐργαστηρίου Κοινωνικῆς Ἐρευνας τῆς Θρησκείας καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ-Α.Π.Θ. Τὸ 2018 διετέλεσε Fellow CHS-CCS, Harvard University. Ἔχει ἀσχοληθεῖ ἐπὶ μακρὸν μὲ τὰ ζητήματα περιβάλλοντος, κλιματικῆς ἀλλαγῆς καὶ θρησκευτικοῦ λόγου καὶ μετέχει στοῦ Συμβουλίου Περιβάλλοντος τοῦ Α.Π.Θ. Εἶναι συγγραφέας ἐπιστημονικῶν ἀρθρῶν ποῦ ἐκδόθηκαν στὰ ἑλληνικά, ἀγγλικά, γαλλικά, γερμανικά καὶ ἰταλικά καὶ τῶν βιβλίων: α. Κοινωνικὴ Θεωρία καὶ Τουρισμός: Θρησκεία, Πολιτισμός, Πολυμορφικότητα, Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης (2022), β. Θρησκεία καὶ Κοινωνία στὴ Δεύτερη Νεωτερικότητα: Λόγοι, διάλογοι & ἀντίλογοι στοῦ ἔργο τοῦ Ul. Beck, Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης, (2018), γ. Ὁ καταναλωτισμὸς στὴ σύγχρονη Κοινωνικὴ Θεωρία: τομὲς στοῦ ἔργο τοῦ Z. Bauman, Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης, (2013), δ. Ἄνθρωπος καὶ Κοινωνία: Συμβολὴ στοῦ διάλογο Θεολογίας καὶ Κοινωνικῆς Θεωρίας, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, (2013), ε. Παγκοσμιοποίηση καὶ τοπικὲς κοινότητες. Συμβολὴ στὴν κοινωνικὴ ἠθικὴ καὶ τὸ κοινοτικὸ ἔργο, Θεσσαλονίκη: Βάνιας (2007), στ. Κοινωνικὸς Ἀποκλεισμὸς καὶ Ἐκπαίδευση στὴν Ὑστερὴ Νεωτερικότητα, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, (2003). Εἶναι ἐπίσης ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐπιμελητὲς του: Χ.Ν. Τσιρώνης, Ν. Η. Παπαγεωργίου, Π. Α. Παναγιωτόπουλος (ἐπ.), Περιεκτικὴ Οἰκολογία. Συμβολὴ στὴν Καταλλαγὴ, Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης (2023).

Κλιματικὴ ἀλλαγὴ, ἄνθρωπος, κοινωνία:

Προκλήσεις, διαφοροῦμενα καὶ desiderata γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη θεολογία

Ἡ παροῦσα ἀνάλυση ἐπικεντρώνεται στὶς ἐπιπτώσεις ποῦ ἔχει ἡ κλιματικὴ ἀλλαγὴ στὴν ἀνθρώπινη βιοσφαιρα, στὶς δομὲς τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ καὶ στὴν ἀνθρώπινη ἐμπειρία, ὅπως αὐτὰ προσλαμβάνονται, νοσηματοδοτοῦνται καὶ πλαισιώνονται στὸν λόγο τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας. Οἱ ἠθικὲς καὶ ἀξιακὲς παράμετροι ποῦ ἐξετάζονται στὴ συνάφεια αὐτὴ συσχετίζονται μὲ τὶς εὐρύτερες τεχνολογικὲς, οικονομικὲς καὶ κοινωνικὲς ἐξελίξεις στὴν ἐκδίπλωση τοῦ νεωτερικοῦ παραδείγματος. Ἡ ἀνάλυση ἐστιάζει στὸν λόγο τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας ἀναδεικνύοντας προτάσεις καὶ πρωτοβουλίες καὶ ἀναλύοντας ἐπίσημα κείμενα, θεολογικὲς προσεγγίσεις, τὸ ἔργο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου Α΄ κ.ἄ. Καταδεικνύει ἀκόμη ἀνοιχτὰ ἐρωτήματα, μελλοντικὲς προκλήσεις καὶ προοπτικὲς, ποῦ ἡ κλιματικὴ ἀλλαγὴ ἐμπράγματα θέτει στὴν ὀρθόδοξη θεολογία καὶ τὴ χριστιανικὴ ἠθικὴ. Προτείνεται τέλος, μιὰ συμβιωτικὴ ἐνατένιση τοῦ κόσμου καὶ διερευνᾶται ἡ προοπτικὴ μιᾶς περιεκτικῆς θεολογικῆς πρότασης ἔναντι τῶν περιβαλλοντικῶν ζητημάτων στὴν ἐποχὴ τῆς ὕστερης νεωτερικότητας.

Χρήστος Καραγιάννης

Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.,

Αντιπρύτανης Διοικητικῶν Ὑποθέσεων, Φοιτητικῆς Μέριμνας καὶ Διὰ Βίου Μάθησης

*Ὁ Χρήστος Καραγιάννης ἀποφοίτησε ἀπὸ τὸ Τμήμα Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (ΕΚΠΑ) τὸ 1992. Σπούδασε στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Aberdeen (Ἡνωμένο Βασίλειο), ὅπου ἔλαβε μὲ διάκριση τὸν τίτλο *Master of Theology (MTh)* (1995). Τὸ 1996 ξεκίνησε τὴ συγγραφὴ διδακτορικῆς διατριβῆς στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Aberdeen (Ἡνωμένο Βασίλειο) καὶ τὴν ἐπόμενη χρονιά (1997) φοίτησε στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Tübingen στὴ Γερμανία, συλλέγοντας τὴν ἀπαραίτητη βιβλιογραφία καὶ συμμετέχοντας σὲ ἐκπαιδευτικὰ σεμινάρια. Τὸ 1996 καὶ τὸ 1998 ἐντάχθηκε στὴν ἑλληνικὴ ομάδα τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν στὶς ἀνασκαφές στὴν Καισάρεια Φιλίππου (Paneas - Banias) στὴ γῆ τῆς Παλαιστίνης (Ἰσραήλ). Τὸ 2004 ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ διδάκτορος ἀπὸ τὸ Τμήμα Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ. Μεταξὺ 1999 καὶ 2007 ἐργάστηκε ὡς συντάκτης στὰ θεολογικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ περιοδικὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Τὸ 2006 ἐξελέγη Λέκτορας στὸ Τμήμα Θεολογίας, τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1997-2008 συμμετεῖχε ὡς βασικὸς ἐπιστημονικὸς συνεργάτης στὴν ομάδα τοῦ Καθηγητῆ κ. Νικολάου Ὀλυμπίου, ἡ ὁποία κατέγραψε, μελέτησε καὶ ἀποτύπωσε τὰ χρυσοκέντητα ἱερά ἄμφια καὶ τὰ ἀρχιερατικὰ κειμήλια τοῦ Σκευοφυλακίου τοῦ Παναγίου Τάφου. Τὸ 2013 συμμετεῖχε στὶς ἀνασκαφές στὰ Magdala (Ἰσραήλ). Τὸν Ἰούλιο τοῦ 2020 ἐξελέγη Κοσμήτορας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ καὶ ἐργάστηκε γιὰ τὴν ποιοτικὴ ἀναβάθμιση τῶν ὑποδομῶν τῆς, τὴν ἐνίσχυση τῆς ἔρευνας, τὴν διεπιστημονικὴ καὶ κοινωνικὴ προβολὴ τοῦ ἔργου τῆς Σχολῆς. Τὸ 2022 ἀνέλαβε ἐπιστημονικὸς ὑπεύθυνος τοῦ ἔργου «Ψηφιακὴ ξενάγηση σὲ μνημεῖα τοῦ θρησκευτικοῦ πολιτιστικοῦ ἀποθέματος τοῦ ἱστορικοῦ κέντρου τῆς πόλης τῶν Ἀθηνῶν» γιὰ τὴν καταγραφή καὶ προβολὴ τοῦ θρησκευτικοῦ πολιτιστικοῦ ἀποθέματος τῆς πόλης τῶν Ἀθηνῶν. Τὸ ἴδιο ἔτος συμπεριλήφθηκε στὴν ἐπιστημονικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ ἔργου «Ψηφιοποίηση ἱερῶν κειμηλίων ἐνοριακῶν ναῶν τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν» μὲ ἀντικείμενο τὴν ἐπίβλεψη καὶ ἐκτέλεση τῶν ἐργασιῶν ψηφιοποίησης καὶ τεκμηρίωσης κειμηλίων ποὺ ἔχουν ἐπὶ σειρὰ ἐτῶν ἀποθησαυριστεῖ σὲ ἐνοριακοὺς ναοὺς τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν. Τὸ 2023 ἐξελέγη Ἀντιπρύτανης Ἐρευνας, Καινοτομίας καὶ Διὰ Βίου Μάθησης τοῦ ΕΚΠΑ. Ἔχει συγγράψει μονογραφίες καὶ ἄρθρα γιὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ, ἐνῶ ἔχει συμμετάσχει σὲ διάφορα ἐπιστημονικὰ συνέδρια καὶ ἔχει τιμηθεῖ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος.*

«Καὶ εἶδε Κύριος ὁ Θεὸς τὴν γῆν, καὶ ἦν κατεφθαρμένη, ὅτι κατέφθειρε πᾶσα σὰρξ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς» (Γέν. 6:12).

Πτυχές τῆς βιβλικῆς προσέγγισης περὶ τῆς κλιματικῆς κρίσης

Ἡ πολλαπλὴ καὶ ποικιλόμορφη συγγραφὴ τῆς Βίβλου ἀνὰ τοὺς αἰῶνες προσφέρει εὐρεῖα προοπτικὴ γιὰ τὶς ἀλληλεπιδράσεις μεταξὺ Θεοῦ, ἀνθρωπότητας καὶ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Οἱ βιβλικές παραδόσεις συμβάλουν οὐσιαστικὰ στὴν κατανόηση τῆς Κλιματικῆς Κρίσης, καθὼς ἐμπεριέχουν σημαντικὲς ἐρμηνευτικὲς προσεγγίσεις γιὰ τὴν προσπάθεια διαφύλαξης τῆς φύσης καὶ εἰδικὰ γιὰ ὄσους ἀποδέχονται ὅτι

βάσει τῆς Βίβλου «εἶδεν ὁ Θεὸς τὰ πάντα, ὅσα ἐποίησε, καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν» (Γένεση 1:31). Κατὰ συνέπεια, ἂν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ φύση ἀντικατοπτρίζει κάτι ἀπὸ τὸ ποιὸς εἶναι ὁ Θεός, τότε ἡ διατήρησή της καθίσταται γνωσιολογικὸ μέλημα. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς Δημιουργίας, ὑποδηλώνει ὅτι ἡ τελευταία ἔχει αὐθύπαρκτα, ἐκτὸς ἀπὸ χρηστικὴ ἀξία γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἐγγενῆ σημασία, καθὼς ἀποτελεῖ τὸ μέσο τῆς σύνδεσης μὲ τὸν Θεό, τῆς διαμόρφωσης μίας ἀρμονικῆς σχέσης μαζί του ποὺ ὀδηγεῖ στὸ «ἐργάζεσθαι αὐτὸν (παράδεισο) καὶ φυλάσσειν» (Γέν. 2:15). Ἡ ἐσκεμμένη ἢ μὴ ἀποχώρηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ αὐτὴ τὴ σχέση μὲ τὸν Θεὸ διαμορφώνει τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀθαιρεσία ἔναντι τῆς Δημιουργίας καὶ ὀδηγεῖ σὲ συνέπειες ποὺ πλέον εἶναι ἐμφανεῖς σὲ ὅλο τὸν πλανήτη.

Αλεξάνδρα Παλάντζα

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ἡ Αλεξάνδρα Παλάντζα εἶναι Ἀναπληρώτρια Καθηγήτρια Βιβλικῆς Θεολογίας στό Τμήμα Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ. Ἔλαβε πτυχίο καί Διδακτορικό Δίπλωμα (2003) ἀπό τό ἴδιο Τμήμα. Μετά τό πέρας τῶν θεολογικῶν της σπουδῶν παρηκολούθησε τό Σεμινάριο Βιβλικῆς Θεολογίας τό ὁποῖο τελοῦσε ὑπό τήν αἰγίδα τῆς Διορθοδόξου Ἐταιρείας Βιβλικῶν Σπουδῶν μέ διδάσκοντες τοὺς Καθηγητές Σ. Ἀγουρίδη καί Γ. Γαλίτη. Ἔλαβε ὑποτροφία ἀπό τήν DAAD καί ἀπό τήν Παλαιοκαθολική Ἐκκλησία τῆς Ἑλβετίας. Παρηκολούθησε μεταπτυχιακά μαθήματα στά Πανεπιστήμια τοῦ Tübingen καί τῆς Βέρνης. Συμμετεῖχε καί συμμετέχει σέ συνέδρια Βιβλικῶν Σπουδῶν στήν Ἑλλάδα καί τό ἐξωτερικό καί εἶναι μέλος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐταιρείας Βιβλικῶν Θεολόγων. Διδάσκει σέ Προπτυχιακό καί σέ Μεταπτυχιακό Ἐπίπεδο μαθήματα τοῦ γνωστικοῦ της ἀντικειμένου. Τά ἐπιστημονικά της ἐνδιαφέροντα ἐστιάζουν σέ ζητήματα ἐπὶ τοῦ φαινομένου τῆς προφητείας στήν Παλαιά Διαθήκη, Ἑρμηνείας καί Θεολογίας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, Ἀπόκρυφης Βιβλικῆς Γραμματείας, παλαιοδιαθηκικῶν προτυπώσεων στήν Καινή Διαθήκη, τῆς θέσεως τῆς γυναίκας στήν Παλαιά Διαθήκη. Ἀπό τό 2020 εἶναι Ἐπιστημονική Ὑπεύθυνη τοῦ Προγράμματος τῆς Πρακτικῆς Ἀσκήσης (ΕΣΠΑ) τοῦ Τμήματος. Ἔχει γράψει μονογραφίες καί ἄρθρα. Μιλᾷ τήν Ἀγγλική καί Γερμανική γλῶσσα.

*Ἡ βιβλική θεώρηση τῆς δικαιοσύνης ἐνώπιον τῆς σύγχρονης ἀδικίας:
προκλήσεις καί προβληματισμοί*

Ἡ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης ἀπασχόλησε καί συνεχίζει νά ἀπασχολεῖ τις ἀνθρώπινες κοινωνίες κάθε ἐποχῆς. Δέν ἀντιμετώπισθηκε μόνο σέ βιβλικό, ἀλλά καί σέ ἐξωβιβλικό πεδίο, καθὼς ἀποτελέσε μέγα ζητούμενο τῶν κοινωνιῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἰδιαιτέρως τῆς ἀρχαίας Ἑγγύς Ανατολῆς, τό περιβάλλον τῆς ὁποίας ἐπέδρασε στή σύνταξη τῶν κειμένων τῆς Π. Διαθήκης. Ἡ βιβλική ἐρμηνευτική παράδοση διακρίνει μεταξὺ τῆς θείας καί τῆς ἀνθρώπινης ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης, ὅπως καί στὸν τρόπο πού ἀποδίδεται ἡ εὐθυδικία. Ἡ Ἁγία Γραφή, ὡς ὁ ἀποκεκαλυμμένος λόγος τοῦ Θεοῦ στὸν ἄνθρωπο, ἔχει ἀναδείξει πολλὰ καί σημαντικὰ παραδείγματα κατάφορης ἀδικίας ὑποδεικνύοντας ταυτόχρονα ὄχι μόνο τρόπους ἀποφυγῆς της, ἀλλὰ καί προβάλλοντας ὅτι τό «ζῆν κατὰ Θεὸν» εἶναι ὁ ἀσφαλέστερος τρόπος γιὰ τὴν κατάργησή της. Στόχος τῆς παρούσας εἰσηγήσεως εἶναι α) νά ἀναδείξει τις πολλὲς μορφὲς ἀδικίας πού ὑφίστανται στήν σύγχρονη κοινωνία μας β) νά ἐστιάζει στήν ἔννοια τοῦ πλησίον καί στήν ἀπουσία τῆς ἐνσυναίσθησης ἀπὸ τὴν ἐγωκεντρικὴ κοινωνία καί γ) νά καταδείξει ὅτι ἡ ἀπόδοση καί ἡ ἐπικράτηση τῆς δικαιοσύνης στό σύγχρονο κόσμο δύνανται νά κυριαρχήσουν μέσα ἀπὸ τὴν ἐπαναπροσέγγιση τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου μέ τὸν Θεὸ καί στή συνέχεια μέ τὸν συνάνθρωπο. Ὑπ' αὐτὴν τὴν προοπτικὴ καί πρόκληση κρίνεται ἀπαραίτητη τόσο ἡ συνεισφορὰ τῆς Ἐκκλησίας μέ τις διάφορες δράσεις της, πού στοχεύουν στήν πνευματικὴ ἀνόρθωση τῶν μελῶν της, ὅσο καί ἡ ἀκαδημαϊκὴ θεολογία μέ τὴν καλλιέργεια προσωπικοτήτων ὑψηλοῦ ἤθους ἐντὸς τοῦ πανεπιστημιακοῦ καί εὐρύτερου κοινωνικοῦ χώρου.

Νίκη Παπαγεωργίου

Καθηγήτρια του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Ἡ Νίκη Παπαγεωργίου εἶναι καθηγήτρια Κοινωνιολογίας τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Ἠθικῆς στὸ Τμῆμα Θεολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Σπούδασε Θεολογία στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο καὶ Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας στὸ Ρωμαιοκαθολικὸ Πανεπιστήμιο τῆς Louvain-La-Neuve (Βέλγιο). Τὰ ἐρευνητικὰ της ἐνδιαφέροντα ἐπικεντρώνονται στὶς σχέσεις θρησκείας καὶ κοινωνίας στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Μέση Ἀνατολή, στὸν ρόλο τῆς κοινωνίας στὴ διαμόρφωση τῶν σύγχρονων θρησκευτικῶν ταυτοτήτων, στὸν ρόλο τῆς θρησκείας στὴ συγκρότηση μεταναστευτικῶν κοινοτήτων, καθὼς καὶ στὴ σχέση θρησκείας καὶ φύλου. Τὰ σημαντικότερα ἔργα της εἶναι: Ἡ θέση τῆς Ἐκκλησίας στὴ Νεοελληνικὴ Κοινωνία. Γλωσσοκοινωνιολογικὴ ἀνάλυση τῶν ἐγκυκλίων τῆς Ἱεραῆς Συνόδου, Ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2000, Μεταμορφώσεις τοῦ ἱεροῦ. Κοινωνιολογία καὶ Θρησκεία στὸ ἔργο τοῦ Marcel Mauss, Ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2005, Θρησκεία καὶ μετανάστευση. Ἡ κοινότητα τῶν Σιχ στὴν Ἑλλάδα, Ἐκδ. Κορηλιά Σφακιανάκη, Θεσσαλονίκη 2011, Ἡ θρησκεία στὴ Μεταπολίτευση. Ὅρια καὶ ἀμφισημίες, Ἐκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2018, Κοινωνία, Θρησκεία καὶ Δίκαιο (μὲ τὸν Κων. Παπαγεωργίου, Καθηγητὴ Νομικῆς Α.Π.Θ.), Ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 2020. Ἔχει δημοσιεύσει ποικίλα ἄρθρα σὲ διεθνῆ καὶ ἑλληνικὰ περιοδικὰ καθὼς καὶ συλλογικοὺς τόμους. Εἶναι Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας Μέσης Ἀνατολῆς καὶ μέλος διεθνῶν κοινωνιολογικῶν καὶ θεολογικῶν ἐπιστημονικῶν ἐταιρειῶν.

Ἡ προσφυγικὴ κρίση τὸν 21ο αἰῶνα:

Θεολογικὲς προκλήσεις καὶ ἐκκλησιαστικὲς ἀπαντήσεις

Ἡ μαζικὴ ἀφίξη ἐνὸς μεγάλου κύματος προσφύγων, τὰ τελευταῖα χρόνια, λόγω τῶν ἐμφυλίων καὶ ἄλλων συρράξεων στὴ Μέση Ἀνατολή, δημιουργεῖ ἀναπόφευκτα ἓνα μεῖζον κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ πρόβλημα στὴν Ἑλλάδα, τὸ ὁποῖο προκαλεῖ ἔντονες συζητήσεις στὸ δημόσιο πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ διάλογο καὶ δημιουργεῖ πολλὰ ζητήματα, σὲ ὅλα τὰ πεδία τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, τὴν πολιτικὴ, τὴν οἰκονομία καὶ τὸν πολιτισμὸ, τῆς θρησκείας συμπεριλαμβανομένης. Ἡ κατάσταση αὐτὴ θέτει ποικίλα ζητήματα στὴν Ἐκκλησία, ἡ ὁποία, ὡς σημαντικὸς θεσμικὸς καὶ συμβολικὸς παράγοντας τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, καλεῖται νὰ πάρει θέση μὲ διαφόρους τρόπους. Ἐνας τρόπος εἶναι νὰ φέρει τὸ ζήτημα τῆς μετανάστευσης στὸ ἐπίκεντρο τοῦ θεολογικοῦ στοχασμοῦ καὶ νὰ διαμορφώσει ἓνα θεολογικὸ λόγο ἰκανὸ νὰ ὑποστηρίξει τοὺς πρόσφυγες καὶ νὰ καλλιεργήσει τὴ συνύπαρξή τους, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐνθαρρύνει τοὺς πιστοὺς προκειμένου νὰ τοὺς ἀποδεχθοῦν καὶ νὰ τοὺς προστατεύσουν. Δεύτερος τρόπος εἶναι νὰ συμβάλλει ἔμπρακτα στὴν ἀντιμετώπιση τῆς θέσης καὶ τῶν ἀναγκῶν τῶν προσφύγων, μὲ διάφορες πρακτικὲς καὶ δράσεις. Ἡ εἰσήγηση αὐτὴ ἔχει διπλὸ στόχο: πρῶτον, μὲ βασικὴ ἀναφορὰ τόσο τὸν εὐαγγελικὸ, ὅσο καὶ τὸν πατερικὸ λόγο, νὰ διερευνήσει τὴ θεολογικὴ προοπτικὴ ποὺ διανοίγεται γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προσφυγικοῦ ζητήματος, καὶ δεύτερο, νὰ ἀναδείξει τὶς δράσεις, τόσο τῆς ἐπίσημης θεσμικῆς, ὅσο καὶ τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ.

Αρχιμανδρίτης **Ίσίδωρος-Χαράλαμπος Κάτσος**

Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ο Αρχιμανδρίτης π. Ίσίδωρος (Χαράλαμπος) Κάτσος είναι Επίκουρος Καθηγητής Θεολογικής Έπιστημολογίας και Φιλοσοφίας της Θεολογικής Σχολής (Τμήμα Θεολογίας) του ΕΚΠΑ. Έχει σπουδάσει Νομικά σε Αθήνα, Παρίσι (DEA) και Βερολίνο (Dr Jur) και Φιλοσοφία & Θεολογία σε Αθήνα και Cambridge (MPhil και PhD). Διατελεί επίσημονικός έταίρος στα πανεπιστήμια του Cambridge και του Emory και είναι τακτικό μέλος Διεθνών Έπιστημονικών Ένώσεων (AAR/SBL, Royal Historical Society, Forum of Advanced Studies Roma). Διδάσκει τὰ μαθήματα Φιλοσοφίας και Θεολογίας & Έπιστήμης στη Θεολογική Σχολή Αθηνών. Είναι συγγραφέας μίας μονογραφίας σχετικά με τὰ ανθρώπινα δικαιώματα και την οικολογία (στα Γερμανικά από τους έκδοτικούς οίκους Nomos, Dike και Facultas) και μίας μονογραφίας σχετικά με τη φιλοσοφία τῶν Πατέρων τῶν τεσσάρων πρώτων αιώνων (στα Αγγλικά από τις πανεπιστημιακές εκδόσεις της Όξφόρδης). Τὰ ἐπιστημονικά του ἐνδιαφέροντα ἐστιάζουν στὸν διάλογο τῆς θεολογίας μετὰ τὴν φιλοσοφία και τις ἐπιστήμες, τόσο τις ἀνθρωπιστικές ὅσο και τις θετικές, με ἔμφαση στὴν ἀρχαία και σύγχρονη μεταφυσική και φυσική φιλοσοφία ἀφ' ἑνὸς και τὴ διαπλοκή δικαίου και θεολογίας, με ἐπίκεντρο τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα και τὴν οικολογία, ἀφ' ἑτέρου.

Υπάρχει ἡ ἔννοια τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας στὴ διδασκαλία τῶν Πατέρων;

Ένα από τὰ ἀκανθώδη ζητήματα τῆς θεολογίας τοῦ 21ου αἰῶνα, τόσο στὸν Ὀρθόδοξο χῶρο ὅσο και εὐρύτερα, εἶναι ἡ ἔννοια τῶν «ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων» και ἡ συμβατότητά της με τὸν κοινωνιοκεντρικό χαρακτήρα τῆς Ἐκκλησίας. Χαρακτηριστική θεολογική ἔνσταση ἐναντίον τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων ἀποτελεῖ ὁ ἰσχυρισμός ὅτι ὁ σκληρὸς πυρῆνας τους, ἡ ἔννοια δηλαδή τῆς «ἀτομικῆς ἐλευθερίας», ἀποτελεῖ νεωτερικό κατασκευάσμα, σύμφυτο με τὴν ἐκκοσμικευμένη και ἀτομοκεντρική ἀντίληψη τῆς κοινωνίας, πὸ ἀντιτίθεται ἐκδηλα στὸν σχεσιακό χαρακτήρα τῆς Ἐκκλησίας ὡς κοινωνίας προσώπων. Σύμφωνα με τὸν ἰσχυρισμὸ αὐτό, οὔτε ὑπάρχει οὔτε θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ ὑπάρχει μιὰ ἔννοια ἀτομικῆς ἐλευθερίας στὴν Πατερική γραμματεία. Ἡ παραπάνω ἔνσταση δημιουργεῖ σοβαρὲς ἐντάσεις στοὺς κόλπους τῆς Ὀρθόδοξης Θεολογίας καθὼς στὸν 21ο αἰῶνα ἡ θέση και ἡ μαρτυρία τῆς Ἐκκλησίας στὸν δημόσιο χῶρο ἐξαρτᾶται ὅλο και περισσότερο ἀπὸ τὴν ἄσκηση ἀτομικῶν δικαιωμάτων και ἐλευθεριῶν, τόσο στὶς πλουραλιστικές δημοκρατικές κοινωνίες, ὅσο και στὶς μὴ δημοκρατικές ἢ μὴ πλουραλιστικές. Σκοπὸς τῆς παρούσας εἰσήγησης εἶναι νὰ ἐξετάσει τὴν παραπάνω ἔνσταση ὑπὸ το φῶς τῶν πηγῶν. Ἐὰν ἦταν δηλαδή δυνατὸ νὰ ἀνιχνευτεῖ ἡ ἔννοια τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας (ἢ μιὰ χαρακτηριστική ἔκφρασή της) στὴν Πατερική γραμματεία, αὐτὸ θὰ σήμαινε ὅτι ἡ θεολογική ἔνσταση ἐναντίον τῶν σύγχρονων δικαιωμάτων δὲν ἔχει ἐρείσματα στὴν Πατερική σκέψη και ὅτι ἐπομένως ἀποτελεῖ ψευδο-πρόβλημα πὸ γεννᾶται στὸν ἐξω-πατερικό και μεταπατερικό θεολογικό στοχασμό. Ἡ εἰσήγηση ὑποστηρίζει ὅτι σύνολη ἡ Πατερική γραμματεία διαπνέεται πράγματι ἀπὸ ἕνα ἀρχέγονο αἴτημα ἐλευθερίας πὸ σήμερα ἐκφράζεται ὡς θεμελιῶδες ἀτομικό δικαίωμα: τὴν ἐλευθερία τοῦ λόγου. Λόγω τῆς περιορισμένης ἔκτασής της, ἡ εἰσήγηση δὲν ὑπεισέρχεται σὲ περαιτέρω ζητήματα

φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς θεμελίωσης τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου στὴν Πατερικὴ γραμματεία. Περιορίζεται στὶς ἀναγκαῖες κειμενικὲς ἀποδείξεις ποὺ φανερώνουν ὅτι ἢ κατ' ἐξοχὴν ἀτομικὴ ἐλευθερία τῆς ἐκκοσμικευμένης νεωτερικότητας, ἢ ἐλευθερία τοῦ λόγου, ἀποτελεῖ βασικὸ ἄξονα τῆς Πατερικῆς σκέψης. Ἐὰν οἱ ἀποδείξεις αὐτὲς εἶναι σωστές, πρέπει νὰ ἀνασκευαστεῖ ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα δὲν εἶναι συμβατὰ μὲ τὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία στὸν 21ο αἰῶνα.

Νικόλαος Δεναζιάς

Ἐπίκουρος Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

Ὁ Νικόλαος Α. Δεναζιάς, εἶναι Ἐπίκουρος Καθηγητὴς στὸ Τμήμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ ΕΚΠΑ, μὲ γνωστικὸ ἀντικείμενο τὴν «Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας». Διδάσκει στὸν Προπτυχιακὸ καὶ Μεταπτυχιακὸ Κύκλο Σπουδῶν τοῦ ὡς ἄνω Τμήματος. Γεννήθηκε καὶ μεγάλωσε στὴ Θεσσαλονίκη. Εἶναι πτυχιούχος τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Χριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ τοῦ ΑΠΘ καὶ ἀριστοῦχος κάτοχος μεταπτυχιακοῦ διπλώματος εἰδίκευσης στὴν Κοινωνιολογία. Ἀριστοῦχος Διδάκτωρ τοῦ ὡς ἄνω Τμήματος, πραγματοποίησε μεταδιδακτορικὴ ἔρευνα στὸ Τμήμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ ΕΚΠΑ στὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο τῆς Κοινωνιολογίας τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Κοινωνικῆς Ἠθικῆς. Μέλος τοῦ Ἐργαστηρίου Θρησκευολογίας τοῦ ΕΚΠΑ, μὲ ἔμφαση στὸ ὡς ἄνω γνωστικὸ ἀντικείμενο, τυγχάνει μέλος Ἑλληνικῶν καὶ διεθνῶν ἐπιστημονικῶν ἐνώσεων ἐνῶ εἶναι καὶ συγγραφέας ἐπιστημονικῶν μονογραφιῶν. Ἔχει συμμετάσχει ὡς εἰσηγητῆς ἀλλὰ καὶ ὡς μέλος ὀργανωτικῶν/ἐπιστημονικῶν ἐπιτροπῶν, σὲ διεθνῆ ἐπιστημονικὰ συνέδρια καὶ ἡμερίδες, στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικόν. Κείμενά του ἔχουν δημοσιευτεῖ καὶ δημοσιεύονται σὲ ἐπιστημονικὰ περιοδικά, στὸν ἔντυπο καὶ ἠλεκτρονικὸ τύπο. Εἶναι νυμφευμένος καὶ διαμένει στὴν Ἀθήνα.

Ὁ κοινωνικὸς ρόλος τῆς Ὁρθόδοξης θεολογίας στὴν ὕστερη νεωτερικότητα

Μὲ τὴν παρούσα παρέμβαση ἐπιδιώκεται ἡ ἀνάδειξη τῆς σημαντικότητας τοῦ κοινωνικοῦ καὶ κοινωνικοποιητικοῦ ρόλου τῆς Θρησκείας καὶ εἰδικότερα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Στὴν ἐποχὴ μας, παρατηροῦνται τάσεις ἐπιθετικῆς ἀποδόμησης καὶ ἐνὸς ἐξίσου ἐπιθετικοῦ ἀναθεωρητισμοῦ ἀκόμη καὶ ἀπέναντι στὴν ἴδια τὴ Φύση. Προκύπτουν λοιπόν, συγκεκριμένα ἐρωτήματα ὅπως γιὰ τὸ ἂν καὶ κατὰ πόσο ἡ Θρησκεία –γενικὰ ὡς φαινόμενο καὶ εἰδικὰ ὡς θεσμικὴ ἀποτύπωση– καθὼς καὶ ἡ ἀναφορὰ σὲ αὐτὴ, ἀποτελοῦν ἢ καὶ ἐξυπηρετοῦν συγκεκριμένες καὶ ἐκπεφρασμένες κοινωνικὲς ἀνάγκες; Τί ὁδηγεῖ στὴ διαπίστωση πὼς ἡ Θρησκεία συνολικὰ εἶναι μιὰ ἐπισηφαλῆς, ἀναχρονιστικὴ κοινωνικὴ κατασκευὴ καὶ κατὰ πόσο αὐτὸ ἰσχύει; Ποιὰ ἢ συμβολὴ τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας στὶς σύγχρονες κοινωνίες, μέσα ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνία τῶν παραδοσιακῶν γραπτῶν μνημείων τοῦ θρησκευτικοῦ λόγου ὅσο καὶ τοῦ σύγχρονου θεολογικοῦ λόγου; Στὸ πλαίσιο δὲ τῆς μεθοδολογίας τῆς «Κατανοούσας Κοινωνιολογίας», δηλαδὴ τῆς οὐσιαστικῆς κατανόησης τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου καὶ ἀποφυγῆς μιᾶς μᾶλλον ἄνευρης καὶ «ἄψυχης» οὐδετερότητας, θὰ ἐπισημανθεῖ καὶ ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἐπικοινωνίας τῆς ἐπιστήμης τῆς Θεολογίας, μὲ τὶς κοινωνικὲς καὶ ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες, στὴν προοπτικὴ τῆς ἐμπέδωσης τῆς διεπιστημονικότητας. Ἐπιπλέον θὰ ἐπιχειρηθεῖ διερεύνηση τῆς ἐπίδρασης τῶν κοινωνικῶν – θρησκευτικῶν – πολιτιστικῶν στερεοτύπων ποὺ διαχέονται μὲ ἐπικίνδυνη ταχύτητα, στοιχεῖα ποὺ ἐπισημαίνουν τὶς ἀντινομίες καὶ ἀμφισημίες ἐνὸς μετανεωτερικοῦ ριζοσπαστικοῦ κονστрукτιβισμοῦ.

Κωνσταντίνος Κωτσιόπουλος

Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού του Α.Π.Θ.

Ο Κωνσταντίνος Κωτσιόπουλος, είναι Καθηγητής Κοινωνιολογίας του Χριστιανισμού στο Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού, Α.Π.Θ. Επίσης, είναι Μέλος στις Επιτροπές: 1) Ακαδημαϊκός Σύμβουλος ΔΟΑΤΑΠ 2) Μέλος Επιτροπής Μεταπτυχιακών Σπουδών Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού Α.Π.Θ. 3) Μέλος Επιτροπής Κοινωνικής Πολιτικής Α.Π.Θ., 4) Μέλος Επιτροπής Βιοηθικής Α.Π.Θ. 5) Μέλος Επιτροπής Φύλου και Ισότητας Α.Π.Θ. 6) Μέλος Συντακτικής Επιτροπής του Περιοδικού Θεολογία. (Έκδοση της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος). Ακόμη, είναι Μέλος Επιστημονικών Εταιρειών και Ιδρυμάτων: 1) Μέλος Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, 2) Μέλος Ιδρύματος Παιδαγωγικών και Κοινωνικών Εφαρμογών «Απ. Μάρκος», Ιεράς Μητροπόλεως Κασσανδρείας, 3) Μέλος Ιδρύματος Ποιμαντικής Επιμορφώσεως της Εκκλησίας της Ελλάδος (Ι. Αρχιεπισκοπή Αθηνών), 4) Τακτικός Εισηγητής της Συνοδικής Επιτροπής Πολιτιστικής Ταυτότητας της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, 5) Επιστημονικός Σύμβουλος της Συνοδικής Επιτροπής Παρακολούθησης Ευρωπαϊκών Θεμάτων της Εκκλησίας της Ελλάδος, 6) Μέλος της Θεματικής Επιτροπής Κοινωνιολογίας της Θρησκείας της Ελληνικής Κοινωνιολογικής Εταιρείας. 7) Επιστημονικός Υπεύθυνος των Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΚΕ.ΔΙ.ΒΙΜ. Α.Π.Θ. με θέμα: «ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΣΗ» 8) Αξιολογητής Υποψηφίων Διδασκόντων στο Ε.Α.Π. (Ελληνικό Άνοιχτο Πανεπιστήμιο) 9) Διευθύνων Σύμβουλος επί κοινωνικών ζητημάτων του Ιδρύματος Εθνικού και Θρησκευτικού Προβληματισμού 10) Επιστημονικός Συνεργάτης του Εργαστηρίου Θρησκειολογίας του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκειολογίας του Ε.Κ.Π.Α. 11) Μέλος της Ελληνικής Φιλοσοφικής Εταιρείας. Επιπλέον, έχει συγγράψει πληθώρα μελετών και άρθρων δημοσιευμένων σε έγκριτους έκδοτικούς οίκους και επιστημονικά περιοδικά. Έχει συμμετάσχει σε πολλά Διεθνή Συνέδρια και Ημερίδες. Επίσης, καταθέτει συνεχώς τον επιστημονικό του λόγο στα Μ.Μ.Ε. για τα σύγχρονα κοινωνικά ζητήματα και την σχέση τους με την Θεολογία και τον Πολιτισμό και την Ευρώπη.

Η Ορθοδοξία έναντι θρησκευτικών και μετανεωτερικών φανατισμών

Ο φανατισμός ως άκραίο φαινόμενο δεν εκπροσωπεί ούτε την ορθόδοξη παραδοσιαρχία ούτε την Νεωτερικότητα. Είναι όμως πολύ πιθανό από τις παραθορές ή διαστρεβλώσεις της παραδοσιαρχίας και της Νεωτερικότητας να προκύψουν τα φαινόμενα της Θεοκρατίας και της Πολιτειοκρατίας ή του Κρατισμού αντίστοιχα, του άκραιού ή «ου κατ' ἐπίγνωσιν ζήλου» και του νέο-όλοκληρωτισμού της πολιτικής ορθότητας ή της ρευστής νεωτερικότητας που ο μεταμοντέρνος σχετικισμός επιβάλλει. Η Ορθόδοξη Εκκλησία από την πρώτη στιγμή καταδίκασε το «εισπηδητικό μαρτύριο» όπως επίσης κάθε έννοια Τζιχαντισμού, ενώ αρνήθηκε την απρόσκλητη ή αυτεπάγγελτη ιεραποστολή, σεβόμενη τη γλώσσα και τις εθμικές ιδιομορφίες των λαών. Κατά το ίδιο πνεύμα αποκήρυξε τις ακρότητες του εθνοφυλετισμού, του συγκρητισμού και της κατάλυσης της θρησκευτικής ελευθερίας. Στη σύγχρονη εποχή κρίνεται έπιτακτική ή ανάγκη αντιμετώπισης των ακροτήτων της woke κουλτούρας ή όποια θεωρεί ότι άφυπνίζει την ανθρωπότητα από τον λήθαργο των Χριστιανικών άρχων, Κανόνων, ήθων και εθίμων.

Ἰωάννης Παναγιωτόπουλος

Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

Ὁ Ἰωάννης Παναγιωτόπουλος, πτυχιούχος τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ (1993), εἰδικεύτηκε στὴ Γενικὴ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Ἔλαβε μεταπτυχιακοὺς τίτλους ἀπὸ τὸ University of Durham [Ντάραμ] (1997) καὶ τὸ ΕΚΠΑ (1998), καὶ Διδακτορικὸ Δίπλωμα ἀπὸ τὸ ΕΚΠΑ (2002). Ὑπηρετήσε τὴν στρατιωτικὴ του θητεία ὡς ἑφεδρος ἀξιωματικὸς πεζικοῦ (1997-1998). Ἐργάσθηκε ὡς Καθηγητὴς στὴν ἰδιωτικὴ Μέση Ἐκπαίδευση (1999-2004) καὶ στὴ Δημόσια Μέση Ἐκπαίδευση (2007-2010). Ἀπὸ τὸ 2010 ὑπηρετεῖ στὸ Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ βρίσκεται στὴν βαθμίδα τοῦ Καθηγητῆ. Ὑπηρετήσε ὡς Εἰδικὸς Σύμβουλος στὴ Γενικὴ Γραμματεία Ἐνημέρωσης 2004-2007, καὶ Γενικὸς Γραμματέας Μέσων Ἐνημέρωσης (2012-2014). Ἔχει πλοῖσιο συγγραφικὸ ἔργο, ἀρθρογραφεῖ συστηματικὰ, καὶ ἔντονη πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ δραστηριότητα.

*Γνόφος καὶ σκοταδισμὸς ἢ ἐμπειρία τῆς πίστεως,
ἢ Ὁρθόδοξη θεολογία καὶ οἱ σύγχρονες θεωρίες*

Ἡ ἐμβάθυνση στὶς ὑποκειμενικὲς πτυχὲς τῆς πίστεως καὶ στὶς προσωπικὲς ἐμπειρίες ποὺ διαμορφώνουν τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις τῶν ἀτόμων, σὲ ἓναν κόσμον ποὺ συχνὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀβεβαιότητα καὶ προκλήσεις, ἀποτελεῖ μὲ βεβαιότητα μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες προκλήσεις γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία. Οἱ ἀπαντήσεις ποὺ δόθηκαν σὲ ἐπὶ μέρους ἐρωτήματα στὴ διαχρονικὴ πορεία τῆς Ἐκκλησίας στὸν κόσμον μέσα ἀπὸ τὴν ἐσχατολογικὴ τῆς προοπτικὴ, δημιουργοῦν τὶς προϋποθέσεις τῶν σύγχρονων συναφῶν προσεγγίσεων. Ἄλλωστε οἱ σύγχρονες θεωρίες, εἴτε εἶναι ἐπιστημονικὲς, εἴτε φιλοσοφικὲς ἢ κοινωνιολογικὲς, διασταυρῶνονται μὲ τὶς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις. Παράλληλα οἱ προκλήσεις ποὺ θέτουν οἱ ἐξελίξεις στὴν τεχνολογία, οἱ ἀλλαγὲς στὰ κοινωνικὰ πρότυπα καὶ οἱ ἐπιστημονικὲς ἀνακαλύψεις τείνουν νὰ συγκρουστοῦν μὲ τὶς παραδοσιακὲς θρησκευτικὲς πεποιθήσεις, ἐνῶ συχνὰ θέτουν ἰσχυρὰ ἠθικὰ δилήματα. Ἀπέναντι σὲ αὐτὸν τὸν ἀνοικτὸ διάλογο ἡ Ἐκκλησία εἶναι εὐκόλο γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ νὰ κατηγορηθεῖ γιὰ σκοταδισμό. Οἱ ἀπαντήσεις, ἂν καὶ δὲν δύνανται νὰ διαφέρουν ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό τους μὲ ὅσες ἐπανελημμένα ἔχουν δοθεῖ, ὀφείλουν νὰ καλύπτουν τὸν σύγχρονον τρόπο πρόσληψης τῆς πραγματικότητας, καὶ κυρίως νὰ καλύπτουν μὲ πολυποικίλη ἐπάρκεια τὸ σύγχρονον θεωρητικὸ πλαίσιο, ἀλλὰ πάντα μὲ ἀναφορὰ στὴ βιωματικὴ πίστη καὶ στὸ σαφὲς πλαίσιο ποὺ θέτει ἢ ἀνὰ τοὺς αἰῶνες ἐμπειρία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πληρώματος.

Βασίλειος Γαϊτάνης

Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ο Δρ. Βασίλειος Γαϊτάνης γεννήθηκε στην Αθήνα. Σπούδασε Φιλοσοφία, Θεολογία και Ψυχολογία στα Πανεπιστήμια Αθηνών, Νυρεμβέργης και Regensburg. Πτυχιούχος Φιλοσοφίας-Ψυχολογίας και Θεολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Μεταπτυχιακά στην Γερμανία κοντά στους διαπρεπείς καθηγητές Riedel και Merk. Αριστούχος διδάκτωρ Φιλοσοφίας. Διατριβή με θέμα: «Θεολογική και Φιλοσοφική προσέγγιση της ποίησης του Friedrich Holderlin (ή έπικοινωνία φιλοσοφίας και θεολογίας στον χώρο του ευρωπαϊκού ιδεαλισμού)». Αριστούχος διδάκτωρ Θεολογίας. Διατριβή με θέμα: «Η έννοια της άπελπισίας στον Kierkegaard και στον Ντοστογιέφσκι». Επίτιμος Διδάκτωρ Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Λόγος Florida USA. Επίτιμος Διδάκτωρ Παιδαγωγικών Κρατικού Πανεπιστημίου Bico de Paragaio Βραζιλίας. Άρχων Πατριαρχείου Αλεξανδρείας. Για την ακαδημαϊκή και φιλανθρωπική προσφορά του έχει τιμηθεί με ανώτατα παράσημα και διακρίσεις.

Σύγχρονες θεωρίες έπικοινωνίας και Όρθόδοξος θεολογία

Στην μεταμοντέρνα εποχή ή άλλοτρίωση και ή μαζοποίηση κυριάρχησαν στις δομές του κόσμου. Οί θεωρίες του θεάματος του De Bord και της ψυχαγωγίας του Neil Postman αποθεώθηκαν ως άλλοτριωτικές διαστάσεις της πραγματικότητας και ξεπέρασαν κατά πολύ την έφιαλτική κοινωνία του Όργουελ. Η όρθόδοξη θεολογία μετατρέπει την ψευδεπίγραφη έπικοινωνία σε κοινωνία, υπερβαίνει την άλλοτρίωση και θεμελιώνει την νέα κοινωνία των μελών του Σώματος Χριστού μέσα στον κόσμο της μεταμοντέρνας πτώσης. Την υπέρβαση αυτή αναλύει ή εισήγησή μας.

Τετάρτη 27 Νοεμβρίου 2024
Θεματική Ένότητα 6
Έθνικισμός και Έκκλησιολογία

Δημήτριος Σταματόπουλος

*Καθηγητής του Τμήματος Βαλκανικών, Σλαβικών
& Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας*

Ο Δημήτρης Α. Σταματόπουλος είναι καθηγητής Βαλκανικής Ιστορίας και Ιστορίας της Ύστερης Όθωμανικής περιόδου στο Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών της Σχολής Οικονομικών και Περιφερειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Υπήρξε μέλος της Σχολής Ιστορικών Σπουδών του Institute for Advanced Study του Πρίνστον (2010-11) και του Institute for Advanced Studies του Πανεπιστημίου του Φράϊμπουργκ (2017-18). Υπήρξε επίσης επισκέπτης καθηγητής στην École des hautes études en sciences sociales και στα Πανεπιστήμια του Πρίνστον, του Μάιντς, της Σόφιας και της Κύπρου. Τα έρευνητικά του ενδιαφέροντα και οι δημοσιεύσεις του επικεντρώνονται στην ιστορία του έθνικισμού, του όριενταλισμού, της σχέσης θρησκείας και πολιτικής στα Βαλκάνια κ.ά. Είναι συγγραφέας των εξής μονογραφιών: Μεταρρύθμιση και Έκκοσμίκευση: πρὸς μιὰ ἀνασύνθεση τῆς Ἱστορίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τὸν 19ο αἰῶνα, Ἀθήνα: ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια 2003, Τὸ Βυζάντιο μετὰ τὸ Ἔθνος: τὸ πρόβλημα τῆς συνέχειας στὶς Βαλκανικὲς ἱστοριογραφίες, Ἀθήνα: ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια 2009, (καὶ ἀναθεωρημένη μετάφραση στὰ ἀγγλικά: Byzantium after the Nation. The Problem of Continuity in the Balkan Historiographies, Budapest-New York: Central European University Press 2022), The Eastern Question or Balkan Nationalisms: Balkan History Reconsidered, Vienna: Vienna University Press 2018, Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως: τὸ πρόβλημα τῆς Βαλκάνιας Νεοτερικῆς Ἐθνογένεσης, Ἀθήνα: Παπαζήση 2024, ἐνῶ ἔχει ἐπιμεληθεῖ πολλοὺς συλλογικοὺς τόμους: Imagined Empires: Πόλεμος καὶ Ἐπανάσταση στὰ Ὄθωμανικὰ Βαλκάνια (18ος-20ὸς αἰ.), Θεσσαλονίκη: Ἐπίκεντρο 2019, European Revolutions and the Ottoman Balkans, Nationalism, Violence and Empire in the Long Nineteenth Century, London: Tauris 2019, Tracing Imperial Nationalism in Eastern and Southeastern Europe, Budapest-New York: Central European University Press 2021.

*Τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821:
μιὰ νέα ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση*

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 ὑπῆρξε τὸ σημαντικότερο γεγονός τοῦ περάσματος ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν αὐτοκρατοριῶν στὴν ἐποχὴ τῶν ἐθνικῶν κρατῶν καὶ ἡ μεγαλύτερη πρόκληση ποὺ ἀντιμετώπισε τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τὴν ἀνάδυση τοῦ ἐθνικισμού, ὡς νέας ὀργανωτικῆς ἰδεολογίας τῆς νεωτερικῆς ἐποχῆς. Ἡ στάση τῶν ἐκπροσώπων του συνήθως ἐρμηνεύθηκε μέσα ἀπὸ ἓνα διπολικὸ στερεοτυπικὸ σχῆμα: εἴτε ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ νεοελληνικοῦ ἐθνικισμού εἴτε ὡς

ἐκπρόσωπος τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ στερεοτυπικὲς αὐτὲς προσεγγίσεις ὄχι μόνο δὲν μποροῦν νὰ ἐρμηνεύσουν τὴ δράση τῶν συγκεκριμένων πρωταγωνιστῶν τῆς πατριαρχικῆς ζωῆς, ἀλλὰ ἐμποδίζουν καὶ νὰ κατανοήσουμε καὶ τὶς πολιτικὲς ἐξελίξεις τῆς τριετίας 1818-1821 ποὺ ὀδήγησαν στὴν ἔκρηξη τῆς Ἐπανάστασης τὸν Φεβρουάριο στὴ Μολδοβλαχία καὶ τὸν Μάρτιο στὴν Πελοπόννησο. Ἡ ἀνακοίνωση ἐπιμένει στὴν ἀνάλυση τῶν αὐτοκρατορικῶν δικτύων ἐξουσίας καὶ στὴ διάδρασή τους μὲ τὰ ἀναδυόμενα ἐπαναστατικὰ, προσπαθῶντας νὰ ἀνασυγκροτήσῃ μιὰ ἱστορικὴ ἀφήγησι γιὰ τὶς πολιτικὲς ἐξελίξεις τῆς περιόδου.

Βασίλειος Κουκουσάς

*Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας
και Χριστιανικού Πολιτισμού του Α.Π.Θ.,
Πρόεδρος του Έλληνικού Ίνστιτούτου Βυζαντινών
και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας*

Ο Βασίλειος Κουκουσάς είναι καθηγητής των πηγών της Εκκλησιαστικής Ιστορίας του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ. Γεννήθηκε στην Κοζάνη. Φοίτησε στο τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ, πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στην Ιταλία, ενώ κατέθεσε διδακτορική διατριβή με θέμα: 'Η έπαρχία Ύδροντος της Νοτίου Ιταλίας. Το 2005 εκλέχθηκε επίκουρος καθηγητής του Τμήματος Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας του ΑΠΘ. Διετέλεσε Διευθυντής του Έργαστηρίου Ιστορίας, Πολιτικής, Διπλωματίας και Γεωγραφίας της Εκκλησίας (EUSEBIUS LAB), του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ. Συνεργάζεται σε έρευνητικό επίπεδο με Έκκλησίες, και Ίδρύματα της Ελλάδος και του εξωτερικού (Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, Πανεπιστήμιο του Γιοχάνεσμπουργκ, Κέντρο Βυζαντινών Έρευνών του ΑΠΘ, διάφορα πανεπιστήμια της Ιταλίας, Έταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Dumbarton Oaks κ.ά.). Είναι μέλος Έπιστημονικών Συλλόγων και Συντακτικών - Έπιστημονικών Επιτροπών περιοδικών στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Τα επιστημονικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στις διαχρονικές σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας, το Οικουμενικό και τα Πρεσβυγενή Πατριαρχεία, τον Έλληνισμό στην Αμερική, την Ιταλία. κ.ά. Συμμετείχε ως ομιλητής ή μέλος της Έπιστημονικής - Οργανωτικής Επιτροπής σε 80 διεθνή Συνέδρια. Συνέγραψε 13 μονογραφίες και 60 άρθρα σε ελληνικά και ξένα περιοδικά. Από τον Αύγουστο του 2020 είναι Πρόεδρος του Έλληνικού Ίνστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας.

Ο έθνοφυλετισμός ως εκκλησιαστικό φαινόμενο. Ο ρόλος της διασποράς

Κατά τη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου και της οθωμανικής κυριαρχίας, παρά τα όσα προβλήματα παρουσιάζονταν, οι Έκκλησίες της Δύσης και της Ανατολής διαποίμαναν τους πιστούς που ζούσαν στη δικαιοδοσία τους ανεξαρτήτως εθνότητας. Τα προβλήματα έμφανίσθηκαν με τη δημιουργία εθνικών κρατών και την ίδρυση αυτοκεφάλων Έκκλησιών, που αποκόπτονταν από τη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Η Σύνοδος της Κωνσταντινουπόλεως του 1872 καταδίκασε τον έθνοφυλετισμό, που στηρίζεται στην ίδρυση Έκκλησιών με εθνικά κριτήρια. Όμως, ή Βουλγαρική, όπως και οι υπόλοιπες Ορθόδοξες Έκκλησίες δημιουργήθηκαν με εθνικά κριτήρια. Το ζήτημα έλαβε μεγαλύτερη έκταση όταν έμφανίσθηκε το φαινόμενο της διασποράς στην Εύρώπη, την Αμερική και την Αυστραλία και δευτερευόντως στην Ασία. Στην Αφρική, όπου υπήρχε, μέχρι πριν από λίγο, μόνο ή δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας, έμφανίσθηκαν και εκεί ανάλογα προβλήματα με την ίδρυση εκκλησιών από το Ρωσικό Πατριαρχείο. Οι ορθόδοξοι μετανάστες είναι στενά συνδεδεμένοι με την πατρίδα τους. Στη λατρεία τους χρησιμοποιούν τη μητρική τους γλώσσα και αναγνωρίζουν την Έκκλησία της χώρας προέλευσής τους. Αυτή ή συμπεριφορά διόγκωσε το πρόβλημα του έθνοφυλετισμού

καὶ ἐνῶ οἱ κανόνες ἐπιτρέπουν τὴν παρουσία ἑνὸς ἐπισκόπου σὲ κάθε ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία, στὴ διασπορὰ δραστηριοποιῶνται περισσότεροι. Ἀκόμη, ὑπάρχουν Ὁρθόδοξες Ἐκκλησίες ποὺ δὲν ἀναγνωρίζουν τὴν ὑπαγωγή τῆς διασπορᾶς στὴ δικαιοδοσία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τὸ ὁποῖο ἐργάζεται γιὰ νὰ ἐπαναφέρει τὴν κανονικὴ τάξη. Συγκαλεῖ Πανορθόδοξους Συνόδους καὶ ἔχει θεσπίσει τὸν θεσμὸ τῶν Μητροπολιτικῶν Συνόδων. Ἀκόμη, ἔχει συμπεριλάβει στὴ δικαιοδοσία του πιστοὺς ποὺ προέρχονται ἀπὸ διάφορες ὀρθόδοξες χῶρες, γεγονός ποὺ τονίζει τὴν οἰκουμενικότητά του. Παράλληλα, ἔχει χειροτονήσει γιὰ τὶς ομάδες αὐτὲς ὁμοεθνεῖς ἐπισκόπους, πρᾶγμα ποὺ δὲ βοηθᾷ στὴ γενικότερη ἐπίλυση τοῦ ζητήματος, διότι ἔχουμε ἐπισκόπους ἀπὸ τὸ ἴδιο ἔθνος γιὰ τὴ διαποίμανση τῶν συμπατριωτῶν τους. Στὴν οὐσία ὁ ἐθνοφυλετισμὸς καὶ ἡ μεταφορὰ του στὴ διασπορὰ ἀπειλεῖ τὴν ἐνότητα τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἀπαιτεῖται ἄμεση ἐπίλυσή του, μὲ πρωτοβουλία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, μὲ βάση τοὺς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπιβάλλεται νὰ γίνουν διεξοδικὲς συζητήσεις μὲ τὶς ὑπόλοιπες Ἐκκλησίες, ἰδιαίτερα μ' αὐτὲς ποὺ ἀντιδρῶν στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ 28ου κανόνα καὶ νὰ παρουσιαστοῦν οἱ προτάσεις τους. Διαφορετικὰ θὰ παγιωθεῖ, ἐὰν δὲν ἔχει ἤδη συμβεῖ, μιὰ κατάσταση μὴ ἀνατρέψιμη.

Βλάσιος Φειδάς

Ἐπίτιμος Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

τ. Κοσμήτωρ τοῦ Ἰνστιτούτου Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν Ὁρθοδόξου Θεολογίας τοῦ Ὁρθοδόξου Κέντρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Chambésy-Γενεύη

Ὁ Ὁμότιμος Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Βλάσιος Φειδάς, γεννήθηκε τὸ 1936 στὸ Κιάτο Κορινθίας. Φοίτησε στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν καὶ πραγματοποίησε μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὰ Πανεπιστήμια τοῦ Δουβλίνου καὶ τοῦ Μάντσεστερ καὶ στὴ συνέχεια στὸ Ἰνστιτούτο Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου τοῦ Στρασβούργου. Διετέλεσε τακτικὸς Καθηγητὴς στὴν ἔδρα τῆς Γενικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ ἀπὸ τὸ 1975 μέχρι τὸ 2003, ἀπὸ ὅπου ἀποχώρησε ὡς ὁμότιμος. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1981 καὶ 1983 διετέλεσε Κοσμήτορας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν. Δίδαξε, ἐπίσης, στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Μπάλαμαντ τοῦ Λιβάνου καὶ στὸ Ἰνστιτούτο Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν Ὁρθοδόξου Θεολογίας στὸ Κέντρο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὸ Σαμπεζύ τῆς Γενεύης, στὸ ὁποῖο διετέλεσε καὶ Κοσμήτορας. Ὑπερέτησε ὡς Γενικὸς Διευθυντὴς Ὁρησκευμάτων στὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας καὶ ὡς Κυβερνητικὸς Ἐπίτροπος στὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης. Συμμετείχε σὲ πολλὲς Πανορθόδοξεσ καὶ Διαχριστιανικὲς Διασκέψεις. Συνέγραψε πλῆθος ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων ποῦ ἀφοροῦν στὴν Ἐκκλησιαστικὴ καὶ τὴ Βυζαντινὴ Ἱστορία καὶ τὸ Κανονικὸ Δίκαιο τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, λήμματα σὲ ἐγκυκλοπαίδειες καὶ ἄρθρα γιὰ ζητήματα σχέσεων Ἐκκλησίας-Πολιτείας καὶ ἐπίκαιρων ἐκκλησιαστικῶν θεμάτων. Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο τὸν τίμησε μὲ τὸ Ὁφφίκιο τοῦ Ἀρχοντος Διδασκάλου καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος του ἀπένευμε τὸν Χρυσὸ Σταυρὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου.

Ὁ θεσμὸς τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἐκκλησίας μεταξὺ κανονικῆς ἀκριβείας καὶ ἐκκλησιαστικῆς πρακτικῆς

Ὁ Ἐκκλησιαστικὸς θεσμὸς τοῦ Αὐτοκεφάλου τῆς μιᾶς, ἀγίας, καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, ἦτοι τοῦ Συμβόλου πίστεως Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως (325, 381), εἶχε δὲ καὶ ἔχει πάντοτε ὡς ἐσώτατο σκληρὸ καὶ αἰώνιο πυρήνα τὴν χριστοκεντρικὴ ὄντολογία τοῦ ὅλου μυστηρίου τῆς ἐν Χριστῷ θείας οἰκονομίας, ἦτοι γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἦτοι τόσον τῆς Ἐνανθρωπήσεως τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς παρθένου, γιὰ νὰ γεννηθῇ καὶ ἡ ἐν Χριστῷ ἐπίγεια Ἐκκλησία, ὅσον καὶ τοῦ ὅλου Ἐπίγειου Βίου τοῦ Χριστοῦ, μὲ τὴ συνεργία πάντοτε τοῦ ἁγίου Πνεύματος, γιὰ νὰ τελειωθῇ καὶ ἡ σωτηριολογικὴ ἀποστολὴ τῆς ἐν Χριστῷ ἐπίγειας Ἐκκλησίας (Ματθ. 28,18-20. Ἰω. 15,26-27. 16,7-14. 20,21-23. Πράξ. 1,7-8. 2,1-4.). Ἄλλωστε, ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς ἐτόνισεν ἐπίσης ρητῶς, ὅτι «ἐγὼ, Λόγος ὢν τοῦ Πατρός, αὐτὸς ἐμαντῶ, ἀνθρώπῳ γενομένῳ, δίδωμι τὸ Πνεῦμα καὶ ἐμαυτὸν, ἄνθρωπον γεγόμενον, ἐν τούτῳ (=Πνεύματι) ἀγιάζω, ἵνα λοιπὸν ἐν ἐμοί... οἱ πάντες ἀγιασθῶσιν» (Κατὰ Ἀρειανῶν, Λόγος, 1, 46). Πράγματι, ἡ ἄρρηκτη αὐτὴ καὶ αἰώνια χριστοκεντρικὴ ὄντολογικὴ σχέση Χριστοῦ καὶ ἐπίγειας Ἐκκλησίας ἐκφράσθηκε καὶ στὴν ταύτισή της μὲ τὸ δημιουργικῶς προσληφθέν ἐκ τῶν ἀγνῶν αἱμάτων τῆς παρθένου Μαρίας ἕνα καὶ μοναδικὸ αἰώνιο ἱστορικὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, «ὃ ἐστὶν ἡ Ἐκκλησία» (Ἐφес. 1,22-23), ἀλλ' ὅμως ἐτόνισε ἐπίσης, ὅτι «αὐτὸς ἐστὶ ἡ Κεφαλὴ τοῦ σώματος», ἦτοι τῆς ἐπίγειας Ἐκκλησίας, βιώνονταν δὲ

ἐμπειρικῶς καὶ ἀπὸ τὸ σῶμα τῶν πιστῶν, ἥτοι στὸ τελούμενο ἀπὸ τὴν ἐπίγεια Ἐκκλησία θεοσύστατο μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας, ἥτοι σέ κάθε τοπική, περιφερειακή καὶ οἰκουμενική προοπτική. Οἱ ἄμεσοι ἢ ἔμμεσοι διάδοχοι τῶν ἀποστόλων ἐπίσκοποι, ἥτοι ὅλων τῶν τοπικῶν αὐτῶν ἐκκλησιῶν, ἐξελέγοντο πάντοτε κατ' ἀναφορὰν εἰς τύπον καὶ τόπον Χριστοῦ, ὥστε νὰ διατηρεῖται ἀλώβητη ἡ ἀποστολική διαδοχὴ πίστεως καὶ τάξεως στὴν ὅλη ἱστορική ἀποστολὴ τῆς ἐν Χριστῷ μιᾶς, ἀγίας, καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι λοιπὸν εὐνόητον, ὅτι ὁ ἐκκλησιαστικὸς θεσμὸς τοῦ Ἀὐτοκεφάλου στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία εἶχε καὶ ἔχει πάντοτε ὡς κύρια πηγὴ τόσο τὴν Ἐνανθρώπησιν καὶ τὸν Ἐπίγειο βίον τοῦ Χριστοῦ, ὅσον καὶ τὸ θεοσύστατον μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας, ἥτοι τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου τοῦ Χριστοῦ μέ τούς ἀποστόλους του, ἀλλ' ὅμως γιὰ προβληθῆ ἡ σωτηριολογικὴ ἀποστολὴ τῆς ἐν Χριστῷ Ἐκκλησίας, ἥτοι τόσο μέ τὸ θεοσύστατον μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας, ὅσον καὶ μέ τὸ «ἐμφύσημα» τοῦ Χριστοῦ στοὺς ἀποστόλους του, ἀμέσως μετὰ τὸ θεῖον Πάθος καὶ τὴν Ἀνάστασίν του, ἥτοι γιὰ νὰ μεταδώσῃ σὲ αὐτοὺς καὶ στοὺς διαδόχους τους ἐπισκόπους, ἀφ' ἐνός μὲν τὴ δική του ἐξουσία, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ἥτοι γιὰ νὰ ἔχουν τὸ «χάρισμα τῆς ἀληθείας» (*charisma veritatis*), γιὰ τὴν αὐθεντικὴ ἐκπλήρωσιν τῆς κοινῆς σωτηριολογικῆς ἀποστολῆς πίστεως καὶ τάξεως.

Δημήτριος Μόσχος

Καθηγήτης του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ο Δημήτριος Μόσχος σπούδασε Θεολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1982-1986), Εὐαγγελική Θεολογία στο Παν/μιο Erlangen (1988/89) και Βυζαντινολογία, Ὁρθόδοξη Θεολογία και Φιλοσοφία στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου (1989-1992). Αναγορεύθηκε Magister Artium Βυζαντινολογίας Παν/μίου Μονάχου (1993), Διδάκτορας Θεολογίας Παν/μίου Αθηνών στην Ἐκκλησιαστική Ἱστορία (1995) και Ὑφηγητής Ἐκκλησιαστικής Ἱστορίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς του Παν/μίου του Rostock Γερμανίας (2007), στην ὁποία διδάσκει και ὡς ἔκτακτος ἐπισκέπτης καθηγητής (Privatdozent). Από τὸ 1992 ἕως τὸ 2007 ὑπηρετήσε ὡς θεολόγος καθηγητής στη Μέση Ἐκπαίδευση. Τὸ 2007 ἐξελέγη Λέκτορας, κατόπιν Ἐπίκουρος και Ἀναπληρωτῆς Καθηγητής και ἀπὸ τὸ 2021 Καθηγητής Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας στο Τμήμα Θεολογίας του ΕΚΠΑ. Ἀπὸ τὸ 2018 ἐκλέχθηκε Διευθυντής του Ἐργαστηρίου Μελέτης Ἀρχαίου Ἀνατολικοῦ Χριστιανισμοῦ του ἴδιου Τμήματος και ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο 2022 Πρόεδρος του Τμήματος Θεολογίας. Ἀσχολήθηκε με τὴν σχέση τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας με τὰ πνευματικὰ ρεύματα του Ὑστέρου Βυζαντίου, τὸ θεολογικὸ ὑπόβαθρο του αἰγυπτιακοῦ μοναχισμοῦ τὸν 4ο αἰῶνα, ἐξέλιξε ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν στην πρώτη και μέση περίοδο, Ὁρθόδοξη θεολογία και σύγχρονη ἱστορία ἰδεῶν, ἐνῶ διδάσκει και Ἱστορία Ἀρχαίων Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν (Κοπτῶν, Ἀσσυρίων κλπ.) σὲ βιβλία, δημοσιεύσεις του και στο διδακτικὸ του ἔργο στην Ἑλλάδα και σὲ πανεπιστήμια του ἔξωτερικου (Μόναχο, Κίελο, Durham). Εἶναι μέλος τῆς International Orthodox Theological Association (IOTA), του Πανελληνίου Θεολογικοῦ Συλλόγου «ΚΑΙΡΟΣ γιὰ τὴν ἀναβάθμιση τῆς θρησκευτικῆς Ἐκπαίδευσης», του ΔΣ τῆς Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου και τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς του θεολογικοῦ περιοδικου «Σύναξη».

*Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας: Ἀπὸ ὑποθηκοφυλακεῖο ἱστορικῶν δικαίων
σὲ ὄργανο πλοήγησης πρὸς τὰ ἔσχατα*

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία στην νεώτερη Ὁρθόδοξη θεολογία μετὰ τὸν 17ο αἰῶνα, πῆρε περισσότερο χαρακτήρα ἀπολογητικό: καταγραφή «ἱστορικῶν δικαίων» (ἐδαφικῶν δικαιοδοσιῶν, προσκυνημάτων, λειτουργίας θεσμῶν κλπ.) ἀπέναντι στην ἡγεμονία του θρησκευτικοῦ λόγου τῆς Δύσης και σὲ κάποιον βαθμὸ τῆς ἰσλαμικῆς Ἀνατολῆς, ἢ ἀργότερα ὑποστήριξη του Ἐθνικορομαντισμοῦ (συμβολὴ του Ὁρθόδοξου Χριστιανισμοῦ στην ἐθνικὴ ταυτότητα Ἑλλήνων ἢ ἄλλων Βαλκανίων ἀντιστοίχως, στη ρωσικὴ σλαβικὴ ταυτότητα κλπ.). Παρὰ τὴν ἀναμφισβήτητη γόνιμη συνάντηση με τὴν ἱστοριοκριτικὴ μέθοδο, συνεχίζει και σήμερα ὡς ὄπλοστάσιο (ἢ «ὑποθηκοφυλακεῖο») σὲ περιπτώσεις ἐνδοορθόδοξων δικαιοδοσιακῶν διενέξεων με νοσταλγικὰ ἔντονο δοξολογικὸ χαρακτήρα του (κυρίως βυζαντινοῦ) παρελθόντος. Στην παρούσα ἀνακοίνωση προτείνεται ἡ χρῆση τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας νὰ ὀξύνει τὴ διάκριση (ὄχι ἀντίθεση) ἀνάμεσα στὶς κατὰ καιροὺς πολιτιστικῆς κατηγορίες (ὅπως ἐννοοῦνται στὶς σύγχρονες ἀνθρωπολογικῆς ἐπιστῆμες), δηλαδὴ τὸ «ἱστορικὸ ἔνδυμα» ἀπὸ τὴ μιά, και τὸν πυρήνα του βιώματος τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς ὡς πρόληψης τῶν ἐσχάτων, ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ὁ δεῦτερος (που δὲν προκύπτει ἀπὸ τὸ πρῶτο) καλεῖται νὰ λειτουργήσει ὡς κριτήριο ἀληθείας και γιὰ τὸν κόσμον ἀλλὰ και γιὰ τὴν ἴδια τὴν

ἐκκλησία (γι' αὐτὸ καὶ τίθεται σὲ συνάφεια μὲ τὴν ἐκκλησιολογία) καὶ ἄρα ἡ ἱστορία πρέπει νὰ λειτουργήσῃ κριτικὰ καὶ ὄχι δικαιωτικὰ ἀπέναντι γενικὰ στὸ παρελθόν. Ἕνα δεύτερο χαρακτηριστικὸ μιᾶς ἐσχατολογικὰ προσανατολισμένης Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας εἶναι ἡ συμπερίληψη στὴν ἐξιστόρηση τοῦ συνόλου τῆς λειτουργίας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος καὶ ὄχι μόνο τοῦ «προσκηνίου» (ἐπισκόπων, συνόδων, κυρίαρχων θεολογικῶν ρευμάτων κλπ.), γιατί μόνο ἡ ἀνάδυση σ' αὐτὴ τὴν ἐξιστόρηση τοῦ συνόλου τῶν λειτουργιῶν τοῦ σώματος (δηλαδὴ καὶ τοῦ «παρασκηνίου» τῶν ἀπλῶν πιστῶν, ἀσκητῶν, ἁγίων κλπ καὶ τῶν κάποτε ἀόρατων κινήσεων, μειοψηφικῶν τάσεων, κοινωνικῶν διαδικασιῶν, γλωσσῶν καὶ πολιτισμῶν ἔξω ἀπὸ τὸν κυρίαρχο ἐλληνορωμαϊκὸ Χριστιανισμό κλπ.), στὴ διαλεκτικὴ μάλιστα ἔνταση καὶ σύνθεση αὐτοῦ τοῦ συνόλου, ἀναδεικνύει καὶ τὴν γνησιότητά του καὶ τὴ συμβολή του στὸ ἔργο τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας. Ἡ πρόταση θὰ ἐξειδικευθεῖ μὲ ἱστορικὰ παραδείγματα καὶ ἐρευνητικὲς προτάσεις.

Ειρήνη Κασάπη

Έπικουρη Καθηγήτρια του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ἡ Ειρήνη Κασάπη εἶναι ἀπόφοιτος τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Εἶναι διδάκτωρ Θεολογίας καὶ κάτοχος μεταπτυχιακοῦ διπλώματος τοῦ ἰδίου Τμήματος μὲ εἰδίκευση στὴν Ἱστορία Σλαβικῶν Ἐκκλησιῶν (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Ρωσίας). Ἔχει πραγματοποιήσει μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὸ Κρατικὸ Πανεπιστήμιο τῆς Μόσχας Λομονόσωφ καὶ στὸ Royal Holloway τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου. Ἔχει δημοσιεύσει μελέτες σχετικὰ μὲ τὴ Ρωσικὴ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τὴ Μεσαιωνικὴ καὶ Νεώτερη Ἱστορία τῆς Ρωσίας, τὴ Ρωσικὴ Ἀγιολογία καὶ τὴν Ἱστορία τῶν Σλαβικῶν λαῶν. Τὸ 2022 ἐξελέγη Ἐπικουρὴ Καθηγήτρια τῆς Ἱστορίας Ὁρθόδοξων Εὐρασιατικῶν Ἐκκλησιῶν στὸ Τμῆμα Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὅπου σήμερα διδάσκει σὲ προπτυχιακὸ καὶ μεταπτυχιακὸ ἐπίπεδο τὰ μαθήματα: Ἱστορία τῶν Σλαβικῶν Ἐκκλησιῶν, Θέματα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδας καὶ τῶν Βαλκανίων, Μεθοδολογία τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑρευνας, Ἐκκλησιαστικὴ Γεωγραφία τῆς Ρωσίας καὶ Θεολογικὲς Ἑριδες στὴν Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας.

Ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνοφυλετισμοῦ στὴ σύγχρονη ρωσικὴ θεολογία

Παρ' ὅλο πὸν ἡ θέση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας εἶναι σαφῆς σχετικὰ τὴν αἴρεση τοῦ ἔθνοφυλετισμοῦ, δεδομένου ὅτι αὐτὸς ἔχει ρητὰ καταδικαστεῖ μὲ ἀφορμὴ τὸ βουλγαρικὸ σχίσμα τὸ 1872, ἡ συζήτηση περὶ τῆς ἔννοιας τοῦ ἔθνοφυλετισμοῦ ἔχει ἐνταθεῖ σήμερα, ἰδιαίτερα στὸν ρωσικὸ χῶρο, ἐξ αἰτίας τῆς πρόσφατης ἀναγνωρίσεως τῆς αὐτοκεφαλίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Οὐκρανίας ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἔχει ὡς συνέπεια ὁ ἔθνοφυλετισμὸς πλέον νὰ ἐπανεξετάζεται στὴ σύγχρονη ρωσικὴ θεολογία καὶ νὰ ἐπανερμηνεύεται, ὄχι σύμφωνα μὲ τὴν παραδοσιακὴ ὀρθόδοξη ἐκκλησιολογία, ἀλλὰ βάσει τῶν σημερινῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν καταστάσεων στὴ χώρα. Στὴν παρούσα ἀνακοίνωση θὰ ἐπιχειρηθεῖ ἡ ἀνάλυση καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς ἔννοιας τοῦ ἔθνοφυλετισμοῦ ἀπὸ τοὺς σύγχρονους Ρώσους θεολόγους μαζί μὲ τὶς διαφορὲς προεκτάσεις καὶ διαστάσεις του.

Εὐστάθιος Λιανός-Λιάντης

*Ἐπίκουρος Καθηγητῆς τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας
καὶ Θρησκευολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.*

Ὁ Εὐστάθιος Λιανός-Λιάντης εἶναι Ἐπίκουρος Καθηγητῆς στοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ ΕΚΠΑ. Τὰ ἐρευνητικὰ του ἐνδιαφέροντα ἐπικεντρώνονται στὴ γεωπολιτικὴ τῆς θρησκείας, τὴν ἐπίδραση τῶν θρησκευτικῶν παραγόντων στὴ διπλωματία καὶ τὶς διεθνεῖς σχέσεις, καθὼς καὶ στὴν ἱστορία καὶ τὴ θεολογία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας κατὰ τὴ μεταβυζαντινὴ περίοδο. Ἐπιπλέον, μελετᾷ τὴ θρησκευτικὴ ζωὴ τῶν ὁμολογιακῶν κοινοτήτων ὑπὸ τὸ ἰσλαμικὸ δίκαιο στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο καὶ τὰ Βαλκάνια. Ἀπὸ τὸ 2016 ἕως τὸ 2019, ὑπηρέτησε ὡς Εἰδικὸς Γραμματεὺς Θρησκευτικῆς καὶ Πολιτιστικῆς Διπλωματίας στοῦ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Τὸ 2016, ἀνέλαβε τὴν Προεδρία τῆς Ἐθνικῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν Ἁγία καὶ Μεγάλῃ Σύνοδο τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, συντονίζοντας τὶς δραστηριότητες κρατικῶν καὶ θρησκευτικῶν φορέων γιὰ τὴν προετοιμασία τοῦ Πανορθόδοξου Συνοδικοῦ γεγονότος. Ὑπῆρξε ὁ πρῶτος Εἰδικὸς Ἀπεσταλμένος τῆς Ἑλλάδος γιὰ τὴν καταπολέμηση τοῦ ἀντισημιτισμοῦ καὶ τὴν προάσπιση τῆς μνήμης τοῦ Ὀλοκαυτώματος, ἐνῶ διετέλεσε Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἀντιπροσωπείας στὴν IHRA (2016-2021). Μὲ πρωτοβουλία του, ἡ Ἑλλάδα νιοθέτησε τοὺς λειτουργικοὺς ὀρισμοὺς τῆς IHRA, δημιουργώντας τὸ νομικὸ πλαίσιο γιὰ μιὰ Ἐθνικὴ Στρατηγικὴ κατὰ τοῦ ἀντισημιτισμοῦ. Ἐκπροσώπησε τὴ χώρα σὲ ἀνώτατα διεθνή θεσμικὰ ὄργανα, ὅπως στὴν Ὁμάδα Ἐργασίας τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν καταπολέμηση τοῦ ἀντισημιτισμοῦ καὶ στὶς ἀντίστοιχες Συνόδους Κορυφῆς τοῦ ΟΑΣΕ. Εἶναι ἰδρυτικὸ μέλος τοῦ Μουσείου Ὀλοκαυτώματος Ἑλλάδος καὶ μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς Πολιτισμοῦ τοῦ Ἑλληνοαμερικανικοῦ Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου. Ἔχει ἐκπονήσει καὶ συντονίσει πολιτιστικὲς καὶ ἐκπαιδευτικὲς πρωτοβουλίες σὲ συνεργασία μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, τὰ Πρεσβυγενῆ Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς, τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν Ἀρχιεραββινεῖα τῶν Ἀθηνῶν.

Ἡ Ἐκκλησία μετὰ τὸ Βυζάντιο: Ἰδεολογικὲς μεταμορφώσεις καὶ ἠθικοπρακτικὲς προσαρμογές

Ἡ μετάβαση τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ στὴ μεταβυζαντινὴ ἐποχὴ ἀποτελεῖ παράδειγμα διαλεκτικῆς μεταμόρφωσης ἐνὸς θεσμοῦ ὑπὸ συνθήκης ἀκραίας ἱστορικῆς ἀσυνέχειας. Αὐτὴ ἡ ρήξη ἀνάγκασε τὴν Ἐκκλησία νὰ ἐπαναπροσδιορίσει τὴ θέση της ἐντὸς τοῦ κοινωνικο-ἱστορικοῦ γίνεσθαι, ὀδηγώντας σὲ ἰδεολογικοὺς μετασχηματισμοὺς καὶ ἠθικοπρακτικὲς προσαρμογές. Ἡ Ἐκκλησία, στερημένη πλέον ἀπὸ τὴν προστασία καὶ τὸ κῦρος τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας, ἀναγκάστηκε νὰ ἐπαναπροσδιορίσει τὴ θέση της βάσει τῆς πραγματιστικῆς ἀνάγκης γιὰ ἐπιβίωση ἐντὸς ἐνὸς πολιτικοῦ συστήματος ποὺ καθοριζόταν ἀπὸ διαφορετικὴ θρησκευτικὴ ὁμολογία. Αὐτὴ ἡ διαδικασία προσαρμογῆς δὲν ἦταν οὔτε γραμμικὴ οὔτε ὁμοιόμορφη. Ἀντιθέτως, χαρακτηρίστηκε ἀπὸ ἐσωτερικὲς ἀντιφάσεις καὶ συγκρούσεις, καθὼς διαφορετικὲς τάσεις καὶ ὁμάδες ἐπιχείρησαν νὰ ἐπιβάλουν τὴ δική τους ἐρμηνεία γιὰ τὸν ρόλο τῆς Ἐκκλησίας στὴ νέα πραγματικότητα. Ὁ ἰδεολογικὸς μετασχηματισμὸς τῆς Ἐκκλησίας ἐκδηλώθηκε μὲ τὴν ἀνάδυση νέων ἀφηγημάτων

καὶ συμβόλων. Ἡ ἔννοια τῆς “Κιβωτοῦ τοῦ Γένους” καὶ ἡ ἰδέα τῆς διατήρησης τῆς πνευματικῆς κληρονομιάς τοῦ Βυζαντίου ἐν μέσῳ δουλείας ἀποτέλεσαν κεντρικὰ στοιχεῖα αὐτῆς τῆς νέας αὐτοεικόνας. Παράλληλα, ἡ Ἐκκλησία ἐπιχείρησε νὰ διευρύνει τὴν ἐπιρροή της στὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν πιστῶν, ἀναλαμβάνοντας ρόλους ποὺ προηγουμένως ἀνήκαν στὴν πολιτικὴ ἐξουσία. Ἡ μεταβυζαντινὴ περίοδος ἀνέδειξε τὴν ἰκανότητα τῆς Ἐκκλησίας νὰ λειτουργεῖ ὡς “μεταμορφωτικὸς καταλύτης”, ἰκανὸς νὰ ἀναδιαμορφώνει τόσο τὸν ἑαυτὸ της ὅσο καὶ τὸ κοινωνικοπολιτικὸ περιβάλλον. Αὐτὴ ἡ διαδικασία μεταμόρφωσης ὑπερέβαινε τὴ στρατηγικὴ ἐπιβίωσης· ἀποτελοῦσε ὄντολογικὴ ἀναγκαιότητα, ποὺ ἐπέτρεψε στὴν Ἐκκλησία νὰ διατηρήσει τὴ σημασιολογικὴ της κυριαρχία σὲ ἕναν ριζικὰ μεταβαλλόμενο κόσμον καὶ ἀπέρρεε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση της ὡς φορέα τοῦ ὑπερβατικοῦ μέσα στὴν Ἱστορία.

Κωνσταντῖνος Δεληκωσταντής

Ὁμότιμος Καθηγητῆς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

Καθηγητῆς τοῦ Ἰνστιτούτου Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν Ὁρθοδόξου Θεολογίας τοῦ Ὁρθοδόξου Κέντρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Chambésy – Γενεύη

Ὁ Κωνσταντῖνος Δεληκωσταντής κατάγεται ἀπό τὴν Ἰμβρο (ἔτος γεννήσεως 1948). Εἶναι ἀπόφοιτος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης (1970), ἔκανε μεταπτυχιακές καὶ διδακτορικές σπουδές στὴ φιλοσοφία καὶ τὴ δυτικὴ θεολογία στὴν Τυβίγγη (1971-1982). Τό ἔτος 1989 ἀπέκτησε τὸ Πτυχίον Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν κλάδου Παιδαγωγικῆς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. Ἀπὸ τὸ 1991 μέχρι τὸ 2001 ὑπηρέτησε ὡς ἀναπληρωτῆς καθηγητῆς καὶ καθηγητῆς (1995 καὶ ἐξῆς) στοῦ Παιδαγωγικοῦ Τμήματος Δημοτικῆς Ἐκπαίδευσης Φλώρινας τοῦ Α.Π.Θ., μὲ γνωστικὸ ἀντικείμενο «Θρησκευτολογία καὶ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας». Τό 2001 μετακινήθηκε στοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ε.Κ.Π.Α. καὶ ἐντάχθηκε στὸν Τομέα Συστηματικῆς Θεολογίας. Τὰ δημοσιεύματά του ἀναφέρονται στὸν νεωτερικὸ καὶ σύγχρονο οὐμανιταρισμὸ, στὴ θεολογία τοῦ Λουθήρου, στὴν πρακτικὴ φιλοσοφία τοῦ Kant, στὴ θεολογικὴ καὶ τὴ φιλοσοφικὴ προσέγγιση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, στὴ θεολογία καὶ τὴ φιλοσοφία τῆς ἐλευθερίας, στὸν πολιτισμὸ τῆς ἀλληλεγγύης, στὸν σύγχρονο διαχριστιανικὸ διάλογο, στὴν παιδεία τοῦ προσώπου καὶ τὴ σχολικὴ θρησκευτικὴ ἀγωγή. Ἀπὸ τὸ 2005 ἀνήκει στοὺς Ὀφθικαλίους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου (Ἄρχων Διδάσκαλος τοῦ Γένους). Μετὰ τὴν ἀφυπηρέτησή του τὸ ἔτος 2015 ἀπὸ τὸ Ε.Κ.Π.Α., ἀνέλαβε τὴ θέση τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Α΄ Πατριαρχικοῦ Γραφείου στοῦ Φανάρι.

Ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία καὶ οἱ περιπέτειες τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου

Τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελοῦν μία πολὺ σημαντικὴ πολιτικὴ κατάκτηση, ἢ ὅποια ἔκανε τὸν κόσμον μας πιὸ ἀνθρώπινο. στὴν πορεία τους ἀπὸ τίς κλασικὲς διακηρύξεις τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τοῦ 18ου αἰῶνα μέχρι καὶ σήμερον ἀπεδείχθησαν μία δυναμικὴ πραγματικότητα, ἰκανὴ νὰ ἀπαντᾷ στὶς νέες κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς προκλήσεις καὶ τίς ἀπειλές κατὰ τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας. Οἱ λεγόμενες «τρεῖς γενεές» τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, τὰ ἀτομικὰ καὶ πολιτικὰ δικαιώματα, τὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτιστικὰ καὶ τὰ «δικαιώματα ἀλληλεγγύης» πιστοποιοῦν τοῦ λόγου τὸ ἀληθές. Ἡ Οἰκουμενικὴ Διακήρυξίς τους στὶς 12 Δεκεμβρίου 1948 ἀποτελεῖ τὸν συνδυαστικὸ κρῖκο τῶν μέχρι τότε ἐξελίξεων στοῦ θέματος διεκδίκησης καὶ προστασίας τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἀντίδρασης ἀπέναντι στὴν ἀνείπωτη ἀπανθρωπία τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, καθὼς καὶ τῆς μελλοντικῆς πορείας τους. Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἡ Οἰκουμενικὴ Διακήρυξις τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου χαρακτηρίζεται ὡς τὸ πιὸ σημαντικό νομικὸ κείμενον τῆς ἐποχῆς μας. Εἶναι γνωστὴ ἡ ἀρχικὴ ἀρνητικὴ στάσις τῆς δυτικῆς χριστιανοσύνης ἀπέναντι στὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, ἢ ὅποια ἄλλαξε στὶς πρῶτες δεκαετίες μετὰ τὸν Β΄ Παγκόσμιον Πόλεμον. στὴν εἰσήγησή μας θὰ ἀναφερθοῦμε στὴ στάσις τὴν ὅποια καλεῖται νὰ τηρηθῆ σήμερον ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ἀπέναντι στὴ σύγχρονη ἀλόγιστη διεύρυνσις τοῦ περιεχομένου καὶ τῶν ὀρίων τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὴ μετατροπὴ τους σὲ μέσον θωράκισης ἰδιωτικῶν διεκδικήσεων, πρωτίστως στὸν δυτικὸν κόσμον. Ἡ θεολογία μας πρέπει νὰ εἶναι ὑπερασπιστῆς τῆς οὐσιαστικῆς στοχοθεσίας τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου,

ή όποία άποτελεϊ συγκεκριμενοποίηση τοῦ τριπτύχου «Έλευθερία - Ίσότητα - Άδελφосύνη», ενάντια στόν δικαιωματοισμό καί στίς διαστρεβλωτικές σύγχρονες κατανοήσεις τῆς ιδέας τοῦ δικαιώματος. Θεωροῦμε ὅτι τοιουτοτρόπως μπορεῖ νά ανοίξει μία νέα σελίδα στή σχέση Ὁρθοδοξίας καί δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου.

π. Δημήτριος Μπαθρέλλος

Αναπληρωτής Καθηγητής στην Έλληνορθόδοξη Θεολογική Σχολή του Τιμίου Σταυρού, Brookline, Μασαχουσέτη, Η.Π.Α.

Ὁ π. Δημήτριος Μπαθρέλλος εἶναι Ἐφημέριος στὸν Ἱερὸ Ναὸ Ἀναλήψεως, Ντράφι (I. M. Μεσογαίας καὶ Λαυρεωτικῆς) καὶ Ἐπισκέπτης Καθηγητῆς στὸ Ἰνστιτοῦτο γιὰ Ὀρθόδοξες Θεολογικὲς Σπουδὲς στὸ Καίμπριτζ τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου καὶ στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέα στὸ Σύδνεϋ τῆς Αὐστραλίας. Σπούδασε κλασσικὴ φιλολογία καὶ θεολογία στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ ἀναγορεύτηκε διδάκτορας συστηματικῆς θεολογίας ἀπὸ τὸ King's College τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου. Τὸ 2023 ἐξελέγη Ἀναπληρωτῆς Καθηγητῆς τῆς Δογματικῆς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ στὴ Βοστώνη τῶν ΗΠΑ. Ἔχει δημοσιεύσει τέσσερα βιβλία καὶ περισσότερα ἀπὸ σαράντα ἄρθρα, κυρίως στὰ Ἀγγλικά καὶ τὰ Ἑλληνικά. Εἶναι σύζυγος τῆς Κυριακῆς Τριανταφυλλίδου καὶ πατέρας πέντε παιδιῶν.

Ἡ ἀναγκαιότητα καὶ τὸ περιεχόμενο μιᾶς σύγχρονης Ἀπολογητικῆς Θεολογίας

Ἡ ‘νεοπατερικὴ σύνθεση’ ἀποτελεῖ ἀναμφίβολα τὸ σημαντικότερο θεολογικὸ ρεῦμα τῆς νεότερης καὶ σύγχρονης Ὀρθόδοξης θεολογίας. Σὲ συμφωνία μὲ τὸ πνεῦμα τῆς, ἡ Ὀρθόδοξη θεολογία θὰ πρέπει νὰ ἀναπτύξει μιὰ σύγχρονη Ἀπολογητικὴ. Καθὼς βρισκόμαστε ἀντιμέτωποι μὲ τὴν προϋῶσα (μετα-)εκκοσμίκευση τοῦ δυτικοῦ κόσμου καὶ τὴ ἐνισχυόμενη παρουσία ἄλλων θρησκειῶν, κυρίως τοῦ Ἰσλάμ, ἡ ἀνάγκη αὐτὴ προβάλλει ἐπιτακτικῆ. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ Ἀπολογητικὴ δὲν ἔχει στὸν χῶρο μας ιδιαίτερα καλὴ φήμη. Αὐτὸ ὀφείλεται ἐν μέρει στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο καλλιεργήθηκε στὸ πρόσφατο παρελθόν, καὶ πιὸ συγκεκριμένα εἴτε στὸ περιεχόμενὸ τῆς (ὑποστήριξη ἀντι-επιστημονικῶν θέσεων μὲ ψευδο-επιστημονικὰ ἐπιχειρήματα), εἴτε στὴ μέθοδο τῆς (argumentum ex ignorantia), εἴτε στὸ ὕφος τῆς, τὸ ὁποῖο ἐνίοτε ἦταν αὐτάρεσκο καὶ ἐριστικὸ. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ὁ ἐξοβελισμὸς τῆς Ἀπολογητικῆς ἀπὸ τὴ θεολογικὴ μας παραγωγὴ καὶ τὶς θεολογικὲς μας σπουδές. Ἀντίθετα, ἀφ’ ἐνός ἡ ἐμφάνιση τῶν ‘νέων ἀθειστῶν’ καὶ ἀφ’ ἑτέρου ἡ ἀναγέννηση τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας στὸν ἀγγλόφωνο κόσμο ἔχουν δώσει στὴ χριστιανικὴ Ἀπολογητικὴ νέα ὄθηση. Μιὰ σύγχρονη χριστιανικὴ Ἀπολογητικὴ θὰ μπορούσε, μεταξὺ ἄλλων, νὰ περιλαμβάνει τὰ ἑξῆς: Πρῶτον, ‘ἀποδείξεις’ γιὰ τὴν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ, λ.χ. τὴν κοσμολογικὴ καὶ τὴν ἠθικὴ ‘ἀπόδειξη’. Δεύτερον, ‘ἀποδείξεις’ σχετικὰ μὲ τὴ διδασκαλία εἰδικότερα τοῦ χριστιανισμοῦ, λ.χ. τὴν ‘ιστορικότητα’ τῆς Ἀνάστασης. Τρίτον, παρουσίαση καὶ ἀνάλυση τῆς ἀποφασιστικῆς συμβολῆς τοῦ χριστιανισμοῦ στὴν ἀνάδυση τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ, λ.χ. τῆς ἐπιστήμης, μὲ ταυτόχρονη ἀνασκευὴ τῶν εἰς βάρος τοῦ εὐρέως διαδεδομένων ἱστορικῶν συκοφαντιῶν. Τέταρτον, ἐπιχειρήματα σχετικὰ μὲ τὴν ὑπεροχὴ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐναντι ἄλλων θρησκειῶν, λ.χ. τοῦ Ἰσλάμ. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ παραπάνω, ἡ σύγχρονη Ἀπολογητικὴ θὰ πρέπει νὰ διαποτίσει εὐρύτερα τὴ θεολογία μας. Ἀντιμέτωπη μὲ τὴν ἐκκοσμίκευση καὶ τὶς ἀμφιβολίες ἀκόμα καὶ τῶν ἴδιων τῶν Χριστιανῶν, ἡ χριστιανικὴ θεολογία ὀφείλει ὄχι ἀπλῶς νὰ ‘ἀποφαίνεται’ ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξηγῆ τὸ νόημα καὶ τὴν ὑπαρξιακὴ σημασία τῶν ἀποφάνσεών τῆς. Τέλος, ὁ μέχρι σήμερα σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀντιαιρετικὸς προσανατολισμὸς τῆς Ἀπολογητικῆς μας δὲν ἐπιτρέπεται νὰ διατηρήσει τὴν πρωτο-

καθεδρία του. Τὸ συχνὰ ἀδιάφορο ἢ καὶ ἐχθρικὸ πρὸς τὸν χριστιανισμὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς μας ὑποχρεώνει τοὺς Χριστιανοὺς νὰ ἐνεργήσουν ἀπὸ κοινού. Ἡ σύγχρονη Ἀπολογητικὴ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι μιὰ ἐν πολλοῖς οἰκουμενικὴ θεολογία.

Michael Hjälml

Senior Lecturer, Dean of Sankt Ignatios College, Sweden

Michael Hjälml studied theology at the University of Uppsala, beginning with Patristic Studies, and later changed to Ecclesiology. He was awarded the grade of “Doctor of Theology” with a thesis on a descriptive comparative analysis between the theory of sublation in the works of Jürgen Habermas and negated sublation in the works of Alexander Schmemmann in regard to his theory of Liturgical Theology. In 2012 he was appointed Dean of Sankt Ignatios foundation (later Sankt Ignatios College), and later in 2018, he was appointed Dean of Faculty at Stockholm School of Theology for the Department of Eastern Christian Studies. Hjälml is co-chair for the Ecclesiology Group in the International Orthodox Theological Association (IOTA). His research is focused on understanding the relation between history and tradition, as well as understanding the relation between theory and practice. As Dean he has focused on overcoming the historical misrepresentation between the so-called Chalcedonian and non-Chalcedonian Churches.

Beyond Eucharistic Ecclesiology. Toward a New Ecclesiology

Nicholas Afanassiev coined the expression: “Where the Eucharist is, there is the fullness of the Church; vice versa, where the fullness of the Church is not, there no Eucharist can be celebrated”. Since then this has been the main paradigm of orthodoxy, and especially in the orthodox diaspora, what is generally known as Eucharistic Ecclesiology. Still, Eucharistic Ecclesiology depends on a society, which carries the Christian values, traditions and meaning of Christianity in the liturgy after the liturgy, i.e. between the Eucharistic celebrations. In a progressing secularized society, this cannot be taken for granted anymore. In the twentieth-century orthodox diaspora the various ethnic nations or groups undertook this responsibility, and cared for the Christian formation, within the families, and even within secular ethnic associations. When ethnic groups are more and more integrated with society, these ethnic groups loose much of its strength, and traditional customs fade away. The liturgy after the liturgy is reduced to a reminiscence, and Christian formation is more or less solely in the hands of the family. Parishes that are pro-active try to support the families, but often find themselves at odds with reality. The reason for the development are multiple, but the Church is not merely a victim in the secularized society. Instead there are reasons to reflect on the self-understanding of the Orthodox Church. Eucharistic Ecclesiology and Liturgical Theology contributed both to the development of orthodox theology, but was also a description of a reduced ecclesiology, where the Church had been reduced to its liturgical contingent. The bishop was a guest in the Church, once or twice a year, and beyond that had nothing to do with the community. In the lecture, I will outline how we can move beyond Eucharistic Ecclesiology toward a new model of Ecclesiology, still with Eucharist in the center, but breaking out from its cultic isolation toward embracing the Church as a polis within the greater polis, and renewing the ministry of the bishop.

Υγνάτιος (Γεωργακόπουλος)

Μητροπολίτης Δημητριάδος και Αλμυροῦ

*Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς Διορθοδόξων και Διαχριστιανικῶν Σχέσεων
τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Δημητριάδος και Αλμυροῦ κ. Υγνάτιος (κατὰ κόσμον Παναγιώτης) Γεωργακόπουλος γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1956. Σπούδασε στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Τὸ 1976 χειροτονήθηκε διάκονος και πρεσβύτερος τὸ 1983 ἀπὸ τὸν Γέροντά του Σεβ. Μητροπολίτη Πειραιῶς κ. Καλλίνικο. Ἀπὸ τὸ 1984 μέχρι τῆς ἐκλογῆς του ὡς Μητροπολίτου Δημητριάδος τὸ 1998 διετέλεσε Πρωτοσύγκελλος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Πειραιῶς. Ὁργάνωσε και διηύθυνε τὸ Γραφεῖο Νεότητος τῆς Μητροπόλεως Πειραιῶς, τὸν πρῶτο ἐκκλησιαστικὸ ραδιοφωνικὸ σταθμὸ «Πειραικὴ Ἐκκλησία» και τὴν ἐκδοση τῶν περιοδικῶν «Πειραικὴ Ἐκκλησία» και «Ἐλπιδοφόρα Νειάτα». Ἀπὸ τὸ 1992 και γιὰ εἴκοσι χρόνια παρουσίαζε τὴν τηλεοπτικὴ ἐκπομπὴ τῆς ΕΤ1 «Ἀρχονταρίκι». Διετέλεσε Ἀντιπρόεδρος τῆς Παγκόσμιας Ἀδελφότητος Ὁρθοδόξων Νεολαίων «Σύνδεσμος» και μέλος τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Μεταμοσχεύσεων. Στις 10 Ὀκτωβρίου 1998 χειροτονήθηκε Μητροπολίτης Δημητριάδος & Αλμυροῦ και ἐνθρονίστηκε στις 14 Νοεμβρίου 1998. Συνέχισε τὸ ἔργο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Χριστοδούλου και τὸ ἐμπλούτισε μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ Συνεδριακοῦ Κέντρου Θεσσαλίας, τὴν ἴδρυση τῶν ἐκπαιδευτηρίων «Ἅγιος Ἀπόστολος Ὁ Νέος», τῆς Μῆ Κυβερνητικῆς Ὁργάνωσης «Λειτουργοὶ Ὑγείας τῆς ἀγάπης», τῆς Ἀκαδημίας Θεολογικῶν Σπουδῶν, τοῦ προγράμματος σίτισης «Δὸς ἡμῖν σήμερον» και τοῦ Πολιτιστικοῦ Ὁργανισμοῦ «Μαγνήτων Κιβωτός, γιὰ τὴ διάσωση τοῦ πολιτιστικοῦ ἀποθέματος». Εἶναι πρόεδρος τῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Διορθοδόξων & Διαχριστιανικῶν Σχέσεων, τῆς Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Πολιτιστικῆς Ταυτότητας και τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλικῆς Ἑταιρίας.

Τὸ λειτούργημα τοῦ Ἐπισκόπου στὸν 21ο αἰῶνα

Τὸ ἔντονο ἐκκλησιολογικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ 20ου αἰῶνα ἀνέδειξε, μεταξύ ἄλλων, τὴν ἀποφασιστικὴ θέση τοῦ Ἐπισκόπου, ὄχι μόνο στὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση και τὴν ἐν γένει λατρευτικὴ ζωὴ, ἀλλὰ στὴν ἴδια τὴ συγκρότηση τῆς Ἐκκλησίας, ὡς «τύπος» και «τόπος» Χριστοῦ ἀλλὰ και ζωντανὸ θυσιαστήριο τοῦ Πνεύματος. Στὸ διάβα τῆς εὐχαριστιακῆς ἐκκλησιολογίας ἀπὸ τὸν 20ο στὸν 21ο αἰῶνα, οἱ ἐντεινόμενες, προκλήσεις τῆς ἐποχῆς, καλοῦν τὸν Ἐπίσκοπο σὲ διαρκῆ ἀναστοχασμὸ και ἐπαναπροσδιορισμὸ τοῦ ρόλου του, προκειμένου ἢ ποιμαντορία του νὰ ἀναδεικνύει τὴν ὑπαρξιακὴ διέξοδο στὸ φῶς τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας. Στὴν ἐκκοσμηκευμένη και θρησκευτικὰ ἀποχρωματισμένη κοινωνία μας, ὁ ρόλος τοῦ Ἐπισκόπου παύει νὰ εἶναι θεσμικός, ὑπηρετικὸς μιᾶς προνεωτερικῆς ἀντίληψης ποῦ ταυτίζει ἐκκλησία και κοινωνία και καλεῖται νὰ ἐνσαρκώσει μιὰ μαρτυρία ἐνότητος, μετὰ τὴν διαρκῆ προσφορὰ τῆς εὐχαριστιακῆς θυσίας, τὴν ἀσκητικὴ χρήση τοῦ κόσμου, τὴν εὐθύνη τῆς συνοδικότητος και κοινωνίας τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν, τὴν καταλλαγὴ και τὸν διάλογο, τὴ συμπερίληψη ὅλων στὴν ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ. Αὐτὴ ἡ διακονία τῆς ἐνότητος, ἐκκινῶντας ἀπὸ τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας, ἐξακτινώνεται στὸν σύμπαντα κόσμο, τῆς ὑλικῆς δημιουργίας συμπεριλαμβανομένης, σεβόμενη τὴν Εἰκόνα τοῦ

Θεοῦ στὸν καθένα, χριστιανὸ καὶ μὴ. Γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ αὐτὸ προϋποτίθεται ὁ Ἐπίσκοπος νὰ εἶναι Ἐπίσκοπος τοῦ ποιμνίου του, νὰ ἀφουγκράζεται, νὰ συμπεριλαμβάνει καὶ νὰ ἀνακεφαλαιώνει τὸν καθένα ξεχωριστὰ, στὴν παραπάνω προοπτικὴ. Ἐπὶ μέρους διαστάσεις ὅπως ἡ ἀπαρασάλευτη φύλαξη τῆς ἀποκαλυφθείσης πίστεως, ἡ ἀποτελεσματικότητά τοῦ διδασκαλικοῦ του ἔργου, ἡ διαχείριση τῶν ποιμαντικῶν, κοινωνικῶν καὶ ἀνθρωπολογικῶν προβλημάτων τῆς ἐποχῆς μας συνιστοῦν βασικὲς παραμέτρους τῆς ἐπισκοπικῆς εὐθύνης. Ὅχι, ὅμως, ἀνεξάρτητες καὶ αὐτονομημένες, ἀλλὰ ἐνταγμένες στὴν κύρια διάσταση τοῦ ἐπισκοπικοῦ λειτουργήματος, ποὺ εἶναι ἡ φανέρωση τῆς χάριτος τοῦ Πνεύματος ὡς προέκταση τῆς μεταμορφωτικῆς δράσης τοῦ Χριστοῦ, στὴν Οἰκονομία τῆς σωτηρίας. Στὴν ἀτομιστικὴ ἐποχὴ τῆς ὕστερης νεωτερικότητος, ὅπου τὴν ἀποθέωση τοῦ ἀτομικοῦ θελήματος συναγωνίζεται ἡ γεωπολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ κατίσχυση, τὸ ἐπισκοπικὸ λειτούργημα πρέπει νὰ ἀναλώνεται διακονῶντας τὴν ἀγάπη γιὰ τὸν κάθε ἄνθρωπο, ἀνεξαρτήτως φύλου, φυλῆς, θρησκείας. Ἡ μέριμνα γιὰ τὸν ξένο, τὸν μετανάστη, τὸν ἄνεργο, ὅπως καὶ ἡ προσευχὴ γιὰ τὴν παγκόσμια εἰρήνη, τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη κ.ά., δὲν ἀπηχοῦν μιὰ φιλάνθρωπη θρησκευτικὴ ὑποχρέωση, ἀλλὰ διατρανώνουν ἔμπρακτα, διὰ τοῦ ἐπισκόπου, ἕναν τρόπο ὑπαρξῆς πέραν τῆς πτωτικῆς ιδιοτέλειας, κατὰ μίμησιν Χριστοῦ.

Sr. Vassa Larin

Dr. of Theology, Vienna, Austria Inter-Council Presence of the Russian Orthodox Church, Commission for Canon Law, Commission for Liturgy and Church Art

Dr. Sr Vassa Larin is a member of the Liturgical Studies Group Steering Committee of the International Orthodox Theological Association and of the Cambridge Centre for Orthodox Studies in Ecumenism at the Institute for Orthodox Christian Studies at Cambridge (UK). She is also a member of the Advisory Board of the Eastern Orthodox Book Series, a project of T&T Clark Publishers and the Cambridge Institute for Orthodox Christian Studies. She is author of many scholarly articles, a monograph on Byzantine Hierarchical Liturgy (Orientalia Christiana Analecta 286, 2008), Reflections with Morning Coffee (Xenophon Press 2022), Lent with Sister Vassa (Xenophon Press 2022), HealthyFast Lenten Guidebook, and, most recently, Praying in Time. The Hours & Days in Step with Orthodox Christian Tradition (Wipf & Stock 2023), a book now translated into Italian, German and Greek.

“Canonicity” as a Weapon in Russia’s War Against Ukraine

In this brief talk, Sr. Dr. Vassa Larin will discuss the problems arising from the Moscow Patriarchate’s manipulation of Orthodox church canons, in the context of Russia’s aggression against the people and churches of Ukraine. The Moscow Patriarchate’s repeated designation of the Ukrainian Orthodox Church (MP) under Metr. Onuphry as “the canonical church” in Ukraine, while denying recognition of the “canonicity” of the autocephalous Orthodox Church of Ukraine under Metr. Epiphany, causes additional turmoil in a country already ravaged by Russia’s military aggression. Sister Vassa will analyze several popular misconceptions, which make these divisive manipulations of “canonicity” potent weapons against Ukraine: 1. The misconception of the meaning and purpose of church canons; and 2. The misconception of an interdependency between God’s grace and “canonicity,” as the latter is defined and utilized by the Russian Orthodox Church today. By way of conclusion, Sister Vassa will speak briefly about the canonical principle of “oikonomia,” as a way out of the above-described turmoil.

Θεματική Ενότητα 7 'Ορθόδοξη Θεολογία και Διαχριστιανικός Διάλογος (1948-2024)

Ἐμμανουήλ (Ἀδαμάκης)

Μητροπολίτης Γέρων Χαλκηδόνος

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Γέρων Χαλκηδόνος Ἐμμανουήλ (Ἀδαμάκης), γεννήθηκε στήν Κρήτη καί σπούδασε στή Γαλλία καί τῆς ΗΠΑ. Μετά τή χειροτονία του ὑπηρετήσε ὡς Γραμματέας τῆς Ἱεράς Μητροπόλεως Βελγίου καί ἦταν ἐπί κεφαλῆς τοῦ Ὁρθόδοξου Γραφείου στήν Εὐρωπαϊκή Ἑνωσι (1994-2014). Τό 2003, ἡ Ἱερά Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τόν ἐξέλεξε ὁμόφωνα Μητροπολίτη Γαλλίας καί τό 2021 Γέροντα Μητροπολίτη Χαλκηδόνος. Πρώην πρόεδρος τῆς Διασκέψεως τῶν Εὐρωπαϊκῶν Ἐκκλησιῶν, ἐκπροσωπεῖ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο σέ θεολογικούς καί ἀκαδημαϊκούς διαλόγους μὲ ἄλλες χριστιανικὲς Ἐκκλησίες, τὸ Ἰσλάμ καί τὸν Ἰουδαϊσμό. Συμμετέχει στὰ διοικητικὰ συμβούλια τοῦ KAICIID, τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Παγκόσμιου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν καί τῆς Διαθρησκειακῆς Συμμαχίας γιὰ ἀσφαλέστερες κοινότητες, ἐνῶ εἶναι ἀπὸ κοινουῦ συντονιστῆς τοῦ δικτύου Religions for Peace. Τό 2022 ἀνακηρύχθηκε ἐπίτιμος διδάκτορας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

*Ὁ ρόλος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στήν Ὁρθόδοξη Διασπορὰ τὸν
21ο αἰῶνα*

Ἡ διαποίμανση τῆς Ὁρθοδόξου Διασπορᾶς ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ζητήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία στὸν 21ο αἰῶνα. Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ὡς πρῶτος θρόνος τῆς Ὁρθοδοξίας, ἔχει ἀναλάβει τὴν εὐθύνη τοῦ συντονισμοῦ καί τῆς ὀργάνωσης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς στὴ διασπορά, διασφαλίζοντας τὴν ἐνότητα καί τὴν κανονικὴ ἀξία. Ἡ πρωτοβουλία αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς διοικητικὴ λειτουργία, ἀλλὰ ἐκφράζει τὴ βαθύτερη ἐκκλησιολογικὴ συνείδηση τῆς Ὁρθοδοξίας γιὰ τὴν ἀνάγκη διατήρησης τῆς ἐνότητας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Ἡ Ἁγία καί Μεγάλη Σύνοδος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τὸ 2016 στήν Κρήτη ἐπικύρωσε τὴ θεσμοθέτηση τῶν Ἐπισκοπικῶν Συνελεύσεων ὡς τοῦ πλέον κατάλληλου ὀργάνου γιὰ τὴν προώθηση τῆς ἐνότητας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας στὴ διασπορά. Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρεται: «Διεπιστώθη ὅτι ἀποτελεῖ κοινὴν βούλησιν πασῶν τῶν ἁγιοτάτων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ὅπως ἐπιλυθῆ τὸ ζήτημα τῆς Ὁρθοδόξου Διασπορᾶς τὸ ταχύτερον δυνατὸν καί ὅπως ὀργανωθῆ αὕτη κατὰ τρόπον σύμφωνον πρὸς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησιολογίαν καί τὴν κανονικὴν παράδοσιν καί πρᾶξιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας». Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ ἀντανακλᾷ τὴ συλλογικὴ βούληση τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν σύγχρονων προκλήσεων τῆς διασπορᾶς μὲ πνεῦμα ἐνότητας καί συνεργασίας. Στὸ πλαίσιο αὐτό, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἀναλαμβάνει πρωτοβουλίες γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ συντονιστικοῦ τοῦ ρόλου. Οἱ Ἐπισκοπικὲς Συνελεύσεις, ὑπὸ τὴν προεδρία τῶν ἐκπροσώπων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, ἀποτελοῦν τὸ θεσμικὸ ὄργανο ποὺ ἐξασφαλίζει τὴ συνεργασία μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν στὴ διασπορά. Σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τῆς Συνόδου: «Ἔργον καί εὐθύνη τῶν ἐπισκοπικῶν τούτων Συ-

νελεύσεων θὰ εἶναι ἡ μέριμνα διὰ τὴν φανέρωσιν τῆς ἐνότητος τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τὴν ἀνάπτυξιν κοινῆς δράσεως ὄλων τῶν ὀρθοδόξων ἐκάστης περιοχῆς». Ἡ συλλογικὴ αὐτὴ προσπάθεια ἀποσκοπεῖ στὴν ἀποτελεσματικὴ ἀντιμετώπιση τῶν ποιμαντικῶν ἀναγκῶν τῶν πιστῶν καὶ στὴν προώθηση τῆς ὀρθόδοξης μαρτυρίας στὸν σύγχρονο κόσμον. Ἡ διακονία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὴ διασπορὰ δὲν περιορίζεται στὸ διοικητικὸ ἐπίπεδο. Πρωταρχικὸς στόχος εἶναι ἡ διαφύλαξις τῆς Ὁρθόδοξης παράδοσης καὶ ἡ μέριμνα γιὰ τὴν πνευματικὴ καλλιέργεια τῶν πιστῶν. Οἱ ἀποφάσεις τῶν Ἐπισκοπικῶν Συνελεύσεων λαμβάνονται ὁμόφωνα, ἐξασφαλίζοντας τὴ συναίνεση ὄλων τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν. Ἡ διαδικασία αὐτὴ ἀντανακλᾷ τὴν ἐκκλησιολογικὴ ἀρχὴ τῆς συνοδικότητος καὶ τὴν πεποιθὴση ὅτι ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐκφράζεται μέσῳ τῆς ἀρμονικῆς συνεργασίας ὄλων τῶν μελῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Ἡ πρόκληση τοῦ 21ου αἰῶνα ἔγκειται στὴν ἐξισορρόπηση μεταξὺ τῆς διατήρησης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῆς ποικιλομορφίας τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων. Τὸ κείμενον τῆς Συνόδου τονίζει: «Ἐπὶ εἰδικῶν γλωσσικῶν, ἐκπαιδευτικῶν ἢ καὶ ποιμαντικῶν ζητημάτων Ἐκκλησίας τινὸς ἢ Ἐπισκοπικῆς Συνέλευσις δύναται νὰ συνεργάζεται καὶ μετὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς τῆς ἐν λόγῳ Ἐκκλησίας». Ἡ ἀναγνώρισις τῆς πολιτισμικῆς ποικιλομορφίας καὶ ἡ προσαρμογὴ τῆς ποιμαντικῆς διακονίας στὶς τοπικὰς συνθήκας ἀποτελοῦν βασικὰς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀποτελεσματικὴ διαποίμανση τῆς διασπορᾶς. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὴ διασπορὰ ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς ἱστορικῆς του διακονίας ὡς κέντρον συντονισμοῦ καὶ ἐνότητος τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ προσέγγισις αὐτὴ δὲν ἀποσκοπεῖ στὴν ἐπιβολὴ ὁμοιομορφίας, ἀλλὰ στὴν προώθηση τῆς ἀρμονικῆς συνεργασίας μεταξὺ τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, διασφαλίζοντας τὴν κανονικὴν τάξιν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐνότητάς τινος ἐν τῷ σύγχρονῳ κόσμῳ. Ἡ διακονία αὐτὴ ἐπεκτείνεται σὲ ποικίλους τομεῖς, ὅπως ἡ θεολογικὴ ἐκπαίδευσις, ἡ κατήχησις, ἡ φιλανθρωπικὴ δράσις καὶ ὁ διάλογος μὲ ἄλλας χριστιανικὰς ὁμολογίας καὶ θρησκείας. Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ὡς μητέρα Ἐκκλησία, συνεχίζει νὰ διαδραματίζει καθοριστικὸν ρόλον στὴ διαφύλαξιν τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης καὶ στὴν προώθησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος στὴ διασπορὰ. Ἡ ἀποστολὴ αὐτὴ ἀποκτᾷ ἰδιαίτην σημασίαν στὴ σύγχρονῃ ἐποχῇ τῆς παγκοσμιοποιήσεως καὶ τῶν ραγδαίων κοινωνικῶν μεταβολῶν. Ἡ ἰκανότης τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας νὰ διατηρῇ τὴν ἐνότητάς της καὶ νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς προκλήσεις τῆς ἐποχῆς μας ἐξαρτᾶται σὲ μέγαλον βαθμὸν ἀπὸ τὴν ἀποτελεσματικὴν λειτουργίαν τῶν θεσμῶν ποὺ ἔχουν θεσπιστεῖ γιὰ τὴν διαποίμανση τῆς διασπορᾶς.

Στυλιανός Τσομπανίδης

Καθηγητής Τμήματος Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ.

Ὁ Στυλιανός Τσομπανίδης εἶναι Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ μὲ ἀντικείμενο «Οἰκουμενικὴ Κίνηση: Ἱστορία - Θεολογικοὶ Διάλογοι». Σπούδασε Θεολογία στὰ Πανεπιστήμια Θεσσαλονίκης καὶ Χαϊδελβέργης/Γερμανία. Τὸ 1996 ἀναγορεύθηκε διδάκτορας τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης μὲ θέμα διατριβῆς «Λειτουργία μετὰ τὴ Λειτουργία. Ἡ συμβολὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας στὴν κοινὴ χριστιανικὴ μαρτυρία γιὰ δικαιοσύνη, εἰρήνη καὶ ἀκεραιότητα τῆς δημιουργίας». Ἔχει συμμετάσχει σὲ διάφορα συνέδρια μὲ θέμα τὸν οἰκουμενικὸ θεολογικὸ προβληματισμὸ καὶ τὴν οἰκουμενικὴ κοινωνικὴ σκέψη καὶ δράση. Συμμετεῖχε ὡς μέλος τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στὶς Γενικὲς Συνελεύσεις τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν στὸ Μπουσάν/Νότια Κορέα (2013) καὶ στὴν Καρλσρούη/Γερμανία (2022). Ἔχει δημοσιεύσει μελέτες καὶ ἄρθρα σὲ ἑλληνικὰ καὶ ξένα περιοδικά, συλλογικοὺς τόμους καὶ ἐπετηρίδες.

Ὁρθοδοξία καὶ Οἰκουμένη-Προκλήσεις καὶ προοπτικὲς στὸν 21ο αἰῶνα

Ὁ 20ὸς αἰῶνας χαρακτηρίστηκε ἀπὸ τὴ δημιουργία τῆς Οἰκουμενικῆς Κίνησης, τὴν ἴδρυση καὶ ἀνάπτυξη τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν, τὴ συνάντηση καὶ τὸ διάλογο τῶν Ἐκκλησιῶν, τὴν πραγματοποίησή ἀπὸ μέρους τους κοινῶν δράσεων, προκειμένου νὰ ἀπαντήσουν σὲ ποικίλες προκλήσεις τῆς σύγχρονης πραγματικότητας. Ἡ Ὁρθοδοξία ὑπῆρξε συνεργὸς στὴ συγγραφή καὶ τοῦ Προλόγου καὶ τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ποὺ δικαίως ἔχει ἀποκληθεῖ αἰῶνας τοῦ Οἰκουμενισμοῦ. Ὁ 21ος αἰῶνας βρῖσκει τὴν Οἰκουμενικὴ Κίνηση σὲ ἓνα διαφορετικὸ πεδίο ἀπὸ ὅ,τι στὸν προηγούμενο αἰῶνα. Ταυτόχρονα μὲ τὰ ἐπιτεύγματα καὶ τὶς πολλὰ ὑποσχόμενες προόδους καὶ ἐπαφὲς θὰ κληρονομήσει ὅλα τὰ ποικίλα διαπιστωμένα ἀδιέξοδα καὶ τὴν κόπωση τοῦ προηγούμενου αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ θὰ βρεθεῖ ἐνώπιον νέων προκλήσεων. Οἱ πολλαπλὲς κρίσεις στὶς ἀρχὲς τοῦ 21ου αἰῶνα θὰ λειτουργήσουν ὡς μεγεθυντικὸς φακὸς καὶ θὰ φανερώσουν τὴν ὄξυνση τῶν κρίσεων ἐντὸς τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας. Φάνηκαν ἐλλείματα καὶ ἀγκυλώσεις ποὺ ἀφοροῦν τόσο στὶς σχέσεις μετὰ τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ὅσο καὶ στὴ θεολογία καὶ προπαντὸς σὲ μιὰ οὐσιαστικὴ ιδιότητά της, τὴν προφητικὴ-ἐσχατολογικὴ. Ἐλλείματα καὶ «ἀνορθόδοξες» ἐνέργειες ἀποτελοῦν ἀναμφίβολα αἰτίες ἀποδυναμώσεως τοῦ ἐνιαίου σώματος τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ τὴν ἐμποδίζουν νὰ κατανοήσει τὰ «σημεῖα τῶν καιρῶν» καὶ τὸ συγκεκριμένο ἱστορικὸ χρέος ποὺ συνδέεται μὲ τὶς σημερινὲς καὶ τὶς μελλοντικὲς προκλήσεις. Ὅσο καὶ ἂν οἱ ἀδυναμίες, τὰ προβλήματα καὶ οἱ παρεκκλίσεις ἀδυνατίζουν τὴ φωνὴ τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ ἀποδυναμώνουν τὸ ἐνιαῖο σῶμα της, δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ἐλπίδα διαψεύστηκε ὀλοσχερῶς. Ἡ Ὁρθοδοξία φέρει μέσα της, στὴν οὐσία της, δυναμικά-προφητικά, οἰκουμενικά, μεταμορφωτικά ἀντισώματα. Στὴν κρίσιμη καμπὴ ποὺ βρῖσκεται σήμερα ἡ ἀνθρωπότητα, καὶ μαζί της ἡ παγκόσμια χριστιανικὴ κοινότητα, ἡ εἰσήγηση ἐξετάζει κυρίως ἂν ἔχουν τεθεῖ ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξὴ Ἐκκλησία καὶ τὴ θεολογία της ὁδοδείκτες γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν σημερινῶν προκλήσεων, καθὼς καὶ ἐκείνων ποὺ θὰ ἔρθουν στὸ μέλλον.

π. Ἰωάννης Χρυσσαυγής

*Καθηγητὴς τῆς Ἑλληνορθόδοξης Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ,
Διευθυντὴς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Ἰνστιτούτου Huffington
τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, Βοστώνη, ΗΠΑ*

Ὁ π. Ἰωάννης Χρυσσαυγής, Ἀρχιδιάκονος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, γεννήθηκε στὴν Αὐστραλία, ἐνῶ σπούδασε στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Ὁξφόρδη. Μαζὶ μετὸν Ἀρχιεπίσκοπο Αὐστραλίας κυρὸ Στυλιανό, ἦταν συνιδρυτὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέα στὸ Σύδνεϋ, ὅπου δίδαξε Πατρολογία καὶ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ἐνῶ παράλληλα διατέλεσε Λέκτορας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Σύδνεϋ. Στὴ συνέχεια διορίστηκε Καθηγητὴς στὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ στὴ Βοστώνη. Διακονεῖ ὡς θεολογικὸς σύμβουλος τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀμερικῆς καὶ οἰκολογικὸς σύμβουλος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου. Τὸ 2023 ἐξελέγη πρῶτος ἐκτελεστικὸς διευθυντὴς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Ἰνστιτούτου Huffington στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ στὴ Βοστώνη, ὅπου εἶναι Καθηγητὴς τῆς Θεολογίας. Συγγραφέας πολλῶν βιβλίων σὲ ποικίλες γλῶσσες, στὰ ἑλληνικὰ δημοσιεύθηκαν Ἡ Σιωπὴ τῶν Δακρῶν (Ἀκρίτας 2003), Βαρθολομαῖος: Ἀποστολὴ καὶ Ὁραμα (Ἐν Πλῶ 2018), Στὴν Καρδιά τῆς Ἐρήμου (Πορφύρα 2019), καὶ Ἡ Δημιουργία ὡς Μυστήριον (Ἀρμὸς 2023).

*Πρὸς μία Οἰκουμενικὴ Προοπτικὴ: Ἀναθεώρηση
καὶ ἀναβίωση θεμελιωδῶν ἀρχῶν τοῦ Οἰκουμενισμοῦ*

Ποιά ἀπτὰ ἀποτελέσματα τελικὰ ἔχει ἀποφέρει τὸ ὄραμα καὶ τὸ ἔργο τῆς χριστιανικῆς ἐνότητας ἀπὸ τὰ μέσα ἢ ἀκόμη καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 20ου αἰῶνα; Πρέπει ἄραγε νὰ μετριάσουμε ἢ τοῦλάχιστον νὰ τροποποιήσουμε τὶς ἀναζητήσεις καὶ τὶς προσδοκίες μας γιὰ τὶς σχέσεις μεταξὺ τῶν χριστιανικῶν ὁμολογιῶν, τῶν συμβουλίων ἐκκλησιῶν, καὶ τῶν διμερῶν διαλόγων; Εἶναι ρεαλιστικὸ οἱ ὑπέρμαχοι καὶ ὑποστηρικτὲς τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως νὰ συγκεντρῶνουν τὶς ἐλπίδες τους στὴν ἐνότητα τῆς ἐκκλησίας σὰν τὸν κύριο ἢ μοναδικὸ στόχο τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος; Μήπως μιὰ τέτοια ἔλλειψη ρεαλισμοῦ τελικὰ ἐνθαρρύνει τὴν ἀπόκρουση ἢ ἀπόρριψη τοῦ οἰκουμενισμοῦ; Ἴσως ἦρθε ἡ ὥρα νὰ ἀναθεωρήσουμε καὶ νὰ ἀναβιώσουμε τὴν ἀντίληψή μας γιὰ θεμελιώδεις ἀρχές τοῦ οἰκουμενισμοῦ. Ὁ εὐρύτερα ἀποδεκτὸς σὰν ἀρχιτέκτονας τῆς ὀρθόδοξης προσέγγισης τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ μιλοῦσε γιὰ μιὰ «οἰκουμενικὴ σύνθεση». Ἡ πρόταση τῆς εἰσηγήσεως αὐτῆς εἶναι ὅτι θὰ ἦταν καταλληλότερο νὰ μιλάμε σήμερα γιὰ μιὰ «οἰκουμενικὴ προοπτικὴ» ὑπὸ τὴν ἐννοια ἐνὸς συγκεκριμένου «ἤθους» ἢ «φρονήματος».

Rev. Fr. Nicolas Kazarian

Ecumenical Officer and Director of the Department on Inter-Orthodox, Ecumenical and Interfaith Relations, the Greek Orthodox Archdiocese of America

Rev. Protopresbyter Nicolas Kazarian, PhD, was born in France, where he pursued his undergraduate degree at the Saint Sergius Orthodox Theological Institute in Paris (France), graduating with a BA and a MA. He continued his studies at the University of Cyprus, in Nicosia (Cyprus), and Thessaloniki (Greece), before moving to Switzerland to start an MA in Orthodox Theology at the Orthodox Theological Institute of Chambésy. He completed his Ph.D. in Geopolitics at the Sorbonne (Paris, France). He currently serves as Ecumenical Officer and Director of the Department on Inter-Orthodox, Ecumenical and Interfaith Relations, the Greek Orthodox Archdiocese of America. He has authored two books and over 60 articles about the Orthodox Church, ecumenical dialogue, interfaith relations, and geopolitics in various languages. He has also taught Ecumenical Relations at the Catholic University of Paris and continues to teach at the Saint Sergius Orthodox Theological Institute (France) as well as at the Huffington Ecumenical Institute at Hellenic College Holy Cross (USA). He was recently elected to the Central Committee of the World Council of Churches and co-moderator of Religions for Peace USA.

The Ecumenical Challenges of 21st Century Orthodoxy

Orthodox Christianity in the 21st century faces a myriad of ecumenical challenges stemming from global socio-political shifts, theological differences, and cultural diversities. This paper seeks to explore these challenges and discuss potential avenues for fostering unity and dialogue within the Orthodox tradition and beyond. Firstly, we will examine the historical context of Orthodox Christianity and its traditional approach to ecumenism, highlighting key doctrinal and ecclesiological differences that have hindered inter-Christian dialogue. The presentation will then delve into the contemporary landscape, where Orthodox communities find themselves navigating complex relationships with other Christian denominations, as well as engaging in interfaith dialogue in a pluralistic world. Furthermore, the impact of current geopolitical crisis, especially in Ukraine, will be analyzed, considering how this factor both facilitates and complicates efforts towards ecumenical engagement. In addressing these challenges, the paper will propose strategies for constructive dialogue and collaboration within the Orthodox communion, as well as with other Christian traditions and religious communities. Emphasizing the importance of mutual respect, understanding, and reconciliation, it will advocate for a renewed commitment to ecumenism grounded in the values of reconciliation, humility, and unity. Ultimately, this paper aims to examine in a prospective way trends for the future of Orthodox engagement in the ecumenical movement. At the same time, it will discuss the various opportunities the ecumenical movement also offers to the Orthodox Churches to come together and to overcome their differences.

Βασιλική Σταθοκώστα

Καθηγήτρια του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ἡ Καθηγήτρια Β. Σταθοκώστα σπούδασε Θεολογία στὸ ΑΠΘ, στὸ Οἰκουμενικὸ Ἰνστιτοῦτο τοῦ Bossey/University of Geneva καὶ στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Fribourg/Ἑλβετία. Ἡ ἔρευνά της ἀναφέρεται σὲ ζητήματα Ὁρθόδοξης Θεολογίας καὶ Οἰκουμενικῆς Θεολογίας. Στὸ ΕΚΠΑ ὑπηρετεῖ ἀπὸ τὸ 2009, ἔχοντας θητεῦσει στὶς βαθμίδες τοῦ Λέκτορα, Ἐπικουρου καὶ Ἀναπληρωτῆ Καθηγητῆ. Ἔχει δημοσιεύσει μονογραφίες καὶ ἄρθρα σὲ διεθνῆ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ καὶ συλλογικοὺς τόμους γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη συμβολὴ στὴν οἰκουμενικὴ κίνηση, τὰ ζητήματα προσηλυτισμοῦ, θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ζητήματα Ὁρθόδοξης ἐκκλησιολογίας καὶ διαχριστιανικοῦ διαλόγου, χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας μὲ εἰδικὴ ἀναφορὰ στὴ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν στὴν Ἐκκλησία στὸ πλαίσιο τοῦ διορθόδοξου καὶ διαχριστιανικοῦ διαλόγου. Συνεργάτης σὲ ἑλληνικὰ καὶ διευρωπαϊκὰ ἐρευνητικὰ προγράμματα μὲ θέμα τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία στὸν σύγχρονο κόσμο, τὴν Οἰκουμενικὴ Κίνηση, ζητήματα φύλου, παγκοσμιοποίησης καὶ πολυπολιτισμικότητας σὲ σχέση μὲ τὴ θρησκεία/-ες, ἔχει ὀργανώσει ἡμερίδες καὶ διεθνῆ ἐπιστημονικὰ συνέδρια. Συμμετέχει σὲ διεθνῆ ἐπιστημονικὰ συνέδρια στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικό. Ἐπιστημονικὴ καὶ ἀκαδημαϊκὴ ὑπεύθυνη προγράμματος elearning τοῦ ΕΚΠΑ. Ἐκπρόσωπος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος σὲ οἰκουμενικὰ συνέδρια, μέλος θεολογικῶν διορθόδοξων καὶ διαχριστιανικῶν ἐπιτροπῶν, ἐκπρόσωπος τῆς ΕτΕ στὴ θεματικὴ ἐνότητα «Ἀνθρώπινα Δικαιώματα» τῆς ΚΕΚ, στὴν Ecumenical Education and Formation γιὰ τὴ Θεολογικὴ Ἐκπαίδευση τοῦ ΠΣΕ. Μέλος τῆς Commission τῆς Steering Committee τοῦ “Ecumenical Dialogue Group” τῆς ΙΟΤΑ. Ἐπιστημονικὴ Σύμβουλος τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας ἐπὶ θεμάτων Οἰκουμενικῆς Κινήσεως. Διδάσκει στὸ προπτυχιακὸ καὶ μεταπτυχιακὸ πρόγραμμα τοῦ Τμ. Θεολογίας, σὲ μεταπτυχιακὰ προγράμματα τοῦ ΕΚΠΑ καὶ τοῦ ΕΑΠ.

Ὁρθόδοξη Θεολογία καὶ Οἰκουμενικὴ Κίνηση:

*Διαχριστιανικοὶ καὶ διορθόδοξοι διάλογοι μὲ ἰδιαίτερη ἀναφορὰ
στὸ ζήτημα τῆς γυναικειᾶς συμμετοχῆς στὴν Ἐκκλησία*

Ἡ εἰσήγηση ἐντάσσεται στὴν 7η θεματικὴ ἐνότητα: «Ὁρθόδοξη Θεολογία, Διαχριστιανικὸς καὶ Διαθρησκευτικὸς Διάλογος», καθὼς ἀναφέρεται σὲ ζητήματα πού ἀφοροῦν τὴ θέση καὶ τὸ ἔργο τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας στὴν Οἰκουμενικὴ Κίνηση. Ἰδιαίτερη ἔμφαση δίνεται στοὺς διαχριστιανικοὺς καὶ τοὺς διορθόδοξους διαλόγους μὲ ἀφορμὴ τὶς πρόσφατες συζητήσεις γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν γυναικῶν στὴν Ἐκκλησία.

Κατερίνα Πεκρίδου

*Υπεύθυνη του Προγράμματος Θεολογίας και Σπουδών
της Διάσκεψης Ευρωπαϊκών Εκκλησιών (C.E.C.),
Συνεργάτιδα της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών Βόλου*

Η Κατερίνα Πεκρίδου είναι Υπεύθυνη του Προγράμματος Θεολογίας και Σπουδών της Διάσκεψης Ευρωπαϊκών Εκκλησιών. Σπούδασε Ορθόδοξη θεολογία στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και οικουμενική θεολογία στην Έλληνορθόδοξη Θεολογική Σχολή του Τιμίου Σταυρού στις ΗΠΑ, στο Irish School of Ecumenics, Trinity College του Δουβλίνου, και στο Προτεσταντικό Πανεπιστήμιο του Γκέτινγκεν. Οι τομείς εργασίας της περιλαμβάνουν τη δημόσια θεολογία, θέματα ειρήνης και καταλλαγής, την εκκλησιολογία και την ιεραποστολή. Το 2022, με αφορμή τον πόλεμο της Ρωσίας κατά της Ουκρανίας, ανέπτυξε και από τότε συντονίζει την πρωτοβουλία «Δρόμοι προς την Ειρήνη», το κύριο πρόγραμμα της Διάσκεψης Ευρωπαϊκών Εκκλησιών επί του παρόντος. Από το 2008 είναι επιστημονική συνεργάτης της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών Βόλου. Το 2010-11 εργάστηκε για την Επιτροπή Πίστης και Τάξης του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών στη μελέτη για την εκκλησιολογία, η οποία κατέληξε στο κείμενο σύγκλισης «Η Εκκλησία: Προς ένα κοινό όραμα» το 2013. Κατά το 2015-16 υπήρξε επιστημονική συνεργάτης στο Ίνστιτούτο Ιεραποστολικής και Μελέτης των Θεολογιών πέραν της Ευρώπης του Καθολικού Πανεπιστημίου του Münster της Γερμανίας, εστιάζοντας στη διαπολιτισμική θεολογία και τις διαθρησκευτικές σπουδές. Είναι υπόψηφια διδάκτορας στο Καθολικό Πανεπιστήμιο της Leuven. Είναι μέλος της Συντονιστικής Επιτροπής Pro Oriente για τον διάλογο Ορθοδόξων-Καθολικών, της Κοινής Επιτροπής του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Εκκλησίας της Ελλάδος για την έμπορία ανθρώπων, της Επιτροπής Σχεδιασμού του Παγκόσμιου Φόρουμ Θεολόγων Εκπαιδευτών, και της Εκτελεστικής Επιτροπής της Διεθνούς Ένωσης για Σπουδές στην Ιεραποστολική -Ευρώπη.

*Επανεξετάζοντας την αποστολική διαδοχή: ανασκόπηση της ιερωσύνης
από την προοπτική της αποστολής του Θεού (missio Dei)*

Οι περισσότερες εκκλησίες όμολογούν τη «μία, αγία, καθολική και αποστολική εκκλησία», κατά το Σύμβολο της Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως (381). Σύμφωνα με το πιο πρόσφατο εκκλησιολογικό κείμενο του πολυμερούς οικουμενικού διαλόγου, «Η Εκκλησία: Προς ένα κοινό όραμα», η αποστολικότητα της Εκκλησίας έχει τις ρίζες της στην αποστολή του Θεού: ο Πατέρας έστειλε τον Υίο για να ιδρύσει την Εκκλησία και ο Υιός, με τη σειρά του, έστειλε τους αποστόλους και τους προφήτες, έξουσιοδοτημένους από το Άγιο Πνεύμα, για να χρησιμεύσουν ως θεμέλιο της και να επιβλέπουν την αποστολή της. Η πίστη στη λατρεία, τη μαρτυρία και τα ύπουργήματα της Εκκλησίας ταυτίζεται με την προσήλωση στις αποστολικές καταβολές της Εκκλησίας. «Η αποστολική διαδοχή στη διακονία/ιερωσύνη, υπό την καθοδήγηση του Αγίου Πνεύματος, αποσκοπεί στην εξυπηρέτηση της αποστολικότητας της Εκκλησίας» (TCTCV, 14). Ένθ' όλες οι εκκλησίες θεωρούν ότι βρίσκονται σε συνέχεια με την αποστολική Εκκλησία, έχουν διαφορετικές και συχνά αντικρουόμενες απόψεις σχετικά με το πώς το Άγιο Πνεύμα σχετίζεται με τις

θεσμικές δομές ή την τάξη στη ζωή της Έκκλησίας. Η παρούσα εισήγηση παρέχει μια επισκόπηση της συνεισφοράς των Ὁρθόδοξων στο ζήτημα της αποστολικής διαδοχής στο πλαίσιο της Επιτροπής Πίστεως και Τάξης του Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν. Ἐξετάζει την αποστολική διαδοχή σὲ ἐπιλεγμένες ἐπίσημες Ὁρθόδοξες ἀποκρίσεις στὰ ἐκκλησιολογικὰ κείμενα «Βάπτισμα, Εὐχαριστία καὶ Ἱερωσύνη» καὶ «Ἡ Ἐκκλησία: Πρὸς ἓνα κοινὸ ὄραμα». Τέλος, συζητᾷ τις δύο διαφορετικὲς ἀντιλήψεις τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς ποὺ ἀναπτύσσονται στὴν ἐκκλησιολογία τοῦ Ἰ. Ζηζιούλα καὶ ὑποστηρίζει ὅτι ἡ συναίνεση σχετικὰ μὲ τὴν ἀποστολικὴ διαδοχὴ μπορεῖ νὰ διευκολυνθεῖ μὲ μιὰ ἀνανεωμένη μελέτη τῆς ἀποστολικότητος ὡς γνῶρισμα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐπανεξέταση τῆς ἱερωσύνης καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξης ἀπὸ τὴν προοπτικὴ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Θεοῦ (missio Dei).

Έλενα Γιαννακοπούλου

*Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας
και Θρησκευολογίας του Ε.Κ.Π.Α.*

Η Έλενα Γιαννακοπούλου υπηρετεί στη Θεολογική Σχολή Αθηνών του ΕΚΠΑ, στη βαθμίδα της Αναπληρώτριας Καθηγήτριας με γνωστικό αντικείμενο «Κανονικό Δίκαιο και Διδασκαλία Οικουμενικών Συνόδων». Η έπιστημονική εξειδίκευσή της άπτεται του έπιστημονικού έπιστητού του Κανονικού και Έκκλησιαστικού Δικαίου με ιδιαίτερη έμφαση στο πεδίο της έρευνας του πηγαίου ύλικού των Οικουμενικών Συνόδων (Πρακτικά Οικουμενικών Συνόδων και Ίεροι Κανόνες) και του δογματικού και διοικητικού νομοθετικού τους έργου, τó όποιο παρουσιάζεται έξαντλητικά στις πανεπιστημιακές της διαλέξεις, σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο. Είναι κάτοχος τριών πτυχίων: Θεολογίας, Νομικής και Γερμανικής Γλώσσας και Φιλολογίας. Κατέχει τήν Αγγλική και τή Γερμανική Γλώσσα. Έχει μετάσχει σε πλήθος συνεδρίων έντός και έκτος Ελλάδος. Διατελεί μέλος σε έπιστημονικές εταιρείες διεθνούς έμβελείας (Society for the Law of the Eastern Churches κ.ά.), καθώς και αναπληρωματικό μέλος της Συνοδικής Έπιτροπής επί του Μοναχικού Βίου, της Ίερας Συνόδου της Έκκλησίας της Ελλάδος.

*Η σπουδαιότητα της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου για τó παρόν και τó μέλλον.
Άνασκόπηση και οίκουμενική προοπτική*

Η Α΄ Οικουμενική Σύνοδος του 325 μ.Χ. δέν είναι σημαντική μόνο έπειδή αποτέλεσε σταθμό στην Ίστορία της Χριστιανικής Έκκλησίας, στη γένεση και διαμόρφωση της συνοδικότητας ως έννοιας, της συνοδικής δομής και λειτουργίας τόσο σε τοπικό, όσο και, κυρίως, σε οίκουμενικό επίπεδο, αλλά κυρίως έπειδή οι άποφάσεις της, τόσο οι δογματικού όσο και οι διοικητικού περιεχομένου, διέπονται από σοφή διαχρονία παρέχοντας κατευθυντήριες γραμμές έκκλησιαστικού πολιτισμού και όχι μόνον, τόσο για τούς σύγχρονους πιστούς, όσο και για τούς πιστούς του μέλλοντος σε μιá οίκουμενική προοπτική.

Michel Stavrou

Κοσμήτωρ τοῦ Ἰνστιτούτου «Saint-Serge», Παρίσι

Ὁ Michel Stavrou εἶναι κοσμήτορας τοῦ Institut de Théologie Orthodoxe Saint-Serge (Παρίσι), ὅπου διδάσκει δογματικὴ θεολογία καὶ ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸ 1997. Διδάσκει ἐπίσης στὸ Institut supérieur d'études œcuméniques στὸ Παρίσι. Εἶναι ἐπίσης ἐρευνητὴς βυζαντινῶν σπουδῶν στὸ Πανεπιστήμιο Paris I Panthéon-Sorbonne (UMR 8167). Τὸ μεταπτυχιακὸ του δίπλωμα στὴν ὀρθόδοξη θεολογία εἶχε θέμα «La théologie de la personne chez Vladimir Lossky et Jean Zizioulas» (1996). Ἡ διδακτορικὴ του διατριβὴ (Institut Saint-Serge, Πανεπιστήμιο Paris IV Sorbonne, 2004) εἶχε θέμα «La doctrine trinitaire de Nicéphore Blemmydès» («Sources chrétiennes» ἀριθ. 517 καὶ 558). Ἡ Habilitation à Diriger des Recherches (Πανεπιστήμιο τοῦ Στρασβούργου, 2016) ἀφοροῦσε τὴ «Βυζαντινὴ θεολογία τοῦ 13ου αἰῶνα, τὶς πατερικὲς πηγές της, τὴ μετέπειτα πρόσληψή της καὶ τὸν ρόλο της στὴ συνάντηση μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς Ἐκκλησίας». Διευθυντὴς τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ περιοδικοῦ ὀρθόδοξης θεολογίας Contacts, εἶναι συγγραφέας περίπου ἑκατὸ ἀρθρῶν γιὰ τὴ δογματικὴ καὶ πατερικὴ θεολογία, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς βυζαντινῆς θεολογίας, τὰ ὁποῖα ἔχουν δημοσιευθεῖ σὲ συλλογικὰ ἔργα καὶ θεολογικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ περιοδικά.

Γιατί ἡ Ὄρθόδοξη θεολογία στὸν 21ο αἰῶνα πρέπει νὰ εἶναι οἰκουμενική;

Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ἀναζωογονήθηκε καὶ ἐνεργοποιήθηκε βαθύτατα τὸν εικοστὸ αἰῶνα στὴν ὀρθόδοξη διασπορά στὴ Δύση. Μέσα στὴν ἐξαθλίωση μιᾶς ἐξορίας ποὺ θεωροῦσαν ἔργο τῆς θείας πρόνοιας, οἱ ὀρθόδοξοι θεολόγοι τῆς ρωσικῆς διασπορᾶς μπόρεσαν νὰ ἀναπτύξουν μιὰ θεολογικὴ προσέγγιση σύμφωνη μὲ τὴν Παράδοση τῶν Πατέρων καὶ τῶν Συνόδων. Ἐπίσης, συνειδητοποίησαν τὴν οἰκουμενικότητα τῆς Ὄρθοδοξίας καὶ τὸ ἱεραποστολικὸ της ἀνοιγμα πρὸς ὅλους τοὺς πολιτισμοὺς καὶ τὶς ὁμολογίες. Στὸν 21ο αἰῶνα, στὸ πλαίσιο μιᾶς κοινωνίας παγκοσμιοποιημένης καὶ πολυπολιτισμικῆς, ἡ Ὄρθόδοξη θεολογία, ἂν θέλει νὰ ὑπακούσει στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ, πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ ἐπιβεβαιώσει καὶ νὰ ἀναπτύξει τὸν οἰκουμενικὸ της χαρακτήρα. Αὐτὸ σημαίνει πρῶτα ἀπ' ὅλα νὰ τιμᾷ τὴν οἰκουμενικότητά της ἀπορρίπτοντας τὸν «ὁμολογιακὸ πνεῦμα» (confessionalism), τὸν ἐπαρχιωτισμὸ καὶ τὸν θρησκευτικὸ ἐθνικισμὸ, ἀφοῦ κάθε πολιτισμὸς μπορεῖ νὰ βαπτιστεῖ καὶ νὰ ἀσπαστεῖ τὴν Ὄρθοδοξία. Σημαίνει ἐπίσης νὰ ἐργαστοῦμε γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ὀρατῆς ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας, μπαίνοντας σὲ διάλογο μὲ τὴ θεολογία ἄλλων Ἐκκλησιῶν καὶ χριστιανικῶν ὁμολογιῶν, παραμένοντας ταυτόχρονα ἀπόλυτα πιστοὶ στὴν ὀρθόδοξη πίστιν ποὺ παραλάβαμε ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους καὶ τοὺς Πατέρες.

Βασίλειος (Καραγιάννης)

Μητροπολίτης Κωνσταντίας και Αμμοχώστου

Διδάσκων στη Θεολογική Σχολή της Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου,

Πρόεδρος τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν ἐκ μέρους τῶν Ὁρθοδόξων

Ὁ Μητροπολίτης Κωνσταντίας και Αμμοχώστου κ. Βασίλειος (Καραγιάννης) γεννήθηκε σὸ χωριὸ Μάνδρες τῆς ἐπαρχίας Αμμοχώστου. Σὲ νεαρή ἡλικία ἐντάχθηκε σὴν ἀδελφότητα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀποστόλου Βαρνάβα, ὅπου παρέμεινε μέχρι τὴν τουρκικὴ εἰσβολὴ τοῦ 1974. Κατὰ τὰ ἔτη 1974-1978 σπούδασε θεολογία σὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἐνῶ σὴ συνέχεια μετέβη σὴν Ἑλβετία γιὰ μεταπτυχιακὲς και διδακτορικὲς σπουδές. Διετέλεσε Πρωτοσύγκελος τῆς νεοσύστατης τότε Μητροπόλεως Ἑλβετίας. Τὸ 1996 ἐξελέγη Χωρεπίσκοπος Τριμυθοῦντος και τὸ 2007 Μητροπολίτης Κωνσταντίας - Αμμοχώστου. Εἶναι κάτοχος δύο Διδακτορικῶν τίτλων σὴ Θεολογία, τὸ πρῶτο ἀπὸ τῆ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Φριβούργου σὴν Ἑλβετία και τὸ δεύτερο ἀπὸ τῆ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἐθνικοῦ και Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Διδάσκει Δογματικὴ σὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου. Συμμετέχει ἐνεργὰ σὸν διαχριστιανικὸ διάλογο ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου. Διετέλεσε μέλος διαφόρων σημαντικῶν ἐπιτροπῶν τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν, ὅπως τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς, τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς και τῆς Ἐπιτροπῆς «Πίστις και Τάξις», τῆς ὁποίας μάλιστα ὑπῆρξε συντονιστῆς (Moderator). Σὴν 11η Γενικὴ Συνέλευση, τὸ 2022, ἐξελέγη Πρόεδρος τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν, ἐκ μέρους τῶν Ὁρθοδόξων.

*Οἱ ἐκκλησιολογικὲς ἀρχές και προϋποθέσεις τοῦ οἰκουμενικοῦ διαλόγου
σὸ πλαίσιο τῆς ἐπιτροπῆς «Πίστις και Τάξις» τοῦ Π.Σ.Ε.*

*Ἡ συμβολὴ τῆς Ὁρθόδοξης ἐκκλησιολογίας σὸν θεολογικὸ
ἀναπροσανατολισμὸ τῆς οἰκουμενικῆς κίνησης σὸν 21ο αἰῶνα*

Ἡ ἐπιτροπὴ «Πίστις και Τάξις» εἶναι ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν (ΠΣΕ) σὴν ὁποία διεξάγονται κατ' ἐξοχὴν θεολογικὲς συζητήσεις. Στὸ πλαίσιο τῆς εἰσήγησης θὰ ἀναφερθοῦμε εἰσαγωγικὰ σὴν ἴδρυση και ἔνταξη τῆς ἐπιτροπῆς σὸ ΠΣΕ και σὸν ἰδιαίτερο ρόλο ποῦ διαδραματίζει τόσο ἐντὸς τοῦ ΠΣΕ ὅσο και σὴ διεξαγωγὴ τῶν ἐπίσημων διαλόγων. Στὴ συνέχεια θὰ ἐπικεντρωθοῦμε σὴς συζητήσεις τῆς ἐπιτροπῆς Πίστις και Τάξις γιὰ τίς μορφές ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας, ὑπογραμμίζοντας σὴ συνάφεια αὐτὴ τὴν ἰδιαίτερη συμβολὴ τῶν Ὁρθοδόξων. Ἐπιπλέον, θὰ γίνῃ ἀναφορὰ σὴς διαφαινόμενες προοπτικὲς τοῦ διαλόγου, κυρίως σὲ σχέση μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας.

Job (Getcha)

Metropolitan of Pisidia

Co-president of the Joint International Commission for the Theological Dialogue between the Roman-Catholic Church and the Orthodox Church,

Co-Moderator of the Commission on Faith and Order of the World Council of Churches

*His Eminence Metropolitan Job of Pisidia was born in Montreal (Canada) on 31 January 1974. After completing High School in Montreal, he studied at Saint Andrew's College in Winnipeg and at the University of Manitoba (Canada), Saint Sergius' Orthodox Theological Institute in Paris, the Catholic University of Paris and the University of Lorraine (France). He holds a doctorate and a habilitation in theology. He speaks English, French, Greek, Italian, Russian and Ukrainian. He was ordained deacon in 1996, priest in 2003 and Archbishop of Telmessos in 2013. In 2022, he was promoted Metropolitan of Pisidia. He taught in various Universities and still currently teaches at the Catholic University of Paris. He serves as the Co-president of the Joint International Commission for the Theological Dialogue between the Roman-Catholic Church and the Orthodox Church. He is the Co-Moderator of the Commission on Faith and Order of the World Council of Churches. As a renowned scholar, he is the author of numerous books and articles on Orthodox Liturgy and Spirituality. Among his major publications: *La réforme liturgique du métropolitain Cyprien de Kiev*, Paris: Cerf (Collection «Patrimoines – Orthodoxie»), 2010; *The Typikon Decoded: An Explanation of Byzantine Liturgical Practice*, trad. Paul Meyendorff, Crestwood, NY: SVS Press, 2012; *Participants de la nature divine: La spiritualité orthodoxe à l'âge de la sécularisation*, Paris: Apostolia, 2020; *The Euchologion Unveiled. An Explanation of Byzantine Liturgical Practice*, vol. II, Crestwood, NY: SVS Press, 2021; *La Divine Liturgie Byzantine: Une manifestation du Sublime*, Éditions Mimésis, Sesto San Giovanni, (Collection Dans les règles de l'art 1), 2021; *La théologie sacramentaire byzantine. Les sacrements chez Nicolas Cabasilas et Syméon de Thessalonique*, Paris: Beauchesne (Collection Théologie historique 133), 2021; *Abécédaire de la vie spirituelle*, Paris: Apostolia, 2021.*

Is unity between Roman Catholics and Orthodox possible?

Since the 9th century, various issues became progressively stumbling blocks between the Church of the Greeks and the Church of the Latins (filioque, azyma, universal jurisdiction, purgatory, etc.) and led to what was called the “great schism” between East and West of 1054. The Second Vatican Council (1962-1965) led to a radical change in the relations between the Roman Catholic Church and the Orthodox Church with the uplifting of the anathemas of 1054 (in 1965) and the establishment of the Joint International Commission for the theological dialogue between the Roman Catholic Church and the Orthodox Church in 1980. This paper will examine how the relations between these two Churches have progressed since then and raise the question whether unity between Roman Catholics and Orthodox can be possible today.

Μάξιμος (Βγενόπουλος)

Μητροπολίτης Σηλυβρίας

*Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Σηλυβρίας κ. Μάξιμος σπούδασε θεολογία στην Αθήνα και στο Βελιγράδι. Ἐπὶ πέντε ἔτη πραγματοποίησε σπουδὲς στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Λονδίνου (1997-2002), στὸ ὁποῖο και ὑπέβαλε διδακτορικὴ διατριβὴ μὲ θέμα: *Τὸ Πρωτεῖο στὴν Ἐκκλησία ἀπὸ τὴν Πρώτη στὴν Δεύτερη Βατικάνεια Σύνοδο: Μία Ὁρθόδοξη Προσέγγιση (Primacy in the Church from Vatican I to Vatican II: An Orthodox Perspective)*. Εἶναι μέλος τῆς Μικτῆς Διεθνοῦς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου μεταξὺ Ρ/Καθολικῆς καὶ Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Δίδαξε στὴν Πατριαρχικὴ Ἀνωτάτη Ἐκκλησιαστικὴ Ἀκαδημία τῆς Κρήτης, συμμετεῖχε σὲ Θεολογικὰ Συνέδρια καὶ Οἰκουμενικὲς συναντήσεις καὶ συνέγραψε ἄρθρα ἐπὶ ἐκκλησιολογικῶν θεμάτων.*

Τὸ Πρωτεῖο στὸ κείμενο τῆς Ἀλεξάνδρειας

Στὴν εἰσήγησή μου θὰ ἐξετάσω τὸ κείμενο μὲ τίτλο: «Πρωτεῖο καὶ Συνοδικότης κατὰ τὴν πρώτη χιλιετία καὶ σήμερα», γνωστὸ ὡς κείμενο τῆς Ἀλεξανδρείας. Τὸ κείμενο συνετάγη ἀπὸ τὴν Διεθνή Μικτὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Διαλόγου μεταξὺ ΡΚαθολικῆς καὶ Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας στὴν Ἀλεξάνδρεια τὸ 2023. Τὸ κείμενο θὰ ἐξετασθεῖ στὰ πλαίσια τῆς θεολογικῆς συζήτησης περὶ πρωτείου καὶ συνοδικότητας καὶ σὲ σχέση μὲ τὰ κείμενα τῆς Ραβέννας (2007) καὶ τοῦ Κιέτι. Τὸ κύριο θέμα τῆς εἰσηγήσεως θὰ εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ κειμένου καὶ ἡ θεολογικὴ του ἀξία.

Γρηγόριος Λιάντας

Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας Α.Π.Θ.

Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ με γνωστικό αντικείμενο Διορθόδοξες, Διαχριστιανικές Σχέσεις, Εκκλησιαστική Πολιτική και Διπλωματία. Σπούδασε θεολογία στη Θεολογική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, όπου συνέχισε τις μεταπτυχιακές του σπουδές και αναγορεύτηκε διδάκτωρ το 2005. Είναι πτυχιούχος της Νομικής Σχολής του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης. Είναι μέλος έπιτροπών του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής και το 2011 εκπροσώπησε το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας στην 1η Διορθόδοξη Συνάντηση Βιοηθικής. Έχει έργαστεί σε έρευνητικά προγράμματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Θεολογική άποτίμηση του διμερούς θεολογικού διαλόγου Όρθοδόξων και Παλαιοκαθολικῶν (1975-1987) και νεότερες εξέλιξεις στις σχέσεις τῶν Παλαιοκαθολικῶν Έκκλησιῶν τῆς Ένώσεως τῆς Ουτρέχτης και τῆς Έκκλησίας τῆς Σουηδίας

Στο πλαίσιο τῆς εισηγήσης παρουσιάζεται ὁ διμερῆς θεολογικὸς διάλογος Όρθοδόξων καὶ Παλαιοκαθολικῶν (1975-1987), τὰ «κείμενα κοινῆς πίστεως» ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὸν διάλογο καὶ ἡ τύχη αὐτῶν μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ διαλόγου. Δίνεται ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα : «ἀφοῦ ὁ διάλογος Όρθοδόξων καὶ Παλαιοκαθολικῶν κατέληξε σὲ κοινὰ κείμενα, διὰ τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι δὲν ὑφίστανται οὐσιαστικὲς διαφορὲς μετὰξὺ τῶν δύο Έκκλησιῶν, γιατί δὲν προχωρήσαμε περαιτέρω;». Επίσης ὁ θεολογικὸς διάλογος ἀνάμεσα στὶς δύο Έκκλησίες ἀποκάλυψε ὅτι πέρα ἀπὸ τὶς θεολογικὲς καὶ δογματικὲς συμφωνίες βρίσκεται ἓνας ἄλλος παράγοντας ἐξίσου ἀποφασιστικὸς: ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀποδοχὴ αὐτῶν τῶν συμφωνιῶν, δηλαδὴ ἡ ἔγκρισή τους ἀπὸ τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς καὶ τῶν δύο Έκκλησιῶν καὶ ἀπὸ τὸν πιστὸ λαὸ τοῦ Θεοῦ. Τέλος παρουσιάζονται οἱ νεότερες ἐξελίξεις στὶς σχέσεις τῶν Παλαιοκαθολικῶν Έκκλησιῶν τῆς Ένώσεως τῆς Ουτρέχτης καὶ τῆς Έκκλησίας τῆς Σουηδίας καὶ οἱ συνέπειές τους στὶς σχέσεις Όρθοδόξου καὶ Παλαιοκαθολικῆς Έκκλησίας.

Νικόλαος Κουρεμένος

Έρευνητικός εταίρος στην Ακαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου

Ὁ Νίκος Κουρεμένος ἔχει σπουδάσει Θεολογία στὸ Τμῆμα Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ, ὅπου καὶ ἔχει εἰδικευτεῖ σὲ ἐπίπεδο Master στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Εἶναι Διδάκτορας Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιαστικῶν Σπουδῶν ἀπὸ τὸ Ποντιφικὸ Ἰνστιτοῦτο Ἀνατολικῶν Σπουδῶν τῆς Ρώμης. Ἐπιπλέον, ἔχει ἐργαστεῖ ὡς μεταδιδακτορικὸς ἐρευνητὴς στὸ Hebrew University of Jerusalem (HUJ) στὸ Ἰσραήλ, στὸ Κέντρο Ἑρευνας Ἀνθρωπιστικῶν Ἐπιστημῶν (KEAE) τῆς Ἀθήνας καὶ στὴ *Fondazione per le scienze religiose (FSCIRE)* στὴ Μπολόνια τῆς Ἰταλίας. Τὰ ἐρευνητικὰ του ἐνδιαφέροντα ἐστιάζουν στὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Μεσογείου καθὼς καὶ τὴ συμβολὴ τῆς σύγχρονης Ὁρθόδοξης θεολογίας στὴν οἰκουμενικὴ κίνηση. Ἡ διδακτορικὴ του διατριβὴ ἔχει ἐκδοθεῖ τὸ 2019 στὴν σειρά *Patrologia Orientalis* ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις *Brepols*. Σήμερα ἐργάζεται ὡς ἐρευνητικὸς εταίρος στὴν Ακαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου.

Εἶναι ὁ νεοχαλκηδονισμὸς ὁ μόνος ἀσφαλὴς δρόμος γιὰ τὴν προσέγγιση Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ προ-Χαλκηδόνιων Ἐκκλησιῶν;

Ἀπὸ τὶς πρῶτες ἀνεπίσημες θεολογικὲς συναντήσεις στὸ Ἱεραρχεῖο τῆς Δανίας (1964) μέχρι καὶ τὴν ἐπιτυχηὴ ὀλοκλήρωση τοῦ μετέπειτα ἐπίσημου θεολογικοῦ διαλόγου μεταξὺ τῆς Ὁρθόδοξης καὶ τῶν Ἀρχαίων Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν μὲ τὴν ὑπογραφή τῶν δυὸ Κοινῶν Χριστολογικῶν Δηλώσεων (Anba Bishoi, 1989 καὶ Chambésy, 1990), τὸ θεολογικὸ ὑπόβαθρο ποὺ χρησίμευσε ὡς κοινὸ ἔδαφος καὶ σημεῖο σύγκλισης γιὰ τὰ μέλη τῶν μεικτῶν θεολογικῶν ἐπιτροπῶν ὑπῆρξε ἡ περιφημὴ φράση ποὺ ἀποδίδεται στὸν Κύριλλο Ἀλεξανδρείας «μία τοῦ Θεοῦ Λόγου φύσις σεσαρκωμένη». Εἶναι γεγονός ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῶν οἰκουμενικῶν αὐτῶν συναντήσεων τονίστηκε ἐπανειλημμένα ὅτι ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς «κοινὸς πατέρας» τῶν δυὸ ἐκκλησιαστικῶν οἰκογενειῶν καὶ ἡ ἐν λόγῳ φράση του θὰ μπορούσε νὰ λειτουργήσει ὡς μία καλὴ βάση διαπραγμάτευσης γιὰ τὴν ἐπίτευξη μιᾶς δογματικῆς συμφωνίας. Ἡ ἀδιαφιλονίκητη αὐτὴ προτίμηση ὑπὲρ μιᾶς συγκεκριμένης διατύπωσης ἔχει στὸ παρελθὸν χαρακτηριστεῖ ὡς μιὰ μεροληπτικὴ πρακτικὴ τῆς μιά-φυσικῆς θεολογικῆς παράδοσης εἰς βάρος τῆς Χαλκηδόνιας ὀρολογίας περὶ δυὸ φύσεων (Wandebourg, 1998). Πράγματι στὴν Β΄ Κοινὴ Δήλωση ὄχι μόνον δὲν γίνεται ρητὰ λόγος περὶ δυὸ φύσεων ἀλλὰ ἐπιπλέον υἱοθετεῖται ἡ νεοχαλκηδόνια θεολογικὴ ὀρολογία περὶ «ἐνυποστάστου», ἀφοῦ δηλώνεται ὅτι στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ «ὁ θέλων καὶ ἐνεργῶν εἶναι πάντοτε ἡ μιὰ ὑπόστασις τοῦ σαρκωθέντος Λόγου». Οἱ θεολογικὲς προκλήσεις ποὺ ἐγείρονται ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐπιλογή ἔχουν κατὰ τὸ παρελθὸν ἐπισημανθεῖ (de Halleux, 1991) καθὼς καὶ τὰ μεθοδολογικὰ ζητήματα ποὺ ἐγείρονται σὲ ἐπίπεδο οἰκουμενικοῦ διαλόγου, λαμβανομένης ὑπόψιν καὶ τῆς προόδου τῶν ἐπίσημων θεολογικῶν διαλόγων τῶν Ἀρχαίων Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν κυρίως μὲ τοὺς Ρωμαιοκαθολικοὺς ἀλλὰ καὶ τοὺς Μεταρρυθμισμένους. Σκοπὸς τὴν παρούσα εἰσήγησης εἶναι νὰ διερευνήσω τὴ δυνατότητα ὑπέρβασης τοῦ ἀδιεξόδου στὸ ὁποῖο φαίνεται νὰ ἔχει καταλήξει ὁ ἐπίσημος Θεολογικὸς Διάλογος μεταξὺ Ὁρθόδοξης καὶ Ἀρχαίων Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν. Με τὴ βοήθεια ποὺ παρέχουν οἱ σύγχρονες προ-

σεγγίσεις για τη χρήση και τὰ ὅρια τῆς γλώσσας, τοῦ νοήματος, τῆς ἐννοιολογίας κτλ. (βλ. Ricoeur, Gadamer κ.ἄ.) θὰ ἐπιχειρήσω τὴν πρόταση μιᾶς κοινᾶ ἀποδεκτῆς σωτηριολογικῆς γραμματικῆς ποὺ θὰ ὑπερβαίνει τὴ μιά-φυσικὴ καὶ τὴ δύο-φυσικὴ ὀρολογία, ἢ υἱοθέτηση τῆς ὁποίας θὰ μποροῦσε νὰ συμβάλλει στὴν περαιτέρω θεολογικὴ προσέγγιση μεταξύ Ὁρθόδοξης καὶ Ἀρχαίων Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν.

Μιχαήλ Μαριόρας

Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

*Ο Μιχαήλ Μαριόρας γεννήθηκε στην Αθήνα (1974) και παρακολούθησε τις εγκύκλιες σπουδές στην Ιωνίδειο Πειραματική Σχολή. Σπούδασε στη Θεολογική Σχολή ΕΚΠΑ, στο Πανεπιστήμιο Φριβούργου και Γενεύης Έλβετίας, Μαρβούργου Γερμανίας. Το 2008 εξέλεξε Λέκτορας Ιστορίας Θρησκευμάτων στο Τμήμα Θεολογίας ΕΚΠΑ, το 2016 Επίκουρος Καθηγητής και το 2020 Αναπληρωτής Καθηγητής στο ίδιο Τμήμα, όπου και υπηρετεί έως σήμερα διδάσκοντας αυτόνομα προπτυχιακά και μεταπτυχιακά μαθήματα. Επίσης έχει διδάξει: στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Διεθνής Ιατρική-Διαχείριση Κρίσεων Υγείας» της Ιατρικής Σχολής του ΕΚΠΑ και σε άλλα Διαπανεπιστημιακά και Διατμηματικά Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών, στο Ίδρυμα Ποιμαντικής Επιμορφώσεως της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών, στη Σχολή Διοίκησης και Επιτελών Αεροπορίας. Την περίοδο 2009-2011 διετέλεσε Είδικός Σύμβουλος στο Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, σε θέματα της ειδικότητάς του. Το 2012 υπήρξε επίσημος προσκεκλημένος του United States Department of State στο International Visitor Leadership Program με θέμα «Integration of Migrant Muslim Youth for Greece: Challenges and Prospects». Έχουν εκδοθεί τα βιβλία του: *Ισλαμικός Ριζοσπαστισμός: Ιστορικές και θεολογικές προϋποθέσεις του Τζιχάντ, Ισλάμ: Αναζητώντας Τρόπους με τους Μουσουλμάνους, Οι Προϊσλαμικές Θρησκείες της Αραβικής Χερσονήσου: το Αναμενόμενο και το Απροσδόκητο, Ισλάμ. Αναζητώντας Τρόπους με τους Μουσουλμάνους, Ο Διάλογος Δυτικής και Μουσουλμανικής Ισλαμολογίας για τη Sharī'a, τ.: Α', Β'.* Επίσης άρθρογραφεϊ στον ημερήσιο Τύπο.*

Το Ισλάμ στην Ελλάδα, προϋποθέσεις, θέσεις και αντιθέσεις ενός «διαλόγου ζωής»

Η αύξηση των μεταναστευτικών ροών -άνθρώπων κυρίως μουσουλμάνων- προς την Ευρώπη και την Ελλάδα και η έξαρση της προσφυγικής κρίσης σε συνδυασμό με τη διατύπωση ή και τον φόβο άκραιο ισλαμιστικού λόγου σε διάφορες περιοχές του κόσμου, άναδεικνύουν με έντονο και πολυεπίπεδο τρόπο το ενδιαφέρον για τη θρησκεία του Ισλάμ και τους μουσουλμάνους. Επιπλέον, η παρουσία καλά οργανωμένης μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη, αποτελεί ιδιαίτερη και σημαντική παράμετρο για την ελληνική, αλλά και την ευρωπαϊκή πραγματικότητα, ενώ συγχρόνως δεν πρέπει να διαφεύγει την προσοχή ή όλοένα αυξανόμενη παρουσία μουσουλμάνων σε ολόκληρη την Ελλάδα. Ωστόσο, σε μεγάλο βαθμό διαπιστώνεται μάλλον άγνοια από τη μεριά των Ελλήνων για τη θρησκεία του Ισλάμ και τους μουσουλμάνους, ο αριθμός των οποίων προσεγγίζει σταδιακά τα δύο δεσκατομμύρια παγκοσμίως, ενώ φαίνεται να κυριαρχούν στερεοτυπικές αντιλήψεις για τη θρησκεία του Ισλάμ και σοβαρή δυσθυμία για τους μουσουλμάνους. Η θρησκεία του Ισλάμ στην Ελλάδα έχει δύο κύριες εκφράσεις: α) Έλληνες πολίτες μουσουλμάνους κατά το θρήσκευμα στην Θράκη και β) μετανάστες-πρόσφυγες. Στην Ελλάδα υπάρχει επίσημα αναγνωρισμένη και άρτια οργανωμένη μουσουλμανική μειονότητα δεκαετίες πριν από την εμφάνιση συγκροτημένων μουσουλμανικών κοινοτήτων σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες ως κατάλοιπο της μακραίωνης οθωμανικής κυριαρχίας. Στην ελληνική επικράτεια υπάρχει και αναγνωρίζεται επίσημα μόνο μία μειονότητα και μάλιστα

θρησκευτική, ή συγκεκριμένη τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν μουσουλμάνων κατὰ τὸ θρήσκευμα στὴ Δυτικὴ Θράκη ὡς ἀποτέλεσμα διάφορων συνθηκῶν μετὰξὺ Ἑλλάδας-Τουρκίας ἀλλὰ καὶ ἄλλων διεθνῶν. Τὸ μεγάλο ζητούμενο λοιπὸν εἶναι, ἐὰν ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι θὰ καταφέρουν νὰ συνυπάρξουν ὄχι μόνο εἰρηνικά, ἀλλὰ καὶ δημιουργικά πρὸς ὄφελος ὅλων ἀλλὰ τελικὰ καὶ τῆς ἴδιας τῆς Ἑλλάδας. Σκοπὸς τῆς εἰσήγησης εἶναι ἡ ἀνάδειξη καὶ διερεύνηση τῶν ζητημάτων ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀξανάομενη παρουσία μουσουλμάνων στὴν Ἑλλάδα, τὰ προβλήματα ποὺ δυσχεραίνουν τὴ συμμετοχὴ τους στὴν κοινωνία, οἱ προκλήσεις ποὺ καλοῦνται νὰ ἀντιμετωπίσουν οἱ Ἕλληνες καὶ πιθανὲς λύσεις σὲ αὐτὰ τὰ θέματα.

Κύριλλος (Κατερέλος)

Μητροπολίτης Κρήνης και Πατριαρχικός Ἐξάρχος Μάλτας

Καθηγητῆς τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

Κοσμητῶρ τοῦ Ἰνστιτούτου Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν Ὁρθόδοξου Θεολογίας

τοῦ Ὁρθόδοξου Κέντρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου

Ὁ Ἐλλογιμώτατος Μητροπολίτης Κρήνης Κύριλλος Κατερέλος σπούδασε Νομική, Φιλοσοφία καὶ Θεολογία στὸ Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Ἐπειτα ἔλαβε τὸν μεταπτυχιακὸν τίτλον ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Στρασβούργου. Εἶναι διδάκτωρ Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Φράϊμπουργκ τῆς Γερμανίας. Ἐπιπλέον εἶναι κάτοχος δεύτερου διδακτορικοῦ τίτλου ἀπὸ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ Μητροπολίτη Παντελεήμων Ροδόπουλου (Τυρολόης). Γνωρίζει ἄπταιστα γερμανικά, γαλλικά, ἰταλικά, ἰσπανικά, ρωσικά, τούρκικα καὶ ἀγγλικά. Ἐπιπλέον εἶναι γνώστης τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας καὶ τῶν λατινικῶν. Στις 7 Φεβρουαρίου 2008 ἡ Ἁγία καὶ Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τὸν ἐξέλεξε παμψηφεί Ἐπίσκοπον τῆς πάλαι ποτὲ Ἐπισκοπῆς Ἀβύδου. Ἡ Χειροτονία του σὲ Ἐπίσκοπον τελέσθηκε στις 23 Φεβρουαρίου 2008. Στις 16 Φεβρουαρίου 2021 ἡ Σύνοδος τὸν ἐξέλεξε Μητροπολίτη Κρήνης καὶ τὴν ἴδια ἡμέρα μὲ ἀπόφαση τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου ὀρίσθηκε Πατριαρχικὸς Ἐξάρχος τῆς νεοσυσταθείσας Πατριαρχικῆς Ἐξαρχίας Μελίτης. Ὑπῆρξε τακτικὸς Καθηγητῆς μὲ ἔδρα στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Ἐπιπλέον διετέλεσε Πρόεδρος τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τὸ 2007-2009 καὶ ἀντίστοιχα τὸ 2020-2024. Διδάσκει ἐπίσης στὸ Ἰνστιτούτο Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν Ὁρθόδοξης Θεολογίας στὸ Σαμπεζὺ τῆς Γενεύης, καθὼς καὶ στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Μπαλαμάντ στὸν Λίβανο. Ἀπὸ τὸ 2017, εἶναι Ἐπίτιμος Πρόεδρος τῆς Ἑταιρείας τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν, καθότι διακόνησε ὡς πρόεδρος τῆς γιὰ μιὰ δεκαετία. Ὡς ἀκαδημαϊκὸς μὲ διεθνή παρουσία ἔχει συγγράψει πολλὰ βιβλία καὶ ἄρθρα σχετικὰ μὲ τὰ ἐρευνητικὰ του ἐνδιαφέροντα. Ὀρίσθηκε ὡς Ὁρθόδοξος Συμπρόεδρος τῆς Μικτῆς Διεθνοῦς Ἐπιτροπῆς Θεολογικοῦ Διαλόγου μεταξὺ Ὁρθόδοξων καὶ Λουθηρανῶν.

Ἡ σύγχρονη πρόκληση τῆς θεολογικῆς κατανόησης τῶν ἄλλων θρησκευτῶν

Μιὰ ἀπὸ τίς μεγαλύτερες προκλήσεις ποὺ θέτει στὴ Θεολογία ἡ σύγχρονη πολυπολιτισμικὴ παγκόσμια κοινότητα εἶναι ἡ ἀξιολόγησις τῶν ἄλλων μὴ χριστιανικῶν θρησκευτῶν. Ὁ Χριστιανὸς πιστὸς ἀναγκάζεται νὰ συνυπάρχει μὲ ἀνθρώπους ἄλλων θρησκευτικῶν δοξασιῶν, μὲ διαφορετικὴ κοσμοθεωρία καὶ πολιτισμικὲς ἀξίες. Σήμερα ὁ Χριστιανισμὸς καλεῖται ὄχι μόνον νὰ συνυπάρξει μὲ τίς ἄλλες θρησκείες σὲ ἓνα πλαίσιο ἀνοχῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ τίς κατανοήσῃ θεολογικά, συμβάλλοντας στὴ δικὴ του αὐτογνωσία. Τρεῖς εἶναι οἱ κύριες τάσεις στὴ Χριστιανικὴ Θεολογία ὅσον ἀφορᾷ τίς ἄλλες θρησκείες: α) Ἡ ἀποκλειστικότητα (Exclusivismus), ὅπου μόνον ὁ Χριστιανισμὸς κατέχει τὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια («Salus extra ecclesiam non est»), β) Ἡ ἐμπεριεκτικότητα (Inklusivismus), ποὺ δέχεται ὅτι οἱ ἄλλες θρησκείες μετέχουν σὲ μέρη τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας, καὶ γ) Ὁ πλουραλισμὸς (Pluralismus), κατὰ τὸν ὁποῖο ὅλες οἱ θρησκείες, μαζί μὲ τὸν Χριστιανισμό, μοιράζονται τὴν ἀλήθεια

καὶ καμία δὲν εἶναι ἀποκλειστικὸς φορέας σωτηρίας. Ἡ θεολογία τῶν θρησκειῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἀνέπτυξε διάφορες προσεγγίσεις γιὰ τὴ σχέση Χριστιανισμοῦ καὶ ἄλλων θρησκειῶν. Οἱ Χριστιανοὶ θεολόγοι μελετοῦν κριτικὰ τὶς θρησκείες, ὄχι μόνο γιὰ νὰ κατανοήσουν τὶς ἀλήθειες ποὺ αὐτὲς προβάλλουν, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἐπαναξιολογήσουν τὴ δική τους πίστη. Μέσα ἀπὸ αὐτὸν τὸν διάλογο προωθεῖται ἡ αὐτογνωσία τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ κατανόηση τοῦ ρόλου τῶν ἄλλων θρησκειῶν στὴ σωτηριώδη ἀποστολὴ τῆς ἀνθρωπότητας.

Απόστολος Μιχαηλίδης

*Έπίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας
και Θρησκευολογίας του Ε.Κ.Π.Α.*

Ο Απόστολος Μιχαηλίδης αποφοίτησε (1987) από το Τμήμα Θεολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Συνέχισε τις μεταπτυχιακές του σπουδές στην Ινδική φιλοσοφία και τα Ινδικά θρησκευόμενα (1990-1993) στο Τμήμα Φιλοσοφίας και Θρησκείας του Banaras Hindu University της πόλεως Βαρανάσι της Ινδίας. Το 2005 αναγορεύθηκε όμοθύμως άριστούχος διδάκτορας του Τμήματος Θεολογίας του Έθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Υπηρέτησε επί είκοσιπενταετία στη Δευτεροβάθμια Έκπαίδευση (1995-2000). Από τον Οκτώβριο του 2020 άρχισε να υπηρετεί ως μέλος του Έργαστηριακού Διδακτικού Προσωπικού (ΕΔΙΠ) του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας. Τον Μάρτιο του 2023 εξελέγη για την πλήρωση θέσης Έπίκουρου Καθηγητή με γνωστικό αντικείμενο «Ινδουισμός».

Όρθόδοξη θεολογία και διαθρησκευτικός διάλογος. Πραγματικότητα και προοπτικές

Το λυτρωτικό μήνυμα και σωτηριώδες έργο της Έκκλησίας στηρίζεται στην παραίνεση και έντολη συνάμα του Ίησου Χριστού στους μαθητές του για διάδοση του Εύαγγελίου στα «έθνη» (Μθ. 28,19-20, Μρ. 16,15-18, Λκ. 24,47). Μια διάδοση, που όπως προέβλεψε ο Κύριος δεν θα ήταν απρόσκοπτη (Μθ. 24,9-14, Μρ. 13,10-13, Λκ. 21,14-19, Ίω. 15,18-21. 16,1-3). Η ιστορική πραγματικότητα έδειξε ότι αυτή πάντοτε προσέκρουε, αλλά και εξακολουθεί προσκρούει, σε διάφορα εμπόδια. Η Έκκλησία οφείλει να άσκει το ιεραποστολικό της έργο, αλλά υπάρχουν και θρησκευόμενα με διακριτό ιεραποστολικό χαρακτήρα (π.χ. Ίσλάμ, Βουδισμός, διάφοροι κλάδοι του Ινδουισμού) που επιχειρούν να διαδώσουν τις πεποιθήσεις τους με ποικίλους τρόπους. Τρόποι που εκτείνονται από τη διάδοση δια του λόγου με φυσική παρουσία των φορέων τους σε τόπους εκτός των κοιτίδων των εν λόγω θρησκευόμετων έως τη χρήση του διαδικτύου. Πέραν τούτων, τα θρησκευόμενα δεν είναι στατικοί σχηματισμοί, διότι ο άνθρωπος παράγων που είναι δομικό στοιχείο της ύπαρξής τους, ο ίδιος παράγει κοινωνικές δομές αλλά και τις μεταλλάσσει, πλάθει και εισάγει νέες αντίληψεις και διαμορφώνει πολιτική και γεωπολιτική τις όποιες διαρκώς ανακατατάσσει. Έπόμενο είναι τα θρησκευόμενα, πάντοτε λόγω του ανθρώπινου παράγοντα, να έπηρεάζουν και να έπηρεάζονται από κοινωνικοπολιτικές και γεωπολιτικές ανακατατάξεις, όχι τόσο στο επίπεδο των πεποιθήσεών τους (διδασκαλία, δόγματα, «πιστεύω»), όσο σε αυτό της παρουσία τους και της δράσης τους στην παγκόσμια γεωπολιτική σκακιέρα. Στον σύγχρονο κόσμο που η έπικοινωνία λόγω των προηγμένων τηλεπικοινωνιακών μέσων και της διαρκούς μετακίνησης πληθυσμών καθιστά τη γνωριμία και την έπικοινωνία με τον «άλλον» άμεσότερη, έπέρχεται και το ζήτημα του διαλόγου. Σε επίπεδο θεσμικών θρησκευτικών φορέων ποιές προοπτικές είναι δυνατές; Ποιά θέματα θα μπορούσαν να συζητηθούν; Γνώμη του εισηγητή είναι ότι αποκλείονται έξ όρισμού ζητήματα πίστewς. Μια τέτοιου είδους παράμετρος καθιστά τον διαθρησκευτικό διάλογο άτελέσφορο. Όστόσο, ζητήματα που άπτονται της κοινωνικής πραγματικότητας (π.χ. σχέσεις δύο φύλων, κοινωνική άνισότητα και έκμετάλλευση, κλιματική άλλαγή και οικολογία, το πρόβλημα του πολέμου) είναι πάντοτε επίκαιρα και σε αυτά η Όρθόδοξη Θεολογία έχει πολλά να προτείνει και να προσφέρει.

Ἀμβρόσιος (Ζωγράφος)

Μητροπολίτης Κορέας,

*Καθηγητῆς τοῦ Τμήματος Ἑλληνικῶν καὶ Βαλκανικῶν Σπουδῶν
τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σεούλ, Κορέα*

Ὁ Μητροπολίτης Κορέας Ἀμβρόσιος (Ζωγράφος), σπούδασε στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1979-1983) καὶ μετεκπαιδεύτηκε στὴν Ἀμερική: Holy Cross, Greek Orthodox School of Theology (1991-1993), Princeton Theological Seminary καὶ Princeton University (1993-1996) Τὸ 1998 ἔλαβε τὸ διδακτορικὸ του ἀπὸ τὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Χειροτονήθηκε διάκονος τὸ 1985 καὶ πρεσβύτερος τὸ 1991. Ἐπίσης ἐπὶ δύο ἔτη ἐργάσθηκε (1988-1989) στὴν περιώνυμη βιβλιοθήκη καὶ πινακοθήκη τῆς I. M. Σινᾶ. Στις 23/12/1998, μὲ τὴν εὐλογία τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου μετέβη στὴν Κορέα γὰρ νὰ ἐργασεῖ ἱεραποστολικά. Στις 21/12/2005 ἐκλέχθηκε ὑπὸ τῆς Ἁγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Ἐπίσκοπος Ζήλων καὶ στίς 27/5/2008 Μητροπολίτης Κορέας. Ἀπὸ τὸ ἔτος 2004 μέχρι σήμερα διδάσκει ὡς καθηγητῆς στὸ Τμήμα Ἑλληνικῶν Σπουδῶν τοῦ Hankuk University of Foreign Studies (N. Κορέα).

Ἡ Ὁρθόδοξη μαρτυρία εἰς «πάντα τὰ ἔθνη» σὲ μεγάλη ἀπειλή

Ἡ στοχοθεσία τῆς εἰσήγησής μας ἐπικεντρώνεται στὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι: «Ἡ ὀρθόδοξη μαρτυρία εἰς πάντα τὰ ἔθνη τελεῖ ὑπὸ μεγάλη ἀπειλή». Παρουσιάζουμε τὴ θλιβερὴ διαπίστωση ὅτι, σὲ πολλὰς περιοχὰς τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἀνὰ τὸν κόσμον, τὸ ἔργο τῆς ὀρθόδοξης μαρτυρίας βρίσκεται ὑπὸ μεγάλη ἀπειλή, ἡ ὁποία δὲν προέρχεται πρωτίστως ἀπὸ ἐξωτερικοὺς ἀλλὰ, κατὰ τραγικὸ τρόπο, ἀπὸ ἐσωτερικοὺς ἐχθρούς. Τὸ πρῶτο μέρος τῆς ἐργασίας ἐξετάζει σὲ γενικὲς γραμμές, μὲ βάση τὴ βιβλική, πατερικὴ καὶ κανονικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, τὴ θεολογικὴ θεώρηση τοῦ προβλήματος τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ, ποὺ σημαίνει τὸν ὑπερτονισμὸ τοῦ ἐθνικοῦ ἔναντι τοῦ ὀρθόδοξου στοιχείου ἢ, διαφορετικὰ, τὴν προτεραιοποίησιν τῆς ἐθνικῆς ἔναντι τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς ταυτότητος. Τὸ δεῦτερο μέρος τῆς ἐργασίας ἐπιδιώκει νὰ καταδείξει πῶς ὁ ἐθνοφυλετισμὸς ἀποτελεῖ πρωταρχικὴ αἰτία τῶν ἀντικανονικῶν “εἰσπηδήσεων” καὶ τῶν “ὑπερορίων” πράξεων στὴν Ὁρθόδοξη Διασπορὰ καὶ νὰ συζητήσῃ τις ἀρνητικὰς ἐπιπτώσεις αὐτῶν τῶν πραγματικότητων στὸ ἔργο τῆς διάδοσης τῆς ὀρθόδοξης μαρτυρίας στὸν κόσμον. Ἐπιπλέον, ἀποτελεῖ ἄμεση προτεραιότητα ἡ συνειδητοποίησιν ὅτι ἡ οἰκουμενικότητα τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος καὶ ἡ στενόκαρδη ἐθνοκεντρικὴ συνειδησὴ δὲν συμβαδίζουν ποτέ. Ἡ ἐργασία καταλήγει μὲ μιὰ ἐπείγουσα ἐκκλήσιν πρὸς ὅλους τοὺς Ὁρθόδοξους Χριστιανοὺς νὰ συνειδητοποιήσουν, νὰ δώσουν προτεραιότητα καὶ νὰ μεταφέρουν (1) τὴν οἰκουμενικότητα τοῦ μηνύματος τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τὴν ἀσυμβατότητα κάθε στενόκαρδης ἐθνοκεντρικῆς σκέψης μὲ τὴν εὐαγγελικὴν διδασχὴν καὶ μὲ τὴν αὐθεντικὴν ὀρθόδοξην μαρτυρίαν καὶ (2) τὴν εὐθύνη ὅλων τῶν Ὁρθοδόξων νὰ ἀπορρίψουν τὴν ἐπικρατοῦσα ἀντικανονικότητα καὶ νὰ ἀποκαταστήσουν τὴν παραδοσιακὴν κανονικὴν τάξιν τῆς Ἐκκλησίας, ἂν θέλουμε νὰ σταματήσῃ ἓνα φαινόμενον ποὺ ἀπειλεῖ νὰ καταστρέψῃ τὸ ὀρθόδοξον ἱεραποστολικὸ γίνεσθαι.

Ἐπίσκοπος Γρηγόριος (Στεργίου)
Μητροπολίτης Καμερούν

Ὁ Μητροπολίτης Καμερούν Γρηγόριος (κατὰ κόσμον Γεώργιος Ἱεροθέου Στεργίου) γεννήθηκε στὰ Μέγαρα Ἀττικῆς τὸ 1961. Σπούδασε Σχέδιο καὶ Ζωγραφικὴ σὲ ἰδιωτικὴ σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν. Αποφοίτησε ἀπὸ τὴν Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν τὸ 1988. Τὸ 1984 ἐκάρη μοναχός. Διάκονος χειροτονήθηκε τὸ 1984 καὶ Πρεσβύτερος τὸ 1988 ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Μεγάρων καὶ Σαλαμῖνος κυρὸν Βαρθολομαῖο. Ὑπηρέτησε ὡς Ἱεροκλήρυκας στὴν Μητρόπολη Μεγάρων. Ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 2001 ὑπηρέτησε στὴν θέση τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ἰδιαιτέρου Πατριαρχικοῦ Γραφείου τοῦ Μακαριστοῦ Πατριάρχου κυροῦ Πέτρου τοῦ Ζ' στὴν Ἀλεξάνδρεια μέχρι τὸν Ἰούλιο τοῦ 2002. Ἀπὸ τὸν Μάιο τοῦ 2003 μέχρι καὶ τὴν ἐκλογή του ὑπηρέτησε ὡς Ἐφημέριος στὸν Ἱερὸν Ναὸ τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου στὴν Ρώμη καὶ διετέλεσε ταυτόχρονα Ἀρχιερατικὸς Ἐπίτροπος Κεντρικῆς Ἰταλίας τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἰταλίας. Παρακολούθησε μεταπτυχιακὰ μαθήματα στὸ Πανεπιστήμιο Gregoriana τῆς Ρώμης. Στις 27 Ὀκτωβρίου 2004 ἐξελέγη Μητροπολίτης Καμερούν καὶ στις 25 Νοεμβρίου 2004 ἐχειροτονήθη εἰς Ἐπίσκοπον. Μέσω τῶν ἐνεργειῶν του, τὸ 2009 ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἀνεγνωρίσθη ἐπίσημως ὑπὸ τοῦ Κράτους τοῦ Καμερούν. Ἔχει δημοσιεύσει πλῆθος ἄρθρων σὲ διάφορα περιοδικὰ καὶ ἰστοτόπους σχετικά μὲ τὴν Ἱεραποστολὴ στὸν Ἀφρικανικὸ χῶρο.

Οἱ Ἱεραποστολικὲς προσπάθειες τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας στὴν Ἀφρικὴ, στὴν ἀνατολὴ τοῦ 21ου αἰῶνος. Προβλήματα, διαπιστώσεις καὶ οἱ πιθανότητες προοπτικῶν καὶ λύσεων στὸ παρὸν καὶ στὸ μέλλον

Τὰ τελευταῖα 80 χρόνια ἐπιτελέσθησαν συνταρακτικὲς ἀλλαγές καὶ ἐπανεκκινήσεις σ' ὀλόκληρην τὴν Ἀφρικανικὴ Ἠπειρο. Οἱ ἀλλαγές καὶ ἐπανεκκινήσεις αὐτές εἶχαν νὰ κάνουν μὲ ἔντονες πολιτικὲς καὶ οικονομικὲς καταστάσεις ἀλλὰ καὶ κοινωνιολογικὲς, ὅπως: 1. Τὸ τέλος τῆς, διὰ στρατιωτικῆς βίας, ἐξαρτήσεως τῶν ἀποικιῶν ἀπὸ τὶς Μητροπόλεις τῶν. 2. Τὴν προσπάθεια «*συστάσεως*» ἐπὶ τῶν «*ἀποικιακῶν μοντέλων*» τῶν νέων «*ἀνεξαρτητῶν*» πλέον Ἀφρικανικῶν Κρατῶν καὶ τοῦ περιορισμοῦ τοῦ ἀρχαίου ρόλου τῶν «*ἐθνοτήτων-φυλῶν*», σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν ἔλεγχον τῶν παραγωγῶν, ἐξορύξεων, ἐμπορίου, οἰκονομίας κ. λπ. 3. Τὴν προσπάθεια δημιουργίας μιᾶς «*Νέας Ἀφρικανικῆς Τάξεως Πραγμάτων*» (μέσω στρατιωτικῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπεμβάσεων, τοπικῶν ἐπαναστάσεων, ἐμφυλίων πολέμων, γενοκτονιῶν, ἐπιδημιῶν, περιορισμοῦ τῶν ἐλευθέρων μετακινήσεων κ. λπ.). 4. Τὸν συνεπικουρικὸ καὶ συνεκτικὸ ρόλο τῶν ὑπαρχόντων καὶ νεοαφιχθέντων στὰ Ἀφρικανικὰ Κράτη Ἀνθρωπιστικῶν Ὄργανισμῶν, Χριστιανικῶν καὶ Θρησκευτικῶν Ἀποστολῶν-Ἱεραποστολῶν. Τὸ Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας μὲ μιὰ ἄγνωστη (στὴν οἰκογένεια τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν) ἕως σήμερα καὶ πολυδιάστατη ἱστορία, βρίσκεται ἐκ τῆς συστάσεώς του στὸ κέντρο ὄλων αὐτῶν τῶν ἀλλαγῶν καὶ ἐπανεκκινήσεων, καὶ συγχρόνως σὲ μιὰ πλεονεκτικὴ ἀλλὰ, ταυτόχρονα, ἀδύναμη θέση: α. Καλεῖται νὰ ἀφουγκραστεῖ τὸ Ἀφρικανικὸ ὄραμα τῆς Ἐλευθερίας- Ἀνεξαρτησίας, τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς εἰρηνικῆς συμπορεύσεως τῶν νεοτεύκτων Ἀφρικανικῶν Κρατῶν μὲ τὴν Παγκόσμια Κοινότητα. Καλεῖται νὰ συμβάλλει, συγχρόνως, στὸ κτίσιμο τῶν νέων ἐλευθέρων Ἀφρικανικῶν κοινωνιῶν, θέτοντας τὸ Εὐαγγέλιο μεταξὺ τῶν θεμελιῶν

λίθων των. β. Δὲν διαθέτει γηγενές (Ἀφρικανικό) ἀνθρώπινο δυναμικό καὶ στρέφεται γιὰ βοήθεια στίς Ἑλληνόφωνες Ἐκκλησίες, οἱ ὁποῖες μὴ γνωρίζοντας τὴν ἱστορία, καὶ μέσῳ αὐτῆς τὴν «*ἀνοικτότητα τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ πνεύματος*», ἀποστέλλουν ἀνθρώπους μὲ ἓνα συγκεχυμένο ὄραμα καὶ πολὺ περιορισμένες γνώσεις περὶ τοῦ Ἀποστολικοῦ ἔργου καὶ πολλὰ ἔθνοφυλετικά στοιχεῖα. Τὸ ἔργο αὐτῶν τῶν πρώτων ἱεραποστόλων γνωρίζει (*ὅπως καὶ κάθε ἀνθρωπιστικὴ προσπάθεια στὴν Ἀφρική*) μιὰ πρόσκαιρη καὶ ἐπιφανειακὴ ἐπιτυχία. Ἡ ἐπιτυχία αὐτὴ φαίνεται νὰ εἶναι μιὰ εὐκαιρία γιὰ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας νὰ ἀναδυθεῖ ἀπὸ τὴν ἀφάνεια τῶν «*σκοτεινῶν αἰῶνων*» καὶ ἀποδύεται σὲ ἓναν ἀγῶνα δρόμου νὰ συμπεριλάβει στοὺς κόλπους τοῦ Ἱεραποστόλου κατὰ τὰ πρότυπα αὐτῶν τῶν πρώτων Ἱεραποστόλων, παρὰ τὶς ἀντίθετες φωνές πού κατὰ καιροὺς ἐπισημαίνουν τὸ ἔωλον καὶ ἀθεολόγητον αὐτῶν τῶν ἐνεργειῶν. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα, ὁ προσδιορισμὸς τῶν προκλήσεων ἀποδεικνύεται ἢ μιὰ Συμπληγὰς καὶ ἢ ἐξεύρεση λύσεων ἢ δευτέρα, τὶς ὁποῖες καλεῖται νὰ διέλθει μόνον τοῦ τοῦ Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας, ἐφ' ὅσον ἡ Θεολογικὴ Κοινότης δὲν μπορεῖ διὰ τῆς ἐρεύνης νὰ προτείνει λύσεις ἀρωγῆς.

Εὐαγγελία Βουλγαράκη-Πισίνα

Δρ., Ἐργαστηριακὸ Διδακτικὸ Προσωπικὸ (Ε.ΔΙ.Π.)

τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

Ἡ Δρ. Εὐῆ Βουλγαράκη-Πισίνα εἶναι ΕΔΙΠ στὸ Τμήμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ ΕΚΠΑ. Διδάσκει Ἱεραποστολικὴ καὶ Διαθρησκευτικὸν Διάλογο, καὶ σὲ μεταπτυχιακὸ ἐπίπεδο Πατέρες καὶ Ἱεραποστολή, Ἡ Ὁρθοδοξία στὴν Ἀφρική, Μαρτυρία-Διακονία-Πολιτική. Ἔχει διδάξει στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Marburg μαθήματα στὸν χῶρο τῆς Συστηματικῆς καὶ Οἰκουμενικῆς θεολογίας. Ἔχει διεθνή ἐμπειρία στὴν ἱεραποστολή, τὸ ΠΣΕ, τὸν ΣΥΝΔΕΣΜΟ, καὶ τὴ Διαβαλκανικὴ Ὁμοσπονδία Ὁρθοδόξων Νεολαίων. Εἶναι μέλος τῆς International Association for Mission Studies, τῆς Central and Eastern European Association for Mission Studies, τοῦ Missiology Group τῆς International Orthodox Theological Association καὶ Διευθύντρια Ἐκδοσης τοῦ διεθνoῦς ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ μὲ κριτὲς Salt: Crossroads of Religion and Culture. Ἔχει συγγράψει δεκάδες ἄρθρα σὲ ἐπιστημονικὰ διεθνή περιοδικὰ γιὰ τὴν περίοδο τῆς Ὑστερῆς Αρχαιότητος, τὸν ἰσλαμοχριστιανικὸν διάλογο, τὴν Ὁρθοδοξία στὴν Ἀφρική, τὴ θεολογία πέρα ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, τὴν ἱστορία καὶ θεωρία τῆς ἱεραποστολῆς καὶ τοῦ διαθρησκευτικοῦ διαλόγου, τὴν παρουσία τῆς Ἐκκλησίας στὸν σύγχρονον κόσμον, τὴν πατερικὴ θεολογία. Ἔχει ὀργανώσει πολλὰ ἐκδηλώσεις καὶ διεθνή συνέδρια, ὅπως τὸ «Ἠχοτοπία τῆς Ἀφρικής» (2022). Εἶναι πρόεδρος τοῦ ἐπιστημονικοῦ Σωματείου Φίλων τῶν Διαπολιτισμικῶν, Διαθρησκευτικῶν καὶ Ἱεραποστολικῶν Σπουδῶν «Μνήμη καὶ Προτοπορία». Τὸ τελευταῖο τῆς βιβλίον εἶναι τὸ Πειθὸ καὶ Ἐπιβολή: Βαβύλας ἐναντίον Ἀπόλλωνα. Ἐνα Παράδειγμα Θρησκευτικῆς Σύγκρουσης κατὰ τὴν Ὑστερὴ Αρχαιότητα (Ἀθήνα: Μαῖστρος, 2022).

Θεολογία τῶν συνόρων. Γιὰ μιὰ ἱεραποστολικὴ καὶ διαλογικὴ θεολογία τοῦ 21ου αἰῶνα

Ἡ συνάντηση κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου, Ἐκκλησίας καὶ κόσμον εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἡ μήτρα τῆς θεολογίας. Ὅσο πληρέστερα ἀντιλαμβάνεται ἡ θεολογία τὴν ιδιότητά της ὡς συνοριακῆς κατάστασης, τόσο κερδίζει σὲ βάθος καὶ αὐτοσυνειδησία. Μὲ τὴν ἱεραποστολή, ἔννοια σύμφυτη μὲ τὴν Ἐκκλησία, προσεγγίζεται ὁ κόσμος, ἀναγγέλλεται ἡ Ἀνάσταση. Ἐν τούτοις, δὲν ὑπάρχει θεολογικὴ ἔννοια πρὸς κακοποιημένη ἀπὸ αὐτὴ τῆς ἱεραποστολῆς, καθὼς ἡ ἱστορικὴ της σύνδεση μὲ τὴν ἀποικιοκρατία στοὺς Νεότερους χρόνους, μοιάζει νὰ ἔχει ἀγγίζει καὶ φθείρει τὴν οὐσία της. Σύμφυτη μὲ τὴν ἱεραποστολή εἶναι ἐξάλλου καὶ ἡ ἔννοια τοῦ διαλόγου, καὶ μάλιστα συνθήκη ἐπιζητούμενη στοὺς σύγχρονους καιροὺς. Δὲν πρόκειται ὅμως ἀπλῶς γιὰ ἐφήμερη μόδα, γιὰ ἕναν εἰρημιστικὸ ἀνεδαφικὸ ρομαντισμό, ἀλλὰ γιὰ δομικὸ στοιχεῖο τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης. Δύο ἔννοιες, δύο λειτουργίες συμπληρωματικῆς, οἱ ὁποῖες θεολογικῶς δὲν ὑφίστανται ἢ μιὰ δίχως τὴν ἄλλη, ἀποτελοῦν θεμέλιο γιὰ τὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ παρούσα εἰσήγηση ἀποκαθιστᾶ φθαρμένες ἔννοιες. Πραγματεύεται τὴν ἀγιογραφικὴ θεμελίωση τοῦ διαλόγου καὶ τῆς ἱεραποστολῆς καὶ σκιαγραφεῖ τὴν ἀποτύπωσή τους στὴν ἱστορία καὶ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας. Ἐξετάζει τὴν ἀνθρωπολογικὴ βάση τῆς θεολογίας σὲ συνάντησιν μὲ τὴν Ἀποκάλυψιν. Διερευνᾷ τὴ σχέση ταυτότητας καὶ ἑτερότητας καὶ τὴ μεταξὺ τους

ἀλληλεπίδραση. Ἐπισημαίνει τὸν ἐγκλωβισμό καὶ τὴν ἐκκοσμίκευση τῆς σημερινῆς θεολογίας ἀνάμεσα στὸ δίπολο παραδοσιαρχίας καὶ ἐκσυγχρονιστικοῦ μιμητισμοῦ, φονταμενταλισμοῦ καὶ φιλελευθερισμοῦ. Ἐπαναδιαπραγματεύεται τὴ θεολογικὴ ἐννοιολόγηση τοῦ ὄρου «ἐλευθερία». Καταγράφει τὴ συμβολὴ τοῦ οἰκουμενικοῦ διαλόγου στὴν καλλιέργεια μιᾶς Ὁρθόδοξης θεολογίας τοῦ διαλόγου καὶ τῆς ἱεραποστολῆς. Οἰκοδομεῖ μιὰ Θεολογία τῶν Συνόρων. Ἐπὶ μέρους θέματα ποὺ ἀναλύονται στὴν εἰσήγηση εἶναι α) ἡ κατανόηση τῆς πολυπλοκότητος τοῦ κόσμου πέρα ἀπὸ τὸν ἐγκλωβισμό σὲ ἓνα μόνο παράδειγμα, β) τὸ ζήτημα τῆς παγκοσμιοποίησης, γ) ἐθνικισμοὶ καὶ ἐπιφανειακὲς κατανοήσεις τῶν πολιτισμῶν, δ) ὁ διάλογος στὸν δημόσιο χῶρο ἀλλὰ καὶ πολυεπίπεδα στὸ πλαίσιο τῆς κοινότητος (πέραν τῆς ἐνοριακῆς), καὶ ε) ἡ ἀναδυόμενη νέα θρησκευτικότητα μὲ τὶς ποικίλες ἀνασυνθετικὲς τῆς ὄψεις. Ἐπιπροσθέτως, ἡ εἰσήγηση προτείνει τοὺς ὄρους καὶ τὶς μεθοδολογικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴν καλλιέργεια κουλτούρας διαλόγου καὶ ἐξωστρέφειας ἐν Ἐκκλησίᾳ. Μιὰ τέτοια, ἱεραποστολικὴ καὶ διαλογικὴ θεολογία, μιὰ Θεολογία τῶν Συνόρων εἶναι, ὅπως καταδεικνύεται, νῦν καὶ ἀεὶ, τόσο σημαντικὴ ὅσο ἡ ἀναπνοή.

Πέμπτη 28 Νοεμβρίου

Θεματική Ένότητα 8

Ποιμαντική Θεολογία και εφαρμογές ενώπιον σύγχρονων προκλήσεων

Αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Α. Ίωαννίδης

Αναπληρωτής Καθηγητής της Θεολογικής Σχολής της Εκκλησίας της Κύπρου

Ο Αρχιμ. Γρηγόριος Ίωαννίδης είναι Αναπληρωτής Καθηγητής στη Θεολογική Σχολή Εκκλησίας Κύπρου με γνωστικό αντικείμενο τη «Λειτουργική». Είναι ο Ακαδημαϊκός Υπεύθυνος του Προπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών και του Μεταπτυχιακού «Όρθόδοξη Θεολογία στην Ανατολική Μεσόγειο». Είναι Υπεύθυνος της Βιβλιοθήκης και του Γραφείου Ποιμαντικής Μέριμνας της Θ.Σ.Ε.Κ. Διδάσκει μαθήματα Λειτουργικής στο Προπτυχιακό και Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Θεολογίας και Εφαρμοσμένης Ποιμαντικής και Κοινωνικής Διακονίας στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Εφαρμογές Ψυχολογίας και Συμβουλευτικής στην Κοινότητα». Διδάσκει μαθήματα Λειτουργικής και Ποιμαντικής στα Επιμορφωτικά Σεμινάρια ιεροῦ κλήρου που διοργανώνει ή Θ.Σ.Ε.Κ. για την Τερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Κύπρου. Παράλληλα, διακονεί ως Πρωτοσύγκελλος στην Τερά Μητρόπολη Τριμθοῦντος, είναι μέλος της Θρονικής Επιτροπής και υπεύθυνος του Γραφείου Εκκλησιαστικής Διακονίας και Διαφώτισης της Μητρόπολης. Ήταν μέλος της Αντιπροσωπείας της Εκκλησίας της Κύπρου στην Αγία και Μεγάλη Σύνοδο ως «Σύμβουλος» (18-26 Ιουνίου 2016). Είναι Μέλος σε Συνοδικές Επιτροπές και εκπροσωπεί την Εκκλησία της Κύπρου στον επίσημο θεολογικό διάλογο μεταξύ των Όρθόδοξων Εκκλησιῶν και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Ἡ ἔρευνα, οἱ διαλέξεις, οἱ ἀνακοινώσεις και οἱ μελέτες του ἐπικεντρώνονται κυρίως στὰ κυπριακὰ λειτουργικὰ χειρόγραφα και στην ἱστορία και θεολογία της ὀρθόδοξης λειτουργικῆς παράδοσης της Εκκλησίας.

Ἡ μελέτη τῶν λειτουργικῶν πηγῶν στὸν 21ο αἰῶνα:

ἀνάγκη, μεθοδολογία, σημασία και ἀξία

Οἱ δυνατότητες τῆς τεχνολογίας και τῆς ἐπικοινωνίας δίνουν σήμερα μας τὴν εὐχέρεια τῆς γρήγορης, ἄμεσης και σχεδὸν ἀνέξοδης ἐτοιμασίας και παρουσίας σε ἠλεκτρονική και ἔντυπη μορφή λειτουργικῶν ἐκδόσεων ἀπὸ μητροπόλεις, ἐνορίες, μοναστήρια, συλλόγους, ἀκόμη και μεμονωμένα ἄτομα. Ὡς ἀποτέλεσμα, ἔχουμε πληθώρα λειτουργικῶν ἐκδόσεων, οἱ ὁποῖες πολλές φορές φέρουν προβληματικὰ κείμενα, εὐχῆς και σχόλια. Κυριολεκτικά, τὸ νὰ «ψαρεύουμε στὰ ἀχαρτογράφητα νερά» τοῦ πλούτου και τῆς πολυμορφίας τῶν λειτουργικῶν χειρογράφων, μία εὐχὴ ἢ διάταξη, μία φράση ἢ λέξη, μία παραλλαγή ἢ διαφοροποίηση· τὸ νὰ ὑπογραμμίζουμε στὸν τίτλο και στὰ σχόλια ὅτι πρόκειται γιὰ «ὀρθότερη πράξη» ἢ «ἀρχαιότερη παράδοση»· τὸ νὰ δημιουργοῦμε με τὶς ἄκριτες, ἄκαιρες, ἄστοχες και ἐγωιστικὲς καινοτομίες μας, παροξυσμούς, διχαστασίες, ἔριδες και μάχες· δὲν εἶναι δόκιμο και ἀποδεκτὸ λειτουργικά, ἐκκλησιαστικά και ἐπιστημονικά. Ἔχουμε ἓνα πολύτιμο

θησαυρὸ «ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσι», τὴ ζωντανὴ ἀγιοπνευματικὴ ὀρθόδοξη λειτουργικὴ παράδοση 20 αἰώνων. Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ λειτουργικὸ χειρόγραφο στὸ ἔντυπο βιβλίον δὲν ἔγινε μὲ τὶς καλύτερες προϋποθέσεις, δὲν ἦταν εὐκόλη ὑπόθεση, οὔτε λύση χωρὶς συνέπειες. Τὸ βέβαιο εἶναι ὅτι κάθε λειτουργικὴ πράξις ἔχει τὴ δική της ἱστορία, ἐξήγηση καὶ σημασία. Ἡ μεγάλη καὶ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη τὸν 21ο αἰῶνα, εἶναι νὰ γνωρίσουμε τὴ μακρόχρονη λειτουργικὴ μας παράδοση μέσα ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔκδοση καὶ τὴν ἐρμηνεία τῶν λειτουργικῶν πηγῶν. Ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ καλὰς κριτικὰς ἐκδόσεις τῶν λειτουργικῶν μας κειμένων καὶ κυρίως ἀπὸ ὀρθὴ ἐρμηνεία τῶν πηγῶν ἐνταγμένες στὸ δικό τους ἱστορικὸ, λειτουργικὸ, θεολογικὸ καὶ πολιτισμικὸ περίγραμμα καὶ πλαίσιο. Οἱ Ὀρθόδοξες Θεολογικὲς Σχολὲς καλοῦνται νὰ καταστοῦν στὸν 21ο αἰῶνα κέντρα ἐπιστημονικῆς λειτουργικῆς μελέτης, νὰ προσκομίσουν στὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐκκλησίας τὸν καρπὸ τοῦ πολύμοχθου καὶ πολύχρονου ἰδρώτα τῆς διεξοδικῆς ἔρευνας, τῆς βαθιᾶς γνώσης, τῆς ἀληθινῆς εὐλάβειας καὶ τοῦ ὀρθόδοξου βιώματος. Ἡ Ἐκκλησία μετὰ ἀπὸ ἐνδελεχῆ μελέτη καὶ μὲ γνώμονα τὴν ποιμαντικὴ καὶ λειτουργικὴ τῆς ἐμπειρία καὶ παράδοση, μὲ διάκριση, σοφία καὶ σύνεση, καλεῖται νὰ ἀποφανθεῖ Συνοδικὰ περὶ τοῦ πρακτέου. Ἡ μεγάλη πρόκληση καὶ συνάμα ἢ ἀναγκαία προοπτικὴ γιὰ τὴν Ἐκκλησίαν, εἶναι, τὸν 21ο αἰῶνα, νὰ ἐπιμεληθεῖ τὶς ἐκδόσεις τῶν λειτουργικῶν τῆς βιβλίων καὶ νὰ μυσταγωγῆσει στὸ λειτουργικὸ τῆς γίνεσθαι, «μετὰ φόβου Θεοῦ, πίστεως καὶ ἀγάπης», μὲ ἐπιστημονικὴ ἐπίγνωση καὶ λειτουργικὸ ἦθος.

Γεώργιος Φίλιας

Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας του Ε.Κ.Π.Α.,
Καθηγητής του Ίνστιτούτου Μεταπτυχιακών Σπουδών Ὁρθοδόξου Θεολογίας του
Ὁρθοδόξου Κέντρου του Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Chambésy - Γενεύη

Ὁ καθηγητής Γεώργιος Ν. Φίλιας γεννήθηκε στην Ἀθήνα καὶ ἔλαβε τὸ πτυχίον του ἀπὸ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Μετεκπαιδεύτηκε στὸ Παρίσι (Πανεπιστήμιο Paris IV-Sorbonne καὶ Ἀνώτατο Λειτουργικὸ Ἰνστιτούτο τοῦ Καθολικοῦ Πανεπιστημίου Παρισίων), στὰ γνωστικὰ ἀντικείμενα τῆς Ἱστορίας καὶ Θεολογίας τῆς Λατρείας, τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Γραμματείας, τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας, τῆς Ἐπιστημονικῆς Μεθοδολογίας καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Μεσαιωνικῆς Ἱστορίας. Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν παραπάνω σπουδῶν ἔλαβε τὸ Ἀνώτατο Δίπλωμα Λειτουργικῶν Σπουδῶν τοῦ Ἀνώτατου Λειτουργικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Καθολικοῦ Πανεπιστημίου, τὸν μεταπτυχιακὸ τίτλο σπουδῶν D.E.A. (Δίπλωμα Ἐμπεριστατωμένων Σπουδῶν) τοῦ Πανεπιστημίου Paris IV-Sorbonne (Γαλλία) μὲ θέμα στὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο τῆς «Βυζαντινῆς θεολογίας τῆς Λατρείας», καθὼς καὶ Διδακτορικὸ Δίπλωμα 3ου κύκλου στὸ Τμῆμα Ἱστορίας τῶν Θρησκευτῶν τοῦ Πανεπιστημίου Paris IV-Sorbonne στὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο Ἱστορίας καὶ Θεολογίας τῆς Λατρείας. Πραγματοποίησε ἔρευνες στὰ βυζαντινὰ λειτουργικὰ χειρόγραφα (κυρίως Εὐχολόγια) τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ, ἐνῶ ἔλαβε δεύτερο Διδακτορικὸ Δίπλωμα στὸ Τμῆμα Ποιμαντικῆς (νῦν Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας) τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, μὲ εἰδίκευση στὴ «Λειτουργικὴ». Ὡς Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, δίδαξε τὰ μαθήματα τῆς Λειτουργικῆς, τῆς Θεολογίας τῆς Λατρείας, τῆς Ἐορτολογίας, τῆς Ὁμιλητικῆς, καθὼς καὶ τῆς Ἱστορίας καὶ Θεολογίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων. Συμμετέχει στὸ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα CBM (Cataloging of Byzantine Manuscripts) τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ἄμστερναμ, σὲ συνεργασία μὲ τὸν Netherlands Organisation of Scientific Research, ὑπὸ τὴν συνδρομὴ τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου «Brepols» (συστηματοποίηση καὶ ἔρευνα ὄλων τῶν βυζαντινῶν χειρογράφων εὐχολογιῶν ποὺ ἀφοροῦν στὴ χρῆση τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴ Λατρεία). Ἀνέλαβε, ἐπίσης, ἐρευνητικὸ πρόγραμμα (Ἐπιτροπὴ Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν), μὲ θέμα «Συλλογὴ καὶ θεματικὴ ἀρχειοθέτηση χειρογράφων πηγῶν τῆς χριστιανικῆς Λατρείας (Εὐχολόγια- Τυπικά- ἄλλες συναφεῖς πηγές)». Μὲ ἐντολὴ καὶ εὐλογία τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου καὶ τῆς περὶ Αὐτὸν Ἁγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου διδάσκει στὸ Μεταπτυχιακὸ Τμῆμα Ὁρθοδόξου Θεολογίας στὸ Chambésy τῆς Γενεύης.

*Τὸ αἶτημα τῆς λειτουργικῆς ἀναγέννησης στὴ θεολογία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας
(ἱστορικο - θεολογικὴ προσέγγιση καὶ σύγχρονες προοπτικὲς)*

Ἡ ἀναγέννηση τῆς Λατρείας ἀποτελεῖ διαχρονικὴ πραγματικότητα γιὰ τὴν Ἐκκλησία. Ἡ εἰσήγησις θὰ ἐπιχειρήσει νὰ περιγράψει τὰ ἐπὶ μέρους θέματα ἐξέλιξης τῆς Λατρείας, ἀναλύοντας τὶς ἱστορικοθεολογικὰς τοὺς παραμέτρους καὶ, κυρίως, νὰ ἀναδεικτεῖ τὶς αἰτίες ποὺ ὑπαγόρευσαν τὶς συγκεκριμένους ἐξελίξεις. Μέσα ἀπὸ τὴ διε-

ρεύνηση τῶν αἰτίων, ἡ εἰσήγησις θὰ στοχεύσει νὰ καταδείξει ὅτι ὑπάρχουν ἄξονες ποὺ διέπουν τὴν ἐξέλιξη-ἀναγέννησις τῆς Λατρείας. Εἶναι, ὅμως, ἀπαραίτητο παράλληλα μὲ τὴν ἀναφορὰ στὴν ἀναγέννησις τῆς Λατρείας νὰ γίνῃ σύντομη ἀναφορὰ στὴν ἔννοια τῆς «λειτουργικῆς παράδοσις». Στὰ πλαίσια αὐτοῦ τοῦ θέματος θὰ γίνῃ ἀναφορὰ στὴ λειτουργικὴ παράδοσις σύμφωνα μὲ τὸ Α' Κορ. 11, 23, στὴν παράδοσις τῶν Ἀποστόλων στὶς λειτουργικὰς πηγὰς τῶν πρώτων αἰώνων καὶ στὴν λειτουργικὴ παράδοσις σύμφωνα μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ γραμματεία. Στὸ πλαίσιο αὐτό, πρέπει νὰ προβληθεῖ ἡ ἀλήθεια ὅτι ἡ Λατρεία τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἐξελίχθηκε ὡς πρὸς τὸν πυρῆνα της (ὁ ὁποῖος παραμένει ἀμετάβλητος), ἀλλὰ ὡς πρὸς τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ μπορούσαν, μὲν, νὰ χαρακτηριστοῦν ὡς περιφερειακά, ποὺ ἀπαιτοῦν ὅμως τόλμη καὶ πρωτοβουλίες γιὰ τὴν πραγματοποίησίν τους. Τὰ βασικότερα θέματα λειτουργικῆς ἀναγέννησις ποὺ θὰ προσεγγιστοῦν ἱστορικοθεολογικὰ εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

(Α) Ἡ περίοδος τῶν διωγμῶν ἕως τὴν Κωνσταντινεία ἐποχῆ:

(α) Ἀπὸ τὶς «ἀγάπες» στὴν πρωϊνὴ Λειτουργία.

(β) Ἀπὸ τὸν αὐτοσχεδιασμὸ τῶν εὐχῶν τῆς θείας Εὐχαριστίας σὲ διαμόρφωσις συγκεκριμένου κειμένου.

(γ) Στοιχεῖα λειτουργικῶν ἐξελίξεων στὰ πρῶτα μοναστικὰ κοινόβια.

(δ) Ἀπὸ τὴν ἀπλὴ χρῆσις τῆς ὕλης στὴν εὐλογία καὶ τὸν καθαγιασμὸ της.

(ε) Μυστήριον τοῦ Χρίσματος: ἀπὸ τὴν ἐπίθεσις τῶν χειρῶν στὴ χρῆσις μὲ Μύρο.

(Β) Τὸ ἀνανεωτικὸ πνεῦμα τοῦ ἱ. Φωτίου στὰ περὶ τῆς Λατρείας.

(Γ) Στουδίτες καὶ λειτουργικὴ ἐξέλιξις.

(Δ) Ἡ ἐξέλιξις στὴ διαμόρφωσις τῆς Ἀκολουθίας τῆς Προθέσεως-Προσκομιδῆς.

(Ε) Οἱ λειτουργικὰς μεταρρυθμίσεις τοῦ Συμεὼν Θεσσαλονίκης.

(ΣΤ) Ἀνανεωτικὰς λειτουργικὰς προσπάθειες τῶν Κολλυβάδων.

Ὅσο κι ἂν τὰ παραπάνω ἐμφανίζονται ὡς τεράστια θέματα, ἡ εἰσήγησις, ὅμως, θὰ ἐπικεντρωθεῖ στὸ ἐρώτημα τοῦ τί σημαίνει γιὰ τὴ σύγχρονη πραγματικότητα ἡ ἔννοια «λειτουργικὴ ἀναγέννησις» καὶ σὲ ποιά θέματα μπορεῖ νὰ ἀφορᾷ. Θὰ ἐπισημανθοῦν οἱ ἀνάγκες, θὰ προταθοῦν οἱ πρωτοβουλίες, ἀλλὰ καὶ θὰ παρατεθοῦν οἱ δυσκολίες (ἀντιδράσεις) τοῦ ἐγχειρήματος.

Φώτιος Αποστολός

Ἐπίκουρος Καθηγητῆς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

Ὁ Φώτιος Αποστολός ἔχει γεννηθεῖ στήν Καρδίτσα, ὅπου καί ὀλοκλήρωσε τίς σπουδές του στή δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση. Σπούδασε Θεολογία στή Θεολογική Σχολή τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἀπό ὅπου ἀποφοίτησε τὸ 1999. Ὀλοκλήρωσε τίς μεταπτυχιακές του σπουδές στήν Θεσσαλονίκη (2010, Θεολογική Σχολή τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης μὲ θέμα τῆς διατριβῆς του: «Οἱ λειτουργικὲς διαφορὲς μεταξὺ Ὁρθοδόξου καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας»). Σὲ διδακτορικὸ ἐπίπεδο σπούδασε στή Ρώμη μὲ ἀντικείμενο τὴν Ἱστορία καὶ τὴ Θεολογία τῆς Ὁρθοδόξου Θείας Λατρείας ὡς ὑπότροφος τῆς Ὑποεπιτροπῆς Ὑποτροφῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (2015, στὸ Pontificio Istituto Orientale τῆς Ρώμης μὲ τίτλο διδακτορικῆς διατριβῆς «Ἡ Ἀκολουθία τοῦ ἱεροῦ Νιπτήρα στήν ἐλληνορθόδοξη παράδοση»). Ἐκτόνησε μεταδιδακτορικὴ ἔρευνα (2018) στή Θεολογική Σχολή τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου μὲ θέμα «Οἱ συνέπειες τῆς ἄλωσης τοῦ 1204 στή λειτουργικὴ ζωὴ καὶ πράξι τῆς Κωνσταντινουπόλεως», ἡ ὁποία διερευνᾷ τίς συνέπειες τῆς 4ης σταυροφορίας στή σύγχρονη λειτουργικὴ πράξι τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἐπιπλέον, ἔχει δημοσιεύσει σὲ ἐπιστημονικὰ περιοδικά. Εἶναι ἄριστος γνώστης τῆς Ἀγγλικῆς καὶ Ἰταλικῆς καὶ καλὸς γνώστης τῆς Γερμανικῆς καὶ Γαλλικῆς γλώσσας. Ἐπίσης, ἔχει παρακολουθήσει πιστοποιημένα σεμινάρια Παλαιογραφίας στὸ Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν Θεσσαλονίκης. Ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 2021 εἶναι μέλος τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ε.Κ.Π.Α. μὲ τὸν βαθμὸ τοῦ ἐπίκουρου καθηγητῆ, ὅπου καὶ διδάσκει Ἱστορία καὶ Θεολογία τῆς Θείας Λατρείας.

Ὁ ρόλος τῆς ὀρθόδοξου λειτουργικῆς ἀγωγῆς σὲ μιὰ Εὐρώπη, ποὺ εὐαγγελίζεται καὶ ἐπανευαγγελίζεται. Τὸ ἐνοριακὸ κατηχητικὸ ἔργο καὶ ἡ συμβολὴ τῆς ἀκαδημαϊκῆς θεολογίας στή σύγχρονη λειτουργικὴ ἀγωγή

Οἱ νέες συνθήκες ποὺ βιώνουμε στήν εὐρωπαϊκὴ ἡπειρο ὡς ἀπόρροια τοῦ μεταναστευτικοῦ ζητήματος καὶ τῶν μετακινήσεων πληθυσμῶν δημιουργοῦν νέες ἀνάγκες, ὅπως αὐτὴ τοῦ εὐαγγελισμοῦ ἐκείνων, ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμη γνωρίσει τὸν Χριστό. Ὁ Χριστιανισμὸς αὐξάνεται παγκοσμίως μὲ ἐτήσιο ρυθμὸ 1,18%, δηλαδὴ κατὰ 30 ἑκατομμύρια πιστοῦς. Κάθε μέρα ἡ χριστιανικὴ κοινότητα αὐξάνεται κατὰ περίπου 82.000 ἄτομα. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐκθεση τοῦ Κέντρου Μελέτης τοῦ Παγκόσμιου Χριστιανισμοῦ στὸ Θεολογικὸ Σεμινάριο Gordon Conwell, τὸ 2023, ὁ ἀριθμὸς τῶν χριστιανῶν παγκοσμίως θὰ ξεπεράσει γιὰ πρώτη φορὰ τὰ 2,6 δισεκατομμύρια. Ἡ εἰσχώρησις νέων χριστιανῶν καὶ στήν Ὁρθοδοξία (πρὸς τὸ παρὸν τὸ ποσοστὸ αὐξήσεως τοῦ ὀρθοδόξου πληθυσμοῦ κυμαίνεται στὸ 0,53% ἐτησίως), ἐνισχύει τὴν ἀνάγκη ἀναβιώσεως καὶ ἐνδυνάμωσις τῆς ὀρθοδόξου λειτουργικῆς κατηχήσεως. Ἐπιπλέον, ἡ ἀποκοπὴ τῶν βαπτισμένων χριστιανῶν ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς λειτουργικῆς ζωῆς, τὸν ναό, συνεπεία τοῦ φαινομένου τῆς ἐκκοσμίκευσης ἀπαιτεῖ νέες δράσεις γιὰ τὴν ἐκ νέου ἐκκλησιαστικοποίησις τῶν εὐρωπαϊῶν ὀρθοδόξων πιστῶν καὶ τὴν ἐνεργὸ μετοχὴ τους στὸ εὐχαριστιακὸ ἦθος. Θὰ λέγαμε ὅτι ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν ἐνοριακὴ ζωὴ καὶ ἡ κοινωνικὴ ἀποξένωσις κατέστησαν τὸν σύγχρονο χριστιανὸ

λειτουργικά ακατήχητο. Οί μυσταγωγικές κατηχήσεις τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων, δηλ. οἱ κατηχήσεις, πού ὀδηγοῦσαν τοὺς βαπτισμένους χριστιανούς στὶς βαθύτερες πτυχές τῆς χριστιανικῆς τους υπάρξεως δυστυχῶς στὴν ἐποχή μας ἐξ αἰτίας τῆς μεταγενέστερης λειτουργικῆς ἐξέλιξης καὶ τῆς ἐπικράτησης τοῦ νηπιοβαπτισμοῦ σταδιακὰ ἀτόνησαν καὶ τελικῶς ἐξαφανίστηκαν. Ἐπιπροσθέτως, λόγω ἄγνοιας τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος καὶ μὲ εὐθύνη τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν οἱ προβαπτισματικὲς ἀκολουθίες τῶν νήπιων φθίνουν σταδιακὰ μὲ γοργοὺς ρυθμούς. Ἀφουγκραζόμενη τὶς ιδιόμορφες ἀνάγκες ἢ σύγχρονη ἀκαδημαϊκὴ θεολογικὴ σκέψη καὶ ἡ ἐπίσημη Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ὀφείλουν νὰ προσαρμοστοῦν στὶς νέες κοινωνικὲς συνθήκες καὶ ἀναπροσδιορίσουν τὸ κατηχητικὸ λειτουργικὸ τους ἔργο. Ἀρχικῶς ἀπαραίτητο εἶναι νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ἡ ἀναγκαιότητα τῆς Ὁρθόδοξης Κατήχησης, ὁ σκοπὸς της, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάγκη ἀναβίωσης καὶ ἐπαναπροσδιορισμοῦ της. Κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ ὀρθοδόξου λειτουργικοῦ περιβάλλοντος, σὲ χρόνους λειτουργικῆς ἄνθησης, ἀλλὰ καὶ σὲ δύσκολους καιροὺς εἶναι ἡ συνεχὴς ἀνανέωση καὶ ὄχι ἡ στατικότητα, μὲ τὸ βλέμμα πάντοτε στὴν πατερικὴ καὶ λειτουργικὴ παράδοση. Σκοπὸς τῆς εἰσηγήσεως μας εἶναι νὰ ἀναδείξουμε τὸν ρόλο τῆς ἐνοριακῆς λειτουργικῆς κατηχήσεως στὶς σύγχρονες εὐρωπαϊκὲς κοινωνίες, σὲ ἓνα περιβάλλον συνεχῶς μεταβαλλόμενο καθὼς καὶ τὴ συμβολὴ τῆς ἀκαδημαϊκῆς λειτουργικῆς θεολογικῆς σκέψης στὸν ἐπαναπροσδιορισμὸ τῶν στόχων αὐτῆς.

Maxim (Vasiljevic)

Bishop of Los Angeles and Western America

Professor at the Holy Cross School of Theology in Boston, MA

Bishop Maxim Vasiljević of Los Angeles and Western America earned his doctorate in dogmatics and patristics from the University of Athens in 1999. He completed a post-doctoral course on Byzantine History and Theology at the Sorbonne in Paris from 2003-2004 and served as a visiting professor at the French Academy of Fine Arts in Paris during the same period. Alongside his tenure at the School of Orthodox Theology of the University of Belgrade, Bishop Maxim taught at the University of East Sarajevo and currently teaches at Holy Cross Greek Orthodox School of Theology. Bishop Maxim served as the editor of Theology magazine, the official journal of the Orthodox Theological Faculty in Belgrade. He is the founder and editor of St. Sebastian Press, a publishing house that has released numerous theological, historical, philosophical, and artistic works. Bishop Maxim is also an accomplished painter and directs and teaches at the Diocesan iconographic school. He is a co-founder of The John Zizioulas Foundation. Besides numerous scholarly articles, his bibliography includes History, Truth, Holiness (Sebastian Press: 2011), Diary of the Council (Los Angeles-Crete 2016), Theology as a Surprise (St. Vladimir Seminary Press: 2018), Wonder as the Beginning of Faith (Holy Cross Orthodox Press: 2022).

The Liturgical Lens: An Existential Exploration of Dogmatics

This paper delves into the intricate relationship between Orthodox theology and contemporary culture, emphasizing the importance of theological education in navigating this dynamic interaction. The author underscores the Church's role in incarnating the Gospel within various cultural contexts while cautioning against the hazards of inculturation without theological awareness and criteria. Through a nuanced exploration of dogmatics and the methodology of theology, the paper highlights the significance of preserving the apostolic message while engaging with modern thought. Drawing from the insights of Church Fathers and contemporary theologians, the paper advocates for a dynamic interpretation of dogma that remains faithful to tradition yet relevant to contemporary existential questions. It emphasizes the need for theology to be both descriptive and interpretative, forging creative links between ancient dogmas and modern contexts. Furthermore, the paper addresses the challenges and opportunities presented by the neo-patristic synthesis, advocating for a holistic approach that integrates various theological disciplines and emphasizes the liturgical dimension of theology. It calls for theology to be rooted in the Eucharistic life of the Church, offering existential answers to contemporary cultural dilemmas.

Πρωτοπρεσβύτερος π. **Αθανάσιος Γκίκας**
Κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ.

Ὁ Πρωτοπρεσβύτερος π. Αθανάσιος Γκίκας γεννήθηκε στὴ Λαμία Φθιώτιδος καὶ διαμένει στὴ Θεσσαλονίκη. Εἶναι ἀπόφοιτος τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης καὶ μεταπτυχιακὸς διπλωματοῦχος μὲ εἰδίκευση στὸν Πρακτικὸ κλάδο τῆς Θεολογίας. Ἔγινε Διδάκτωρ Θεολογίας (Phd) μὲ τὴν διατριβὴ μὲ θέμα: *Τὸ Πρόβλημα τῶν Ναρκωτικῶν καὶ ἡ Ἀντιμετώπισή του ἀπὸ μέρους τῆς Ἐκκλησίας, μὲ βαθμὸ «ἄριστα»*. Ἔκανε Μεταπτυχιακὸς σπουδὲς στὸ *Durham University, UK* στὴν Πατερικὴ καὶ Ποιμαντικὴ Θεολογία. Ὑπηρετεῖ στὸ Τμήμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Χριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ ἀπὸ τὸ 1981 ἀνερχόμενος ὅλες τὶς βαθμίδες τῆς ἀκαδημαϊκῆς κλίμακας καὶ σήμερα εἶναι Καθηγητὴς καὶ Κοσμητορας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς γιὰ τὴν τριετία (2024-2027). Διδάσκει μαθήματα τῆς εἰδικότητάς του σὲ προπτυχιακὸ καὶ μεταπτυχιακὸ ἐπίπεδο. Κατὰ τὴν μακρόχρονη θητεία του ὑπῆρξε καὶ εἶναι ὑπεύθυνος σὲ διάφορες διοικητικὲς θέσεις τοῦ Τμήματος καὶ τοῦ Πανεπιστημίου. Διοργάνωσε μὲ ἐπιτυχία συνέδρια (ποιμαντικοῦ καὶ διεπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος) μὲ συμμετοχὴ ἡμετέρων καὶ ξένων ἐπιστημόνων. Ὑπῆρξε Γραμματέας (ἀπὸ Ὁρθόδοξου πλευρᾶς) τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου μεταξὺ τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Μεταρρυθμισμένων Ἐκκλησιῶν ἐπὶ δεκαετία. Ὑπῆρέτησε ὡς προϊστάμενος στὸν Καθεδρικό ναὸ τοῦ ἁγίου Λουκᾶ τῆς Ὁρθόδοξης Κοινότητας στὴ Γλασκώβη τῆς Σκωτίας μὲ διάφορες πνευματικὲς, ἐκπαιδευτικὲς καὶ κοινωνικὲς δράσεις στὴν παροικιακὴ ὁμογένεια. Διακονεῖ ὡς κληρικὸς καὶ πνευματικὸς στὸ Μετόχι τοῦ Ἁγίου Χαράλαμπος, τῆς Ἀγιορειτικῆς Ἱερᾶς Μονῆς Σίμωνος Πέτρας στὴ Θεσσαλονίκη, μὲ διάφορες δράσεις (λατρεία, ἐξομολόγηση, συμβουλευτικὴ νέων καὶ οἰκογένειας, διάλογο καὶ προσέγγιση τῆς ποικίλης σύγχρονης ἐτερότητας καθὼς καὶ στήριξη εὐπαθῶν κοινωνικῶν ομάδων). Συμμετέχει ὡς μέλος καὶ πιστοποιημένος ἐπιμορφωτὴς στὸ Ἴδρυμα Ποιμαντικῆς Ἐπιμόρφωσης τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν γιὰ ὅλη τὴν ἐπικράτεια. Συνεργάζεται μὲ πολλὰς μητροπόλεις στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἐξωτερικὸ, ὅπου καλεῖται συμβουλευτικὰ στὶς συνάξεις τῶν κληρικῶν γιὰ ποιμαντικὰ ζητήματα (Σχολὲς Γονέων, ἀντιμετώπιση προβληματικῶν κοινωνικῶν καταστάσεων, ἐνημέρωση τῶν πνευματικῶν κλπ).

Σύγχρονες ποιμαντικὲς προκλήσεις

Ἡ Ποιμαντικὴ, ὡς ἡ πρακτικὴ ἔκφραση τῆς Θεολογίας στὴν προσέγγιση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς μέσῳ τῆς δράσεως τῶν ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας, ἔχει ὡς ἀντικείμενο νὰ διερμηνεύει διαχρονικὰ στοὺς πιστοὺς τὸ περιεχόμενο τῆς ἐν Χριστῶ ζωῆς, ὅπως αὐτὸ διατυπώνεται στὰ ἱερὰ κείμενα τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς βιωματικῆς ἐμπειρίας τῆς παραδόσεως τῶν Ἁγίων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Στὴ σύγχρονη ἐποχὴ ὑπάρχει ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη γιὰ τὴ διατύπωση οὐσιαστικοῦ θεολογικοῦ λόγου καὶ ποιμαντικῶν προτάσεων ἔμπνευσης, πὺ θὰ ἀνταποκρίνονται στὶς ἀντικειμενικὲς ἀνάγκες τοῦ σημερινοῦ κόσμου, στὸ πλαίσιο τῆς κατανόησης τῶν σύγχρονων ζητημάτων πὺ ἀπασχολοῦν τοὺς πιστοὺς στὴν καθημερινότητα, καὶ τῆς προσέγγισής τους ἀπὸ τοὺς ποιμένες καὶ τοὺς λαϊκοὺς συνεργάτες τους. Α) Ἡ ἐκκοσμίκευση ὡς σύγχρονο φαινόμενο στὸ πλήρωμα καὶ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀποτέλεσμα πλημμελοῦς

γνώσεως τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως μὲ ποικίλη αἰτιολογία. Ὅπως ἔχει ἐπισημανθεῖ παγκόσμια ἀπὸ ἐπίσημες συναντήσεις ἀρμοδίων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν καὶ θεολογικῶν συλλογικοτήτων προβάλλεται ὡς ἄμεση προτεραιότητα ἢ ἀνάπτυξη ἐνὸς σχεδίου ἐπανευαγγελισμοῦ τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας μὲ στόχο τὴν ἐκ νέου «ἐγκοσμίκευση» τῆς ἀλήθειας τοῦ Εὐαγγελίου στὸν σύγχρονο κόσμο. Β) Ἐνα βασικὸ καὶ δύσκολο ζήτημα ποῦ ἀπαιτεῖ ἄμεση ποιμαντικὴ ἀντιμετώπιση εἶναι τὸ θέμα τῆς οἰκογένειας. Οἱ τελευταῖες ἐξελίξεις ἔχουν δημιουργήσει σοβαρότατο πλῆγμα στὸ βασικὸ κύτταρο τῆς κοινωνίας, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸ ὅποιο καθορίζεται ἢ μετέπειτα πορεία του καὶ κατὰ συνέπεια καὶ τῆς κοινωνίας. Ὁ θεσμὸς τοῦ γάμου, τῆς ταυτότητας φύλου, τῶν διαφυλικῶν σχέσεων, τῆς προστασίας τῶν δικαιωμάτων τῶν παιδιῶν ἀπέναντι στὸν δικαιωματισμὸ τῶν ἐνηλίκων καὶ ἄλλα συναφῆ, ζητοῦν τὴν στηρικτικὴ παρέμβαση τῆς ποιμαντικῆς τῆς Ἐκκλησίας μὲ θεολογικὴ καὶ κοινωνικὴ εὐαισθησία. Αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ καθορίζουν τὸ περιεχόμενον τῆς συμβουλευτικῆς πρὸς τοὺς νέους καὶ τοὺς γονεῖς πρὸς «δοκιμασμένους δρόμους» στὴν πορεία τῆς ζωῆς. Γ) Ἐνα ἀψηλάφητο ἀλλὰ σημαντικὸ καὶ ἀνησυχητικὸ φαινόμενον εἶναι ἢ ἀνάπτυξη τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης. Ἐνα σοβαρὸ καὶ ἐπαινετὸ ἐπίτευγμα τῆς τεχνολογίας ἰκανὸ νὰ βελτιώσει τὴν καθημερινότητα τοῦ ἀνθρώπου σὲ διάφορα ἐπίπεδα. Ὅμως ἢ ἐλκυστικὴ (στὸν σύγχρονον ἄνθρωπον) ἰδεολογία τοῦ μετανθρώπου ἀπειλεῖ μὲσω τῆς τεχνολογίας νὰ ὑποδουλώσει ἔτι περισσότερο τὸν ἄνθρωπον. Ἀναζητεῖ νὰ τὸν ὑποκαταστήσει μὲ μιὰ ὑπερδυνατότητα παραγωγῆς σὲ ὑλικὸ καὶ νοητικὸ ἐπίπεδο προσδίδοντάς του χαρακτηριστικὰ ἀνθρώπου ἀλλὰ χωρὶς τὴν «κατ' εἰκόνα» δημιουργία του. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐνασχολούμενοι σὲ ἀνώτερον ἐπίπεδο εἰδικοί ἐρευνητὲς τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης ἔχουν ἐκφράσει τὶς ἀνησυχίες καὶ τὶς ἀμφιβολίες τοὺς ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ζητήματος, ὁ ποιμαντικὸς θεολογικὸς λόγος τῆς Ἐκκλησίας ἐπιβάλλεται νὰ συμβάλλει στὴν πρόληψη ἐξέλιξης κοινωνικῶν φαινομένων χωρὶς δυνατότητα ἀναστροφῆς.

π. Αθανάσιος Μελισσάρης

Πρωτοπρεσβύτερος του Οικουμενικού Θρόνου

Αναπληρωτής Καθηγητής και Πρόεδρος του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και
Θρησκευολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ο Αθανάσιος Γ. Μελισσάρης είναι Πρωτοπρεσβύτερος του Οικουμενικού Θρόνου, Αναπληρωτής Καθηγητής, Ίδρυτής και Διευθυντής του εργαστηρίου Συμβουλευτικής Ποιμαντικής και Ψυχολογίας «Ένσυναίσθηση» και Πρόεδρος του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας του Έθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Γεννήθηκε στο Κιάτο Κορινθίας το 1970. Σπούδασε Θεολογία και Ψυχολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στην Βοστώνη, με πλήρη ύποτροφία (Ίδρυματος Ώνάση) στον χώρο της Ποιμαντικής Θεολογίας και Ψυχολογίας και ειδικότερα στη Συμβουλευτική Γάμου και Οικογένειας, στη Συμβουλευτική Ψυχολογία, στην Αναλυτική Ψυχολογία και στη Ψυχολογία της Θρησκείας. Το 1993 απέκτησε μεταπτυχιακό στην Ποιμαντική Θεολογία (HC/HC) και το 1997 έλαβε το πρώτο διδακτορικό του στην Ποιμαντική Ψυχολογία (Boston University). Άσκηθηκε στην Ψυχανάλυση και την Ψυχοθεραπεία. Απέκτησε δεύτερο διδακτορικό από το Πανεπιστήμιο Αθηνών (ύπότροφος Ι.Κ.Υ.) και είναι κάτοχος Άδειας άσκησης επαγγέλματος «Ψυχολόγου για όλη την επικράτεια». Δίδαξε ως Guest Lecturer στη Θεολογική Σχολή και ως Lecturer στη Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Βοστώνης, Επίκουρος Καθηγητής της Θεολογικής Σχολής Αθηνών, ως Επίσκεπτης Καθηγητής στη Θεολογική Ακαδημία της Μόσχας και στο Π.Μ.Σ. της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Είναι μέλος του Συνδέσμου Αμερικανών Ψυχολόγων, συγγραφέας ελληνικών και ξενόγλωσσων άρθρων και μελετών σχετικά με τη θρησκευτικότητα, τον πολιτισμό και την προσωπικότητα.

Θεολογία και Ποιμαντική σήμερα

Σε έναν κόσμο που συνεχώς διχάζεται, καθημερινά καταρρέει και όπου τίποτα δεν είναι δεδομένο, μόνο η αγάπη του Θεού φαίνεται ότι απομένει για να τον συγκρατήσει από τη διάλυση και τη φθορά. Η Θεολογία αυτή της έμπρακτης αγάπης εκφράζεται εκκλησιολογικά κατ' έσοχον με τη λειτουργία της Ποιμαντικής. Ός εκ τούτου, η Ποιμαντική Θεολογία είναι η καρδιά του σωτηριολογικού έργου του ευαγγελικού κηρύγματος. Με άλλα λόγια, η μέν Θεολογία εδράζεται στην αγαπητική εμπειρία της χριστιανικής κοινότητας, η δε Ποιμαντική συγκεφαλαιώνει την όλη πράξη και πρακτική της Έκκλησίας (Πρακτική Θεολογία). Προκειμένου η Ποιμαντική να εκπληρώσει τον σκοπό της, που είναι η ανόρθωση του πνευματικά νοσοῦντος, θέτει συγκεκριμένους στόχους και εφαρμόζει συγκεκριμένες μεθόδους. Στους στόχους αυτούς, για παράδειγμα, πέρα από το έργο της υλικο-οικονομικής άρωγης και αλληλεγγύης, εντάσσονται η ψυχική ανάκούφιση και στήριξη, ή συμπαράσταση και παραμυθία, ή ενδυνάμωση της πίστης, της άντοχης και της άνθεκτικότητας, ή πνευματική καθοδήγηση και η απόδοση νοήματος στη ζωή. Έξ άλλου ως πρὸς τὰ μέσα και τις τεχνικές, η Όρθόδοξη Ποιμαντική διαθέτει πλουσιότατη και βαρύτιμη εμπειρία, έφόσον μπορεί και αξιοποιεί τις διδασχές και τὰ διδάγματα τῶν άγίων Πατέρων. Παράλληλα, η Όρθόδοξη Ποιμαντική έπιλεκτικά και διακριτικά είναι άνοιχτή

στή χρήση πορισμάτων και τεχνικῶν ἀπὸ τῆ «θύραθεν» Ἐπιστήμη: Ψυχολογία, Κοινωνιολογία, ἐπιστημῶν ὑγείας κ.ἄ. Κινούμενοι μὲ αὐτές τις συντεταγμένες, θὰ καταβληθεῖ κάθε δυνατὴ προσπάθεια διατήρησης καὶ ἐνίσχυσης τῆς ποιμαντικῆς μέριμνας στὸν σύγχρονο κόσμο κατὰ ἕναν τριμερῆ ἄξονα: α) τὴν ἀνάδειξη τῆς παροχῆς πνευματικῆς καθοδήγησης ὡς τοῦ πρώτιστου καθήκοντος τῆς ποιμαίνουσας Ἐκκλησίας, β) τὴ βαθύτερη ἐπεξεργασία ἐνσωμάτωσης τῆς Θεολογίας στὴν ποιμαντικὴ φροντίδα, καὶ γ) τὴν καλλιέργεια τῆς κοινῆς γνώμης στὴν ἐμπιστοσύνη πνευματικῶν ποιμένων γιὰ τὴν παροχὴ ψυχικῆς μέριμνας. Ἐν τέλει, θὰ ἀναδείξουμε τὸν ρόλο τῶν ποιμένων τῆς Ἐκκλησίας στὴ σύγχρονη κοινωνία ὡς πρὸς τὴν προαγωγὴ πνευματικῆς εὐεξίας τῶν προσώπων καὶ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος.

Θεόδωρος Γιάγκου

Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας
και Χριστιανικού Πολιτισμού του Α.Π.Θ.

1980 Διορίστηκε στην έδρα του «Κανονικού Δικαίου και Ποιμαντικής» της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ. ως Έπιστημονικός Συνεργάτης. 1991 Διδάκτορας του Τμήματος Ποιμαντικής του Α.Π.Θ. με θέμα διατριβής: «Νίκων ο Μαυρορείτης. Βίος - συγγραφικό έργο - κανονική διδασκαλία». 1991 - 1996 Λέκτορας του Τμήματος Ποιμαντικής της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ. (νύν Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού), με γνωστικό αντικείμενο «Πηγές Κανονικού Δικαίου». 1996 - 2002 Έπίκουρος Καθηγητής στο ίδιο Τμήμα. 2002 - 2007 Αναπληρωτής Καθηγητής στο ίδιο Τμήμα. 2007 - έως σήμερα Καθηγητής στο ίδιο Τμήμα. 2013 - 2015 Πρόεδρος του Τμήματος Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας ΑΠΘ. 2018 - 2021 Κοσμήτορας της Θεολογικής Σχολής ΑΠΘ. Άρχων Διδάσκαλος της Έκκλησίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Συγγραφέας υπερεκατόν επιστημονικών μελετών και μονογραφιών. Μέλος διαφόρων επιστημονικών εταιρειών. Μέλος της Συντακτικής Έπιτροπής του Καταστατικού Χάρτη της Έκκλησίας Κύπρου (2010). Μέλος της Συντακτικής Έπιτροπής του Καταστατικού Χάρτη της Αρχιεπισκοπής Αυστραλίας (2024). Μέλος Έπιτροπής για τη σύνταξη Κανονισμού λειτουργίας των εκκλησιαστικών δικαστηρίων των Μητροπόλεων Δωδεκανήσου. Σύμβουλος του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων επί των Νομοκανονικών ζητημάτων. Μέλος των Συνοδικών Έπιτροπών της Έκκλησίας της Κύπρου: 1. Επί των νομοκανονικών ζητημάτων (2011 μέχρι σήμερα) 2. Επί της Λατρείας (2011-2016) και 3. Επί της θεολογικής παιδείας και έπιμορφώσεως του κλήρου (2011 μέχρι σήμερα). Συντάκτης δεκάδων γνωμοδοτήσεων επί νομοκανονικών ζητημάτων. Έκπρόσωπος του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων στον διμερή διάλογο της Όρθόδοξης Έκκλησίας με τη Ρωμαιοκαθολική Έκκλησία (2015 μέχρι σήμερα). Μέλος της Γραμματείας της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Όρθόδοξης Έκκλησίας, (Κρήτη 2016). Μέλος της Είδικης Διορθόδοξης Έπιτροπής για την έπιμέλεια και την έπικαιροποίηση των προσυνοδικών κειμένων της Β' και Γ' Πανορθόδοξης Διάσκεψης, (Γενεύη 1982 και 1986 αντίστοιχα). Αντιπρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του Πατριαρχικού Ίδρύματος Πατερικών Μελετών (2018 μέχρι σήμερα). Μέλος της επιστημονικής Έπιτροπής έκδόσεων των συγγραμμάτων Αγίου Νεοφύτου Έγκλείστου (κριτικό κείμενο - νεοελληνική μετάφραση - εισαγωγή-σχόλια). Μέλος συντακτικών έπιτροπών επιστημονικών περιοδικών (Θεολογία 2009-2011 και Πνευματική Διακονία 2009 μέχρι σήμερα). Γενική έπιστασία και έπιμέλεια της Σειράς Βιβλιοθήκη Έλλήνων Νομοκανόνων της Αποστολικής Διακονίας της Έκκλησίας της Ελλάδος (2019 και έντεϋθεν).

«Καταγγελῶ τοὺς τῶν νομοθεσιῶν τοὺς καιροὺς μὴ διακρίνοντας».

Ἡ κανονικὴ παράδοση καὶ ἡ προοπτικὴ τῆς

Μὲ ἀφετηρία τὴ μελέτῃ τῶν πηγῶν καὶ ιδιαίτερα τῶν νομοκανονικῶν χειρογράφων, θὰ καταβληθεῖ προσπάθεια παρουσιάσεως τοῦ κανονικοῦ συνειδότος τῆς Όρθόδοξης Έκκλησίας καὶ τῶν στοχεύσεων τοῦ Κανονικοῦ Νομοθέτῃ σὲ θεολογικὸ καὶ ποιμαντικὸ επίπεδο. Ἀπὸ τὶς μαρτυρίες τῶν πηγῶν συνάγεται ὅτι ὁ Βυζαντινὸς

Κανονικός Νομοθέτης υπαγόταν σὲ ἓνα πνεῦμα πλουραλισμοῦ, ποὺ τοῦ ἔδινε τὴ δυνατότητα νὰ ἐκφράζεται μὲ δυναμισμό στὴν ἐπίλυση τῶν κανονικῶν προβλημάτων. Αὐτὴ ἡ πολύτιμη πνευματικὴ παρακαταθήκη εἶναι ιδιαίτερα χρήσιμη στὶς μέρες μας, ὡς πρὸς τὴν ἀντιμετώπιση τῶν νέων προκλήσεων ποὺ σχετίζονται καὶ μὲ κανονικὰ ζητήματα, ὅπως γιὰ παράδειγμα αὐτὰ ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τοὺς οἰκογενειακοὺς θεσμούς. Ἡ προετοιμασία καὶ ἡ σύγκληση τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (Κρήτη, 2016) ἦταν ἓνα ἐγχεῖρημα ποὺ ἀνέδειξε τὸ θέμα τοῦ τρόπου ἀντιμετώπισης σὲ πανορθόδοξο ἐπίπεδο τῶν συγχρόνων κανονικῶν προβλημάτων.

Ειρήνη Χριστινάκη

Καθηγήτρια του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ἡ Δρ Ειρήνη Χριστινάκη εἶναι Καθηγήτρια τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου καὶ Διευθύντρια τοῦ Ἐργαστηρίου Κανονικοῦ Δικαίου στὸ Τμήμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, μὲ εἴκοσι ἔτη ἀκαδημαϊκῆς ἐμπειρίας στὴ διδασκαλία καὶ ἔρευνα τοῦ Κανονικοῦ Δικαίου, τοῦ Διεθνoῦς Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, τοῦ Συγκριτικοῦ Δικαίου (μεταξὺ χριστιανικῶν ὁμολογιῶν καὶ θρησκειῶν), τὸ Ἐκκλησιαστικὸ Οἰκογενειακὸ Δίκαιο κ. ἄ. Εἶναι δικηγόρος παρ' Ἀρείῳ Πάγω, μὲ τριάντα χρόνια δικαστηριακῆ πείρα, καὶ σήμερα κατέχει τὴν θέση τοῦ Νομικοῦ Συμβούλου τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ποὺ λειτουργεῖ ὑπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Εἶναι ἐπίσης μέλος τῆς Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τοῦ Μοναχικοῦ Βίου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἔχει διατελέσει μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς διεθνoῦς Ἑταιρείας Δικαίου τῶν Ἀνατολικῶν Ἐκκλησιῶν μὲ ἔδρα τὴν Βιέννη (2007-2016). Ἔχει δημοσιεύσει ἐπτὰ μονογραφίες καὶ πληθώρα ἄρθρων καὶ εἰσηγήσεων σὲ ἀκαδημαϊκὰ συνέδρια, ἐπιστημονικοὺς τόμους καὶ ἐπιμορφωτικὰ σεμινάρια.

Τὸ πρόβλημα τῆς πλουραλιστικῆς θεμελίωσης τῶν κανονικῶν κρίσεων.

Πρὸς μιὰ συστηματικὴ θεωρία κανονικοῦ συλλογιστικοῦ προτύπου

Ἐκτιμῶντας διαχρονικὰ τὴν κρίση περὶ ὀρθότητας στὴν ἐπίλυση προβλημάτων καὶ τὴν ἀνεύρεση λύσεων τῆς Ἐκκλησίας, δηλαδὴ ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ ἀρχέγονου χριστιανισμοῦ μέχρι καὶ τὴν διάνυση τοῦ πρώτου τετάρτου τῆς 3ης χιλιετίας, ἔχουν συλλεγεῖ ἱκανὰ στοιχεῖα πρὸς μιὰ ἐνδοθεωρητικὴ προσέγγιση τοῦ προβλήματος τῆς πλουραλιστικῆς θεμελίωσης τοῦ κανονικοῦ συλλογισμοῦ ἐκκινῶντας ἀπὸ τὸ πρωταρχικὸ ἐρευνητικὸ ἐρώτημα ἂν ἡ πλουραλιστικὴ θεμελίωση τοῦ κανονικοῦ συλλογισμοῦ εἶναι πρόβλημα, ἂν δηλαδὴ δυσχεραίνει τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας στὴν ἱκανοποίηση τοῦ αἰτήματος τῆς καλῆς νομοθετήσεως καὶ τῆς τήρησης τῆς ἀρχῆς τῆς δίκαιης δίκης. Τὰ εἰδικότερα ἐρωτήματα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὸ πυρηνικὸ ἐρώτημα καὶ ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστημολογίας ἀπέναντι στὸ «παράδοξο», δημιουργοῦν μιὰ νέα πρόκληση ἐπὶ τῷ τέλει τῆς ἀναπτύξεως μιᾶς θεωρίας γιὰ τὸ κανονικὸ συλλογιστικὸ πρότυπο ἱκανῆς νὰ ἀπαντήσῃ στὸ πρωταρχικὸ ἐρευνητικὸ ἐρώτημα καὶ τὰ ἐπὶ μέρους.

Δημήτριος Νικολακάκης

*Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας
και Χριστιανικού Πολιτισμού του Α.Π.Θ.*

Ο κ. Δημήτριος Νικολακάκης είναι Καθηγητής Εκκλησιαστικού Δικαίου στο Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Α.Π.Θ.). Είναι διδάκτωρ της Νομικής Σχολής Α.Π.Θ. και διδάκτωρ της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ. Παράλληλα είναι δικηγόρος παρ' Αρείω Πάγω (μέλος του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης). Το συγγραφικό του έργο στην ελληνική, αγγλική, γαλλική, ιταλική και ρουμανική γλώσσα συνίσταται σε i. Αυτότελή έργα ii. Συμμετοχές σε σύλλογικούς τόμους iii. Άρθρα iv. Γνωμοδοτήσεις v. Ομιλίες-Διαλέξεις vi. Βιβλιοκρισίες vii. Συνεντεύξεις. Έχει συμμετάσχει με εισήγηση σε πλήθος διεθνών και εγχώριων συνεδρίων, συμποσίων και ημερίδων. Έδωσε διαλέξεις στο πλαίσιο προγραμμάτων της Έδρας UNESCO Α.Π.Θ. και του European Master's Degree in Human Rights and Democratisation. Προσκαλούμενος από ελληνικά πανεπιστήμια, έπιστημονικές εταιρείες και έρευνητικούς, εκκλησιαστικούς και κοινωνικούς φορείς έχει δώσει σειρά διαλέξεων και όμιλών. Υπήρξε εκπρόσωπος του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως το 2016 στο Διεθνές Συνέδριο "The International Congress of Theology-Religious Education of the Youth in the Context of today's Secularization" στο Βουκουρέστι και το 2017 στο Διεθνές Συνέδριο "Synodality and its implementation" στο Φράϊμπουργκ της Έλβετίας. Είναι μέλος της Συντακτικής Έπιτροπής του περιοδικού Νομοκανονικά και ίδρυτικό μέλος της Έταιρείας Εκκλησιαστικού και Κανονικού Δικαίου. Αποτελεί, επίσης, μέλος του Έπιστημονικού Σύμβουλιού του Πατριαρχικού Ίδρυματος Πάτερικών Μελετών.

Η παράλληλη εργασία των κληρικών κατά τους ιερούς κανόνες

Οί κληρικοί έπιτελούν ιδιαίτερο έργο μέσα στο σώμα της Έκκλησίας, το όποιο συνίσταται κυρίως στην τέλεση της λατρείας, την κατήχηση του ποιμνίου και τη διοίκηση έν γένει των εκκλησιαστικών πραγμάτων. Στην παρούσα εισήγηση εξετάζονται οί ιεροί κανόνες που άφορούν στην παράλληλη εργασία των κληρικών, πέραν της ιερατικής τους διακονίας, για την οίκονόμηση του καθημερινού τους βίου. Ειδικότερα, έρευνάται το ζήτημα του έν και κατά πόσον είναι κανονικώς έπιτρεπτό να άσκοϋν οί κληρικοί παράλληλα με την ιερατική τους διακονία και ένα έπάγγελμα για τά προς το ζην. Κορυφαία θέση στον συγκεκριμένο προβληματισμό κατέχει το χωρίο 20, 33-35 των Πράξεων των Αποστόλων, όπου ο Απόστολος Παϋλος, άπευθυνόμενος στους πρεσβυτέρους της Έφέσου, αναφέρει ότι ο ίδιος συντηρείται από την προσωπική του εργασία. Από την πρακτική του Αποστόλου Παύλου δύναται να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι ή παράλληλη επαγγελματική δραστηριότητα κατ' άρχην δέν αντίκειται στη διακονία των κληρικών. Η παραπάνω διαπίστωση έπιβεβαιώνεται και από την έρευνα των ιερών κανόνων που αναφέρονται στην παράλληλη εργασία των κληρικών. Από τη μελέτη τους συνάγεται με άσφάλεια το συμπέρασμα ότι οί κληρικοί έπιτρέπεται να άσκοϋν μιá παράλληλη επαγγελματική δραστηριότητα για να καλύπτουν τις βιοποριστικές τους άνάγκες, άρκεί αϋτή να μñν έμπίπτει στον

κύκλο τῶν ἀπαγορευμένων σ' αὐτοὺς ἀσχολιῶν. Ὡς τέτοιες δὲν λογίζονται μόνο οἱ ἐπαγγελματικὲς ἀσχολίαι ποὺ κατονομάζονται ρητὰ καὶ συγκεκριμένα, ὅπως ἡ ἀνάληψη διαχείρισης ξένων περιουσιῶν, ἀλλὰ γενικὰ ὅσες ἐμπλέκουν τοὺς κληρικούς σὲ καταστάσεις μὲ ἔντονη κοσμικὴ συναναστροφή, ἐγκλήσεις καὶ ἀντιδικίες. Ἀντίθετα, ἐπαγγέλματα λιγότερο «θορυβώδη», ὅπως τὰ χειρωνακτικὰ ἢ ὅσα συνδέονται μὲ τὴν ἐκπαίδευση, ἐνδείκνυνται ὡς πρόσφορα γιὰ νὰ ἀσκοῦνται ἀπὸ κληρικούς. Τὸ ζήτημα, ἐν τέλει, κρίνεται κατὰ περίπτωσιν καὶ τὸ κριτήριον γιὰ τὴν καταλληλότητα ἢ μὴ ἐνὸς ἐπαγγέλματος ἔγκειται στὸ ἐὰν καὶ κατὰ πόσον οἱ συνθῆκες ἀσκήσεώς του ἐπηρεάζουν τὸν κληρικὸ στὴν ὁμαλὴ καὶ ἀπρόσκοπτη τέλεσιν τοῦ ἱερατικοῦ τοῦ ἔργου.

Πρωτοπρεσβύτερος π. **Βασίλειος Καλλιακμάνης**
Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Ο Πρωτοπρεσβύτερος π. Βασίλειος Καλλιακμάνης γεννήθηκε στο Θέρμο Αιτωλίας το 1957. Σπούδασε στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, τη Γενεύη και το Φρίμπουργκ της Ελβετίας. Είναι Καθηγητής στον τομέα Ηθικής και Κοινωνιολογίας του Τμήματος Θεολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και διδάσκει ήθική, βιοηθική, ποιμαντική και συμβουλευτική. Διδάσκει επίσης στο διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Βιοηθικής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης που γίνεται σε συνεργασία των Τμημάτων Ιατρικής, Νομικής, Οδοντιατρικής και Θεολογίας. Δίδαξε ακόμη για πέντε χρόνια στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στην ενότητα, Ανακουφιστική Φροντίδα Ασθενών. Από το 1994 έχει την ευθύνη της έκδοσης του περιοδικού «Όρθοδοξία» του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Είναι μέλος τριών Συνοδικών Επιτροπών της Εκκλησίας της Ελλάδος: Βιοηθικής, Λειτουργικής Αναγεννήσεως και Ποιμαντικού έργου. Το 1986 χειροτονήθηκε διάκονος από τον μακαριστό Μητροπολίτη Νεαπόλεως και Σταυρουπόλεως Διονύσιο, το 1990 πρεσβύτερος και διακονεί για 37 έτη στον Ίερό Μητροπολιτικό Ναό Αγίου Γεωργίου Νεαπόλεως Θεσσαλονίκης. Είναι έγγαμος με τέσσερα παιδιά και τέσσερα εγγόνια. Δίδαξε στη Θεολογική Σχολή Βελιγραδίου μαθήματα της ειδικότητάς του και συμμετείχε σε επιστημονικά συνέδρια (θεολογικά, λειτουργικά, ιατρικά, ιστορικά) στην Ελλάδα, τη Ρωσία, τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία, την Κωνσταντινούπολη και την Κύπρο. Έχει δημοσιεύσει πάνω από εβδομήντα άρθρα σε περιοδικά, συλλογικούς τόμους και τόμους συνεδρίων καθώς και έννέα βιβλία. Από τον Οκτώβριο του 2009 μέχρι τον Απρίλιο του 2014 άρθρογραφούσε κάθε Κυριακή στην εφημερίδα «Μακεδονία» της Θεσσαλονίκης, όπου δημοσιεύτηκαν 180 περίπου εκλαϊκευμένα άρθρα θεολογικού και κοινωνικού περιεχομένου. Αρκετά άρθρα έχουν δημοσιευτεί στην ιστοσελίδα Πεμπτοσύια. Το βιβλίο του Θεολογικά ρεύματα στην Τουρκοκρατία έχει μεταφραστεί και εκδοθεί στα Σερβικά, ενώ το βιβλίο του Γάμος και οικογενειακή ζωή έχει μεταφραστεί και εκδοθεί στα ρωσικά.

Ο όντολογικός χαρακτήρας της Χριστιανικής Ηθικής
κατά τον καθηγητή Γ. Ί. Μαντζαρίδη

Μεγάλο μέρος της νεότερης θεολογικής σκέψης, θέλοντας να αποκρούσει φαινόμενα ύποκρισίας, τυπολατρίας, θρησκοληψίας και επιφανειακής θεώρησης της χριστιανικής ζωής σχεδόν απέρριψε τις έννοιες της ήθικης και του ήθους από τις θεολογικές συγγραφές. Τις ταύτισε με την ήθικολογία και τον ήθικισμό. Όμως, είναι άλλο πράγμα ο ήθικισμός που συνδέεται με έναν εξωτερικό ήθικό φρονηματισμό και άλλο το χριστιανικό όρθόδοξο ήθος ως καρπός του Αγίου Πνεύματος και της ελεύθερης βούλησης του ανθρώπου. Όπως διαφορετικά πράγματα είναι ο δογματισμός και η δογματική διδασκαλία της Εκκλησίας. Ενώ η αντίδραση της νεότερης θεολογικής σκέψης ήταν καταρχήν σωστή, στην πορεία άμφισβητήθηκε ως έπουςώδες στοιχείο ή ήθικη διδασκαλία της Εκκλησίας και τονίσθηκε η αξία του δόγματος, χωρίς ωστόσο να φανερώνει τη σχέση του με τη ζωή του εκκλησιαστικού σώματος. Έτσι όμως ιδεολογικοποιείται η χριστιανική πίστη και τίθεται ανεπίγνωστα δίπλα σε κοσμικές

ιδεολογίες, δίχως νὰ ἔχει πρακτικὸ ἀντίκρισμα στὴν καθημερινή ζωή. Ὁ καθηγητὴς Γεώργιος Μαντζαρίδης, ἀφορμώμενος ἀπὸ τὸ ἀρχαιοελληνικὸ ὑπόβαθρο τῆς φιλοσοφικῆς καὶ ἰδιαίτερα τῆς ἀριστοτελικῆς ἠθικῆς, προτάσσει τὸ ἦθος τοῦ ἀνακαινισμένου ἐν Χριστῷ ἀνθρώπου, τοῦ ἁγιασμένου μέλους τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ ἁγίου. Ἐγκρατὴς γνώστης τῆς πατερικῆς παράδοσης, πλουτίζει τὴ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ μὲ τὸ ἁγιοπατερικὸ πνεῦμα, κρατώντας τὴν μακριὰ ἀπὸ τὴν πουριτανικὴ ἠθικὴ τοῦ προτεσταντισμοῦ καὶ τὴν ἠθικολογικὴ περιπτωσιολογία τοῦ ρωμαιοκαθολικισμοῦ. Θέτοντας ὡς κέντρο τῆς διδασκαλίας του τὸ πρόσωπο τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ἀναδεικνύει τὴν ἀξία καὶ τὴν προτεραιότητα τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου. Ἡ ἠθικὴ ἐκδηλώνεται ὡς μελέτη τοῦ ἀσκητικοῦ ἀγῶνα τῶν πιστῶν ποὺ ἀποβλέπει στὴ μετοχὴ στὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ὀρθόδοξη Χριστιανικὴ ἠθικὴ νοεῖται ὡς ἠθικὴ τῆς χάριτος. Δὲν ἐξαντλεῖται σὲ κάποιες ἠθικὲς πράξεις, ἀρχές ἢ ἀξίες, ἀλλὰ ἐκφράζει τὸν καινὸ ἐν Χριστῷ ἄνθρωπο, καὶ βρίσκεται σὲ ἄμεση σχέση μὲ τὴν ἐν Χριστῷ ἀποκάλυψη καὶ τὴ δογματικὴ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ θεώρηση αὐτὴ ἐνῶ διερευνᾷ τὸ προσωπικὸ ἦθος καὶ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, δίδει προτεραιότητα στὴ χάρη, τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀγάπη. Ἀποκτᾷ σταδιακὰ ὄντολογικὸ χαρακτῆρα, καθὼς πρόκειται γιὰ τὴν «καλὴ ἀλλοίωση» τῶν χριστιανῶν.

Παναγιώτης Ύφαντης

Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Ο Παναγιώτης Ύφαντης (1966) σπούδασε Θεολογία στην Αθήνα, ειδικεύθηκε στην Πατρολογία και την Οικουμενική Θεολογία στην Ιταλία και υποστήριξε τη διδακτορική του διατριβή με θέμα την πνευματική και θεολογική φυσιογνωμία του Φραγκίσκου της Ασίζης στο Τμήμα Θεολογίας του ΑΠΘ. Εργάστηκε ως θεολόγος καθηγητής στη δημόσια και ιδιωτική Μέση Έκπαίδευση καθώς και στην Ανωτέρα Εκκλησιαστική Ακαδημία Κρήτης. Το 2005 εξελέγη λέκτορας στο Τμήμα Θεολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, όπου σήμερα υπηρετεί ως Καθηγητής Πατρολογίας και Αγιολογίας. Επίσης, από το 2008 μέχρι σήμερα διδάσκει ως επισκέπτης καθηγητής «Όρθόδοξη Θεολογία» σε Καθολικά Πανεπιστήμια Οικουμενικών Σπουδών στη Βενετία και στο Μπάρι της Ιταλίας. Έχει δημοσιεύσει βιβλία και άρθρα πατερικού, αγιολογικού και οικουμενικού περιεχομένου στα ελληνικά και στα ιταλικά. Επιπλέον, έχει μεταφράσει στα ελληνικά πηγές του πρώιμου έπαιτικού μοναχισμού, έπιστημονικά έργα, δοκίμια και λογοτεχνία.

Οί όρθόδοξες άγιοκατατάξεις κατά τον 21ο αιώνα και ή άνθρωπολογική τους μαρτυρία

Κάθε νέα προσθήκη στο έορτολόγιο, πέρα από τις πρόδηλες –λειτουργικές, ποιμα-ντικές, πνευματικές– λειτουργίες της εκφράζει τὸ πῶς ή Έκκλησία κάθε έποχῆς άντιλαμβάνεται και προβάλλει τις όδους και τις μεθόδους που όδηγοῦν στο καθ' όμοίωσιν καθώς και τὰ έσωτερικά γνωρίσματα, τις άρετές και τις στάσεις του άνακαινισμένου άνθρώπου και τή σχέση του με τὸ θεάνδρικό του πρότυπο. Ταυτόχρονα, κάθε άγιοκατάταξη ή τὸ σύνολο τῶν άγιοκατατάξεων στις όποιες προβαίνει μία Έκκλησία σε ένα κομμάτι τῆς ιστορικῆς της όδευσης, είναι άδιάμφεστος μάρτυρας του άπαραίτητου και αναπόφευκτου διαλόγου της με τὸν κόσμο σε επίπεδο άνθρωπολογικό. Σκοπὸς αὐτῆς τῆς ανακοίνωσης είναι νά έπισημάνει τις άμφίσημες διασταυρώσεις άνάμεσα στην χριστοκεντρική άνθρωπολογία τῆς Όρθόδοξης Έκκλησίας και στα άνθρωπολογικά αίτήματα που διαμορφώνουν οι κυρίαρχες και άντιφατικές έπιστημονικές, κοινωνικές και ήθικές, θρησκευτικές και πνευματικές άπαιτήσεις και άνάγκες τῆς σύγχρονης έποχῆς. Πιὸ συγκεκριμένα, μελετῶντας τὰ κριτήρια και τὸ σκεπτικό τῶν άγιοκατατάξεων που άποφάσισε τὸ Οικουμενικό Πατριαρχεῖο κατά τὸν τρέχοντα 21ὸ αῖώνα, θά προσπαθήσουμε νά άφουγκραστοῦμε ποιά είναι ή άνθρωπολογική πρόταση τῆς Όρθόδοξης Έκκλησίας και άν και κατά πόσον αὐτή ή πρόταση άκουμπά με ρεαλισμὸ και φροντίδα στα προβλήματα του σύγχρονου άνθρώπου ή άν τὰ προσπερνά, έπιμένοντας στις πνευματικές κατακτήσεις του παρελθόντος.

Αθανάσιος Παπαθανασίου

*Αναπληρωτής Καθηγητής της Ανώτατης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Αθηνών,
Αρχισυντάκτης του περιοδικού «Σύναξη»*

Ο Αθανάσιος Ν. Παπαθανασίου, γεννημένος το 1959, είναι Αναπληρωτής Καθηγητής Θεολογίας, Διαπολιτισμικής Χριστιανικής Μαρτυρίας και Διαλόγου, στην Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Αθήνας. Διδάσκει επίσης στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα του Ελληνικού Άνοιχτου Πανεπιστημίου. Επί σειρά ετών υπηρέτησε στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση ως θεολόγος καθηγητής. Είναι αρχισυντάκτης του περιοδικού «Σύναξη» από το 1998, και μέλος της European Society for Intercultural Theology and Inter-religious Studies. Η ακαδημαϊκή έρευνα και οι δημοσιεύσεις του (στα Ελληνικά, στα Αγγλικά και σε άλλες γλώσσες) επικεντρώνουν στην Θεολογία, τις Διαπολιτισμικές Σπουδές και την Πολιτική Θεολογία. Έχει την εμπειρία της ιεραποστολικής πράξης από επισκέψεις του στην Κένυα (1995), Νιγηρία (2000) και Τανζανία (2004), και διετέλεσε μέλος της «Επιτροπής Ιεραποστολικού Έργου και Ευαγγελισμού» της Μητρόπολης Νιγηρίας. Ζει στην Αθήνα με την σύζυγό του Ελένη Ταμαρέση και τόν γιό τους Αλέξανδρο-Άρεθα.

Κάθαρση του ναού (Ιω. 2:13-22 κ.α.) και κάθαρση της άποστολής της Έκκλησίας

Και τα τέσσερα Ευαγγέλια αφηγούνται πώς ο Ίησους εκδιώξε από τον Ναό των Ιεροσολύμων τους εμπόρους και τους άργυραμοιβούς, και αναπροσδιόρισε τον Ναό. Στις Βιβλικές σπουδές οι έν λόγω αφηγήσεις αναφέρονται ως κάθαρση του Ναού. Ανάμεσά τους εντοπίζονται κάποιες διαφορές, οι οποίες έχουν εξαιρετική σημασία και εμπλουτίζουν την ερμηνευτική συζήτηση. Η εισήγηση προσεγγίζει τις αφηγήσεις υπό το πρίσμα της εκκλησιαστικής άποστολής, των κριτηρίων και του ριζώματός της στο «είναι» της Έκκλησίας. Η κάθαρση εκτυλίσσεται στην «αυλή των εθνικῶν» (όπου βρίσκονταν οι πιστοί που προέρχονταν από τα έθνη, αλλά και μη πιστοί οι οποίοι ήθελαν να γνωρίσουν τον Ναό, καθώς και Ισραηλίτες που διέρχονταν προς τα ένδοτερα). Το περιστατικό νοσηματοδοτείται από το επικείμενο πάθος και την ανάσταση του Κυρίου, ή οποία και αποτέλεσε την μήτρα της ιεραποστολής στην συνείδηση της Έκκλησίας. Ο Χριστός αξιώνει από την κοινότητα του Ναού να αναστοχαστεί την κατάσταση της. Η θεσμική πλαισίωση του Ναού, ή έννοσή του ως θρησκευτικο-πολιτισμικού μητροπολιτικού κέντρου, ή ιεροποίηση της οικονομικής ισχύος, όλα άμφισβητούνται από τον Χριστό, και μάλιστα με όζυτητα, ή οποία σε λιγοστά σημεία των ευαγγελίων συναντάται με τέτοια ένταση. Η κάθαρση του Ναού εισηγείται ότι ή άποστολή της Έκκλησίας γεννά πρόσκληση ή οποία άπευθύνεται ταυτόχρονα στο έξω από την Έκκλησία και στην ίδια την Έκκλησία. Προσφέροντας δηλαδή ή Έκκλησία το Ευαγγέλιο, υποβάλλεται και ή ίδια στην βάσανο του Ευαγγελίου. Δεν άναγγέλλει μόνο την κίνηση του Κυρίου προς τον κόσμο, αλλά πρέπει και ή ίδια να άντέξει την έπίσκεψη του κριτή Κυρίου της στών χῶρο της. Οί μαθητές του Χριστού δηλαδή καλούνται να προβαίνουν σε κάθαρση από όσα άντιστρατεύονται βάνουσα το Ευαγγέλιο του Ίησου Χριστού και διαστρέφουν την αναστάσιμη οικουμενική άποστολή σε βραχίονα γεωπολιτικῶν σχεδιασμῶν, οικονομικῶν συναλλαγῶν και πολιτισμικῶν άποικισμοῦ. Η κίνηση αυτή δεν συμπίπτει

μὲ τὴν λεγόμενη ἐσωτερικὴ ἱεραποστολή. Καὶ στὴν λεγόμενη ἐσωτερικὴ καὶ στὴν λεγόμενη ἐξωτερικὴ ἱεραποστολή, ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὁ ἱεραπόστολος. Στὴν κάθαρση τοῦ Ναοῦ ὅμως ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία γίνεται ἀποδέκτης τῆς ἱεραποστολῆς. Τέλος, ἡ προσέγγιση αὐτὴ καταδεικνύει ὅτι ἡ αὐθεντικὴ ἱεραποστολή ἀποτελεῖ ταυτοχρόνως κήρυξη καὶ ἀποκήρυξη. Στὸ σύγχρονο λεξιλόγιο τῆς Ἱεραποστολικῆς, ἀποτελεῖ διαδικασία ἐμπολιτισμοῦ (inculturation), ἀλλὰ καὶ διαδικασία ἀπελευθέρωσης (liberation): μήτρα ἀναστοχασμοῦ καὶ μετάνοιας.

Παράλληλα Έργαστήρια

- Φουαγιέ του Άμφιθεάτρου «Ιωάννης Δρακόπουλος»,
Κεντρικό Κτήριο ΕΚΠΑ, Πανεπιστημίου 30
- Κτήριο «Κωστής Παλαμάς», 2ος όροφος, Ακαδημίας 48
  - Ίστορικό Αρχείο του ΕΚΠΑ, Σκουφά 45
- Νομική Σχολή, Είσοδος από Μασσαλίας ή Σίνα 3,
Αίθουσα 3 (2ος όροφος)

1ο: Έργαστήριο Εικονογραφίας

Φουαγιέ του Άμφιθεάτρου «Ιωάννης Δρακόπουλος»

Δευτέρα, Τρίτη, Τετάρτη και Πέμπτη 25-28 Νοεμβρίου,
ώρες λειτουργίας 10:00-14:00 και 16:00-19:00

Χαράλαμπος Πυλαρινός

Φυσικός, Ζωγράφος, Εικονογράφος

Ο Μπάμπης Πυλαρινός γεννήθηκε στη Ζάκυνθο το 1966. Σπούδασε Φυσική στο Πανεπιστήμιο Πατρών. Ζωγραφίζει, δημιουργεί υπαίθριες εγκαταστάσεις ζωγραφικής, εικονογραφεί βιβλία, δημιουργεί με τη ζωγραφική του ταινίες animation, αγιογραφεί φορητές εικόνες και τοιχογραφικά σύνολα σε εκκλησίες. Έργα του κοσμούν πολλά σχολικά βιβλία. Διδάσκει βυζαντινή ζωγραφική στην Αθήνα, στο Παρίσι και στη Ζάκυνθο. Είναι μέλος της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού «Ο Άνθρωπος», του Έπιμελητηρίου Εικαστικών Τεχνών και της ομάδας εικονογράφων Ώχρα. Έκθεται τα έργα του συνήθως κάθε δυο ή τρία χρόνια στην Αθήνα στο άτελιέ του (Πλατεία Μητροπόλεως 11), στο Παρίσι (Rivoly 59 gallery, Melkert gallery, Desmos gallery), και στη Ζάκυνθο σε υπαίθρια μέρη ιστορικού και φυσικού ενδιαφέροντος.

Η Εκκλησία είναι το σπίτι μας και στην ιστορία και στα έσχατα. Θεμελιώδης λειτουργία της είναι η επικοινωνία του ευαγγελικού μηνύματος της σωτηρίας. Οί τρόποι επικοινωνίας, είναι κυρίως ο λόγος ως το πιό προηγμένο και άριστο στην ακρίβεια του έργαλειο ανθρώπινης επικοινωνίας αλλά πάντα υπήρχε και υπάρχει και η ανάγκη για μια εικαστική γλώσσα όπως και μουσική και ποιητική που άφηγούνται με τον τρόπο τους ότι δεν μπορεί να εκφράσει ο λόγος. Στις πλάτες μας έχουμε μεγάλη παράδοση εικαστικής θρησκευτικής ζωγραφικής, προίκα πολύτιμη αλλά όπως και κάθε προίκα γίνεται και βάρος και πρόβλημα όταν δεν έχεις τη σχετική κουλτούρα διαχείρισης. Έτσι συχνά βιώνουμε μια αντιγραφική (copy paste) συνέχιση της εικαστικής παραδόσεως που συνάδει και σε μια γενικότερη κουλτούρα εκκλησιαστική, μην πειράξεις τίποτα από το παρελθόν, όλα είναι ιερά. Πρέπει κανείς να αναλάβει τα ανάλογα ρίσκα αλλά κυρίως την ευθύνη. Οί ανάγκες της κοινωνίας είναι μεγάλες και το πρωτεύον νομίζω είναι ότι αυτές τις ανάγκες δεν μπορείς να τις αγνοήσεις. Είναι, λοιπόν, σαφής η ανάγκη για συνεχή ανανέωση της εκκλησιαστικής ζωγραφικής και προσαρμογής της στα νέα δεδομένα και στις ανάγκες της κοινωνίας. Αυτό πρέπει να γίνει από μέλη της εκκλησιαστικής κοινότητας που να ζούν μέσα στον κόσμο και να κατανοούν την αποστολή τους. Όλα αυτά δεν μπορούν να γίνονται αυθαίρετα. Έννοω μια στέρεα παράδοση όπως η βυζαντινή ζωγραφική μπορεί να είναι ένα καλό εργαστήριο, ένας ασφαλής χώρος για να μπορέσει κάποιος δημιουργικά να επιτελέσει το έργο της εικαστικής μετάφρασης στον σύγχρονο κόσμο του ευαγγελικού μηνύματος. Το δίλημμα του εικαστικού είναι απλό. "Η συνεχίζεις ότι έκαναν οί πρόγονοι άδιαφορώντας για την ανταπόκριση τους σε έναν νέο άνθρωπο. "Η ζεις με την άγωνία

του -τοῦ νέου ἀνθρώπου- καὶ προσπαθεῖς νὰ ἀνταποκριθεῖς στὶς ἀνάγκες του γιὰ μὴ χαθεῖ ἄλλη μιὰ εὐκαιρία. Ὅλα χρειάζονται προσαρμογή, ἐπικαιροποίηση, ἀνανέωση ἀλλιῶς τί νόημα ἔχουν καὶ οἱ Θεολογικὲς σπουδές, τὰ ἀνάλογα συνέδρια, ἂν ὅλα ἔχουν πιά εἰπωθεῖ. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴ θρησκευτικὴ ζωγραφικὴ.

Χριστίνα Παπαθέου-Δουληγέρη

Ζωγράφος, Εικονογράφος

Ἡ Χριστίνα Παπαθέου – Δουληγέρη γεννήθηκε καὶ πέρασε τὰ παιδικὰ της χρόνια στὴν Καρδίτσα. Εἶναι φιλόλογος καὶ ζωγράφος. Σπούδασε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἀπὸ τὰ φοιτητικὰ της χρόνια παρακολούθησε μαθήματα βυζαντινῆς εἰκονογραφίας σὲ διάφορους φορεῖς. Καθοριστικὸ ρόλο στὴν πορεία τῆς μαθητείας της ὑπῆρξε ἡ συνάντησή της μὲ τὸν ζωγράφο καὶ Θεολόγο Γ. Κόρδη. Συμμετείχε γιὰ πολλὰ χρόνια στὰ μαθήματά του, στὸ ἐργαστήριο «Εἰκονουργία». Ἐκτοτε, ἀσχολεῖται συστηματικὰ μὲ τὴ ζωγραφικὴ φορητῶν εἰκόνων γιὰ ἰδιῶτες καὶ Ἰ. Ναοὺς, στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἐξωτερικόν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς εἰκόνες καὶ ἄλλα ζωγραφικὰ ἔργα της βασισμένα στὴν βυζαντινὴ Τεχνοτροπία, βρίσκονται σὲ ἰδιωτικὲς συλλογές. Ἐχει εἰκονογραφήσει πλειάδα βιβλίων, κυρίως παιδικῶν, σὲ διάφορους ἐκδοτικούς οἴκους ὅπως : Ἀκρίτας, Ἀρμός, Ἀποστολικὴ Διακονία, ἐκδ. Σταμούλη, «Ἄθως» παιδικά, Ἐν Πλῶ κλπ. Βιβλία μὲ δική της εἰκονογράφηση ἔχουν μεταφραστεῖ στὰ ἀγγλικά καὶ σὲ γλῶσσες χωρῶν τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης μὲ ὀρθόδοξη Παράδοση. Γιὰ τὴν πολυετῆ προσφορά της στὴν εἰκονογράφηση παιδικῶν βιβλίων μὲ θρησκευτικὸ περιεχόμενο, βραβεύτηκε ἀπὸ τὴν Ἱ. Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀθηνῶν τὸ 2014. Ἔργα της ἔχουν ἐκτεθεῖ σὲ ἀτομικὲς της ἐκθέσεις καθὼς καὶ σὲ πολλὲς ὁμαδικές, στὴν Ἀθήνα καὶ σὲ ἄλλες πόλεις τῆς Ἑλλάδας. Εἶναι μέλος τῆς ὁμάδας εἰκαστικῶν «Ὡχρα». Τὰ τελευταῖα χρόνια ἀσχολεῖται καὶ μὲ τὴν διδασκαλία τῆς βυζαντινῆς τέχνης.

Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν τέχνη συντροφεύει τὶς μέρες καὶ τὰ χρόνια μου ἀπὸ πάρα πολὺ νωρίς. Στὸ Πανεπιστήμιο, ἡ Ἱστορία τῆς τέχνης ἀποτελοῦσε τὸ ἀπαραίτητό μου μάθημα. Καθὼς ἐρχόμουν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὰ διάφορα ρεύματα τῆς ζωγραφικῆς, κάποια μὲ γοήτευαν, ἄλλα μοῦ ἦταν σχεδὸν ἀδιάφορα, κανένα δὲν μὲ κέρδισε τόσο ὥστε νὰ ἀφοσιωθῶ στὸ δρόμο γιὰ τὴ συνάντησή μας. Ἐν τῷ μεταξύ, τὸ ἐκκλησάκι ποὺ στέγαζε τὴ νεανικὴ μου πίστη, ἦταν ζωγραφισμένο ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Φώτη Κόντογλου. Στὰ πρόσωπα τῶν εἰκόνων τοῦ τέμπλου εἰδικὰ, ξεκουραζόταν τὸ βλέμμα μου γιὰ ὧρες πολλές. Χωρὶς νὰ καταλάβω πῶς, χιζόταν μιὰ σχέση μυστικὴ, ποὺ σιγά-σιγά βρῆκε καὶ τὸν εἰκαστικὸ δρόμο. Ἀναζήτησα δασκάλους, ὅμως ἡ τάση τῆς ἐποχῆς ἦταν ἡ ἐκμάθηση τῆς τεχνικῆς μέσῳ ἀντιγραφῆς τῶν παλιότερων εἰκόνων. Ἡ ἀνάγκη μου γιὰ δημιουργικὴ σχέση μὲ τὴ βυζαντινὴ τέχνη, γιὰ ἄρκετὰ χρόνια περιπλανιόταν χωρὶς σοβαρὸ ἀντίκρισμα, ἕως τὴ συνάντησή μου μὲ τὸν κ. Γιώργο Κόρδη, ποὺ μὲ εἰσήγαγε στὰ μυστικὰ καὶ τὰ φανερά αὐτῆς τῆς τέχνης. Ἔμαθα μὲ ζωογόνο ξάφνιασμα, ὅτι τὸ ζητούμενο στὴ βυζαντινὴ τέχνη εἶναι ἡ ἐνότητα τῶν πάντων. Ὅλο τὸ σύστημα τῆς βυζαντινῆς τέχνης ὑπηρετεῖ αὐτὸν τὸν σκοπὸ. Τὰ πρόσωπα ποὺ δὲν εἶναι πιά ἐδῶ ἀλλὰ ὑπάρχουν λουσιμένα στὸ φῶς, ἔρχονται κοντὰ σὲ ὅσους εἶναι ἀκόμη ἐδῶ καὶ ἀγωνίζονται γιὰ τὴν ὄντως ὑπαρξή, σὲ μιὰ συνάντηση ὅπου τὰ ὄρια τόπου καὶ χρόνου, παρουσίας καὶ ἀπουσίας ἔχουν καταργηθεῖ, καθὼς ὁ Λόγος τῆς ὑπαρξῆς εἶναι ἡ Ἀγάπη, ποὺ τοὺς πάντες καὶ τὰ πάντα καλεῖ σὲ ἐνότητα ἀτέρμονη. Πρόσωπα ποὺ προσκαλοῦνται νὰ προσέλθουν ἐλεύθερα στὴ γιορτὴ τῆς ἐνότητος χωρὶς νὰ χάσουν τὴ μοναδικότητά της ὑπόστασής τους, χωρὶς νὰ συγχωνευθοῦν σὲ αἰώνια, ἀκαθόριστη ὑπαρξή. Καὶ αὐτὸ ἀποδίδεται εἰκαστικὰ μὲ τρόπο σοφὸ καὶ ὑπέροχο, ποὺ κάθε γενιὰ ἔχει νὰ πάρει ζωὴ ἀπὸ τὶς ρίζες του καὶ νὰ ἀπλώσει μὲ

εὐθύνη τὰ δικά της κλαδιά, τὸ δικό της μόχθο. Εἶναι τρόπος ποὺ καθρεφτίζει τὴν προσωπικὴ εὐθύνη πολὺπλευρα. Πῶς νὰ ζωγραφίσεις τὴν ἐνότητα ἂν δὲν ἔχεις σκύψει μὲ πόνο πάνω ἀπὸ τὰ δικά σου ἐσωτερικά, ἀτάκτως ἐρριμμένα καὶ συχνὰ ἀγεφύρωτα κομμάτια; Καὶ ἔτσι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πίστη καὶ τὴν ἐλπίδα μας, ζωγραφίζουμε καὶ τὴ μετάνοιά μας. Ἡ ὑπογραφή μας ἔρχεται νὰ σφραγίσει τὴν ἀνάληψη τῆς εὐθύνης, γι' αὐτὴ τὴν ἐπιλογή μας.

Κωνσταντίνος Λάβδας
Ζωγράφος, Εικονογράφος

Γεννήθηκε τὸ 1980. Σπούδασε γραφικὲς τέχνες. Μαθήτευσε στὴ ζωγραφικὴ δίπλα στοὺς: Μ. Λαουράκη, Δ. Τζοβάρη, Γ. Λαγάνη, Γ. Κόρδη καὶ Χρ. Κεχαγιόγλου. Εἶναι μέλος τοῦ ἐπιμελητηρίου εἰκαστικῶν τεχνῶν Ἑλλάδος ἀπὸ τὸ 2008. Εἶναι ἀπόφοιτος τοῦ τμήματος Σπουδῆς στὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ τοῦ ΕΑΠ. Ἀπὸ τὸ 2009 ἔχει συμμετάσχει ὡς εἰσηγητὴς σὲ συνέδρια κι ἔχει κάνει ἐπιστημονικὲς δημοσιεύσεις σὲ περιοδικά. Ἐπιθεωρᾷ ἐτῶν παραδίδει μαθήματα βυζαντινῆς ζωγραφικῆς. Ἔχει εἰκονογραφήσει κι ἔχει συμμετάσχει στὴν εἰκονογράφηση ἱερῶν ναῶν καὶ καθολικῶν ἱερῶν μονῶν στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικό. Ἀπὸ τὸ 2003 ἔχει παρουσιάσει ζωγραφικὴ του σὲ πέντε ἀτομικὲς ἐκθέσεις καὶ σὲ διάφορες ὁμαδικὲς ἐκθέσεις. Ἔχει εἰκονογραφήσει παιδικὰ βιβλία κι ἔχει ἐπιμεληθεῖ τὴ διακόσμηση περιοδικῶν.

Ἡ ἀντίληψη μου ὅσον ἀφορᾷ τὴν εἰκονογράφηση τῶν ἱερῶν ναῶν συνίσταται στὴν ἀντιμετώπιση τῆς ὡς ἐγκατάσταση στὸν χῶρο. Νομίζω πῶς θὰ πρέπει νὰ δίνεται ἰδιαίτερη ἔμφαση στὴ σχέση τῆς εἰκονογραφικῆς προσέγγισης μὲ τὴν ἐκάστοτε ἀρχιτεκτονικὴ φόρμα καὶ φωτιστικὴ συνθήκη, ἀποφεύγοντας τὴν ἐκ προκατασκευῆς αὐτονομίᾳ τῆς. Ἡ προσπάθειά αὐτὴ ἐγκοιταί στὸ νὰ μὴν ἀντιμετωπίζεται ἡ εἰκονογραφικὴ ἐργασία ὡς ρουτίνα καὶ μανιερίστικη ἐπανάληψη “ἐτοιματζίδικων” εἰκαστικῶν λύσεων, ἀλλὰ νὰ προσεγγίζεται ὁ κάθε ναὸς ὡς δημιουργικὴ πρόκληση μὲ μοναδικὲς κάθε φορὰ λύσεις πού νὰ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη «ἀπαίτηση» τοῦ κάθε ναοῦ. Αὐτὸ βέβαια δὲ σημαίνει σὲ καμμία περίπτωση τὴν ἀποκοπὴ ἀπὸ τὴν πλούσια καὶ στέρεη εἰκονογραφικὴ μας κληρονομιά, μέσφ κάποιας αὐτιστικῆς ἐμμονῆς γιὰ πρωτοτυπία, ἀλλὰ τὴν ἀποφυγὴ τῆς στεῖρας ἀντιγραφῆς μὲ φωτοτυπικούς ὅρους. Ἡ σχέση τοῦ ζωγραφικοῦ τρόπου μὲ τὴν παράδοση, κατὰ τὴ γνώμη μου, ὀφείλει νὰ εἶναι δημιουργικὴ κι ὄχι μουσειακὴ, ὅπως ἀκριβῶς προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση τῆς δυναμικῆς τῆς καὶ τῆς ζωντάνιας τῆς.

Κωνσταντίνος Κουγιουμτζής

Ζωγράφος, Εικονογράφος

Ο Κωνσταντίνος Κουγιουμτζής γεννήθηκε στη Δράμα. Εργάζεται ως ζωγράφος - Αγιογράφος και καλλιτέχνης του Θεάτρου Σκιών. Σπούδασε Βυζαντινή ζωγραφική (τοιχογραφία και φορητή εικόνα) με δάσκαλο τον Γεώργιο Κόρδη. Σταθμός στη ζωή του στάθηκε επίσης η μαθητεία και συνεργασία με τον Εύγένιο Σπαθάρη. Δίδαξε Αγιογραφία στο ΤΕΙ Καβάλας (παράλληλα εργαστήρια, 2009-2011), στη Σχολή Εκκλησιαστικῶν Τεχνῶν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Φιλίππων Νεαπόλεως και Θάσου (2010-2020) και στην σχολή Αγιογραφίας τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Δράμας ἀπὸ τὸ 2022 ὡς και σήμερα. Ἐπίσης ἔχει διδάξει Θεάτρο Σκιῶν και Αγιογραφία σὲ σεμινάρια τῆς πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας ἐκπαίδευσης Δράμας και στὸν Δῆμο Δράμας. Ἐχει ζωγραφίσει τὸν Ἱερὸ Ναὸ Ἁγίων Ἀναργύρων Δράμας, τὸ Μητροπολιτικὸ Μέγαρο, τὸν Οἶκο Ξενίας και τὸ ἀμφιθέατρο τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Δράμας, ἐνῶ ἔργα του (τοιχογραφίες και φορητὲς εἰκόνες) βρίσκονται σὲ ναοὺς τῆς Δράμας, τῆς Καβάλας και σὲ πολλὲς ἰδιωτικὲς συλλογές. Ἐχει παρουσιάσει δουλειὰ του σὲ ἐκθέσεις στὸ Ἐθνικὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο (Παλαιὰ Βουλή), στὸ Ἱστορικὸ Μουσεῖο Μεσολογγίου, στὸ Ἀλατζὰ Ἰμαρὲτ Θεσσαλονίκης, στὴ Στοὰ Βιβλίου (Ἀθήνα), στὸ Μουσεῖο Βαλκανικοῦ Ἀγῶνα Θεσσαλονίκης, στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Δράμας κ.ἄ. Μὲ τὸν Καραγκιόζη του χαρίζει τὸ γέλιο και τὸ δάκρυ μὲ παραστάσεις στὴν Ἑλλάδα και τὸ ἐξωτερικὸ.

Ἡ ζωγραφικὴ στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία εἶναι μιὰ λειτουργικὴ τέχνη ποὺ ἔχει πολλαπλὴ λειτουργία, τόσο θεολογικὴ ὅσο και αἰσθητικὴ. Θεολογικά, ἐπιβεβαιώνει τὴν ἱστορικότητα τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ. Τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα τοῦ Χριστοῦ, τῶν ἁγίων και τὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς θείας οικονομίας δὲν ὀφείλουν τὴν ὑπαρξή τους στὴν τέχνη, δὲν εἶναι ἔμπνευση τοῦ ζωγράφου. Εἶναι παράδοση τῆς ἐκκλησίας και δὲν μποροῦν νὰ ἀλλάξουν. Ὁ ζωγράφος τῶν εἰκόνων φροντίζει νὰ βρεῖ τὸν κατάλληλο τρόπο παρουσίασης τῶν προσώπων ποὺ τοῦ ἐμπιστεύτηκε ἡ Ἐκκλησία. Ἡ τέχνη τῶν εἰκόνων εἶναι ταυτόχρονα και μιὰ εἰκαστικὴ γλῶσσα, ἕνας ζωγραφικὸς τρόπος, ἕνα ζωγραφικὸ στυλ ποὺ μπορεῖ νὰ ἀλλάζει, νὰ ἐξελίσσεται, νὰ προσαρμόζεται στὶς ἀνάγκες τῆς κοινότητας. Στὴν ἱστορία τῆς “βυζαντινῆς” τέχνης βρίσκουμε ποικιλία ζωγραφικῶν λύσεων. Καθὼς ἡ Ἐκκλησία μας εἶναι ἕνας ζωντανὸς ὀργανισμὸς ποὺ ἀγκαλιάζει ὅλη τὴν οἰκουμένη, τὸ ἔργο τοῦ ζωγράφου ἀντιμετωπίζει συνεχῶς προκλήσεις. Ἴσως χρειαστεῖ νὰ λειτουργήσει σὲ κοινότητες ποὺ ἔχουν διαφορετικὲς εἰκαστικὲς παραδόσεις, ἐνῶ και ὁ ἴδιος ὁ ζωγράφος ἔρχεται εὐκόλα πλέον σὲ ἐπαφή μὲ σύγχρονα εἰκαστικὰ ρεύματα. Ὁ ζωγράφος, μὲ πολλὴ διάκριση, ὀφείλει νὰ προσεγγίζει μὲ δημιουργικὸ τρόπο τὴν παράδοση ὥστε σὲ κάθε περίπτωση ἢ πρότασή του ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ νὰ μὴ ἀλλοιώνει τὴν ἱστορικότητα τῶν μορφῶν και ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ εἶναι λειτουργικὴ στὴν κοινότητα. Μιὰ ἀκόμη πρόκληση ποὺ ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει ὁ ζωγράφος εἶναι ἡ ἀποτύπωση τῶν σύγχρονων ἁγίων, γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἔχουμε ἀπὸ τὴν παράδοση ἀνάλογα πρότυπα. Ἡ δυσκολία σὲ κάθε τέτοια περίπτωση εἶναι νὰ περάσει ἀπὸ τὴ φωτογραφία-πορτραῖτο στὴ λειτουργικὴ εἰκόνα, ὥστε νὰ μὴ χαθεῖ ἡ ὁμοιότητα μὲ τὴ φυσικὴ μορφή τοῦ προσώπου ἀπὸ τὴ μία και ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ ὑπάρξει ἐνότητα ὡς πρὸς τὸν ζωγραφικὸ τρόπο μὲ τὸ ὑπόλοιπο εἰκονογραφικὸ σύνολο. Σὲ κάθε περίπτωση, ὁ ζωγράφος, πρόσωπο μοναδικό

καὶ μέλος μιᾶς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος, χωρὶς νὰ χαθεῖ ἀπὸ τὸ ἔργο του ἡ προσωπικὴ του “γραφὴ” καὶ ἔχοντας τοὺς δασκάλους του γιὰ ὁδηγό, ὀφείλει νὰ μελετήσῃ τὴν παράδοσιν σὲ βάθος καὶ ταυτόχρονα νὰ χρησιμοποιεῖ δημιουργικὰ αὐτὴν τὴν παράδοσιν, προσπαθῶντας νὰ κάνει φανερὴ μὲ τὴν τέχνην του τὴν πρότασιν ζωῆς ποὺ ἔκανε ὁ Χριστὸς στὸν κόσμον.

Δημήτριος Χατζηαποστόλου

Έκπαιδευτικός, Ζωγράφος, Εικονογράφος

Ο Δημήτριος Χατζηαποστόλου γεννήθηκε το 1964 στην Καβάλα και μεγάλωσε στην Αθήνα. Τελείωσε το Γυμνάσιο και το Λύκειο της Ριζαρείου Σχολής και στην συνέχεια σπούδασε στην Ανωτάτη Σχολή των Καλών Τεχνών της Αθήνας (πτυχίο ζωγραφικής). Με παράτρηση του δασκάλου του, καθηγητού της ΑΣΚΤ, Κων. Ξυνόπουλου, ασχολήθηκε από το 1991 με την διδακτική της τέχνης των φορητών εικόνων και της τοιχογραφίας. Το 1994 ίδρυσε στο κέντρο των Αθηνών το «Ζωγραφείον Εικόνων», ένα εργαστήριο σπουδής στη ζωγραφική και την Ορθόδοξη Εικονογραφία στο οποίο σπούδασαν και επιμορφώθηκαν πολλοί νέοι εικονογράφοι. Παράλληλα με την διδακτική της Εικονογραφικής Τέχνης ανέλαβε την ιστορία τοιχογραφιών και φορητών εικόνων σε αρκετές εκκλησίες και μοναστήρια. Ιστορήσε τις τοιχογραφίες στην τράπεζα της Ιεράς Μονής Σίμωνος Πέτρας στο Άγιον Όρος, δουλεύοντας με πατητό σοβά, *secco fresco*, αύγοτέμπερα και καζεΐνη, με επίτοπου εργασία σε διάστημα 8 ετών. Επίσης ζωγράφησε το Μετόχι της Αναλήψεως στον Βύρωνα, το καθολικό της Μονής Προφήτου Ηλίου στην Πρέβεζα, τον ένορικό ναό Αγ. Σπυρίδωνος στο Άγερσανι Νάξου, τον ναό της Μεταμορφώσεως στον Ψαθόπυργο Πατρών, τον κοιμητηριακό ναό του Ταξιάρχη στην Ερμιόνη, το παρεκκλήσιο της Γέννησης του Χριστού στην οδό Ισαύρων, την Αγία Παρασκευή Αναβύσσου, την Αγία Μαρίνα Συντερίνας Λαυρίου, τον Άγιο Κοσμά Αμαρουσίου, την Αγ. Βαρβάρα Χαλκίδος, στην Ιερά Μονή Κεχαριτωμένης Τροιζήνης, κ.ά. Φιλοτέχνησε εικονογραφήσεις βιβλίων, έξωφυλλα ποιητικών συλλογών και μουσικών εκδόσεων. Σπούδασε την Έκκλησιαστική Βυζαντινή Μουσική (δίπλωμα ΕΙΒΠΜ), τροπική και όθωμανική μουσική με τον Ross Daly (λαοτό πολιτικό), παραδοσιακή μουσική με τον Σωκράτη Σινόπουλο (λύρα πολιτική) και διετέλεσε ιεροψάλτης σε ναούς των Αθηνών. Με την σύζυγό του Λυδία έχουν πέντε παιδιά.

Έπειδή η ζωγραφική είναι ή δημιουργία ενός κόσμου, εικαστικού μὲν ἀλλὰ κόσμου αὐθύπαρκτου, ὁ ζωγράφος ἀναδεικνύεται ὡς δημιουργὸς κατ' εἰκόνα τοῦ Δημιουργοῦ του, ἓνας Θεὸς "ἐν σμικρῷ". Αὐτὸ λοιπὸν ποὺ δημιουργεῖ ὁ ζωγράφος εἶναι ἓνας νέος κόσμος, ξεχωριστὸς καὶ ἐλεύθερος καὶ ἡ ἀξία του ἔγκειται στὴν μετοχή αὐτοῦ τοῦ κόσμου στὸ κάλλος, τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν τῆς ἀρχαίας τέχνης. Ὁ ζωγράφος, τώρα, τῶν εικόνων μετέρχεται τῆς ἴδιας δημιουργίας μετὴν διαφορὰ πὼς αὐτὴν τὴν δημιουργία τὴν ἀντιπροσφέρει εὐχαριστιακὰ στὸν δημιουργὸ μέσα ἀπὸ τὴν σύναξη τῶν πιστῶν. Αὐτὴ ἡ εὐχαριστιακὴ δυνατότητα τῆς ζωγραφικῆς τῶν εικόνων ἀνυψώνει τὸν ζωγράφο καὶ τὸ ἔργο του σὲ μία ἱερατικὴ σφαῖρα. Ὅπωςδὴποτε κάθε ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ εἶναι εὐχαριστιακός, αὐτὸ τὸν κάνει ἐξάλλου ἀληθινὸ ἄνθρωπο. Ἡ ἐλευθερία εὐχαριστία τὸν κάνει νὰ ξεχωρίζει ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα πλάσματα: βασιλεῖον ἱεράτευμα, ἱερέας καὶ βασιλέας... Ἔτσι, ἡ μετοχὴ τοῦ ζωγράφου στὴν εὐχαριστιακὴ σύναξη εἶναι προϋπόθεση γνησιότητας καὶ ἀθεντικότητας μετὴν ὅποια μολιάζει τὴν καθημερινότητά του, τὴν ζωὴ του, τὶς σχέσεις του, τὸ ἔργο του. Αὐτὴν τὴν μετοχὴ στὴν πηγὴ τῆς ζωῆς, τῆς καλοσύνης, τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ἀγάπης ἔχει ἀνάγκη νὰ τὴν ἐνεργοποιεῖ καρδιακὰ μέσα στὴν προοπτικὴ τοῦ "ΜΑΡΑΝ ΘΕΑ" τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, "ὁ Κύριος ἐγγύς". Ἡ προοπτικὴ δὲν εἶναι ἀφηρημένη, φανταστικὴ ἢ φευγαλέα, εἶναι χειροπιαστὴ, συγκεκριμένη καὶ ψηλαφεῖται μέσα στὴν λατρευτικὴ

σύναξη. Θὰ τολμήσω νὰ πῶ πῶς ἡ προοπτικὴ αὐτὴ συγκεφαλαιώνεται στὴν ὥρα τῆς προσμονῆς τῆς μετάληψης σὲ κάθε Θεία Λειτουργία, στὴν ὥρα τοῦ ‘κοινωνικοῦ’... Μακάρι ἡ ἱεροπρεπὴς αὐτὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ ‘κοινωνικοῦ’, (ποὺ τόσο βάνουσα πληγώνουμε στὶς ἐκκλησιές μας μὲ σκέψεις, στοχασμοὺς καὶ καταγγελίες ἠθικῶν παρεκτροπῶν), νὰ χρωματίζει τὴν τέχνη καὶ τὴν ζωὴ ὅλων μας.

Νεκτάριος Μαμάης Ζωγράφος, Εικονογράφος

Ο Νεκτάριος Μαμάης γεννήθηκε στην Αθήνα το 1968. Πήρε τα πρώτα μαθήματα ζωγραφικής στην ομάδα Τέχνης «Σημείο» με τον Γιώργο Ρόρρη. Ολοκλήρωσε τις σπουδές του στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών της Αθήνας με δασκάλους τους Τριαντάφυλλο Πατρασκίδη και Άγγελο Αντωνόπουλο. Παράλληλα σπούδασε εικονογραφία στην Σχολή «Εικονουργία» με τον Γεώργιο Κόρδη και χαρακτηική στο Κέντρο Χαρακτηικής Αθηνών PantoIfini-Σιατερλή. Έχει ασχοληθεί έρευνητικά με το έργο του ζωγράφου Ράλλη Κοψίδη και είναι Διδάκτωρ Βυζαντινής και Χριστιανικής Αρχαιολογίας και Τέχνης του ΕΚΠΑ. Έχει στο ένεργητικό του τρεις άτομικές εκθέσεις ζωγραφικής και συμμετοχές σε πολλές ομαδικές στην Ελλάδα και το έξωτερικό. Έργα του βρίσκονται σε ιδιωτικές συλλογές στην Ελλάδα και το έξωτερικό. Από το 2000 διδάσκει ζωγραφική και εικονογραφία σε κέντρα και ιδρύματα της Αθήνας. Ασχολείται συστηματικά με την εικονογράφηση βιβλίων, ι. ναών και φορητών εικόνων. Είναι μέλος του Πανελληνίου Συλλόγου Αγιογράφων και του Εικαστικού Έπιμελητηρίου Τεχνών Ελλάδος.

Η Ίερή τέχνη των εικόνων είναι μιὰ ζωντανή ζωγραφική γλώσσα που εξελίσσεται μέσα στους αιώνες. Σταθερές παραμένουν οι μορφές των Αγίων οι όποιες πρέπει να είναι πάντοτε αναγνωρίσιμες από τους πιστούς. Ο άγιογράφος ακολουθώντας τις βασικές ζωγραφικές αρχές του συστήματος ιστορεί με τον δικό του τρόπο τις μορφές και τὰ γεγονότα της θείας οικονομίας. Προϋπόθεση αποτελούν ή πίστη του στους Αγίους και ή πεποίθηση ότι δανείζει το χέρι του προκειμένου να αποτυπώσει όπως εκείνος μπορεί τὰ σωτηριώδη γεγονότα των Γραφών και της ζωής των Αγίων. Μελετώντας για χρόνια τὰ έργα των μεγάλων μαστόρων του παρελθόντος έντρυφεί στην τέχνη αυτή και σταδιακά αρχίζει να διαμορφώνει το δικό του προσωπικό ύφος. Η ποιότητα της γραμμής, ή χρωματική παλέτα, ό τρόπος που συνθέτει τὰ επί μέρους στοιχεία πάνω στην ζωγραφική επιφάνεια, είναι αυτά τὰ όποια θα δώσουν την προσωπική ταυτότητα στο έργο του. Ο ναός είναι ό κατ' έξοχήν χώρος μέσα στον όποιο αναπτύσσεται ή τέχνη των εικόνων. Ο πιστός έχει την αίσθηση ότι περιβάλλεται από τις μορφές των Αγίων, που με τον τρόπο που είναι ζωγραφισμένες, μοιάζουν να έξέρχονται από τον τοίχο και να έπιζητούν και το δικό του βλέμμα προκειμένου να συνδεθούν μαζί του. Η εικονογραφική τέχνη επιδιώκει πρωτίστως την δημιουργία σχέσεων, παρά την προσωπική και μόνο έκφρασης του ζωγράφου. Ο άγιογράφος ως ζωντανό μέλος του εκκλησιαστικού σώματος, άφουγκράζεται το αίσθημα της κοινότητας και προσπαθεί να το έκφράσει με σχήματα και χρώματα.

Γιαννούλης Λυμπερόπουλος

Ζωγράφος, Εικονογράφος

Ο Γιαννούλης Λυμπερόπουλος γεννήθηκε στην Αθήνα το 1979, σπούδασε στη Θεολογική Σχολή ΕΚΠΑ, ενώ είναι κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος της σχολής, στην Εικονογραφική τέχνη και υποψήφιος διδάκτορας του Πανεπιστημίου της Λευκωσίας στη Χριστιανική Τέχνη. Ασχολείται συστηματικά με την ιστορία φορητών εικόνων. Έχει εικονογραφήσει λειτουργικά βιβλία όπως το Ίερό Εύαγγέλιο εκδ. της Αποστολικής Διακονίας, καθώς και παιδικά βιβλία με βίους Αγίων. Δραστηριοποιείται στην τοιχογράφηση ιερών ναών. Χρησιμοποιεί τις παραδοσιακές τεχνικές και μορφές, παράλληλα με σύγχρονες όπως η ψηφιακή ζωγραφική. Έχει λάβει μέρος σε ομαδικές εκθέσεις εικονογραφίας σε Ελλάδα και εξωτερικό και έργα του, εκτός εικονογραφίας, με βάση τη βυζαντινή τεχνοτροπία υπάρχουν σε ιδιωτικές συλλογές. Έχει λάβει μέρος ως επιστημονικός υπεύθυνος τεκμηρίωσης, και ψηφιακής εικονογραφικής επεξεργασίας σε παραγωγή ταινίας εικονικής πραγματικότητας του Ίδρυματος Μείζονος Ελληνισμού. Εικόνα του έχει επιλεγεί από τα Έλληνικά Ταχυδρομεία σε έκδοση συλλεκτικού γραμματοσήμου. Παράλληλα έχει πολυετή διδακτική δραστηριότητα με αντικείμενο την εικονογραφία σε τεχνικό και θεωρητικό επίπεδο, οργανώνοντας μαθήματα ιδιωτικά και διαδικτυακά καθώς και σε διάφορους φορείς, μεταξύ των οποίων το ΕΚΠΑ, ΙΕΚ, ή ιδιωτική σχολή «Εικονουργία» και εκκλησιαστικές σχολές. Είναι μέλος της ομάδας εικονογράφων «Ωχρα».

Η εικονογραφική τέχνη αναδύεται από τη ζωή της Εκκλησίας, αποτυπώνει με σχέδιο και χρώμα τη θεολογία για τη σχέση Θεού, ανθρώπου και κόσμου. Ζωγραφίζοντας εικονίσματα, έντασσόμαστε σε μια υπερ-χιλιόχρονη πολυεπίπεδη άτυπη εικαστική διαδικασία, που περιλαμβάνει αφ' ενός μόνον, τη συνεχή μαθητεία με βάση την προγενέστερη εικονογραφική παράδοση, αφ' ετέρου δέ τη δημιουργική σύνθεση των στοιχείων της παράδοσης με τον σύγχρονο κάθε φορά κόσμο, σε μια συνεχή δυναμική πορεία της εικονογραφικής τέχνης. Ο κύριος όμως σκοπός αυτής της διαδικασίας είναι να διακονηθεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο ή εμπειρία της Εκκλησίας. Όπως παλαιά έτσι και σήμερα οι εικόνες πρέπει να δημιουργούνται με βάση συγκεκριμένες προϋποθέσεις κυρίως θεολογικές, αλλά και σε ένα βαθμό εικαστικές, ούτως ώστε το αποτέλεσμα να χαρακτηρίζεται ορθόδοξη εικονογραφία και βυζαντινή ζωγραφική. Το σύγχρονο εικαστικό αποτύπωμα της εικονογραφίας λειτουργώντας εντός των πλαισίων εκείνων που το καθιστούν Έκκλησιαστικό, χαρακτηρίζεται από πλήρη ελευθερία δημιουργικότητας με αναφορά στον σύγχρονο κόσμο. Η βυζαντινή ζωγραφική στην αναβίωση κατά την σύγχρονη εποχή, εφαρμόστηκε σε μεγάλο βαθμό ως ζωγραφικός μηρυκασμός παλαιών ζωγράφων και έργων, διαμορφώνοντας προβληματική αντίληψη σε δημιουργούς και θεατές. Παράλληλα η επιλογή αυτού του ζωγραφικού συστήματος, μεταξύ άλλων, για την καλύτερη δυνατή απόδοση των γεγονότων της πίστεως, από την Εκκλησία, καλλιέργησε την συνείδηση ότι έχει απόλυτα και μόνο χαρακτήρα εκκλησιαστικό - θρησκευτικό, παραβλέποντας ότι ως εικαστική γλώσσα, είχε πάντα γενική θεματολογική εφαρμογή. Η ζωγραφική μας παράδοση, δεν υπήρξε ποτέ στατική άλλα σταθερά εξελισσόμενη και διαλεγόμενη με κάθε τι σύγχρονό της, μια ενδιαφέρουσα σύνθεση παλαιών παραδόσεων και νέων

τάσεων. Ἡ ἐφαρμογή ἀπὸ μέρους μας, αὐτῆς τῆς ἀντίληψης ἀναζωογονεῖ τὴν παράδοση καὶ ἐν γένει τὴν Βυζαντινὴ ζωγραφικὴ τέχνη. Ἡ ἀλληλεπίδραση μὲ τὰ μοντέρνα καλλιτεχνικὰ ρεύματα καὶ τὶς τρέχουσες τάσεις, ἀναπτύσσει νέες ἐκφραστικὲς δυνατότητες, ποὺ ἀνταποκρίνονται δημιουργικὰ στὶς σύγχρονες αἰσθητικὲς καὶ πνευματικὲς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἀπευθυνόμαστε. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ εἶναι αὐτονόητη ἡ ἀξιοποίηση τῶν δυνατοτήτων τῆς συνεχῶς ἐξελισσόμενης τεχνολογίας διαμορφώνοντας ἔργα νέας μορφῆς, π.χ. ψηφιακῆς μορφῆς, ποὺ εἶναι ἐξίσου καλλιτεχνικὰ ἄρτια μὲ τὰ παραδοσιακά. Ἡ πρόκληση ποὺ ὑπάρχει γιὰ ἐμᾶς τοὺς δημιουργοὺς τοῦ σήμερα, εἶναι ἡ σύγχρονη βυζαντινὴ εἰκονογραφία νὰ καταφέρνει νὰ ἰσοροπήσει τὴν παράδοση μὲ τὴν καινοτομία, προσφέροντας στοὺς πιστοὺς καὶ τοὺς λάτρεις τῆς τέχνης ἔργα ποὺ νὰ εἶναι Ἐκκλησιαστικά, ὄχι αὐτονομημένα καὶ ἀτομικά, μὲ ταυτόχρονη σύνδεση μὲ τὸ σήμερα. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, ἡ εἰκαστικὴ αὐτὴ γλῶσσα παραμένει ζωντανὴ καὶ διαχρονικὴ.

π. Σταμάτης Σκλήρης

Ύατρος, Θεολόγος, Ζωγράφος και Εικονογράφος

Ο π. Σταμάτης Σκλήρης γεννήθηκε στον Πειραιά, στον λιμένα των Αθηνών, το 1946. Στη βάπτισή του πήρε το όνομα του Αγίου Νεομάρτυρα Σταματίου από το νησί της Ύδρας. Από τα πρώτα παιδικά του χρόνια έδειξε τα καλλιτεχνικά του δώρα και μέσα από την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευσή του άρχισε να ζωγραφίζει και να γράφει εκκλησιαστικά ποιήματα. Αρχικά ολοκλήρωσε την Ύατρικη Σχολή (1971) και στη συνέχεια τη Θεολογική Σχολή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1976). Συνέχισε τις σπουδές του στο Βελιγράδι στη Θεολογική και Φιλοσοφική Σχολή, παρακολουθώντας μαθήματα Θεολογίας και Ιστορίας της Τέχνης. Η αγάπη και ο ζήλος του για τη Θεολογία και την Τέχνη τον καθόρισαν ως έναν από τους πιο γνωστούς Ορθόδοξους εικονολόγους, εικονογράφους και τεχνοτρόπους (σχεδιαστή και στιλίστα) εικόνων, καθώς και της αρχαίας, μεσαιωνικής και σύγχρονης τέχνης.

Είναι συγγραφέας πολλών μελετών, άρθρων και βιβλίων για την τέχνη, την εικονογραφία και τη θεολογία. Έχει λάβει μέρος σε πολλές ομαδικές και ατομικές εκθέσεις. Μαζί με τη σύζυγό του Μαρίνα, πέρασε δύο χρόνια στη Σερβία, κυρίως στη Μονή της Τσέλιε, στην άμεση περιοχή του π. Ύουστίνου (Ποπόβιτς) – σήμερα Άγιος Ύουστίνος της Τσέλιε. Κατά την περίοδο αυτή διακόσμησε την εκκλησία της μονής αφιερωμένη στον Άγιο Στέφανο του Ντετσάνι. Χειροτονήθηκε ιερέας και από το 1979 ύπηρετεί στην Αθήνα. Έχει ζωγραφίσει περίπου 20 εκκλησίες στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες. Αν μπορούσαμε να εκφράσουμε συνοπτικά τα κύρια χαρακτηριστικά του π. Σταμάτη Σκλήρη ως εικονογράφου, τότε θα χρησιμοποιούσαμε τα λόγια του Άββα Ύουστίνου εύλογημένης μνήμης (στον οποίο ο π. Σταμάτης ζωγράφισε πρόσφατα ένα όμορφο εικονοπορτρέτο): «ο αδελφός Σταμάτης έχει έδω και καιρό τοποθετηθεί στο ιερό βήμα της Χριστοειδούς εικονογραφίας και της Χριστοκεντρικής εικονολογίας της Ορθοδοξίας». Όλο του το καλλιτεχνικό, εικονογραφικό ταλέντο και η δραστηριότητα της ιερής τέχνης, του ένσαρκωμένου Θεού, του ανθρώπου, της θεοδημιουργημένης δημιουργίας, ο π. Σταμάτης τα έχει βασίσει και αναπτύξει πάνω στο Μυστήριο του Χριστού – Υίου του Θεού, που είναι η Εικόνα του Αοράτου Θεού (Κόλ. 1,15), ο οποίος έγινε Υίος του Ανθρώπου μέσω της Ένσάρκωσης και έτσι φανερώθηκε όρατος και περιγραπτός, ώστε να ζωγραφίζεται με χρώματα και κυρίως με το φως – σε ύλη: χαρτί, καμβά, ξύλο, τοίχο, πέτρα, μέταλλο.

(Αθανάσιος Γιέβτιτς για τον π. Σταμάτη Σκλήρη)

Το να δημιουργήσεις μιαν εικόνα είναι ταυτόχρονα και καλλιτεχνική δημιουργία και θεολογική δημιουργία. Ο άγιος γράφος, επομένως, πρέπει να αγωνίζεται, ζώντας μέσα στην Έκκλησία την όλη εκκλησιαστική ζωή, να αναδεικνύεται με τη χάρη του Θεού εύαγγελιστής του πληρώματος της Έκκλησίας. Ταυτόχρονα ως προς το καλλιτεχνικό μέρος πρέπει να αγωνίζεται ως μέλος της Έκκλησίας να ελαχιστοποιεί τις καλλιτεχνικές έμπάθειες. Κάποια πάθη δηλαδή, τα όποια για έναν καλλιτέχνη κοσμικό μπορεί να θεωρούνται φυσικά, ενώ για τον άγιος γράφο αποβαίνουν επικίνδυνα. Διότι φαλκιδεύουν την πνευματική πλευρά της εικόνας.

Ύδιαίτερα, επειδή ο άγιος γράφος καλείται ακριβώς ως άγιος γράφος να ζωγραφίσει

ἔργα ἀποκαλυπτικά, πὸν φανερόνουν τὰ ἔσχατα, καλεῖται νὰ ζήσει πρῶτα τὴ ματαιότητα τῆς ἐδῶ ζωῆς καὶ μόνο ὅταν ἔχει περάσει μέσα ἀπὸ τὴ μνήμη τοῦ Θανάτου πὸν φανερόνουν τὴ ματαιότητα, θὰ μπορεῖ νὰ κάνει ἔργα πὸν νὰ ἐκφράζουν τὴ χαρὰ ὄχι τὴν πρόσκαιρη ἀλλὰ τὴν αἰώνια πὸν ἐκηγάζει ἀπὸ τὴν Ἀνάσταση, τὸ κάλλος ὄχι τὸ πρόσκαιρο ἀλλὰ τὸ παραδεισιακό, τὸ ἐσχατολογικό. Καλεῖται νὰ παρουσιάσει μιὰν ἄλλη ἐκδοχὴ τοῦ κάλλους. Τὸ πρόσκαιρο κάλλος ἐλκύει, τέρπει καὶ προκαλεῖ τὶς αἰσθήσεις, γι' αὐτὸ ἔχει δοθεῖ ἄλλωστε γιὰ τὴ διαιώνιση τοῦ εἴδους, καὶ, ἐπομένως, ἐνῶ εἶναι ἓνα σημεῖο ὅπου ἡ φύση δείχνει τὴν ἀνωτερότητά της, ταυτόχρονα ἐγκλείει καὶ κινδύνους πνευματικούς. Εἶναι ἀλύτρωτο γι' αὐτὸ καὶ πονάει καὶ ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἄπειρη, ἀτέλειωτη ἀπαίτηση γιὰ κάλλος. Ἀπόλυτη, χαοτική. Ὁ ἀγιογράφος, λοιπόν, ἐξ ὀρισμοῦ καλεῖται νὰ ἐκφράσει ἓνα κάλλος τὸ ὁποῖο δὲν ἐμπλέκεται μέσα στὰ τερτίπια τῆς ζωῆς αὐτῆς, καὶ στὶς ἐμπάθειες. Εἰκόνα εἶναι μία ζωγραφικὴ ἀπόδοση τοῦ λυτρωμένου χωροχρόνου στὰ ἔσχατα. Ἐξ ὀρισμοῦ, λοιπόν, καλεῖται νὰ ὑπερβεῖ ὀρισμένες ἐμπάθειες πὸν γιὰ ἓναν καλλιτέχνη κοσμικὸ εἶναι φυσικὴ συνθήκη καὶ μάλιστα νὰ τὶς θεραπεύσει μὲ τὰ ἀντίστοιχα πνευματικὰ φάρμακα. Ἐδῶ βρίσκονται οἱ πνευματικὲς προϋποθέσεις τοῦ ἀγιογράφου. Μποροῦμε, λοιπόν, νὰ συνοψίσουμε ὅτι ἡ βασικὴ πνευματικὴ προϋπόθεση τοῦ ἀγιογράφου εἶναι νὰ ἀναδειχθεῖ ἄνθρωπος ἐκκλησιαστικός, ὁ ὁποῖος τὸ ζωγραφικὸ χάρισμα πὸν τοῦ ἔδωσε ὁ Θεὸς τὸ θέτει στὴ διάθεση τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας μὲ συγκεκριμένο σκοπὸ νὰ ἱστορήσει τὸν Χριστὸ καὶ τοὺς ἁγίους, ὅπως ἀκριβῶς τοὺς ἀντιλαμβάνεται τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, δηλαδὴ νὰ γίνει τὸ χέρι τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ φθάσιμο ἐκφράζει ἡ ὑπέροχη ὑπογραφὴ ὀρισμένων ἀγιογράφων «διὰ χειρὸς τοῦ δεῖνα».

Maxim (Vasiljevic)

Bishop of Los Angeles and Western America

Professor at the Holy Cross School of Theology in Boston, MA

Bishop Maxim Vasiljević of Los Angeles and Western America earned his doctorate in dogmatics and patristics from the University of Athens in 1999. He completed a post-doctoral course on Byzantine History and Theology at the Sorbonne in Paris from 2003-2004 and served as a visiting professor at the French Academy of Fine Arts in Paris during the same period. Alongside his tenure at the School of Orthodox Theology of the University of Belgrade, Bishop Maxim taught at the University of East Sarajevo and currently teaches at Holy Cross Greek Orthodox School of Theology. Bishop Maxim served as the editor of Theology magazine, the official journal of the Orthodox Theological Faculty in Belgrade. He is the founder and editor of St. Sebastian Press, a publishing house that has released numerous theological, historical, philosophical, and artistic works. Bishop Maxim is also an accomplished painter and directs and teaches at the Diocesan iconographic school. He is a co-founder of The John Zizioulas Foundation. Besides numerous scholarly articles, his bibliography includes History, Truth, Holiness (Sebastian Press: 2011), Diary of the Council (Los Angeles-Crete 2016), Theology as a Surprise (St. Vladimir Seminary Press: 2018), Wonder as the Beginning of Faith (Holy Cross Orthodox Press: 2022).

Illumination and Surprise in the Art of Iconography

Art transcends a mere snapshot of existence, embodying a dynamic chaos that births creativity, echoing Kandinsky's view that art is akin to a cosmic catastrophe, orchestrating harmony from chaos. This perspective aligns with the belief that divine creation mirrors artistic expression, where God, the artist, crafts existence from nothingness, fostering maturity and life. The essence of iconography delves deep into humanity's inherent simplicity, which was lost following the Fall, as narrated in the biblical accounts. This loss translated into a complex perception of the world, shrouded by malevolence and darkness, overshadowing the inherent goodness and light of creation. However, iconography strives to recapture this lost simplicity through the gaze, the window to the soul, which either reveals a pure or corrupted vision. An iconographer uses egg tempera and acrylic to craft images that speak of resilience and transcendence. His artworks blend vibrant hues with profound themes, inviting viewers to a visual feast that magnifies divine beauty. This approach reflects an Orthodox tradition that cherishes the continuity between visible and invisible realms, encapsulated in the eucharistic and eschatological themes prevalent in his works. Iconography serves not only as a bridge to history but also as a creative re-imagination of traditional themes, embodying a "faithful creativity." Byzantine art, especially, transcends classical Greek aesthetics, elevating objects to participate in metaphysical light, which liberates from temporal constraints through its divine luminosity. The role of icons in modern culture remains significant; they challenge the fragmentation of contemporary life by fostering a communion of love, urging a collective embrace of unity and spiritual contemplation. Thus, iconography not only depicts

but transforms, inviting onlookers to perceive the Future through the temporal, urging a deeper engagement with the sacred narratives that shape our understanding of the divine and human condition.

2ο: «Ἐπὶ τὰς πηγὰς»: Ἔρευνα, τεκμηρίωση καὶ ἀξιοποίηση τῶν ἱστορικῶν μνημείων καὶ πηγῶν τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας

Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ ΕΚΠΑ, Σκουφᾶ 45

Δευτέρα 25 Νοεμβρίου, ὥρα 12:00-14:00

Κωνσταντῖνος Λιάκουρας

Ὁμότιμος Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.,

Διευθυντὴς τῆς Βιβλιοθήκης Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων

Ὁ Ὁμότιμος Καθηγητὴς τοῦ ΕΚΠΑ Κωνσταντῖνος Λιάκουρας γεννήθηκε τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1951 στὸν Ὑμηττὸ Ἀττικῆς. Μετὰ τὴν περάτωση τῶν ἐγκυκλίων σπουδῶν του εἰσήχθη τὸ 1969 κατόπιν ἐξετάσεων στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τῆς ὁποίας κατέστη πτυχιούχος τὸν Νοέμβριο τοῦ 1973 μὲ τὸν γενικὸ βαθμὸ «Ἄριστα». Τὸ 1975 ἐνεγράφη στὸ Ἱστορικὸ καὶ Ἀρχαιολογικὸ Τμῆμα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀπὸ ὅπου ἔλαβε τὸ πτυχίον τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1981 μὲ τὸν γενικὸ βαθμὸ «Λίαν καλῶς». Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1981 διορίσθηκε Ἐπιστημονικὸς Συνεργάτης στὴν τότε Ἔδρα τῆς Ἀγιολογίας, Ὑμνολογίας καὶ Μουσικολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, καὶ ἀργότερα ἐντάχθηκε μὲ τὴν ἴδια ιδιότητα στὸν Τομέα Κανονικοῦ Δικαίου καὶ Βυζαντινῆς Θεολογίας ἀπὸ τοῦ Ὁ' αἰῶνος τοῦ τότε Τμήματος Ποιμαντικῆς (τώρα, Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας) τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἀφοῦ ἐκπόνησε Διδακτορικὴ Διατριβή, ἡ ὁποία ἐγκρίθηκε ὁμοφώνως μὲ τὸν βαθμὸ «Ἄριστα», ἀναγορεύθηκε Διδάκτορας τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς τὸν Ἰούνιο τοῦ 1991. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1993 ἐντάχθηκε μετὰ ἀπὸ κρίση στὴ βαθμίδα τοῦ μόνιμου Λέκτορα, καὶ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1998 διορίσθηκε μετὰ ἀπὸ κρίση ὡς Ἐπίκουρος Καθηγητὴς τοῦ τότε ὀνομαζόμενου Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ. Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 2001 διορίσθηκε μετὰ ἀπὸ κρίση ὡς Ἀναπληρωτὴς Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ μὲ γνωστικὸ ἀντικείμενο «Πατρολογία», καὶ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 2006 διορίσθηκε μετὰ ἀπὸ κρίση στὴ βαθμίδα τοῦ Καθηγητῆ τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ μὲ γνωστικὸ ἀντικείμενο «Πατρολογία». Μετὰ τὴν ἀφυπηρέτησή του ἀπὸ τὸ Τμῆμα Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ τὸν Αὐγούστο τοῦ 2019, ἀνακηρύχθηκε Ὁμότιμος Καθηγητὴς ἀπὸ τὴ Γενικὴ Συνέλευση τοῦ Τμήματος αὐτοῦ. Ἀπὸ τὸ ἔτος 2018 ἔχει ἀναλάβει τὴν ἐπιστασία καὶ ἐπιμέλεια τῆς ἐκδόσεως τῆς Σειρᾶς «Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων» (ΒΕΠΕΣ).

Θεολογία καὶ σύγχρονος κόσμος ὑπὸ τὸ ἐρευνητικὸ πρίσμα τῆς πατερικῆς παράδοσης

Ἡ Εἰσήγηση αὐτὴ ἀφορᾷ σὲ μία ἐνδεικτικὴ θεματικὴ ἐπισκόπηση καὶ ἀξιολόγηση, καθὼς καὶ σὲ ἐρμηνευτικοκριτικὸ προβληματισμὸ καὶ ἀποτίμηση κάποιων ὑπαρξιακῶν, γνωσιακῶν, ἠθικῶν καὶ πολιτισμικῶν ζητημάτων καὶ προβλημάτων ποὺ ἀφοροῦν καὶ ἀνακύπτουν στὴν ἐξελισσόμενη διαλεκτικὴ σχέση τῆς θεολογικῆς σκέψης καὶ τοῦ σύγχρονου κόσμου ὑπὸ τὸ φῶς τῆς βιωμένης μακραίωνης Πατερικῆς ἐρμηνευτικῆς Παράδοσης. Εἰδικότερα, ἐπιχειρεῖται μία ἐρμηνευτικοκριτικὴ διερεύ-

νηση και διαλεκτική έκθεση και αποτύπωση τῆς θεολογικῆς ἀπάντησης σὲ κάποια ὑπαρξιακὰ καὶ ἠθικὰ ζητήματα καὶ προβλήματα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου, ἐπὶ τῇ βάσει καὶ ὑπὸ τὸ πῖσμα τῆς Πατερικῆς ἐρμηνευτικῆς Παράδοσης.

Συμεών Πασχαλίδης

Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού
του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης,
Διευθυντής του Πατριαρχικού Ίδρύματος Πατερικών Μελετών

Ο Συμεών Πασχαλίδης είναι καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού του ΑΠΘ και Διευθυντής του Πατριαρχικού Ίδρύματος Πατερικών Μελετών στην Ι. Μονή Βλατάδων. Κατά την τελευταία δεκαετία έχει διατελέσει Πρόεδρος του Δ.Σ. του Κέντρου Βυζαντινών Έρευνών του ΑΠΘ και Πρόεδρος του Τμήματος στο οποίο υπηρετεί. Διευθύνει το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Σπουδές στην Ιστορία, την Πνευματικότητα, την Τέχνη και τη Μουσική Παράδοση του Αγίου Όρους». Έχει κληθεί για μαθήματα, διαλέξεις και εισηγήσεις σε πανεπιστήμια, έρευνητικά κέντρα και έπιστημονικά συνέδρια στην Ελλάδα και στο έξωτερικό. Έχει συγγράψει έντεκα μονογραφίες και έκδόσεις κειμένων και έχει έπιμεληθεί έπιστημονικά συλλογικούς τόμους, ενώ περισσότερα από έξιηντα άρθρα και κεφάλαια που έχει συγγράψει, έχουν δημοσιευτεί στα έλληνικά, άγγλικά, γαλλικά, ιταλικά, ρωσικά, ρουμανικά και ουκρανικά σε έπιστημονικά περιοδικά, συλλογικά έργα και πρακτικά συνεδρίων. Συνεργάζεται από το 2005 στα προγράμματα «Άρχαϊκές, Παλαιογραφικές και Διπλωματικές Έρευνες», «Άγιολογία της Ύστερης Βυζαντινής Περιόδου» και «Νέος διαδραστικός Κατάλογος των Χειρογράφων της Ι. Μονής Αγ. Ιωάννου του Θεολόγου Πάτμου» του Έθνικου Ίδρύματος Έρευνών. Έχει επίσης συνεργαστεί στο διεθνές έρευνητικό πρόγραμμα «*Théologie de la création : des animaux et des hommes*» του *Faculté de Théologie Catholique* του Πανεπιστημίου του Στρασβούργου και έχει διατελέσει υπέθυνος τεκμηρίωσης στο Πρόγραμμα της Κοινωνίας της Πληροφορίας «Τεκμηρίωση, Ψηφιοποίηση και Ανάδειξη του Όρθόδοξου Πολιτισμού», της Ι. Μητρόπολης Θεσσαλονίκης. Είναι επίσης μέλος της Έπιστημονικής Έπιτροπής της νέας, σχολιασμένης έκδοσης των συγγραμμάτων του αγίου Νεοφύτου του Έγκλειστου από την Ίερά Μονή Αγίου Νεοφύτου στην Κύπρο και έπιστημονικός σύμβουλος της Αγιορειτικής Έστίας. Πρόσφατα, έχει συνεργαστεί ως Υπεύθυνος τεκμηρίωσης στο πρόγραμμα ψηφιοποίησης και τεκμηρίωσης «Άθωνική Ψηφιακή Κιβωτός» της Ίερας Κοινότητας του Αγίου Όρους, καθώς και στο πρόγραμμα τεκμηρίωσης των χειρογράφων κωδίκων της Βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων. Έχει συμμετάσχει στο συλλογικό έργο, *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography* και στη διεθνή σειρά *Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta*. Είναι μέλος των συντακτικών έπιτροπών των έπιστ. περιοδικών *Κληρονομία*, *Greek Orthodox Theological Review* και *Άθωνικά Μελετήματα / Studia Athonensia*.

*Οί πατερικές σπουδές στην Ελλάδα και το έργο του Πατριαρχικού Ίδρύματος
Πατερικών Μελετών για την έρευνα και τεκμηρίωση των πατερικών πηγών*

Μετά από μία περίοδο που διακρινόταν για την σχολαστικιστική προσέγγιση της θεολογίας, το δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα χαρακτηρίζεται στην έλληνόφωνη θεολογία από μία σοβαρή στροφή προς τις πατερικές σπουδές, μετά από τη γονιμοποίησή της από τη ρηξικέυλεθη πατερική σκέψη του πατρός Γεωργίου Φλωρόφσκυ και την ύλοποίηση ενός μακρόπνοου προγράμματος για τις πατερικές και έν γένει

θεολογικές σπουδές στην Ελλάδα, με την ίδρυση το 1966 ενός πρότυπου επιστημονικού κέντρου, εφάμιλλου προς τα μεγάλα ποντιφικά ινστιτούτα της Δύσεως, του Πατριαρχικού Ίδρυματος Πατερικών Μελετών. Το ΠΠΜ λειτούργησε κατά τις πρώτες κρίσιμες δεκαετίες υπό τη διεύθυνση και τον επιστημονικό σχεδιασμό του καθηγητή Παναγιώτη Χρήστου, του πρύτανη των ελλήνων πατρολόγων, με τη συνεργασία σπουδαίων μαθητών και επιστημονικών συνεργατών του (Ε. Χρυσός, Γ. Μαντζαρίδης, Θ. Ζήσης, Δ. Τσάμης, Ν. Ματσούκας, Σ. Καδάς, Χρ. Τσιούμη, Ε. Lamberz, Ε. Λίτσας κ.ά.). Στις δραστηριότητες του ΠΠΜ, το όποιο το 2018 συμπεριλήφθηκε στα αναγνωρισμένα έρευνητικά κέντρα της Ελλάδος (ν. 4310/2014) εντάχθηκε πρωτίστως η διεξαγωγή επιστημονικών προγραμμάτων, με βασική προτεραιότητα τη φωτογράφιση των χειρογράφων του Άγιου Όρους, καθώς και συλλογών χειρογράφων άλλων μοναστικών καθιδρυμάτων και βιβλιοθηκών, γεγονός που το κατέστησε το μοναδικό διεθνώς επιστημονικό κέντρο που παρέχει τη δυνατότητα έρευνας και μελέτης της μεγαλύτερης ανά τον κόσμο συλλογής βυζαντινών και μεταβυζαντινών χειρογράφων (9.200 μικροφίλμς - 4.000 slides των μικρογραφιών των άθωνικών χειρογράφων). Το έργο αυτό σήμερα επικαιροποιείται με το μεγάλο πρόγραμμα ψηφιοποίησης του αρχείου των μικροφίλμς. Προτεραιότητα τέθηκε επίσης στην έκδοση του επιστημονικού περιοδικού “Κληρονομία” και στην ίδρυση διεθνώς αναγνωρισμένων σειρών θεολογικών εκδόσεων και μελετών, με πιο γνωστή τη σειρά «Ανάλεκτα Βλατάδων», καθώς και λειτουργικών εκδόσεων και έγχειριδίων εκκλησιαστικής μουσικής. Σημαντικό ρόλο διαδραματίζει επίσης η διοργάνωση διεθνών συνεδρίων και συμποσίων, σεμιναρίων και διαλέξεων σε συνεργασία με επιστημονικούς φορείς της Θεσσαλονίκης, της Ελλάδος και του Έξωτερικού. Τα τελευταία χρόνια το ΠΠΜ έχει εγκαινιάσει μία σειρά επιστημονικών συνεργασιών με σημαντικά ελληνικά και ξένα επιστημονικά ιδρύματα (ΑΠΘ, Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας, Ίνστιτούτο Sources Chrétiennes, Πρόγραμμα «Editio critica maior des griechischen Psalters» της Ακαδημίας Έπιστημών του Göttingen), καθώς και νέα επιστημονικά και έκδοτικά προγράμματα («Θεολόγοι της Βυζαντινής Θεσσαλονίκης», «Πατριαρχικά Όμιλίαρια», «Νέα επιστημονική έκδοση των Μηναιών», «Λατίνοι Πατέρες της Εκκλησίας», «Άγιορειτικά Ανάλεκτα» κ.ά.). Στις άμεσες προτεραιότητές του εντάσσεται και η ίδρυση και ο συντονισμός μιάς Έταιρείας Έλλήνων Πατρολόγων, με στόχο τη διεθνοποίηση της ελληνόγλωσσης πατρολογικής έρευνας.

Δέσποινα Μιχάλαγα

*Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.,
Διευθύντρια του Έργαστηρίου Εικονογραφικής Τέχνης*

Ἡ Δέσποινα Στέφ. Μιχάλαγα εἶναι Ἀναπληρώτρια Καθηγήτρια στὸ Τμήμα Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, μὲ γνωστικὸ ἀντικείμενο: Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῶν νεωτέρων χρόνων (15ος αἰ. καὶ ἐξῆς). Εἶναι πτυχιούχος τοῦ Τμήματος Θεολογίας (1987) καὶ τοῦ Τμήματος Ἱστορίας-Ἀρχαιολογίας (κατεύθυνση: Ἀρχαιολογία καὶ Ἱστορία Τέχνης) (1992) καὶ διδάκτωρ Θεολογίας (2006) τοῦ ΕΚΠΑ. Ἔχει παρακολουθήσει τὰ σεμινάρια «Βοηθητικῶν Ἐπιστημῶν τῆς Ἱστορίας» (Ἑλληνικὴ - Λατινικὴ Παλαιογραφία, Ἀρχειονομία κ.λπ.) τοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν (1987-1991), τὸ ΣΤ' «Σεμινάριο Δυτικῆς Παλαιογραφίας καὶ Διπλωματικῆς» στὸ Archivio di Stato di Venezia (1990), καὶ τὸ ΙΣΤ' «Διεθνὲς Θεολογικὸ Σεμινάριο» στὸ Chambésy, μὲ θέμα: «Φονταμενταλισμὸς καὶ τρόποι ὑπερβάσεως» (1995). Τὰ ἐρευνητικὰ της ἐνδιαφέροντα στρέφονται στὴ μελέτη τῶν πρωτογενῶν πηγῶν γιὰ ἱστορικὰ θέματα, γεγονότα καὶ πρόσωπα τῆς Ἐκκλησίας τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς. Ἔχει ἀναζητήσει καὶ μελετήσει ἀρχεϊακὰ τεκμήρια στὴν Ἑλλάδα, τὴ Βενετία καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἔχει ἐκδώσει ἢ ἐπιμεληθεῖ κείμενα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ ἔχει συμμετάσχει ἢ συμμετέχει σὲ ἀνάλογα ἐρευνητικὰ προγράμματα. Διδάσκει σὲ προπτυχιακὸ καὶ μεταπτυχιακὸ πρόγραμμα, ἐπιβλέπει μεταπτυχιακὲς καὶ διδακτορικὲς ἐργασίες καὶ συμμετέχει σὲ σχετικὲς ἐπιτροπὲς κρίσεων. Ἔχει ἐκλεγεῖ Διευθύντρια τοῦ «Ἐργαστηρίου Εἰκονογραφικῆς Τέχνης» τοῦ Τμήματος Θεολογίας καὶ ἀπὸ τὴν Κοσμητεία ἔχει ὀριστεῖ ὑπεύθυνη τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Ἐργογραφία της εἶναι ἀναρτημένη σέ: <https://uoα.academia.edu/DespoinaMichalaga>

Ἐκκλησιαστικὰ καὶ κοσμικὰ ἀρχεϊακὰ τεκμήρια: πηγὲς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας

Ἡ ἔρευνα καὶ μελέτη τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας δὲν διαφέρει κατὰ τὴ μεθοδολογία ἀπὸ τὴ γενικὴ ἱστορικὴ καὶ ἐπίσης βασίζεται σὲ πηγὲς καὶ τεκμήρια. Ἡ ἀναζήτηση τῶν ἀρχεϊακῶν τεκμηρίων συνήθως θεωρεῖται ὅτι εἶναι δυνατὸ νὰ περιοριστεῖ στὴν ἔρευνα τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχείων. Πατριαρχικά, μητροπολιτικά καὶ μοναστηριακὰ ἀρχειοστάσια ἢ καὶ βιβλιοθηκὲς εὐλόγα κατέχουν τὰ πρωτεῖα προτίμησης τῶν ἐρευνητῶν ἐξ αἰτίας τοῦ ἀβίαστα προσφερόμενου πλούτου τῶν πηγῶν τους. Παραθεωροῦνται συχνὰ ὅμως τὰ «κοσμικὰ» ἀρχεῖα, τῶν ὁποίων τὰ τεκμήρια κρύβουν θησαυροὺς ἐκκλησιαστικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἡ θέση τῆς Ἐκκλησίας στὸν κοινωνικὸ ἴσθμὸ ἐμπεριέχει τὶς σχέσεις της μὲ δημόσιους καὶ ἰδιωτικούς φορεῖς, τὰ ἀρχεῖα τῶν ὁποίων περιλαμβάνουν τεκμήρια σχετικὰ μὲ δραστηριότητες κοινῆς μαζί της. Γιὰ παράδειγμα, ἀρχεῖα Δήμων, Κοινοτήτων, δικαστικὰ καὶ συμβολαιογραφικὰ στὴν ἐποχὴ μας, ὀθωμανικά, βενετικά, ἰσπανικά κ.ἄ. παλαιότερα, ἀκόμη καὶ εἰδικὰ, ὅπως τὰ στρατιωτικὰ ἢ αὐτὰ τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν προσφέρουν πληροφορίες γενικὲς ἢ ἐξειδικευμένες γιὰ ἐκκλησιαστικὰ θέματα. Ἐνδεικτικὴ εἶναι ἡ ἔρευνα γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ περιουσία, ἡ ὁποία χρειάζεται νὰ συνδυάσει ἀναδίφηση καὶ μελέτη τεκμηρίων διαφόρων δημοσίων φορέων περισσότερο, παρὰ ἐκκλησιαστικῶν. Ἀκόμη καὶ τὰ βεράτια, πατριαρχικά καὶ μητροπολιτικά, ἀποτελοῦν κοσμικὰ ἀρχεϊακὰ

τεκμήρια, ἐπειδὴ κοσμικὴ ἦταν ἡ ἐκδοῦσα ἀρχὴ τους. Ἐκκλησιαστικὰ τεκμήρια ἀντίθετα, εἶναι τὰ διαζύγια ἢ οἱ λύσεις γάμων, ἀφοῦ ἐκκλησιαστικὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ ἢ ὁποῖα ἐκδίδει τὰ σχετικὰ ἔγγραφα. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἀντλεῖ πληροφορίες ἀπὸ πηγὲς κάθε προέλευσης, ἐκκλησιαστικῆς ἢ κοσμικῆς, προκειμένου νὰ σχηματίσει ὀλοκληρωμένη ἄποψη γιὰ κάθε ἀναφύομενο ζήτημα. Ἡ μονομερὴς ἐνασχόληση μὲ τὶς δικές της, ἐκκλησιαστικὲς ἀρχεϊακὲς συλλογὲς θὰ περιόριζε τοὺς ὀρίζοντές της καὶ θὰ τὴν ἐγκλώβιζε σὲ ἀναχρονιστικὸ καὶ ἀντιεπιστημονικὸ περιβάλλον. Ἡ μελέτη ὄλων τῶν παραμέτρων εἶναι αὐτὴ ἢ ὁποῖα τελικὰ φωτίζει τὰ γεγονότα καὶ προάγει τὴν ἔρευνα μὲ στόχο τὴν (ἀνα)σύνθεση τῆς ἱστορικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας.

Ίωάννα Στουφή-Πουλημένου

Όμότιμη Καθηγήτρια του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Είναι Όμότιμη Καθηγήτρια του Έθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Διετέλεσε Πρόεδρος και Αναπληρώτρια Πρόεδρος του Τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του ΕΚΠΑ. Έπι σειρά ετών υπηρέτησε στο ίδιο Τμήμα τὸ γνωστικό αντικείμενο της Χριστιανικής Αρχαιολογίας και Τέχνης, σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο, και διηύθυνε τὸ Έργαστήριο «Εικονογραφικῆς Τέχνης». Διδάσκει μαθήματα της ειδικότητάς της στο ΚΕ.ΔΙ.ΒΙ.Μ του ΕΚΠΑ. Έχει λάβει μέρος με ανακοινώσεις σε εθνικά και διεθνή Συνέδρια, έχει συμμετάσχει σε Έρευνητικά Προγράμματα, στη διοργάνωση Συνεδρίων και Έκθέσεων και έχει διδάξει σε Πανεπιστήμια του Έξωτερικού. Είναι μέλος της Έλληνικῆς Έπιτροπῆς Βυζαντινῶν Σπουδῶν, της Χριστιανικῆς Αρχαιολογικῆς Έταιρείας, της Έταιρείας Μελετῶν Ἰονίου, της Έταιρείας Ζακυνθινῶν Πολιτισμικῶν Έρευνῶν, του Κέντρου Ἀριστείας «ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΘΡΗΣΚΕΙΑΚΟΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ» του ΕΚΠΑ και της Συνοδικῆς Έπιτροπῆς ἐπὶ τῆς Έκκλησιαστικῆς Τέχνης και Μουσικῆς τῆς Έκκλησίας τῆς Ελλάδος. Είναι επίσης μέλος τῆς Ὁργανωτικῆς - Έπιστημονικῆς Έπιτροπῆς τῶν Έπιστημονικῶν Συμποσίων Νεοελληνικῆς Έκκλησιαστικῆς Τέχνης, πὸ διοργανώνει τὸ Τμήμα Θεολογίας του ΕΚΠΑ, και ἐπιμελεῖται τὰ Πρακτικά τους.

*Τὰ χριστιανικά μνημεῖα ὡς πηγή τοῦ ἱστορικῶ βίου τῆς Έκκλησίας
και ἔκφραση τῆς θεολογίας της*

Τὰ χριστιανικά μνημεῖα, ὡς ὕλικά κατάλοιπα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Έκκλησίας, ἀποτελοῦν πρωτογενῆ και ἀθθεντικῆ πηγή γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ἱστορικῶ της βίου. Ἡ ἀνασκαφικῆ και ἐπιφανειακῆ ἔρευνα και ἡ μελέτη τους εἶναι ἀναγκαῖες γιὰ τὴν κατανόηση τῆς δράσης και τῆς πολιτισμικῆς παραγωγῆς τῆς Έκκλησίας. Τὸ γεγονός ἀποβαίνει ἀκόμη πιὸ ἐπιτακτικὸ γιὰ ἱστορικῆς περιόδους πὸ οἱ γραπτῆς πηγῆς εἶναι περιορισμένες. Παράλληλα, τὰ μνημεῖα και τὰ λοιπὰ ἀρχαιολογικά εὐρήματα μποροῦν νὰ προσφέρουν πολλὰ στὴν ἱστορία τῆς Λατρείας, ἰδιαίτερα κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες, ἐνῶ τὰ ἐκκλησιαστικά ἔργα τέχνης, ἐνταγμένα στὴ Λατρεία, συνιστοῦν συνειδητῆ ἔκφραση τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Έκκλησίας. Στὴν εἰσήγησή μας θὰ τεκμηριώσουμε τὴν ἄμεση αὐτῆ σχέση τῶν χριστιανικῶν μνημείων με τὴν ἱστορία και τὴ ζωὴ τῆς Έκκλησίας και τὴν διατύπωση τοῦ ὀρθοῦ δόγματος και, κατὰ συνέπεια, θὰ δεῖξουμε τὴ σημασία τοῦ γνωστικῶ αντικειμένου τῆς Χριστιανικῆς και Βυζαντινῆς Αρχαιολογίας στὶς Θεολογικῆς Σχολῆς, τόσο σε ἐκπαιδευτικὸ ὅσο και σε ἔρευνητικὸ ἐπίπεδο.

Αϊκατερίνη Δελλαπόρτα

Δρ. Αρχαιολογίας,

Γενική Διευθύντρια του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου

Η Αϊκατερίνη Π. Δελλαπόρτα σπούδασε Ιστορία και Αρχαιολογία στην Φιλοσοφική Σχολή του Έθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και Γαλλική Φιλολογία και Πολιτισμό στο ίδιο Πανεπιστήμιο. Έλαβε μεταπτυχιακό στην Βυζαντινή Ιστορία από το Πανεπιστήμιο PARIS I, Panthéon – Sorbonne με καθηγήτρια την Έλενη Γλύκατζη – Ahrweiler και διδακτορικό στην Αρχαιολογία και Ιστορία της Τέχνης από τη Φιλοσοφική Σχολή του Έθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Διετέλεσε υπότροφος του Γαλλικού Κέντρου Επιστημονικών Έρευνών CNRS (1989-90) και fellow των Hellenic Studies του Princeton. Έχει ειδικευση στην υποβρύχια αρχαιολογία (Συμβούλιο της Εύρωπης, Πύλος 1983 και Gerona 1988), στο δίκαιο προστασίας αρχαιοτήτων και πολιτιστικής κληρονομιάς και στην πολιτιστική διαχείριση. Μετά από διαγωνισμό υπηρέτησε στο υπουργείο Πολιτισμού (1979-2021): Ως επιμελήτρια της 6ης Έφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Ως εκπρόσωπος του ΥΠΠΟΑ στη Μόνιμη Έλληνική Αντιπροσωπεία στην ΕΕ στις Βρυξέλλες (1992-1997). Ως Έφορος στην Έφορεία Έναλίων Αρχαιοτήτων (1998-2006). Ως Έφορος στην 2η Έφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Κυκλάδων (2006-2014). Ως Διευθύντρια του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου (2014-2021). Ως Σύμβουλος της Υπουργού Πολιτισμού (2021-2022). Από το 2023 κατέχει τη θέση της Γενικής Διευθύντριας του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου.

Είναι έμπειρο γνώμων εκπρόσωπος της Ελλάδος στις εργασίες της ΟΥΝΕΣΚΟ για την Σύμβαση Προστασίας της Υποβρύχιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς, ενώ το 2023 τιμήθηκε στην Ιταλία με το διεθνές βραβείο Sebastiano Tusa για την συμβολή της για θέματα προστασίας της ύ/β πολιτιστικής κληρονομιάς στους διεθνείς οργανισμούς. Έχει διενεργήσει μεγάλο αριθμό υποβρυχίων ανασκαφών και ερευνών βαθέων υδάτων στις έλληνικές θάλασσες, με την εφαρμογή ύψηλης τεχνολογίας σε συνεργασία με το ΕΛΚΕΘΕ, MIT, Πολυτεχνείο του Trondheim, Ωκεανογραφικό Ίνστιτούτο Woods Hole, Institute of Nautical Archaeology του Πανεπιστημίου Texas A & M, κ.ά. Έχει διευθύνει χερσαίες σωστικές ανασκαφές και αναστηλώσεις βυζαντινών μνημείων στις Κυκλάδες. Έχει διοργανώσει άνω των 40 μεγάλων περιοδικών εκθέσεων στην Ελλάδα και στο έξωτερικό. Το 2020-21 όργάνωσε την επανίδρυση και έκθεση του Μουσείου Διονυσίου Λοβέρδου (Αθήνα) ως παραρτήματος του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Αθηνών. Δίδαξε Πολιτιστική Διαχείριση κατά το Εύρωπαϊκό Δίκαιο στο Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Μουσειολογίας του Έθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και συνέταξε το curriculum για την Ένάλια Αρχαιολογία στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, όπου και δίδαξε. Έχει πλούσιο συγγραφικό έργο, με πλήθος άρθρων σε τιμητικούς και συλλογικούς τόμους, ενώ έχει πραγματοποιήσει μεγάλο αριθμό έπιστημονικών ανακοινώσεων στην Ελλάδα και το έξωτερικό.

Το Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο μέσα από τὰ ἀρχεία του

Παρουσιάζεται συνοπτικά ή συγκρότηση συλλογών του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου από τον 19ο αιώνα μέχρι σήμερα, όπως τεκμηριώνεται από τὰ ιστορικά και φωτογραφικά του Αρχεία.

Νικόλαος Λιβανός

Έντεταλμένος Έρευνητής,

Τομέας Βυζαντινῶν Έρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Έρευνῶν

Ὁ Νικόλαος Λιβανός σπούδασε Μεσαιωνική καὶ Νεοελληνική Φιλολογία στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, καὶ Ἱστορικὲς Σπουδὲς στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ἀπ' ὅπου ἔλαβε τὸ διδακτορικὸ του δίπλωμα σὲ θέμα σχετικὸ μὲ τὴν ἱστορία τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Εἶναι Ἐντεταλμένος Έρευνητής στὸ Ἰνστιτοῦτο Ἱστορικῶν Έρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰδρύματος Έρευνῶν (Τομέας Βυζαντινῶν Έρευνῶν) μὲ ἀντικείμενο τὴν ἱστορία τοῦ μοναχισμοῦ. Στὸ πλαίσιο τοῦ εὐρύτερου Προγράμματος “Ἀρχαική, Διπλωματικὴ καὶ Παλαιογραφικὴ Έρευνα”, εἶναι υπεύθυνος γιὰ τὸ ὑπο-ἔργο “Ἀρχεῖα τοῦ Ἁγίου Ὁρους”. Μέχρι σήμερα ἔχει συμμετάσχει σὲ πολλὰ ἐρευνητικὰ ἔργα σχετικὰ μὲ τὰ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ἀρχεῖα τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ τῆς Πάτμου. Τὰ ἐνδιαφέροντά του, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ διπλωματικὴ καὶ τὴς ἀρχαιακὲς μελέτες, περιλαμβάνουν τὴν Ἱστορία τοῦ Ἁγίου Ὁρους, καθὼς καὶ τὴν ἱστορία καὶ κοινωνικὴ δυναμικὴ τοῦ εὐρύτερου ἀνατολικοῦ Ὀρθόδοξου μοναχισμοῦ κατὰ τὴν βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ ἐποχὴ.

*Ἡ ἔρευνα τῶν πηγῶν στὴν ἐποχὴ τῆς ψηφιακῆς μετάβασης:
εὐκαιρίες καὶ προκλήσεις*

Στὴν ἐποχὴ μας, ἡ ἔρευνα καὶ ἡ δημοσίευση κειμενικῶν πηγῶν τῆς Θεολογίας βιώνει μία σταδιακὴ ἀλλὰ ριζικὴ μετάβαση πρὸς τὸν ψηφιακὸ κόσμο. Μὲ τὴν παρούσα ἀνακοίνωση, ὁ ὁμιλητὴς ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξερευνήσῃ τὴς εὐκαιρίες καὶ τὴς προκλήσεις ποὺ ἐμφανίζονται καθὼς οἱ πηγὲς καὶ οἱ ἐπιστημονικὲς μελέτες γίνονται ὀλοένα καὶ περισσότερο προσβάσιμες μὲσφ ψηφιακῶν ἐργαλείων καὶ πλατφορμῶν. Θὰ παρουσιαστῇ ἡ βελτιωμένη προσβασιμότητα καὶ ἡ ἐξάπλωση τῶν ψηφιακῶν ἐργαλείων ποὺ ἔχουν διευκολύνει τὴν ἀνάλυση καὶ τὴ μετάφραση ἀρχαίων κειμένων. Παράλληλα, ὡστόσο, θὰ γίνῃ μνεῖα τῶν προκλήσεων ποὺ συνδέονται μὲ τὴ διατήρηση τῶν ψηφιακῶν δεδομένων, τὴν ἀκεραιότητα τῶν πληροφοριῶν, καθὼς καὶ τὴς ἠθικὲς ἢ καὶ νομικὲς παραμέτρους τῆς ψηφιακῆς διακίνησης τῆς ἱστορικῆς πληροφορίας καὶ τῆς ἐργασίας τῶν ἐρευνητῶν. Ἡ ἀνακοίνωση θὰ καταλήξῃ μὲ σχολιασμὸ τῆς προοπτικῆς ποὺ διαφαίνεται γιὰ τὸ μέλλον τῆς ψηφιακῆς ἔρευνας, καὶ τῆς μεταμόρφωσης τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάλυσης τῶν θεολογικῶν πηγῶν.

**3ο: Ἡ εἰκονογραφία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας
καὶ ὁ σύγχρονος πολιτισμὸς τῶν εἰκόνων**
Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ ΕΚΠΑ, Σκουφᾶ 45

Δευτέρα 25 Νοεμβρίου, ὥρα 16:00-18:30

Ἀναστάσιος Ντοῦρος

Διευθυντῆς τῆς Ἀγιορειτικῆς Ἑστίας Θεσσαλονίκης

Ὁ Ἀναστάσιος Ντοῦρος εἶναι διευθυντῆς τῆς Ἀγιορειτικῆς Ἑστίας Θεσσαλονίκης. Ἔχει ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν ζωγραφικὴν, τὴν ἀγιογραφίαν, τὴν ζυλογλυπτικὴν καὶ τὴν συντήρησιν ἔργων τέχνης μαθητεύοντας ἀρχικὰ στὸν Μοναχὸ Παῦλο Πολίτη στὴν Σκήτη τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα στὸ Ἅγιον Ὅρος καὶ συνέχισε σπουδάζοντας στὸ τμῆμα Συντήρησης ἔργων τέχνης σὲ ἰδιωτικὴ σχολή, ἐνῶ συμμετεῖχε ἐπίσης σὲ εὐρωπαϊκὸ πρόγραμμα συντήρησης ἔργων τέχνης στὴν Φλωρεντία. Ἀκολούθησε σπουδὲς στὸ Ἑλληνικὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο στὸν τομέα «Ἑλληνικὸς Πολιτισμὸς», ἐνῶ τὴν περίοδον αὐτὴν ὀλοκληρῶνει τὴν Μεταπτυχιακὴν τοῦ Σπουδῆς στὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Α.Π.Θ. στὸ Πρόγραμμα Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν, μὲ τίτλον «Σπουδὲς στὴν Ἱστορίαν, τὴν Πνευματικότητά, τὴν Τέχνην καὶ τὴ Μουσικὴν Παράδοσιν τοῦ Ἁγίου Ὁρους». Κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς ἐργασίας του στὴν Ἀγιορειτικὴ Ἑστία, ἔχει ἐπιμεληθεῖ περισσότερας ἀπὸ 50 ἐκθέσεις καὶ 40 ἐκδόσεις τοῦ φορέα. Εἶναι Μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἰδρύματος «Βυζαντινὴ Οἰκουμένη» μὲ σκοποὺς τὴν προώθησιν τοῦ Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τὴν σύστασιν ἐξειδικευμένης Βιβλιοθήκης γιὰ τὸ Βυζάντιον, ἐνῶ ἐπίσης εἶναι Μέλος τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ περιοδικοῦ «ΑΘΩΝΙΚΑ ΤΕΤΡΑΔΙΑ» τοῦ μοναδικοῦ ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ γιὰ τὸ Ἅγιον Ὅρος.

*Ἡ λειτουργία τῆς Εἰκόνας ὡς τρόπος ἐπαναπροσδιορισμοῦ
τοῦ σύγχρονου μεταμοντέρνου πολιτισμοῦ*

Ἡ ταχύτατη μεταβολὴ τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν τὴν τελευταίαν δεκαετίαν -κυρίως λόγῳ τῶν τεχνολογικῶν ἐξελίξεων- καὶ ἡ ἀδυναμία παρακολούθησιν καὶ κατανόησιν τῶν μεγάλων ἀλλαγῶν ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων, δημιουργεῖ σύγχυσιν στὴν σκέψιν, στὴν συμπεριφορὰ καὶ στὴν σχέσιν τους, διευρύνοντας ταυτόχρονα τὴν ρωγμὴν ἀνάμεσα στὸν παλαιὸν καὶ στὸν σύγχρονον κόσμον. Ὁ σύγχρονος μεταμοντέρνος πολιτισμὸς ποὺ ἔχει διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν αὐτήν, βασίζεται στὴν δυναμικὴ τῶν ἐναλλασσόμενων εἰκόνων-ἐντυπώσεων, οἱ ὁποῖες διαμορφώνουν μιὰ πρωτόγνωρην συνθήκην ποὺ τροφοδοτεῖ τὴν ἀκόρεστη ἐπιθυμίαν τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου γιὰ τὴν συμμετοχὴν του σὲ τοῦτον τὸν «λαμπρὸν καινούργιον κόσμον». Τὸ δραματικὸν στοιχεῖον σὲ αὐτὴν τὴν νέα εἰκονικὴν πραγματικότητά ἐστὶν ἡ συνειδητὴ ὑπέρβασις τῶν σταθερῶν τοῦ παρελθόντος καὶ ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὸ νόημα ποὺ μετατρέπει τὴν αἰσθητικὴν ἀπόλαυσιν σὲ μιὰ ἐντεινόμενη ὑπαρξιακὴ ἀγωνία. Ἡ Εἰκόνα στὴν Ὁρθόδοξην Ἐκκλησίαν λειτουργεῖ -ἀνάμεσα σὰ ἄλλα- καὶ ὡς μυστήριον, ὡς συνδυαστικὸς κρικός μεταξὺ τοῦ ὁρατοῦ μὲ τὸν ἀθέατον κόσμον. Στὸν πρῶτον κόσμον ἐπικρατοῦν οἱ

ἀνθρώπινες αἰσθήσεις ἐνῶ στὸν δεύτερο κυριαρχεῖ ἡ καρδιακὴ, ὄντολογικὴ σχέση τοῦ θεατῆ μετὰ τὰ εἰκονιζόμενα πρόσωπα. Μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος στὴν μεταμοντέρνα πραγματικότητα, ἐγκλωβισμένος στὸν πλουραλισμὸ τῶν ἐντυπώσεων, νὰ γίνῃ κοινωνὸς τοῦ βαθύτερου νοήματος ποὺ κομίζει ἡ Εἰκόνα ὡς ἔκφραση τοῦ Ὁρθόδοξου βιώματος; Ὑπάρχει τελικὰ ἐπιστροφή ἀπὸ τὸν ψυχρὸ ρεαλισμὸ τῶν τεχνολογικῶν ἐπιτευγμάτων στὴν θέα τοῦ ἀθέατου; Θὰ μπορούσε νὰ συμβάλῃ ἡ Εἰκόνα στὴν ἀλλαγὴ τῶν δεδομένων αὐτῶν καὶ νὰ διαδραματίσῃ ἕναν σημαίνοντα ρόλο στὸν ἐπαναπροσδιορισμὸ καὶ τὴ νοηματοδότηση τοῦ σύγχρονου μεταμοντέρνου πολιτισμοῦ;

Γεώργιος Φουστέρης

Καθηγητής Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης
στην Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Αθηνών

Ο Γεώργιος Φουστέρης είναι Θεολόγος, δρ. Βυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, Επίκουρος Καθηγητής της ΑΕΑΑ. Κύρια εξειδίκευσή του είναι τα εικονογραφικά προγράμματα, δηλ. η σχέση εικονογραφίας και αρχιτεκτονικού χώρου.

*Η Εικόνα: από σημείο αναφοράς μίας κυρίαρχης πνευματικότητας
στο περιθώριο ενός εικονοκρατούμενου κόσμου χωρίς ταυτότητα*

Ἄν ὁ «σύγχρονος πολιτισμὸς τῶν εἰκόνων» συνιστᾷ ἓνα πρόβλημα γιὰ τὴν εἰκαστικὴ ἔκφραση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας αὐτὸ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὶς δραματικὲς συνέπειες μιᾶς παγκοσμιοποίησης ποὺ κατέστησε τὴν Ἐκκλησία ἀπὸ κυρίαρχη σὲ περιφερειακὴ κουλτούρα. Αὐτὸ τὸ πρόβλημα δὲν ἀφορᾷ ἀποκλειστικὰ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἢ ὅποια πράγματι γιὰ πολλοὺς αἰῶνες πρωταγωνιστοῦσε ὡς κυρίαρχη πνευματικὴ δύναμη. Σήμερα, τὸ σύνολο τῶν περιφερειακῶν πολιτιστικῶν ἐκφράσεων σὲ ὅλον τὸν κόσμον, ἐνῶ εἶναι ἀναγκασμένες νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν ἀπομόνωσή τους, νιώθουν ταυτόχρονα τὴν ἀνάγκη νὰ συντηροῦν «ἐντὸς τῶν τειχῶν» ὅλα τὰ ταυτοτικὰ τους χαρακτηριστικὰ ὡς αὐτοεπιβεβαίωση τῆς «διατήρησης τῆς παράδοσης». Ἡ ἐγγενὴς δυναμικὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ποὺ ἀφορᾷ στὴν σωτηρία τοῦ «σύμπαντος κόσμου» θέτει οὐσιαστικὰ τὸ ἐρώτημα ἐὰν θὰ μπορούσε ἡ τέχνη της καὶ μὲ τὶς παρούσες συνθήκες νὰ παραμείνει ἀποκλειστικὰ αὐτοαναφορικὴ, ὡς στατικὸ κληροδότημα μιᾶς σπουδαίας παράδοσης. Τὸ ζήτημα αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ μὲ στρατηγικὲς ἐπιλογὲς καὶ διακηρύξεις, ἀλλὰ μόνον στὸ πλαίσιο τῆς χαρισματικῆς τῆς λειτουργίας. Ἄλλωστε οἱ τέχνες προϋποθέτουν τὴν παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὑπ’ αὐτὴ τὴν ἔννοια ἡ Ἐκκλησία ὀφείλει ἐμπιστευθεῖ καὶ νὰ δώσει ζωτικὸν ἔκφρασης στὰ μέλη της ποὺ καλοῦνται στὸ πλαίσιο τῶν χαρισμάτων τους νὰ δώσουν ἀπαντήσεις σὲ αὐτὲς τὶς προκλήσεις. Αὐτὴ εἶναι ἡ αὐτονόητη λειτουργία ποὺ ἐξασφάλιζε πάντοτε μιὰ δυναμικὴ ἐξέλιξη ὁρατὴ σὲ ὅλη τὴν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας.

Γιώργος Κόρδης

Ζωγράφος-Εικονογράφος,

τ. Επίκουρος Καθηγητής τοῦ Τμήματος Θεολογίας
τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

Ὁ Γιώργος Κόρδης σπούδασε Θεολογία στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ ἀγιογραφία μὲ τὸν πατέρα Συμεῶν Συμεοῦ. Παρακολούθησε μαθήματα μεσαιωνικῶν τεχνικῶν (ψηφιδωτό, νωπογραφία, τεχνικὲς χρυσομάτων, ἀυγοτέμπερα) στὴν Σχολὴ Καλῶν τεχνῶν τοῦ Μουσείου τῆς Βοστώνης. Εἶναι κάτοχος μεταπτυχιακοῦ διπλώματος στῆ θεολογία (Th.M., Holy Cross School of Theology, Boston) καὶ διδακτορικοῦ διπλώματος (PhD, Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν). Ἀκαδημαϊκὰ μελέτησε τὴν θεωρία καὶ αἰσθητικὴ τῆς Βυζαντινῆς ζωγραφικῆς καὶ ἔγραψε πολλὲς μονογραφίες καὶ σχετικὰ ἄρθρα. Δίδαξε στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν ὡς ἐπίκουρος καθηγητὴς (2003-2013) Θεωρία τῆς Εἰκονογραφικῆς τέχνης καὶ Αἰσθητικὴ τῆς Βυζαντινῆς ζωγραφικῆς. Δίδαξε ὡς ἐπισκέπτης καθηγητὴς σὲ πολλὰ πανεπιστήμια τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τῶν ΗΠΑ μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ Yale, Princeton καὶ τὸ Notre Dame. Στὴν ζωγραφικὴ διαμόρφωσε προσωπικὸ ὕφος βασισμένο στὴν Βυζαντινὴ ζωγραφικὴ μὲ πολλὲς ἐπιδράσεις καὶ δάνεια ἀπὸ τὸν μοντερνισμό, τὸν ὑπερρεαλισμὸ καὶ τὴν λαϊκὴ ἑλληνικὴ τέχνη. Ἔχει ἱστορήσει ναοὺς στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικὸ καὶ ἔχει στὸ ἐνεργητικὸ τους πολλὲς ἐκθέσεις σὲ γκαλερί καὶ μουσεῖα ἀνὰ τὸν κόσμον. Ἔχει εἰκονογραφήσει πολλὰ βιβλία καὶ ἔχει ἐπιχειρήσει εἰκαστικὸς διαλόγους μὲ σημαντικὸς Ἑλληνες λογοτέχνες (Ὀμηρος, Β. Κορνάρου, Α. Παπαδιαμάντης, Ὁ. Ἐλύτης, Ν. Κ. Καββαδίας, Καρυωτάκης, Φ. Κόντογλου, Ν. Βαγενάς, Γ. Σεφέρης, Κ. Π. Καβάφης). Ζεῖ καὶ ἐργάζεται στὴν Ἀθήνα.

Ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ οἰκουμενικότητα τοῦ εἰκαστικοῦ εἰκονογραφικοῦ γεγονότος

Ἡ εἰκόνα γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μετὰ τὴν περιπέτεια τῆς Εἰκονομαχίας δὲν ἀποτελεῖ πλέον ἀπλῶς ἓνα ἔργο τέχνης ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ τοὺς καλλιτέχνες καὶ ὀρίζεται ἀπὸ τὴν δημιουργικὴ φαντασία τους. Κάθε εἰκόνα, καὶ πρωτίστως ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ἡ ὁρατὴ μορφή τῆς ὑποστάσεως τοῦ εἰκονιζομένου καὶ τὸν δείχνει, τὸν εἰκονίζει, βεβαιώνοντας τὴν πραγματικότητά του. Ὁ ἐξεικονισμὸς ὁμως αὐτὸς περιλαμβάνει ἀναπόφευκτα καὶ μιὰ εἰκαστικὴ πραγματικότητα, ἓναν ζωγραφικὸ τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐπιτυγχάνεται ἡ κατάλληλη παρουσίαση τοῦ γεγονότος τῆς Ὑποστατικῆς μορφῆς. Ἔτσι ἡ μορφή παύει πλέον νὰ εἶναι μιὰ φαινομενικὴ ἀναπαράσταση μιᾶς ἱστορικῆς μορφῆς τοῦ παρελθόντος χρόνου καὶ γίνεται ἐκκλησιαστικὸ γεγονός μὲ τὴν ἔννοια πὼς ἡ εἰκόνα φέρνει μὲ τὸν εἰκαστικὸ τρόπο τῆς τὰ εἰκονιζόμενα στὸν χωρόχρονο τοῦ Εὐχαριστιακοῦ γεγονότος. Ἔτσι ἡ εἰκόνα καθιστᾶ παρόντα, ἀληθινὲς παρουσίες, ὅσα εἰκονίζει καὶ οἱ πιστοὶ ποὺ μετέχουν στὴν Εὐχαριστία, ἀποκτοῦν ἀληθινὴ ἐμπειρία τῆς παρουσίας τους. Γιὰ τὸν λόγο ἀκριβῶς αὐτὸ ἡ εἰκόνα δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα ἔργο τέχνης ποὺ μεταφέρει νοήματα καὶ σημασίες θεολογικὲς ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ ἐκφράζει τὴν Ὁρθόδοξη ἐκκλησιολογία καὶ καθιστᾶ ὁρατὴ καὶ αἰσθητὴ τὴν τῶν πάντων ἐν Χριστῷ ἐνότητα. Τὸ ἐργαλεῖο, τὸ ἐκφραστικὸ μέσο γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ αὐτὸ, δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸν ρυθμὸ ὅπως τὸν κατανόησε ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος καὶ ἀπὸ ὅπου τὸν προσέλαβε ἡ Ἐκκλησία γιὰ νὰ ἐκφράσει τὴν ἐμπειρία ζωῆς τῆς. Ὁ ρυθμὸς, ὡς ἡ κατάλληλη διαχείριση ὅλων τῶν

δυνάμεων τοῦ ἔργου ἐπιτυγχάνει νὰ ἀποδώσει τὴν ἐσωτερικὴν ἐνότητα στὰ στοιχεῖα τῆς εἰκόνας καὶ νὰ ἀναφέρει τὸ εἰκονιζόμενον στὸν θεατῆν πραγματώνοντας τὴν ἐκκλησιολογικὴ λειτουργία ποὺ ἀναφέραμε. Κι ἐπειδὴ ὁ ρυθμὸς διενεργεῖται μέσα ἀπὸ τὴν κίνηση καὶ τὴν διαχείριση τῆς γι' αὐτὸ καὶ ἔχει οἰκουμενικὸ χαρακτῆρα ὡς μὴ ἐξαρτώμενος ἀπὸ πολιτισμικὰς παραμέτρους ἢ καὶ ἄλλες πνευματικὰς προϋποθέσεις.

Μάρκος Καμπάνης

Ζωγράφος-Εικονογράφος

Ο Μάρκος Καμπάνης γεννήθηκε τό1955 στην Αθήνα. Σπούδασε ζωγραφική στο Wimbledon και στο St. Martin's School of Art, στο Λονδίνο όπου έμεινε ως τό 1980. Ασχολείται με τή ζωγραφική, τή χαρακτική, τήν εικονογράφηση βιβλίων, τήν άγιογράφηση ναών, και, περιστασιακά, με τήν σκηνογραφία και τήν έπιμέλεια έκθέσεων και βιβλίων. Είναι έπιμελητής τής Αγιορειτικής Πινακοθήκης τής Ι.Μ. Σίμωνος Πέτρας, ή όποία άσχολεϊται με τήν εικαστική παραγωγή πού σχετίζεται με τό Άγιον Όρος, καθώς και με τήν ιστορία τής Αγιορειτικής χαρακτικής. Έχει έκτελέσει τοιχογραφίες στις μονές Αγίας Αϊκατερίνης Σινά, Ίβήρων, Βατοπαιδίου, Σίμωνος Πέτρας καθώς και σε ιδιωτικά παρεκκλήσια. Όργάνωσε τό έργαστήριο χαρακτικής «ΤΟ ΟΡΟΣ» στις Καρυές του Άγιου Όρους, όπου έκτυπώνονται χαλκογραφίες για Μονές, Ίδρύματα και Μουσεία, κατ' εύθειαν από τις άυθεντικές μητρες του 18ου και 19ου αϊώνα, συμμετέχοντας έτσι στην προσπάθεια μελέτης, διαφύλαξης και προβολής τής Αγιορειτικής χαρακτικής. Η πρώτη του έκθεση έγινε τό 1979 ενώ έκτοτε έχει πραγματοποιήσει περισσότερες από 20 άτομικές σε γκαλερί, μουσεία και ιδρύματα όπως τό Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο, τό Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τραπεζής, τό Ίστορικό Αρχείο του Πολιτιστικού Ίδρύματος Όμίλου Πειραιώς, ή Αγιορειτική Έστία, τό Μουσείο Κλασικής Αρχαιολογίας του Καίμπριτζ. Πρόσφατα ή Έθνική Βιβλιοθήκη τής Ελλάδος όργάνωσε μεγάλη άναδρομική έκθεση έργων του στον χώρο του ΚΠΙΣΝ και ή όποία παρουσιάζεται τόρα στο Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών, ΑΠΘ.

«Ίερή» τεχνοτροπία και σύγχρονη τέχνη

Υπάρχει στις μέρες μας ένα αυξανόμενος προβληματισμός και συζήτηση για τήν ανάγκη ανανέωσης τής εικαστικής γλώσσας πού συνήθως χρησιμοποιείται στον χώρο τής Έκκλησίας και τής λατρείας. Για νά πλησιάσει κανείς τό θέμα πρέπει πρώτον νά ξεκαθαριστεί ποιά σχέση μεταξύ σύγχρονης δημιουργίας και παράδοσης θεωρούμε ύγιη, (πέραν του άρχικου έρωτήματος τί είναι έντέλει αυτό πού λέμε «παράδοση») και δεύτερον νά εξεταστεί εάν τό κυρίαρχο σημερινό στυλ άγιογράφησης είναι όντως κοντά στη παράδοση, και εάν ύπάρχει έντέλει κάποιο συγκεκριμένο «στυλ» πού θα μπορούσε νά όριστεί ως ιεροπρεπές. Θα εξεταστούν παραδείγματα από τήν ιστορία τής εκκλησιαστικής ζωγραφικής σε άντιπαραβολή με εικαστικές λύσεις από τήν σύγχρονη κοσμική ζωγραφική και θα δοθεί έμφαση σε παραδείγματα τής τέχνης του Σπύρου Παπαλουκά των όμοιοτήτων του αλλά και των διαφορετικών προσεγγίσεων από τον Φ. Κόντογλου, συχνά σε άντιπαραβολή με ευρωπαίους μοντερνιστές όπως ό Ματίς ή ό Ρόθοκο μαζί με κλασικά δείγματα τής τέχνης του Βυζαντίου. Χρειάζεται νά βρεθεί μιá ισορροπία ανάμεσα στην παράδοση, στις προσωπικές ζωγραφικές ιδιαιτερότητες των δημιουργών και στις θεολογικές άπόψεις και λειτουργικές άπαιτήσεις. Ποιές είναι οι ιδιαιτερότητες τής εποχής μας πού κάνουν τήν ανανέωση τής εκκλησιαστικής γλώσσας άπαραίτητη και πώς ή πανσπερμία των σημερινών εικαστικών προσεγγίσεων στην κοσμική ζωγραφική κάνουν τό έγχείρημα ένδιαφέρον μόν αλλά ιδιαίτερα δύσκολο. Η ανανέωση τής εκκλησιαστικής εικαστικής γλώσσας δέν μπορεί νά νοηθεί ανεξάρτητα από προβληματισμούς και συζητήσεις μέσα στον χώρο τής θεολογίας και τής λατρευτικής πρακτικής.

Δήμος Αβδελιώδης Σκηνοθέτης

Ο Δήμος Αβδελιώδης είναι σεναριογράφος, συγγραφέας, δραματουργός, σκηνοθέτης του Θεάτρου και του Κινηματογράφου. Σπούδασε στη Φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Διετέλεσε Διευθυντής στο ΔΗ.ΠΕ.ΘΕ. Β. Αιγαίου 1997- 2000 και 2004-2010. Δίδαξε «Λογική των Συνδέσεων» για τον κινηματογράφο και το θέατρο, στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1993- 1997. Οι ταινίες του απέσπασαν πολυάριθμα βραβεία, ανάμεσά τους: «Το δέντρο που πληγώναμε» Χρυσός & Αργυρός Έλεφαντας καλύτερης ταινίας & σκηνοθεσίας, Φεστιβάλ Νέου Δελχί, 1ο Βραβείο της C.I.F.E.J. Φεστιβάλ Βερολίνου 1987, Επίσημη συμμετοχή της Ελλάδας στο Φεστιβάλ Καννών, *Semaine de la critique* 1987. «Η έαρινή σύναξις των αγροφυλάκων» 4 βραβεία στο ΦΟΡΟΥΜ Φεστιβάλ Βερολίνου 2000, συμμετοχή σε πλήθος Φεστιβάλ ανά τον κόσμο. Το 2007 και το 2016 ψηφίστηκε από την Πανελλήνια Ένωση Κριτικών Ελλάδος, ανάμεσα στις 10 καλύτερες ταινίες του Έλληνικού Κινηματογράφου όλων των εποχών. Το 1995 ανακάλυψε τους κανόνες της φωνητικής αναπαραστατικής τέχνης για το θέατρο και τη λογοτεχνία, εισάγοντάς τους και εφαρμόζοντάς τους εμπράκτως με την «ΛΟΓΙΚΗ/ΜΟΥΣΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟ» του, στα 30 έργα που έχει παρουσιάσει από 1995 έως σήμερα. Έργα ενός διαρκούς ρεπερτορίου, σχεδιασμένα κι εκτελεσμένα ως μουσικές παρτιτούρες για πρώτη φορά στην ιστορία του θεάτρου, που αναδεικνύουν όλογραφικά, τα κείμενα από κλασικούς δημιουργούς, όπως Πλάτωνα, Αίσχύλο, Σοφοκλή, Εϋριπίδη, έως τους Χορτάση, Σολωμό, Παπαδιαμάντη, Βιζυηνό, Ρίτσο, στην πρωτότυπη γλωσσική τους μορφή, με αποτέλεσμα ή ιδιομορφία της γλώσσας τους να μην γίνεται το εμπόδιο αλλά ή αιτία για την πηγαία συγκίνηση που προκαλούν σε όλο το κοινό, ανεξαρτήτως ηλικίας και παιδείας, έχοντας πρωτίστως ψυχαγωγικό και θεραπευτικό χαρακτήρα, όπως τα 3 είδη του Αρχαίου Έλληνικού Δράματος, με την Τραγωδία, την Κωμωδία και το Σατυρικό δράμα. Το 2019 έλαβε το Βραβείο Σκηνοθεσίας Έλληνικού Έργου «Κάρολος Κούν».

Ποιά είναι ή σημασία και ή αξία των ιερών εικόνων στο σήμερα;

Ποιά είναι ή σημασία και ή αξία των ιερών εικόνων στο σήμερα; Το ρήμα «θεῶμαι» εξακολουθεῖ να έχει την ἴδια σημασία ἀπὸ τὴν ἀρχαία καταγωγή του μέχρι σήμερα σημαίνοντας αὐτὸ πὸν βλέπω καὶ αὐτὸ πὸν αἰσθάνομαι γι' αὐτὸ πὸν βλέπω. Τί εἶναι αὐτὸ πὸν βλέπουμε; Πῶς ἔχει ἀποτυπωθεῖ αὐτὸ τὸ βλέμμα στὴν ἑλληνικὴ εἰκονοποιία ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα; Ποιὸ εἶναι τὸ κίνητρο καὶ ὁ σκοπὸς της;

Όλια Λαζαρίδου

Ήθοποιός και σκηνοθέτις

Η Όλια Λαζαρίδου αποφοίτησε από τη σχολή του Θεάτρου Τέχνης Κάρλος Κούν. Ως ήθοποιός, συνεργάστηκε με πολλούς σκηνοθέτες της παλιότερης αλλά και νεότερης γενιάς σε ρόλους κλασσικού αλλά και σύγχρονου ρεπερτορίου. Έχει παίξει σε ταινίες του Έλληνικού Κινηματογράφου και έχει βραβευτεί τρεις φορές για την συμμετοχή της σε αυτές. Έχει σκηνοθετήσει κάποια έργα κι έχει εκδόσει τρία βιβλία με ποιήματα.

Η παράδοση και η σχέση μας μαζί της

Όταν κάποιος δημιουργός συνομιλεί με την παράδοση, συνειδητοποιεί ότι αυτή δεν είναι μια εύκολη σχέση, με την έννοια ότι εάν την σεβαστεί υπερβολικά κινδυνεύει να κάνει ένα άνιαρό έργο, εάν πάλι την αγνοήσει, θα τον εκδικηθεί σίγουρα. Γύρω από αυτά τα θέματα επιθυμώ να είναι ή κουβέντα που θα κάνουμε και οι σκέψεις που θα ανταλλάξουμε μιās και σκοπός μου δεν είναι τόσο να πώ, όσο να μοιραστώ, να ανταλλάξω, και να μάθω...

Νίκος Αναγνωστόπουλος
Σκηνοθέτης

Ο Νίκος Αναγνωστόπουλος αποφοίτησε από την Σχολή Κινηματογράφου Λυκούργου Σταυράκου το 1983. Έχει δημιουργήσει ως σκηνοθέτης-παραγωγός περισσότερες από 100 ώρες οπτικοακουστικού υλικού, σε συνεργασία με την ΕΡΤ1, ΕΡΤ2, το Έλληνικό Κέντρο Κινηματογράφου, τη Διεύθυνση Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του ΥΠΠΟ. Τα τελευταία χρόνια συνεργάζεται με το Διεθνές Φεστιβάλ Ολυμπίας για Παιδιά και Νέους, στον τομέα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Είναι μέλος της Ένωσης Έλληνικού Ντοκιμαντέρ και της Έταιρείας Ελλήνων Σκηνοθετών.

Θεοφάνης ό "Ελληνας, «Αναζητώντας τη χαμένη ζωγραφιά»

«Αφού είπε αυτά ό Θεοφάνης, τολμηρά άδραξε τó πινέλο και μιá κόλλα χαρτί και γρήγορα ζωγράφησε μιá έγχρωμη εικόνα εκείνου τού ναού πού βρίσκεται στην Κωνσταντινούπολη και μού τήν έδωσε. Αυτό τó φύλλο με τή ζωγραφιά τής Αγίας Σοφίας τó άντέγραψαν κι άλλοι Μοσχοβίτες ζωγράφοι, γιατί πολλοί ήταν εκείνοι πού τó άντέγραφαν παραβγαίνοντας ό ένας με τόν άλλον». «Επιφάνιος»

Ό μύθος λέει, πώς τó 1000 περίπου στάλθηκε από την Κωνσταντινούπολη ως δώρο στον πρίγκιπα Βλαδίμηρο, ήγεμόνα τού Κιέβου και δηλωμένο έχθρο των χριστιανών, ή εικόνα τής Παναγίας τής Έλεούσας. Λέγεται, ότι ή εικόνα τής Παναγίας άσκησε τέτοια έπιρροή στον πρίγκιπα, πού τόν γέμισε με άμφιβολίες για τήν πίστη του. Κάλεσε τότε στο παλάτι τούς εκπροσώπους όλων των εκκλησιών: Χριστιανούς, Μουσουλμάνους Ίουδαίους, Άλαμανούς και τούς πρόσταξε νά ρίξουν τά εγκόλπιά τους στη φωτιά πού έκαίγε στην μέση τής αύλης. Σύμφωνα με τόν μύθο όλα έγιναν στάχτη, μόνο τó Ευαγγέλιο διασώθηκε από τó όποιο κάηκε ό σελιδοδείκτης. Ό Βλαδίμηρος άσπάστηκε τόν χριστιανισμό και οι ύπήκοοί του βαπτίστηκαν άμέσως στον Δνείπερο ποταμό. Η Παναγία ή Έλεούσα έγινε τó σύμβουλο τού ρωσικού κράτους και ή μεταφορά της από πόλη σε πόλη θεμελιώνε κάθε φορά τή νέα πρωτεύουσα. Ήταν αυτή ή εικόνα από τήν όποία έμπνεύστηκε ό Θεοφάνης και “άντέγραψε” τήν εικόνα τής Θεομήτορος τού Ντόν, πού ύνώθηκε και έδωσε τς νίκες στον Δημήτρη Ντονσκόι έναντίον των Τατάρων στη μάχη τού Κουλικόβο και στον Ίβάν τόν Τρομερό στη μάχη τού Καζάν κι έμελλε νά δημιουργήσει τó Ρωσικό Έθνος. Ό Ίγκορ Γκραμπάρ γράφει για τόν Θεοφάνη: Στην διάρκεια τής μακραιώνης ιστορίας της κατέφθασαν στην Ρωσία από ξένους τόπους μεγάλοι καλλιτέχνες, έρχονταν άκριβώς τήν κατάλληλη έποχή για νά έμφυσήσουν νέα ζωή στον νεαρό όργανισμό, για νά γίνουν μάρτυρες μιās νέας τολμηρής άνάτασης. Σε αυτά τά άγαθά πνεύματα τής Ρωσίας, τούς μεγάλους αναγεννητές της και τούς ύποκινητές θά πρέπει νά καταταχθεί και ό διάσημος ζωγράφος Θεοφάνης ό "Ελληνας πού άφησε στην ιστορία τής ρωσικής ζωγραφικής όλόκληρη έποχή. Ό Μ. Άλπάτοφ, ένας από τούς σημαντικότερους μελετητές τού Θεοφάνη, προσθέτει: Η τέχνη τής ζωγραφικής στη Ρωσία είναι τέχνη πού και με τά δυό της πόδια στέκεται στο έδαφος πού προετοιμάστηκε από βυζαντινούς καλλιτέχνες και κυρίως από τόν Θεοφάνη τόν "Ελληνα!

Νεριτάν Ζιντζιρία Σκηνοθέτης

Γεννήθηκε στα Τίρανα Αλβανίας, ζει και εργάζεται στα Βαλκάνια. Δημιουργός των ταινιών «Χαμομήλι», «A Country of Two», «Φως έκ φωτός» - υποψήφιος για βραβείο Tiger Short από το Διεθνές Φεστιβάλ Ρότερνταμ και βραβευμένος με το Grand Prix του έκλεκτου φεστιβάλ του Slamdance. Διαμέσου της φιλικής γλώσσας και ανάμεσα στη μυθοπλασία και το ντοκουμέντο, ερευνά πώς ο θάνατος και η απώλεια επαναπροσδιορίζουν την ανθρώπινη μνήμη.

Meritan Zinzhiria was born in 1989 in Albania. Director of "Chamomile", "The Time of a Young Man About to Kill", "A Country of Two"; having as a centre of inspiration the themes of loss and death, he continues to explore how the latter shapes our memory and culture. His latest short film "Light of Light", a Slamdance Grand Prix Winner, was nominated for a Tiger Award, having its world premiere at the International Film Festival Rotterdam.

Φως: Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς μνήμης

Ἡ φωτογραφικὴ τέχνη ὡς ἐργαλεῖο χαρτογράφησης τῶν ἐσωτερικῶν μας τόπων. Ἀναδεικνύοντας τὴ σχέση τοῦ φωτός μετὰ τὴν πνευματικὴ καὶ μνημονικὴ διάσταση τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας, μέσα ἀπὸ τὸ μοναδικὸ παράδειγμα τῆς Ἀγιορείτικης Φωτογραφίας.

The art of photography as a tool for exploring our inner landscapes. Highlighting the relationship between light and the spiritual and mnemonic dimension of human experience, through the unique example of Athonite Photography.

4ο: Ἡ θεολογικὴ ἐκπαίδευση στὴν Ὁρθοδοξία καὶ στὸν κόσμον σήμερον

Κτήριο «Κωστής Παλαμᾶς», 1ος ὄροφος, Ἀκαδημίας 48

Τρίτη 26 Νοεμβρίου, ὥρα 10:00-12:00

Μάριος Κουκουνάρας-Λιάγκης

Ἀναπληρωτῆς Καθηγητῆς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

Ὁ Μάριος Κουκουνάρας Λιάγκης (2ba, MA, PhD, PostDoc) εἶναι Ἀναπληρωτῆς Καθηγητῆς Παιδαγωγικῆς καὶ Θρησκευτικῆς Ἐκπαίδευσης στὸ Τμήμα Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ. Διευθύνει τὸ δίγλωσσο ἐξ ἀποστάσεως Κ.Π.Μ.Σ. τοῦ ΕΚΠΑ καὶ τοῦ European Wergeland Centre τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης. Identity, Education and Competences for Democratic Culture καὶ τὸ «Παιδαγωγικὸ Ἐργαστήριο Θ.Ε.» στὸ ΕΚΠΑ. Διδάσκει ἐπιπλέον στὸ University of Bonne, UCL-Institute of Education, ΠΤΔΕ καὶ Θεατρικῶν Σπουδῶν τοῦ ΕΚΠΑ. Εἶναι Ἐπιστημονικὸς ὑπεύθυνος E-learning μονάδας προγραμμάτων ΚΕ.ΔΙ.ΒΙ.Μ. τοῦ Ε.Κ.Π.Α. (Learn Inn ΕΚΠΑ) καὶ συνεργάτης τοῦ ΙΕΠ στὴν Εἰσαγωγικὴ Ἐπιμόρφωση καὶ στὰ νέα ΠΣ. Τὰ ἐρευνητικὰ του ἐνδιαφέροντα εἶναι ἡ διδακτικὴ μεθοδολογία τῆς Θρησκευτικῆς Ἐκπαίδευσης, ἡ Κοινωνικὴ Παιδαγωγικὴ, τὰ Ἀναλυτικὰ Προγράμματα καὶ Θεωρίες Μάθησης, Ἐκπαίδευση ἐκπαιδευτικῶν στὴ δημοκρατικὴ κουλτούρα, καὶ ἡ Διαπολιτισμικὴ Ἐκπαίδευση. Ἔχει κυκλοφορήσει ἔντεκα βιβλία γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ δημοσιεύσει περισσότερα ἀπὸ 100 ἄρθρα καὶ κεφάλαια.

Θεολογικὲς καὶ Παιδαγωγικὲς προϋποθέσεις τῆς Χριστιανικῆς Παιδείας καὶ Ἀγωγῆς στὴν Ὁρθόδοξὴ Ἐκκλησία

Ἡ παρουσίαση ἐπικεντρώνεται στὶς θεολογικὲς καὶ παιδαγωγικὲς ἀρχὲς στὶς ὁποῖες βασίζεται ἡ χριστιανικὴ παιδεία καὶ ἀγωγή στὴν Ὁρθόδοξὴ Ἐκκλησία στὸν σύγχρονον κόσμον, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν πρόοδο τῆς Τεχνητῆς Νοημοσύνης καὶ τὴν ἀβεβαιότητα τῶν παγκόσμιων συνθηκῶν διαβίωσης καὶ τὴ συχνὴ ἀνατροπὴ τους (πανδημία, πόλεμος, μετανάστευση καὶ προσφυγία). Στὴν Ἐκκλησία ἡ ζωὴ εἶναι μιὰ πορεία ποὺ ξεκινᾷ μὲ τὸ βάπτισμα καὶ συνεχίζεται μὲ τὴ βιωματικὴ συμμετοχὴ στὴ ζωὴ τῆς κοινότητος. Ἡ χριστιανικὴ ἀγωγή συνδυάζει τὴν προσωπικὴ ἀνάπτυξη μὲ τὴν κοινωνικὴ διάσταση, τονίζοντας τὴ σημασία τῆς κοινότητος. Στὴν κοινότητα, ἡ θεολογικὴ βάση τῆς ἀγωγῆς περιλαμβάνει τὴ διδασκαλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς, τὸ κήρυγμα καὶ τὴ ζωντανὴ ἐμπειρία τῆς παράδοσης. Χρειάζεται ὁμως καὶ ἡ ὀργανωμένη ἐκπαίδευση στὴν κοινότητα (κατηχητικὸ σχολεῖο), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλους φορεῖς ποὺ ἀναλαμβάνουν τὸ ἔργο τῆς Θρησκευτικῆς Ἐκπαίδευσης, ὅπως εἶναι τὸ σχολεῖο. Ἡ παιδαγωγικὴ προσέγγιση τῆς προσφερόμενης Χριστιανικῆς Παιδείας καὶ Ἀγωγῆς ἐπικεντρώνεται στὴ βιωματικὴ μάθηση, ὅπου ἡ γνώση μετασχηματίζεται σὲ πράξη μὲσω τῆς συμμετοχῆς στὰ μυστήρια καὶ στὴ λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας. Περιλαμβάνει τὴ χρῆση βιωματικῶν, δημιουργικῶν καὶ ἀναστοχαστικῶν διαδικασιῶν ποὺ

ὑποστηρίζουν τὴ βαθιὰ κατανόηση τῆς πίστεως καὶ τὴ μετατροπὴ τῆς σὲ δράση, ποὺ εἶναι διαφορετικὴ στὴν οἰκογένεια καὶ τὴν κοινότητα σὲ σχέση μετὰ τὸ σχολεῖο, στὶς περιπτώσεις ποὺ τὸ ὀργανώνει ἡ Πολιτεία (π.χ. ἡ δημόσια Ἐκπαίδευση στὴν Ἑλλάδα). Ἡ χριστιανικὴ παιδεία ὅμως δὲν ἀφορᾷ μόνο τὰ παιδιά, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται σὲ ὅλες τὶς ἡλικίες καὶ στὴν Ἐκκλησία ἡ παιδεία αὐτὴ εἶναι συλλογικὴ καὶ προσωπικὴ, μετὰ στόχο τὴ μεταμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου μέσῳ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς.

Antony (Vrame)

Bishop of Synada,

Associate Professor at Holy Cross Greek Orthodox School of Theology, Boston, USA

Bishop Anthony (Vrame) Ph.D. of Synada is Director of Holy Cross Orthodox Press and Adjunct Associate Professor of Religious Education at Holy Cross Greek Orthodox School of Theology, Brookline, Mass., (USA). He currently oversees the annual assessment of all students preparing for the priesthood at Holy Cross. He is well known for his writings on Orthodox Christian religious education, the history of the Greek Orthodox Archdiocese of America, and the changing sociological landscape of Orthodox Christianity in the United States. He is the Co-chair of the Orthodox Education Study Group of the International Orthodox Theological Association (IOTA). He was President of the Orthodox Theological Society in America, Chair of the Faith and Order Commission of the National Council of Churches in Christ (USA), and on the Board of Directors of IOTA. He was ordained Bishop of the once renowned See of Synada in April, 2024. He serves as an Auxiliary Bishop of the Greek Orthodox Archdiocese of America.

Theological Education for a Changing American Church

Orthodox Christianity in America is confronted with several sociological changes that theological education must begin to address in order to prepare students to serve the Church of 2030-2050. These changes include an aging population of smaller families, the rise in single adults (whether widow/widower or never married), the ongoing effects of “mixed marriages,” the lack of jurisdictional affiliation and institutional loyalty, and the continual and expanding effects of digital and social media. This presentation will draw on the insights of recent congregational studies and their impact on clergy with data from other social studies. In so doing, new areas for Orthodox Christian theological education curricula will be suggested.

Νικόλαος Ασπρούλης

Δρ. Θεολογίας,

Αναπληρωτής Διευθυντής της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών Βόλου

Ο Νικόλαος Ασπρούλης είναι Δρ. θεολογίας. Έχει σπουδάσει θεολογία στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το 2007 ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές του σπουδές στο Έλληνικό Άνοικτο Πανεπιστήμιο, ενώ το 2016 έλαβε τον τίτλο του διδάκτορα από τη Σχολή Ανθρωπιστικών Έπιστημών του ίδιου Πανεπιστημίου. Από το 2017 είναι αναπληρωτής διευθυντής της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών Βόλου και διδάσκει στο ΜΠΣ «Όρθόδοξη χριστιανική θεολογία και θρησκευτικός πλουραλισμός». Έχει λάβει μέρος σε πλήθος διεθνών συνεδρίων. Από το 2017-2023 εκπροσωπούσε την Εκκλησία της Ελλάδος στη Συνέλευση Εύρωπαϊκών Εκκλησιών σε ομάδες εργασίας σχετικά με την κλιματική κρίση. Είναι μέλος στη Διεθνή Ένωση Όρθόδοξων Θεολόγων (IOTA) και διευθυντής της ειδικής ομάδας έρευνας με τίτλο «Σύγχρονη Έλληνική Όρθοδοξία» της Ένωσης. Είναι επίσης υπεύθυνος εκ μέρους της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών Βόλου στο Εύρωπαϊκό Πρόγραμμα RESILIENCE-RI, καθώς επίσης και των οικολογικών προγραμμάτων της Ακαδημίας. Είναι ακόμη μέλος της Ενεργειακής Κοινότητας της Ίερας Μητροπόλεως Δημητριάδος. Είναι επίσης διευθυντής του όρθόδοξου οργανισμού Pan-Orthodox Concern for Animals με έδρα το Λονδίνο. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα περιστρέφονται γύρω από την έρμηνευτική, τη θεολογική μεθοδολογία, την ιστορία της Όρθόδοξης θεολογίας, την πολιτική θεολογία, την οίκοθεολογία, τη θεολογική εκπαίδευση και την αναλυτική θεολογία. Έχει δημοσιεύσει τρία αυτότελη έργα και πλήθος μελετών και άρθρων σε ελληνικά και ξένα περιοδικά όπως επίσης και σε συλλογικούς τόμους, ενώ έχει επιμεληθεί πολλές επιστημονικές εκδόσεις. Μεταξύ των δημοσιεύσεων του συγκαταλέγονται τα έξης έργα: *The State of Theological Education in Central and East European Universities. Challenges and Prospects in View of Secularization and Globalization* (υπό έκδοση από τον έκδοτικό οίκο De Gruyter Brill, 2024), και *Metropolitan of Pergamon John Zizioulas: Orthodox, Ecumenical and Modern* (υπό έκδοση Cambridge Publishing Scholars, 2025).

*Η θεολογική Εκπαίδευση στην Όρθοδοξία και οι προκλήσεις
της μετανεωτερικότητας: Υπάρχει μέλλον;*

Ανεξάρτητα από το είδος της κοινωνικής ρύθμισης μιās κοινωνίας, δημόσια ή ιδιωτική, θρησκευτική ή κοσμική, ή ακαδημαϊκή κοινότητα εξακολουθεί να λειτουργεί ως ο βασικός πυλώνας για τη μετάδοση της γνώσης και ως διαμεσολαβητική δομή που διαμορφώνει, σε κάποιο βαθμό, το είδος των ανθρώπων, των πολιτών που στην εποχή της μετανεωτερικότητας, χρειάζεται ένα κράτος, μιā κοινωνία. Έχοντας κατά νου τη σύγχρονη συζήτηση μεταξύ κοινωνιολόγων της θρησκείας, πολιτικών επιστημόνων, θεολόγων και φιλοσόφων σχετικά με την επιστροφή της θρησκείας ή της πνευματικότητας στη δημόσια σφαίρα, για να μην αναφέρουμε την άνοδο ποικιλώνυμων φονταμενταλισμών και νέων μορφών θρησκευτικότητας και πνευματικότητας, ο ρόλος της θεολογικής εκπαίδευσης γενικά και της όρθόδοξης ειδικότερα τίθεται συχνά υπό διερώτηση αν όχι υπό άμφισβήτηση λόγω της προοδευτικής

έκκοσμίκευσης και τοῦ πλουραλισμοῦ, καθὼς και τῆς συνεχιζόμενης ἀντιπαράθεσης μεταξὺ Θρησκευτικῶν και Θεολογικῶν σπουδῶν. Παρὰ τὴ μετακίνηση τοῦ κέντρου βάρους τοῦ Χριστιανισμοῦ πέρα ἀπὸ τὴν Εὐρώπη στὸν παγκόσμιον Νότον, ἡ θεολογικὴ ἐκπαίδευση ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει μιὰ σημαντικὴ ἀποστολὴ νὰ ἐκπληρώσει και στὴν Εὐρώπη. Ἐνα ἀπὸ τὰ κύρια καθήκοντά της, στὸ πλαίσιο τῆς μετανεωτερικότητος, εἶναι νὰ ἐπιβεβαιώσει ἐκ νέου τὴν ἀξιοπρέπεια και τὴν ἀξία τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου, ἡ ὁποία βρέθηκε σὲ κίνδυνο ἢ ἐξακολουθεῖ νὰ κινδυνεύει ἀπὸ πολυάριθμα αὐταρχικὰ καθεστῶτα ἢ ἀπειλεῖται ἀπὸ τὴν ἀκραία ἐμπορευματοποίηση τοῦ καταναλωτικοῦ καπιταλισμοῦ και τῶν νεοφιλελεύθερων ἐκπαιδευτικῶν πολιτικῶν ποὺ προσανατολίζονται ἀποκλειστικὰ πρὸς τὴν ἀγορά. Σὲ αὐτὲς τὶς συνθήκες, πρέπει νὰ προσθέσουμε μεταξὺ ἄλλων και τὴν πρόσφατη ρωσικὴ εἰσβολὴ στὴν Οὐκρανία, (στὴν ὁποία ἡ Ρωσικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, καθὼς και πολλές ἄλλες χριστιανικὲς και μὴ θρησκευτικὲς παραδόσεις στὴ Ρωσία, ἀντὶ νὰ σταθῶν κριτικά, ὑψώνοντας τὴν προφητικὴ τους φωνὴ ἐνάντια στὸν πόλεμο, διαδραματίζουν καθοριστικὸ ρόλο στὴ νομιμοποίηση τῆς στρατιωτικῆς εἰσβολῆς και τῆς βίας) ἀλλὰ και τὴν τρέχουσα και διαρκῶς ἐπιδεινούμενη κλιματικὴ κρίση, προβλήματα τὰ ὁποία ὅλα μαζί παρέχουν στὴ θεολογικὴ ἐκπαίδευση τόσο εὐκαιρία ὅσο και τὴν πρόκληση γιὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ, μὲ ἄλλα λόγια γιὰ τὴν κήρυξη τῆς σωτηρίας ὀλάκερου τοῦ κόσμου. Στὸ πλαίσιο αὐτό, οἱ χριστιανικὲς παραδόσεις, και εἰδικότερα ἡ Ὁρθοδοξία, εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ χρειαστεῖ νὰ ἐπανεξετάσουν τὶς δογματικὲς και ἠθικὲς παραδόσεις τους ὄχι μόνον ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἰδιαίτερης ἱστορίας τους ἀλλὰ και ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ παρόντος πλαισίου και τῶν προκλήσεων. Μέσα σὲ ὅλα αὐτὰ ἐγείρονται μιὰ σειρά ἀπὸ κρίσιμα ἐρωτήματα σὲ σχέση μὲ τὸν ρόλο τῆς θεολογικῆς ἐκπαίδευσης σήμερα ἀλλὰ και τὸ μέλλον της: Ποιὰ εἶναι ἡ ἐπιστημολογικὴ κατάσταση τῆς θεολογικῆς ἐκπαίδευσης; Ποιὰ εἶναι ἡ σχέση τῆς θεολογικῆς ἐκπαίδευσης μὲ ἄλλα ἀκαδημαϊκὰ πεδία ἔρευνας; Πῶς μπορεῖ νὰ συσχετιστεῖ ἡ θεολογία μὲ τὸν τομέα τῶν θρησκευτικῶν σπουδῶν; Ποιός εἶναι ὁ ρόλος τῆς θεολογικῆς ἐκπαίδευσης στὸν ἀκαδημαϊκὸ χῶρο και στὴν ἀποστολὴ της στὸν κόσμο;

5ο: «Μακάριοι οἱ Εἰρηνοποιοί»
Κτίζοντας γέφυρες ἐπικοινωνίας καὶ εἰρηνικῆς συνύπαρξης μεταξύ τῶν
θρησκευτικῶν κοινοτήτων μέσω τῆς ἐκπαίδευσης, τοῦ διαλόγου
καὶ τῆς τοπικῆς κοινωνίας

Ἐργαστήριο τοῦ Διορθόδοξου Κέντρου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος
Κτήριο «Κωστής Παλαμᾶς», 1ος ὄροφος, Ἀκαδημίας 48
Τρίτη 26 Νοεμβρίου, ὥρα 12:00-14:00

Καλλιόπη Μαυραγκά

Συνεργάτις τοῦ Διορθόδοξου Κέντρου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

Ἡ Καλλιόπη Μαυραγκά εἶναι ὑποψήφια Διδάκτωρ, πτυχιούχος Θεολογίας (Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν), MS σὲ Παιδαγωγικὲς Σπουδὲς καὶ θέματα Φύλου καὶ Θρησκείας (Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, Πανεπιστήμιο Ἀνατολικῆς Φινλανδίας - Joensuu). Εἶναι μέλος τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ διοικητικῆς ομάδας τοῦ Διορθόδοξου Κέντρου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἔχει διευθύνει διάφορα εὐρωπαϊκὰ καὶ διεθνῆ προγράμματα. Ἐκπαιδεύεται σὲ θέματα συνεργασίας γιὰ καινοτομία καὶ ἀνταλλαγὴ καλῶν πρακτικῶν ἐνῶ συμμετέχει σὲ ἔργα μὲ ὀργανισμοὺς ὅπως: KAICIID, Yad-Vashem, Yahad in Unum, Oikosnet, Erasmus+ KA2, University of Florence, University for Foreigners of Siena, Council of Europe, CAM κ.λπ. Διοργανώνει ἐκπαιδευτικὰ σεμινάρια γιὰ ἐκπαιδευτικοὺς ὄλων τῶν τάξεων (εἰρηνικὴ συνύπαρξη, κοινωνικὴ ἔνταξη, διαθρησκειακὸς διάλογος κ.ἄ.). Εἶναι KAICIID Alumni Fellow καὶ ἀνήκει στὸ KFN European Chapter. Συμμετείχε στὸ διεθνὲς πρόγραμμα Fletcher Executive Education γιὰ τὴν Θρησκεία, τὸ Δίκαιο καὶ τὴ Διπλωματία ὑπὸ τὸν τίτλο «Faith-Based Leadership in a Turbulent World». Ἐπιπλέον, ἔχει παρακολουθήσει σπουδὲς στὴ δημοσιογραφία καὶ διδάσκει γιὰ περισσότερα ἀπὸ 20 χρόνια σὲ κατηχητικὸ σχολεῖο τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἰλίου συζητῶντας μὲ τὰ παιδιά καὶ τὶς οἰκογένειές τους γιὰ θρησκευτικὰ καὶ κοινωνικὰ θέματα.

Κτίζοντας γέφυρες μὲ τὶς κοινότητες

Σέργιος Βοΐλας

Συνεργάτης του Διορθόδοξου Κέντρου της Έκκλησίας της Ελλάδος

Ο Σέργιος Βοΐλας είναι Πτυχιούχος Θεολογίας (Πανεπιστήμιο Αθηνών), ΜΑ Οικουμενικές Σπουδές (Chambésy Γενεύης/Ακαδημαϊκό Ίνστιτούτο/Ορθόδοξο Κέντρο του Οικουμενικού Πατριαρχείου/Πανεπιστήμιο Fribourg/Πανεπιστήμιο Γενεύης). Είναι Μόνιμος Έπιστημονικός Συνεργάτης του Διορθόδοξου Κέντρου της Έκκλησίας της Ελλάδος και Υπεύθυνος Έργου ευρωπαϊκών και διεθνών προγραμμάτων που αναλαμβάνει το Διορθόδοξο Κέντρο. Έχει ορίσθει υπεύθυνος έκ της Έκκλησίας της Ελλάδος για θέματα Αντισημιτισμού. Έχει εκπαιδευτεί σε θέματα συνεργασίας για την καινοτομία και την ανταλλαγή καλών πρακτικών και τον σχεδιασμό στρατηγικών συμπράξεων - εκπαίδευση ενηλίκων, Erasmus+. Έχει αναλάβει την ευθύνη της οργάνωσης και φιλοξενίας συναντήσεων διαλόγου, σεμιναρίων, συνεδρίων, εργαστηρίων και εκπαιδευτικών επισκέψεων. Είναι KAICIID Fellow Alumni. Συμμετέχει σε προγράμματα που υλοποιεί το Διορθόδοξο Κέντρο με οργανισμούς όπως KAICIID, Arigatou, Yad-Vashem, Yahad in Unum, Oikosnet, Erasmus+ KA2, Πανεπιστήμιο της Φλωρεντίας, Συμβούλιο της Ευρώπης, L'Università per Stranieri di Siena, Erasmus Brussels University of Applied Sciences and Arts (EhB). Συμμετείχε στο διεθνές πρόγραμμα Fletcher Executive Education για την Θρησκεία, το Δίκαιο και τη Διπλωματία υπό τον τίτλο «Faith-Based Leadership in a Turbulent World». Έχει εκπαιδευτεί στο πρόγραμμα «Religion and Media - Responsibilities of Religion for Peace» Deutsche Welle Akademie. Είναι μέλος: Global Exchange on Religion in Society (GERIS) EE, Έπιτροπή Διαθρησκευτικών Έμπειρογνομόνων, European Practitioners Network Against Anti-Semitism (EPNA), European Council of Religious Leaders (ECRL).

Κτιζοντας γέφυρες μέσω του διαλόγου

Χρήστος Νάσιος

Συνεργάτης του Διορθόδοξου Κέντρου της Έκκλησίας της Ελλάδος

Ο Χρήστος Νάσιος είναι απόφοιτος του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ. κάτοχος Μεταπτυχιακού Διπλώματος του ίδιου Τμήματος και Διδακτορικού Διπλώματος του Τμήματος Θεολογίας Ε.Κ.Π.Α. Επίσης, πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στα Πανεπιστήμια Marburg και Erlangen της Γερμανίας με υποτροφία του Παγκοσμίου Συμβουλίου των Εκκλησιών. Υπηρέτησε για πολλά χρόνια στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση και από το 2010 εργάζεται με απόσπαση στο Διορθόδοξο Κέντρο της Εκκλησίας ως επιστημονικός συνεργάτης με κύρια αντικείμενα τον σχεδιασμό και υλοποίηση επιμορφωτικών προγραμμάτων για εκπαιδευτικούς, καθώς και ευρωπαϊκών προγραμμάτων με εκπαιδευτικό περιεχόμενο και δράσεις προώθησης του διαθρησκευτικού και διαπολιτισμικού διαλόγου. Επίσης είναι εξωτερικός Επιστημονικός Συνεργάτης του Έργαστηρίου Παιδαγωγικής Έρευνας και Εφαρμογών, Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας του Ε.Κ.Π.Α. Υπήρξε ιδρυτικό μέλος και Αντιπρόεδρος του Συλλόγου Σχολείων Κοινότητας Βικιπαίδειας Ελλάδας. Στα επιστημονικά ενδιαφέροντά του περιλαμβάνονται η διδακτική των θρησκειών, οι πνευματικές παραδόσεις, ο διαθρησκευτικός διάλογος, η διδασκαλία του Όλοκαυτώματος και των Γενοκτονιών και η εκπαιδευτική αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών και της Wikipedia. Έχει λάβει μέρος ως εισηγητής και επιμορφωτής σε πολλά συνέδρια και σεμινάρια με σχετική θεματολογία στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Είναι συγγραφέας τριών επιστημονικών μονογραφιών, Μυστικοί της Δύσης (2024), Ζέν και Μάϊστερ Έκαρτ. Θρησκευολογικά παράλληλα στο Μυστικισμό της Ανατολής και της Δύσης (2011), Ο Μυστικισμός του Δυτικού Χριστιανισμού (2000).

Κτίζοντας γέφυρες στην Εκπαίδευση

Στόχος του εργαστηρίου είναι να παράσχει τις απαραίτητες γνώσεις, τις δεξιότητες και τις καλές πρακτικές για την αντιμετώπιση της ξενοφοβίας και των κοινωνικών αποκλεισμών, την προώθηση της ανεκτικότητας εντός της κοινότητας, του άμοιβαίου σεβασμού και της προαγωγής του διαθρησκευτικού και διαπολιτισμικού διαλόγου, για τη συνεννόηση, τη συνεργασία και την αρμονική συνύπαρξη σε μία κοινωνία αλληλεγγύης. Απευθύνεται σε όσους ενδιαφέρονται για σχετικά θέματα (θρησκευτικοί εκπρόσωποι, θεολόγοι, εκπαιδευτικοί, φοιτητές κ.ά.). Επιθυμεί να συμβάλει στη δημιουργία ενός ασφαλούς περιβάλλοντος που θα ευνοεί την άμοιβαία προώθηση της ανεκτικότητας, της ισότιμης συμμετοχής και της συνεργασίας υιοθετώντας μία προσέγγιση που θεωρεί τη θρησκευτική πίστη ως παράγοντα ειρήνης. Για τον σκοπό αυτόν, ιδιαίτερη σημασία έχει η στρατηγική συνεργασία με τους εκπαιδευτικούς φορείς για την ενσωμάτωση της διαθρησκευτικής κατανόησης σε προγράμματα σπουδών και σε εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Μέσω τέτοιων πρωτοβουλιών μπορούν να ευδοκιμήσουν μακροπρόθεσμες αλλαγές στις στάσεις και στις συμπεριφορές των νέων, προωθώντας μια κοινωνία, όπου η θρησκευτική πίστη αναγνωρίζεται ως ένοποιητικός και ειρηνοποιός παράγοντας. Το εργαστήριο θα καλύψει βασικές θεματικές απαραίτητες για την οικοδόμηση αποτελεσματικών διαθρησκευτικών σχέσεων, συμπεριλαμβανομένης της δημιουργίας ομάδων, της

ἐπίλυσης συγκρούσεων, τῆς ἐνεργητικῆς ἀκρόασης, τῆς οἰκοδόμησης ἐνσυναίσθησης, τῆς κατανόησης τῶν σχέσεων ἐξουσίας καὶ τῆς ἀντιμετώπισης τῶν προκαταλήψεων καὶ τῶν στερεοτύπων. Ἰδιαίτερη βαρύτητα θὰ δοθεῖ στὴν ἀναγνώριση καὶ στὴν ἀντιμετώπιση τῆς μισαλλόδοξης ρητορικῆς ποὺ προωθεῖ τὸν Ἀντισημιτισμὸ, τὸ ἀντιμουσουλμανικὸ μῖσος καὶ τὴ γενικότερη ἀντιθρησκευτικὴ πολεμικὴ. Οἱ συμμετέχοντες θὰ διερευνήσουν πτυχές τῆς διαπολιτισμικῆς ἐπικοινωνίας, καθὼς καὶ τοὺς διαφορετικοὺς τύπους διαλόγου –τὸν διάλογο τῆς ἀγάπης καὶ τῆς δράσης, ποὺ ἀποσκοπεῖ στὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη καὶ σὲ συνεργατικὲς προσπάθειες γιὰ τὸ κοινὸ καλὸ. Ἀκόμη, θὰ γνωρίσουν τὶς ἐπικρατοῦσες μεθοδολογίες καὶ τὶς βέλτιστες πρακτικὲς διαθρησκευτικοῦ διαλόγου, καὶ εἰδικὰ ὅσες μποροῦν νὰ ἀξιοποιηθοῦν στὴν ἐκπαίδευση. Ἔχοντας ὡς ἐφόδια τὶς παραπάνω βασικὲς γνώσεις καὶ ἐργαλεῖα, θὰ ἐνισχυθοῦν στὸ νὰ προωθεῖται ἀποτελεσματικότερα ἡ εἰρήνη, ἡ ἀλληλοκατανόηση καὶ ἡ συνεργασία μεταξὺ τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων, συμβάλλοντας σὲ μιὰ πιὸ συμπεριληπτικὴ κοινωνία τῶν πολιτῶν.

6ο: Θέματα Λατρείας και Τυπικού στην Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία

Κτήριο «Κωστής Παλαμᾶς», 1ος ὄροφος, Ακαδημίας 48

Τρίτη 26 Νοεμβρίου, ὥρα 16:00-18:00

Γεώργιος Ν. Φύλιας

Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

Καθηγητὴς τοῦ Ἰνστιτούτου Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν Ὁρθοδόξου Θεολογίας τοῦ Ὁρθοδόξου Κέντρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Chambésy – Γενεύη

Ὁ καθηγητὴς Γεώργιος Ν. Φύλιας γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα καὶ ἔλαβε τὸ πτυχίο του ἀπὸ τὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Μετεκπαιδεύτηκε στὸ Παρίσι (Πανεπιστήμιο Paris IV-Sorbonne καὶ Ἀνώτατο Λειτουργικὸ Ἰνστιτούτο τοῦ Καθολικοῦ Πανεπιστημίου Παρισίων), στὰ γνωστικὰ ἀντικείμενα τῆς Ἱστορίας καὶ Θεολογίας τῆς Λατρείας, τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Γραμματείας, τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας, τῆς Ἐπιστημονικῆς Μεθοδολογίας καὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Μεσαιωνικῆς Ἱστορίας. Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν παραπάνω σπουδῶν ἔλαβε τὸ Ἀνώτατο Δίπλωμα Λειτουργικῶν Σπουδῶν τοῦ Ἀνώτατου Λειτουργικοῦ Ἰνστιτούτου τοῦ Καθολικοῦ Πανεπιστημίου, τὸν μεταπτυχιακὸ τίτλο σπουδῶν D.E.A. (Δίπλωμα Ἐμπεριστατωμένων Σπουδῶν) τοῦ Πανεπιστημίου Paris IV-Sorbonne (Γαλλία) μὲ θέμα στὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο τῆς «Βυζαντινῆς θεολογίας τῆς Λατρείας», καθὼς καὶ Διδακτορικὸ Δίπλωμα 3ου κύκλου στὸ Τμήμα Ἱστορίας τῶν Θρησκευτῶν τοῦ Πανεπιστημίου Paris IV-Sorbonne στὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο Ἱστορίας καὶ Θεολογίας τῆς Λατρείας. Πραγματοποίησε ἔρευνες στὰ βυζαντινὰ λειτουργικὰ χειρόγραφα (κυρίως Εὐχολόγια) τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ, ἐνῶ ἔλαβε δεῦτερο Διδακτορικὸ Δίπλωμα στὸ Τμήμα Ποιμαντικῆς (νῦν Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας) τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, μὲ εἰδίκευση στὴ «Λειτουργικὴ». Ὡς Καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, δίδαξε τὰ μαθήματα τῆς Λειτουργικῆς, τῆς Θεολογίας τῆς Λατρείας, τῆς Ἐορτολογίας, τῆς Ὁμιλητικῆς, καθὼς καὶ τῆς Ἱστορίας καὶ Θεολογίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων. Διετέλεσε γιὰ δύο θητεῖες Πρόεδρος τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας, ἐνῶ δίδαξε ὡς Συνεργαζόμενο Ἐπιστημονικὸ Προσωπικὸ στὸ Ἑλληνικὸ Ἀνοικτὸ Πανεπιστήμιο στὸ Μεταπτυχιακὸ Πρόγραμμα «Σπουδὲς στὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία». Συμμετέχει στὸ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα CBM (Cataloging of Byzantine Manuscripts) τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ἄμστερναμ, σὲ συνεργασία μὲ τὸν Netherlands Organisation of Scientific Research, ὑπὸ τὴν συνδρομὴ τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου «Brepols» (συστηματοποίηση καὶ ἔρευνα ὄλων τῶν βυζαντινῶν χειρογράφων εὐχολογίων ποὺ ἀφοροῦν στὴ χρῆση τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴ Λατρεία). Ἀνέλαβε, ἐπίσης, ἐρευνητικὸ πρόγραμμα (Ἐπιτροπὴ Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν), μὲ θέμα «Συλλογὴ καὶ θεματικὴ ἀρχειοθέτηση χειρογράφων πηγῶν τῆς χριστιανικῆς Λατρείας (Εὐχολόγια- Τυπικά- ἄλλες συναφεῖς πηγές)». Ἔχει συμμετάσχει (ὡς εἰσηγητῆς) σὲ πολλὰ Συνέδρια σὲ Ἑλλάδα καὶ ἐξωτερικὸ, καθὼς καὶ σὲ πλῆθος Ἐπιστημονικῶν Ἡμερίδων καὶ Σεμιναρίων. Στὸ συγγραφικὸ του ἔργο περιλαμβάνονται δώδεκα βιβλία (ἐπιστημονικὲς μονογραφίες) καὶ περὶ τὶς 150 μελέτες σὲ συλλογικοὺς τόμους. Εἶναι μέλος πολλῶν

ἐπιτροπῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Διετέλεσε μέλος τῆς προσωρινῆς διοικούσας ἐπιτροπῆς τῆς Ἀνάστατης Ἐκκλησιαστικῆς Ακαδημίας Ἀθηνῶν, καθὼς καὶ Πρόεδρος τοῦ Ἀνάστατου Ἐπιστημονικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας γιὰ τὶς Ἐκκλησιαστικὲς Ακαδημίες. Ἀπὸ τὸ 2012 ὑπῆρξε Διευθυντὴς Συντάξεως τῆς «Μεγάλης Ὁρθόδοξης Θρησκευτικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας» (Ἀθήνα). Μὲ ἐντολὴ καὶ εὐλογία τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου καὶ τῆς περὶ Αὐτὸν Ἁγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου διδάσκει στὸ Μεταπτυχιακὸ Τμῆμα Ὁρθόδοξου Θεολογίας στὸ Chambésy τῆς Γενεύης.

*Ἡ ἀνανέωση τοῦ Τυπικοῦ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως (19ος αἰ.)
καὶ ἡ περαιτέρω ἀνανεωτικὴ πορεία του*

Τὸ Τυπικὸ καταγράφει τὴ λεγόμενη «Τάξη» τῆς Λατρείας, ἡ ὁποία ἀφορᾷ στὸ διάγραμμα καὶ τὴ δομὴ τῆς Λατρείας. Χωρὶς τὴν «Τάξη» αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξει Λατεία, ἀλλὰ καὶ νὰ διαφυλαχθεῖ ἀπὸ ὑποκειμενικὲς παρεμβάσεις. Μετὰ τὴ μίξη τῶν δύο Τυπικῶν (μοναστικοῦ καὶ ἀσματικοῦ), ἡ πολυπλοκότητα τῶν περιπτώσεων στὴ Λατεία δημιούργησε τὴν ἀνάγκη διορθωτικῶν παρεμβάσεων στὸ ἰσχύον Τυπικὸ τῶν ἐνοριῶν. Τὸ Τυπικὸ-πρότυπο γιὰ ὅλες τὶς ἐνορίες κατὰ τὴν Τουρκοκρατία ἦταν ἐκεῖνο τῆς «Μεγάλης Ἐκκλησίας», δηλαδὴ ἐκεῖνο ποῦ ἴσχυε στὴν Κωνσταντινούπολη. Γι' αὐτὸ ἀπὸ τὸ 18ο, κυρίως, αἰῶνα διάφοροι πρωτοψάλτες τοῦ Πατριαρχείου στὴν Κωνσταντινούπολη προέβησαν σὲ «διευθετήσεις» ἐπὶ τοῦ Τυπικοῦ, ὅταν τοῦτο ἐπιβαλλόταν ἀπὸ διάφορες συνθήκες. Ἡ σημαντικότερη ἀπὸ τὶς διορθωτικὲς προσπάθειες ἐπὶ τοῦ ἰσχύοντος ἐνοριακοῦ Τυπικοῦ ὑπῆρξε αὐτὴ τοῦ Κωνσταντίνου Πρωτοψάλτου, ἡ ὁποία ἐμελλε νὰ συνεχιστεῖ καὶ μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατό του (†30 Ἰουνίου 1862). Οἱ τυπικὲς διατάξεις, βεβαίως, τὶς ὁποῖες καταγράφει ὁ Κωνσταντῖνος, ἀποτελοῦν ἤδη προῖον μιᾶς ἐξελικτικῆς πορείας, διότι ἡ ἀνάγνωση τῶν σημειώσεών του ἀποδεικνύει ὅτι ὑπῆρχαν μεταβολὲς σὲ σχέση μὲ τὴ λειτουργικὴ τάξη τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Ἦταν, ὅμως, ἐπιβεβλημένη ἡ διόρθωση τῶν σφαλμάτων, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχαν στὸ Τυπικὸ τοῦ Κωνσταντίνου. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἀνέλαβε τὸ 1888 μίᾳ δευτέρῃ ἐπιτροπῇ μὲ τὴ συμμετοχὴ τοῦ Πρωτοψάλτου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Γεωργίου Βιολάκη. Ἡ προσπάθεια, ὅμως, τοῦ Βιολάκη δὲν ὑπῆρξε ἄμοιρη λαθῶν. Ἔτσι, τὸ 1954 ὁ π. Γεώργιος Ρήγας, Οἰκονόμος καὶ Ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος Σκιάθου, προέβη στὴν τρίτη κατὰ σειρὰν ἀναθεώρηση κάποιων τυπικῶν διατάξεων. Ἡ προσπάθειά του ἐπικεντρώθηκε κυρίως στὶς περιπτώσεις ἀσυμφωνίας ποῦ ἐμφάνιζαν τὰ ἀναθεωρημένα Τυπικά. Μέσα, ὅμως, ἀπὸ τὴν ὅλη προσπάθειά του κατέδειξε καὶ τὴ σπουδαιότητα τῶν Τυπικῶν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Βιολάκη, ὡς προσπαθειῶν συνεποῦς καταγραφῆς τῆς λειτουργικῆς παραδόσεως. Ἡ ἐξέλιξη τοῦ λειτουργικοῦ Τυπικοῦ ἦταν ἐπιβεβλημένη σὲ ἐπίπεδο διορθώσεων, συμπληρώσεως κάποιων κενῶν καὶ διευθετήσεως κάποιων ζητημάτων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὑπῆρχε διχογνωμία. Οἱ ἀνανεωτικὲς δραστηριότητες κατέδειξαν, γιὰ μίᾳ ἀκόμα φορὰ, τὴν «εὐλογία» ποῦ ἔχει ἡ Λατεία (κατὰ τὴ μακραίωνη διαδρομὴ της) νὰ διευθετεῖ τὰ ἀναφύομενα προβλήματα της χάρις στὴν ὑπαρξὴ κάποιων τολμηρῶν καὶ προικισμένων προσωπικοτήτων. Ἐκεῖνοι ἀναλαμβάνουν εὐθύνες, ὑπόκεινται σὲ κριτικὲς καὶ πείθουν γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν λειτουργικῶν ἀνανεωτικῶν προσπαθειῶν, μέσα ἀπὸ τοὺς δικούς τους ὀραματισμοὺς καὶ τὴ δική τους φιλοπονία.

π. Χρυσόστομος Νάσσης

*Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας
και Χριστιανικού Πολιτισμού του Α.Π.Θ.*

Ο πρωτοπρεσβύτερος Χρυσόστομος Νάσσης είναι Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού του Α.Π.Θ. με γνωστικό αντικείμενο «Πηγές της Θείας Λατρείας – Βυζαντινή Λειτουργική Παράδοση». Από το 2017 είναι Διευθυντής του Έργαστηρίου Λειτουργικών Μελετών του ίδιου Τμήματος, όπου έχει αναπτύξει πλούσιο έρευνητικό έργο. Διακονεί επίσης και ως εφημέριος στον Ί.Ν. Αγίου Αντωνίου της Ίερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης.

*Αναζητώντας το «textus receptus» τῶν λειτουργικῶν βιβλίων.
Όραμα και πραγματικότητα*

Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν ὅσο τὸ δυνατόν πιὸ ἄρτια ἔκδοση τῶν λειτουργικῶν βιβλίων παραμένει ζωηρὸ μέχρι τὶς μέρες μας. Τὸ διαχρονικὸ αὐτὸ αἶτημα ἐκφράστηκε μὲ σαφήνεια ἤδη ἀπὸ τὸν 16ο αἰῶνα. Τότε, λόγιες προσωπικότητες ὅπως ὁ Μάξιμος ὁ Γραϊκὸς καὶ ὁ Παχώμιος Ρουσάνος ἔκαναν τὶς πρώτες οὐσιαστικὲς παρεμβάσεις γιὰ τὴ διόρθωση τῶν λαθῶν καὶ παραχαράξεων, ποὺ παρατηροῦνταν στὰ λειτουργικὰ βιβλία τοῦ Βυζαντινοῦ λειτουργικοῦ τύπου. Ἐκτοτε, σημειώθηκαν ἀρκετὲς μεμονωμένες «διορθωτικὲς» παρεμβάσεις στὰ λειτουργικὰ κείμενα, μερικὲς φορὲς ἀυθαίρετες ἢ ἀτυχεῖς, κυρίως ἀπὸ τοὺς ἐπιμελητὲς τῶν παλαιότερων ἐκδόσεων. Πιὸ ὀργανωμένες προσπάθειες «ἀναθεώρησης», «διόρθωσης» ἢ καὶ «κριτικῆς/ἐπιμελημένης (ἐπαν)ἐκδόσης» τῶν ἑλληνικῶν λειτουργικῶν βιβλίων ἔγιναν ἀπὸ ἐκκλησιαστικοὺς θεσμούς, ὅπως ἡ Congregatio super Correctione Euchologii Graecorum (1636-1645), ἐπὶ πάπα Οὐρβανοῦ Η΄, ἡ Congregatio super Correctione Librorum Ecclesiae Orientalis (1719-1862), ποὺ ἰδρύθηκε μὲ πρωτοβουλία τοῦ πάπα Κλήμεντος ΙΑ΄, ἡ Κεντρικὴ Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἡ ὁποία συστάθηκε τὸ 1836, ἡ Μεγάλῃ Πατριαρχικῇ Ἐπιστημονικῇ Ἐπιτροπῇ, ποὺ ὀρίστηκε τὸν Νοέμβριο τοῦ 1932 ἀπὸ τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Φώτιο Β΄, καὶ ἡ Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ποὺ ἰδρύθηκε τὸ 1936. Στὴν παρούσα μελέτη θὰ γίνῃ μιὰ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ στὶς κύριες ἐνέργειες γιὰ τὴ διόρθωση τῶν λειτουργικῶν βιβλίων στὸν ἑλληνοφώνο χῶρο, μὲ ἔμφαση στὸν 19ο καὶ 20ο αἰῶνα. Θὰ σημειωθοῦν οἱ διαφορὲς προσεγγίσεις καὶ προτάσεις ποὺ ἔχουν διατυπωθεῖ ἐπὶ τοῦ θέματος. Τέλος, θὰ παρουσιαστοῦν οἱ σύγχρονες ἐκδόσεις τοῦ Ἱερατικοῦ, μὲ σκοπὸ νὰ ἀναδειχθεῖ εἰδικότερα ὁ σχετικὸς προβληματισμὸς γύρω ἀπὸ τὸ ὑπὸ ἐξέταση ζήτημα καὶ νὰ φανοῦν οἱ προοπτικὲς τῆς ἀνανεωτικῆς αὐτῆς προσπάθειας.

Φώτιος Αποστολός

Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας Ε.Κ.Π.Α.

Ο Αποστολός Φώτιος και γεννήθηκε στην Καρδίτσα, όπου και ολοκλήρωσε τις σπουδές του στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Σπούδασε Θεολογία στη Θεολογική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, από όπου αποφοίτησε το 1999. Ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές του σπουδές στην Θεσσαλονίκη (2010, Θεολογική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης με θέμα της διατριβής του: «Οί λειτουργικές διαφορές μεταξύ Ὁρθόδοξου και Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας»). Σὲ διδακτορικὸ ἐπίπεδο σπούδασε στὴ Ρώμη με ἀντικείμενο τὴν Ἱστορία καὶ τὴ Θεολογία τῆς Ὁρθόδοξου Θείας Λατρείας ὡς ὑπότροφος τῆς Ὑποεπιτροπῆς Ὑποτροφῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (2015, στὸ Pontificio Istituto Orientale τῆς Ρώμης με τίτλο διδακτορικῆς διατριβῆς «Ἡ Ἀκολουθία τοῦ ἱεροῦ Νιπτῆρα στὴν ἑλληνορθόδοξη παράδοση»). Ἐκπόνησε μεταδιδακτορικὴ ἔρευνα (2018) στὴ Θεολογικὴ Σχολή τοῦ Αριστοτελείου Πανεπιστημίου με θέμα «Οἱ συνέπειες τῆς ἄλωσης τοῦ 1204 στὴ λειτουργικὴ ζωὴ καὶ πράξη τῆς Κωνσταντινουπόλεως», ἡ ὁποία διερευνᾷ τὶς συνέπειες τῆς 4ης σταυροφορίας στὴ σύγχρονη λειτουργικὴ πράξη τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας. Ἐπιπλέον, ἔχει δημοσιεύσει σὲ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ. Εἶναι ἄριστος γνώστης τῆς Ἀγγλικῆς καὶ Ἰταλικῆς καὶ καλὸς γνώστης τῆς Γερμανικῆς καὶ Γαλλικῆς γλώσσας. Ἐπίσης, ἔχει παρακολουθήσει πιστοποιημένα σεμινάρια Παλαιογραφίας στὸ Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν Θεσσαλονίκης. Ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 2021 εἶναι μέλος τοῦ διδακτικοῦ προσωπικοῦ τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ε.Κ.Π.Α. με τὸν βαθμὸ τοῦ ἐπικουροῦ καθηγητῆ, ὅπου καὶ διδάσκει Ἱστορία καὶ Θεολογία τῆς Θείας Λατρείας.

Κοινωνία καὶ λατρεία. Ἡ θέση τῆς γυναίκας στὴν Ὁρθόδοξη χριστιανικὴ λατρεία. Σύγχρονοι λειτουργικοὶ προβληματισμοί

Ἡ θέση τῆς γυναίκας στὸν Χριστιανισμὸ ἀρκετὲς φορὲς ἔχει προκαλέσει πολλὰ συζητήσια με ποικίλες ἀντιδράσεις. Πόσο μᾶλλον ὅταν ἡ θέση τῆς γυναίκας δὲν περιορίζεται μόνο στὸν ρόλο τοῦ πιστοῦ ἢ τοῦ «βοηθοῦ», ἀλλὰ ἀπαιτεῖ μιὰ πιὸ ἐνεργὴ συμμετοχὴ διεκδικῶντας τὸν ρόλο τοῦ λειτουργοῦ, τοῦ ἱερουργοῦ. Στὸ πέρασμα τῶν αἰῶνων ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς ὡς καὶ τὶς μέρες μας ἔχουν ἐπικρατήσει δυὸ ἀπόψεις, ἡ συντηρητικὴ, ποὺ οἱ θιασῶτες τῆς τὸνίζουν ὅτι ἡ θέση τῆς γυναίκας στὴ λατρεία πρέπει νὰ εἶναι περιορισμένη ἕως ἀνύπαρκτη καὶ ἡ πιὸ προοδευτικὴ, ποὺ πρεσβεύει ἕναν πιὸ ἐνεργὸ ρόλο γιὰ τὴ γυναῖκα στὴν Ὁρθόδοξη χριστιανικὴ λατρεία. Τὸ ζήτημα τῆς θέσης τῆς γυναίκας στὴ Ὁρθόδοξη λατρεία εἶναι τεράστιο. Ἀρκετοὶ ἔγκριτοι θεολόγοι ἔχουν ἀσχοληθεῖ ἐκτεταμένα με τὸ σοβαρὸ αὐτὸ θέμα, ἀλλὰ ποτὲ ἕως τώρα δὲν ἐγίνε μιὰ ολοκληρωμένη καὶ ἐξειδικευμένη μελέτη, ποὺ θὰ δώσει μιὰ πιὸ σφαιρικὴ καὶ ἐμπεριστατωμένη ἀποψη γιὰ τὸ πόσο εἶναι ἐφικτὴ καὶ κανονικὴ ἢ μεγαλύτερη καὶ ἐνεργότερη συμμετοχὴ τῆς γυναίκας στὶς ἱεουργίες τῆς Ὁρθόδοξου Πίστεως. Ἡ μελέτη καὶ ἡ συζήτηση μας θὰ προσπαθήσει νὰ ἐξετάσει τὶς προϋποθέσεις καὶ τὶς

δυνατότητες μεγαλύτερης ανάμιξης τῆς γυναίκας στή λατρευτική ζωή τῆς Ἐκκλησίας. Θὰ θέσει προβληματισμούς σχετικά μέ τήν ἐνεργότερη συμμετοχή τῆς γυναίκας στή λατρεία μέσα ἀπό θεσμούς, πού ὑπῆρχαν ἀπό τήν ἀρχαία ἀκόμη Ἐκκλησία, ὅπως π.χ. ὁ θεσμός τῆς ἀναγνώστριας, πού τῆς ἐπιτρέπει νά διαβάζει τὰ λειτουργικά ἀναγνώσματα ἢ νά ψάλλει στήν Ἐκκλησία. Θὰ ἀναφερθοῦμε ἀκόμη στήν ἐπανασύσταση τοῦ θεσμοῦ τῶν διακονισσῶν, πού δίνει τή δυνατότητα σέ γυναῖκες νά μποροῦν νά συμμετέχουν στή διακονία τῶν μυστηρίων καί ἄλλων ἁγιαστικῶν πράξεων. Θεσμός πού ξαναζωντάνεψε τὰ τελευταῖα χρόνια, ἀλλά δέν εἶναι εὐρέως γνωστός. Ἐπιπροσθέτως, ὑπάρχει καί ὁ χῶρος, στὸν ὁποῖο μπορεῖ νά πρωτοστατεῖ στήν ἐνορία ἡ γυναῖκα. Εἶναι τὸ ἔργο τῆς ἔμπρακτης ἀγάπης (φιλανθρωπία). Ἡ ἔρευνά μας θὰ κλείσει μέ τήν παράθεση τῶν συμπερασμάτων της, ἀλλά καί ἀνάλυση τῶν συμπερασμάτων ἐνὸς ἐρωτηματολογίου, πού θὰ δοθεῖ στοὺς συμμετέχοντες στήν στρόγγυλη τράπεζα, μέλη ΔΕΠ, ἐρευνητὲς καί φοιτητές.

π. Αντώνιος Πινακούλας

Νομικός, Θεολόγος, Έφημέριος Αγίου Παντελεήμονος Χαλανδρίου

Ο π. Αντώνιος Πινακούλας γεννήθηκε τὸ 1952 στὸ Ἀργύρι Καρδίτσας. Σπούδασε νομικὰ καὶ θεολογία στὴν Ἀθήνα. Ἐργάστηκε ὡς τραπεζικὸς ὑπάλληλος γιὰ δεκαπέντε χρόνια. Χειροτονήθηκε κληρικὸς τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν τὸ 1983 καὶ εἶναι ἐφημέριος τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος Χαλανδρίου. Ἀπὸ τὸ 1999 εἶναι μέλος τῆς Συντακτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ περιοδικοῦ Σύνταξη. Θεολογικὰ δοκίμια καὶ μελέτες του ἔχουν δημοσιευτεῖ σὲ περιοδικὰ καὶ συλλογικοὺς τόμους. Ἐχουν ἐκδοθεῖ τέσσερα βιβλία μὲ κηρύγματα τοῦ καὶ ἡ συναγωγή δοκιμίων Ἐκκλησία, ἰδεολογία καὶ οὐτοπία (Ἀρμός, 2019).

Ἡ ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ στὴ σημερινὴ λειτουργικὴ πράξη τῶν ἐνοριῶν

Ἡ εἰσήγησή μας προϋποθέτει τὴν προσπάθεια ἀνανέωσης τῆς λατρείας τῶν ἐλληνόφωνων Ἐκκλησιῶν ποὺ ἄρχισε στὶς ἀρχὲς τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα. Ἐπίσης, προϋποθέτει τὶς θεολογικὲς συνιστώσες τῆς ἀνανέωσης σχετικὰ μὲ τὶς δυνατότητες καὶ τὰ ὅριά της. Ἐχουμε τὴ γνώμη πὼς ἓνα θεολογικὸ ἐργαστήριο σχετικὸ μὲ τὴν ἀνανέωση τῆς λατρείας μπορεῖ νὰ ἐξετάσει ἐφαρμογές της σὲ συγκεκριμένες ἐκκλησιαστικὲς ἀκολουθίες καὶ τελετές. Ἐξετάζουμε τὰ ζητούμενα ἀνανέωσης τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἑσπερινοῦ στὶς ἐνορίες τῆς Ἐκκλησίας μας. Στὴν ἀρχὴ περιγράφουμε τὶς ἀρνητικὲς συνέπειες τῆς ἐπικράτησης τοῦ μοναχικοῦ Ἑσπερινοῦ στὶς ἐνορίες καὶ στὴ συνέχεια προτείνουμε τὸν τρόπο ἄρσεως αὐτῶν τῶν συνεπειῶν μὲ τὴν ἐπαναφορὰ τοῦ ἀσματικοῦ (ἐνοριακοῦ τυπικοῦ). Ἡ πρότασή μας δὲν ἀποβλέπει σὲ «ἀναστήλωση» καταργημένων διατάξεων οὔτε διέπεται ἀπὸ ἱστοριοκρατικὴ ἀντίληψη. Ἀντίθετα, μέριμνά μας εἶναι οἱ ἀκολουθίες τῆς Ἐκκλησίας μας νὰ ἐκφράζουν τὴ λατρεία της σὲ συγκεκριμένο χῶρο καὶ χρόνο καὶ νὰ εἶναι ζωντανὴ ἔκφραση τῆς παραδόσεως. Ἐπιχειροῦμε ν' ἀναδείξουμε τὰ ἐπιζώντα στοιχεῖα τοῦ ἐνοριακοῦ τυπικοῦ κατὰ τὴ σύγχρονη τέλεσή του καὶ τὰ ἀφομοιωμένα στοιχεῖα τοῦ μοναχικοῦ Ἑσπερινοῦ σ' αὐτόν. Στὴ συνέχεια προτείνουμε τὶς ἀλλαγὲς ἐκεῖνες ποῦ, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἀπαντοῦν στὰ ζητούμενα καὶ ἀποκαθιστοῦν τὴν ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ ὡς ἔκφραση μιᾶς λατρεύουσας κοινότητας.

π. Θεοδόσιος Μαρτζοῦχος

Θεολόγος, Ἐφημέριος Ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου Πρεβέζης

Ὁ π. Θεοδόσιος Μαρτζοῦχος γεννήθηκε στὴν Β. Εὐβοία (Γιάλτρα Αἰδηψοῦ) τὸ ἔτος 1958. Σπούδασε Θεολογία στὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἐκάρη μοναχὸς στὶς 7 Φεβρουαρίου 1980 στὴν Ἱ. Μονὴ Ἀσωμάτων-Πετράκη. Χειροτονήθηκε Διάκονος στὶς 19 Φεβρουαρίου 1980 ἀπὸ τὸν Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Τρίκκης καὶ Σταγῶν κ. Ἀλέξιο (τότε Διαυλείας) καὶ ἐν συνέχεια, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐνθρόνιση τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτη Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης κυροῦ Μελετίου, ἐντάχθηκε στὸν ἱερὸ Κληρὸ τῆς Μητροπόλεως Πρεβέζης ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1980. Χειροτονήθηκε Πρεσβύτερος στὶς 23 Μαΐου 1982 καὶ ἀπὸ τὶς 30 Μαΐου 1982 διορίσθηκε ἐφημέριος τοῦ Ἱ. Ναοῦ ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου Πρεβέζης, ὅπου ὑπηρετεῖ μέχρι καὶ σήμερα. Ἀπὸ τὸν Μάιο τοῦ 1986 μέχρι τὸ Νοέμβριο τοῦ 2012 ἦταν Πρωτοσύγκελλος τῆς ἴδιας Μητροπόλεως.

«*Non nova, sed noviter*» (Μικρὸ Εὐχολόγιο στὴ δημοτικὴ)

«Πᾶς γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν Βασιλείαν τῶν
Οὐρανῶν... ἐκβάλλει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιὰ»
(Ματθ.13,52)

«Νέα ἐκβάλλει καὶ παλαιὰ, τὴν τοῦ νόμου σκιὰ καὶ τῆς ἐν νόμῳ λατρείας
τὴν δύναμιν μεταπλάττων εἰς σχῆμα πολιτείας Εὐαγγελικῆς»
(Κύριλλος Ἀλεξανδρείας)

Οἱ χριστιανοί, ἀκόμα καὶ στὴν ἀρχικὴ ἱστορικὴ τους ἐμφάνιση, πολὺ περισσότερο κατὰ τὴν ἱστορικὴ τους ἀνέλιξη καὶ ἐξέλιξη, καὶ ἀκόμα περισσότερο μετὰ τὴν παγκόσμια πολιτιστικὴ τομὴ τῆς ἀνακάλυψης τῆς τυπογραφίας, ἦταν ἀποδέκτες ἐνὸς corpus κειμένων πού αὐτονόητα πῆραν τὸν Θεολογικὸ ὄρο Διαθήκη (ὁ Θεὸς Πατὴρ καὶ τὰ παιδιὰ Του) μὲ τὸν προσδιορισμὸ Καινὴ-Καινούργια, σὰν διαφοροποίηση ἀπὸ τὴ Παλαιὰ, Διαθήκη ἐπίσης! Ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ σάρκωση (ὄχι μόνον σωματικὰ) τῶν σκιωδῶν προτυπωμένων στὴν Παλαιὰ Διαθήκη. Ὅμως ἡ σκιὰ (τὰ σκιωδῶς προτυπώμενα) εἶναι παράγωγο καὶ ἀποτέλεσμα ἐνὸς ὑπαρκτοῦ ὄντος καὶ ἀκριβῶς σχηματίζεται ἐπειδὴ ἐκεῖνο ὑπάρχει. Ἡ σκιὰ δὲν εἶναι φαντασία ἀλλὰ χνάρι. Δὲν εἶναι ὑποκειμενισμὸς ἀπόψεως, ἔστω, ὅπως εἶπαμε, σκιωδῶς τῶν μελλόντων. Ὁ Χριστὸς «δὲν ἄρχισε νὰ ὑπάρχει» (μὲ τὴν ἔννοια τοῦ νὰ γίνεταί γνωστὸς) στὴν Βηθλεὲμ ἀλλὰ στὸν κῆπο τῆς Ἐδέμ. Ὁ Μελχισεδὲκ δὲν εἶναι πλάσμα φαντασίας ἀλλὰ περιγραφὴ-εἰκόνα τῆς ἔλυσσομένης πραγματικότητος τοῦ Κριτοῦ Βασιλέως τῆς Εἰρήνης (Σαλῆμ) Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος Μελχισεδὲκ «τὸν ἔχοντα τὰς ἐπαγγελίας εὐλόγηκεν» (Ἐβρ. 7,6-7). Ὁ Χριστὸς διαβεβαιοῖ ὅτι τὰ παλαιὰ δὲν καταργοῦνται, ὄντας βάση τῆς νέας οἰκοδομῆς, τηροῦνται («πληροῦνται») καὶ υπερβαίνονται. Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις... Ἔγω δὲ λέγω ὑμῖν...!! Καὶ τὰ Παλαιὰ καὶ τὰ Νέα εἶναι ἴδια. Ὁ Χριστὸς ὑπεμφαίνει τὸ πρόσωπο Του καὶ ἐνεργεῖ στὴν Παλαιὰ, ὁ Χριστὸς δρᾷ «ἐν μεσημβρίᾳ» καὶ στὴν Νέα Διαθήκη. Non nova. Sed noviter. OXI Καινούργια! Ἀλλὰ μὲ νέο τρόπο. Τὰ nova καὶ τὸ noviter φέρουν μπροστὰ μας τὸ μό-

νιμο πρόβλημα-θέμα τῆς γνησιότητας, ἀπὸ τὸ κῦρος τοῦ παρελθόντος. Ὅμως ἄς ἀφουγκραστοῦμε τὸν Νομπελίστα πατριώτη μας Γιώργο Σεφέρη, πὸν στὴν ὁμιλία του τῆς ἀπονομῆς σ' αὐτὸν τοῦ βραβείου Nobel τοὺς εἶπε τὰ ἐξῆς, πολὺ οὐσιαστικά: «...Παράδοση δὲν σημαίνει συνήθεια. Ἀντίθετα, μᾶς ἐνδιαφέρει γιὰ τὴν ἰκανότητα πὸν ἔχει νὰ μπορεῖ νὰ σπάει τὴν συνήθεια: Ἔτσι ἀποδείχνει τὴν ζωντάνια της» (Γ. Σεφέρης «Εἶμαι ὁ ἴδιος μὲ ἀντίφαση», σελ. 46, ἐκδ. Ἰκαρος, 2023). Δηλαδή, παράδοση εἶναι τὰ κριτήρια καὶ ὁ τρόπος πὸν ἐρμηνεύουμε τὸ μέλλον! Ὅχι μιά... φωτοκόπια!! Θυμᾶται ἐδῶ κάποιος τὸν Λόγο τοῦ Χριστοῦ: «Τὸ νέο κρασί τρυπάει τοὺς ἀσκοὺς καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται»...

7ο: Ἡ ἀνανέωση τῆς συνοδικότητος καὶ ἡ μαρτυρία τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου. Τὸ κείμενο «Ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. Τὸ κοινωνικὸ ἦθος τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας»

Κτήριο «Κωστής Παλαμᾶς», 1ος ὄροφος, Ἀκαδημίας 48

Τρίτη 26 Νοεμβρίου, ὥρα 18:00-20:00

π. Ἰωάννης Χρυσσαυγῆς

Ἀρχιδιάκονος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου,

Καθηγητῆς τῆς Ἑλληνορθόδοξης Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ

Διευθυντῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Ἰνστιτούτου Huffington

τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Τιμίου Σταυροῦ

Ὁ π. Ἰωάννης Χρυσσαυγῆς, Ἀρχιδιάκονος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, γεννήθηκε στὴν Αὐστραλία, ἐνῶ σπούδασε στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Ὁξφόρδη. Μαζὶ μὲ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Αὐστραλίας κυρὸ Στυλιανό, ἦταν συνιδρυτῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέα στὸ Σύδνεϋ, ὅπου δίδαξε Πατρολογία καὶ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, ἐνῶ παράλληλα διατέλεσε Λέκτορας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Σύδνεϋ. Στὴ συνέχεια διορίστηκε Καθηγητῆς στὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ στὴ Βοστώνη. Διακονεῖ ὡς θεολογικὸς σύμβουλος τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀμερικῆς καὶ οἰκολογικὸς σύμβουλος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου. Τὸ 2023 ἐξελέγη πρῶτος ἐκτελεστικὸς διευθυντῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Ἰνστιτούτου Huffington στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ στὴ Βοστώνη, ὅπου εἶναι Καθηγητῆς τῆς Θεολογίας. Συγγραφέας πολλῶν βιβλίων σὲ ποικίλες γλώσσες, στὰ ἑλληνικὰ δημοσιεύθηκαν Ἡ Σιωπὴ τῶν Δακρῶν (Ἀκρίτας 2003), Βαρθολομαῖος: Ἀποστολὴ καὶ Ὁραμα (Ἐν Πλῶ 2018), Στὴν Καρδιά τῆς Ἐρήμου (Προφύρα 2019), καὶ Ἡ Δημιουργία ὡς Μυστήριο (Ἀρμός 2023).

“For the Life of the World: On the Heels of the Holy and Great Council”

[«Γιὰ νὰ ζήσει ὁ κόσμος»: Στὰ χνάρια τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου]

Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 2020, ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐνέκρινε ἐπίσημα ἓνα κοινωνικὸ κείμενο ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ θεολογικὴ ἐπιτροπὴ ἐπιφορτισμένη μὲ τὴ διαμόρφωση γενικῶν παραμέτρων γιὰ τὸν ρόλο καὶ τὴν εὐθύνη τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὸν δημόσιο χῶρο. Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Βαρθολομαῖος χαίρεται τὸ συλλογικὸ ἐπίτευγμα τῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση «τῶν προκλήσεων καὶ προβλημάτων τοῦ σύγχρονου κόσμου, χωρὶς νὰ ἀγνοῖ τὰς θετικὰς δυνατότητας καὶ προοπτικὰς τοῦ πολιτισμοῦ του». Για νὰ ζήσει ὁ κόσμος: Πρὸς ἓνα κοινωνικὸ ἦθος τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ συνέχεια καὶ ἀποδοχὴ τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου (Κρήτη, 2016), ἐνῶ παρέχει κατευθυντήριες γραμμὲς καὶ ἀρχὲς γιὰ ἓνα ἐπίκαιρο καὶ ἀπαραίτητο κοινωνικὸ φρόνημα γιὰ τοὺς Ὁρθόδοξους Χριστιανοὺς ποὺ ἀγωνίζονται νὰ ἀντιμετωπίσουν σύγχρονες προκλήσεις. Ἀποτελεῖ μιὰ θεολογικὴ καὶ ποιμαντικὴ προσέγγιση σὲ κρίσιμα καὶ ἀμφιλεγόμενα θέματα,

ὅπως ὁ ρατσισμὸς καὶ ἡ φτώχεια, τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα καὶ ἡ βιοηθική, καθὼς καὶ ἡ τεχνολογία καὶ ἡ κλιματικὴ ἀλλαγὴ. Τὸ περιεχόμενό του πραγματεύεται τὸν ρόλο τῆς Ἐκκλησίας στὴν κοινωνία, τὴν πορεία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, τὴν πρόκληση τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, τὴν τραγωδία τοῦ πολέμου καὶ τὴ σημασία τοῦ οἰκουμενικοῦ διαλόγου.

Aristotle Papanikolaou

Professor at Fordham University, New York,

Co-founding Director of the Orthodox Christian Studies Center, New York, USA

*Aristotle Papanikolaou is professor of theology, the Archbishop Demetrios Chair of Orthodox Theology and Culture, and the Co-Director of the Orthodox Christian Studies Center at Fordham University. He is also a McDonald Distinguished Senior Fellow at the Emory University Center for the Study of Law and Religion. He was recently awarded the 2024 Alumni of Year Award at the Divinity School of the University of Chicago, and in 2012, he received the Award for Excellence in Undergraduate Teaching in the Humanities. Among his numerous publications, he is the author of *Being with God: Trinity, Apophaticism, and Divine-Human Communion*, and *The Mystical as Political: Democracy and Non-Radical Orthodoxy*. He is also co-editor of *Faith, Reason, and Theosis, Orthodox Tradition and Human Sexuality, Orthodox Readings of Augustine, and Thinking Through Faith: New Perspectives from Orthodox Christian Scholars*. He enjoys Russian literature, Byzantine and Greek music.*

Ethics as Art: Reflections on For the Life of the World: Toward a Social Ethos of the Orthodox Church

For the Life of the World: Toward a Social Ethos of the Orthodox Church was published in 2020 with the initiative and blessing of Ecumenical Patriarch Bartholomew I and the Holy Synod of the Ecumenical Patriarchate. It is not a handbook for ethics but, rather, a theological and ethical vision for Orthodox Christian engagement with the world through a theotic lens. One way to understand this document is to see ethics not as a set of non-negotiable rules but as an artistic training to be godlike, much like the training one receives in music, dance, or painting.

Σταῦρος Γιαγκάζογλου

Αναπληρωτής Καθηγητής τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

Ὁ Σταῦρος Γιαγκάζογλου ἔλαβε τὸ πτυχίον τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τὸ 1984. Κατὰ τὰ ἀκαδημαϊκὰ ἔτη 1984-85 καὶ 1990-1991 παρακολούθησε εὐδόκιμα τὰ μεταπτυχιακὰ μαθήματα τοῦ συστηματικοῦ κλάδου τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ. Σπούδασε ἐπίσης οἰκουμενικὴ θεολογία στὴ Γενεύη (*Institut Oecuménique de Bossey*, 1983-1984), μεσαιωνικὴ θεολογία καὶ φιλοσοφία στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Fribourg στὴν Ἑλβετία (1985-1988). Τὸ 1988 διορίσθηκε καθηγητὴς θεολόγος στὴ Δευτεροβάθμια Ἐκπαίδευση. Τὸ 1995 ἀναγορεύθηκε διδάκτωρ θεολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης μὲ εἰδίκευση στὸν συστηματικὸν κλάδον. Τὸ 2002 ἐξελέγη Σύμβουλος τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου μὲ κύρια ἀρμοδιότητα τὸ μάθημα τῶν Ὀρθοσκευτικῶν στὴν Ἐκπαίδευση. Ἀπὸ τὸ 2013 ἕως τὸ 2017 διετέλεσε Προϊστάμενος τοῦ Γραφείου Ἑρευνας, Σχεδιασμοῦ καὶ Ἐφαρμογῶν Α΄ τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς. Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 2017 ἐξελέγη Ἐπίκουρος Καθηγητὴς τῆς Δογματικῆς στὸ Τμήμα Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ. Τὸν Μάρτιον τοῦ 2022 ἐξελέγη Αναπληρωτὴς Καθηγητὴς τῆς Δογματικῆς στὸ Τμήμα Θεολογίας. Τὸ 2008 ἐξελέγη μέλος τῆς *Académie Internationale des Sciences Religieuses* μὲ ἔδρα τὴς Βρυξέλλης, ἐνῶ τὸ 2019 ἐξελέγη ἀντιπρόεδρος τῆς. Εἶναι διδάσκων ἀπὸ τὸ 2006 τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀνοικτοῦ Πανεπιστημίου στὸ Μεταπτυχιακὸ Πρόγραμμα «Σπουδὲς στὴν Ὁρθόδοξον Θεολογίαν». Ἀπὸ τὸ 2000 ἕως τὸ 2008 ὑπῆρξε διευθυντὴς τοῦ τριμηνιαίου περιοδικοῦ λόγου καὶ τέχνης Ἰνδικτος. Ἀπὸ τὸ 2009 ἕως τὸ 2016 διηύθυνε τὸ τριμηνιαῖον ἐπιστημονικὸν περιοδικὸν Θεολογία τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Συνέγραψε βιβλία καὶ δημοσίευσεν ἄρθρα καὶ μελέτες σὲ διάφορα περιοδικὰ, πρακτικὰ συνεδρίων καὶ συλλογικοὺς τόμους στὴν ἑλληνικὴν καὶ σὲ ἄλλας γλώσσας.

*Τὸ κείμενον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου γιὰ τὸ κοινωνικὸν ἦθος
ὡς δημόσια θεολογία*

Τὸ πρωτοποριακὸν συλλογικὸν κείμενον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου γιὰ τὸ κοινωνικὸν ἦθος τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἐκφράζει τὴν δυναμικὴν μιᾶς προ-συνοδικῆς καὶ μετα-συνοδικῆς συμβολῆς Ὁρθόδοξων θεολόγων γιὰ τὰ κρίσιμα προβλήματα καὶ τὴς ποικίλης προκλήσεως τῆς ἐποχῆς μας. Γιὰ πρώτη φορά ἡ θεολογία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας προσεγγίζει μὲ τόλμη μιὰ σειρά ἀπὸ καυτὰ κοινωνικὰ ζητήματα μὲ μιὰ νέα καὶ προφητικὰ ἐμπνευσμένη ἐπικαιροποίησιν τῆς Ὁρθόδοξης Παράδοξης στὴς σύγχρονες κοινωνικὰς, οικονομικὰς καὶ πολιτισμικὰς συνθήκας τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων. Ἡ σύγχρονη Ὁρθόδοξον θεολογία ἐπιχειρεῖ νὰ προσεγγίσει γόνιμα τὴς νέες ἱστορικὰς καὶ κοινωνικὰς προκλήσεις, διαμορφώνοντας μιὰ θετικὴν καὶ διαλεκτικὴν πρόσληψιν τοῦ σύγχρονου κόσμου καὶ πολιτισμοῦ. Ἐν τέλει, πρόκειται γιὰ ἓνα κείμενον δημόσιας θεολογίας, τὸ ὁποῖον, ἐρμηνεύοντας καὶ ἐπικαιροποιῶντας τὴν πλούσιαν βιβλικὴν καὶ πατερικὴν θεολογίαν, ἐπιχειρεῖ νὰ δώσει καιρὶες κατευθύνσεις καὶ προσανατολισμοὺς σὲ μιὰν ἀπὸ κορυφαία σύγχρονα κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ προβλήματα.

Μιλτιάδης Βάντσος

*Καθηγητής του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας
και Χριστιανικού Πολιτισμού του Α.Π.Θ.*

Ο Μιλτιάδης Βάντσος γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και σπούδασε θεολογία στη Θεολογική Σχολή του Α.Π.Θ. Στην ίδια σχολή πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές με ειδίκευση τη χριστιανική ήθικη και απέκτησε τον τίτλο του διδάκτορα. Εργάστηκε ως Έπιστημονικός Συνεργάτης και Έπιστημονικός Βοηθός στην Έδρα Συστηματικής Θεολογίας του Τμήματος Ορθόδοξου Θεολογίας του Πανεπιστημίου του Μονάχου, διδάσκοντας μαθήματα Χριστιανικής Ηθικής. Από το 2004 υπηρετεί στο Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού με γνωστικό αντικείμενο “Χριστιανική Ηθική και Βιοηθική”, ενώ έχει διδάξει ως έπισκέπτης καθηγητής σε Πανεπιστήμια της Γερμανίας, της Ελβετίας και της Κύπρου. Τα έρευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται κυρίως στη βιοηθική, στην οικολογική και κοινωνική ήθικη. Είναι μέλος, μεταξύ άλλων, της Έπιτροπής Βιοηθικής του Οικουμενικού Πατριαρχείου και του Έλληνικού Κλιμακίου της Έδρας Βιοηθικής της UNESCO. Έχει συμμετάσχει σε συνέδρια στην Ελλάδα και το έξωτερικό, ενώ έχει δημοσιεύσει περισσότερα από πενήντα πέντε άρθρα σε έλληνικά και διεθνή έπιστημονικά περιοδικά.

*Για να ζήσει ο κόσμος: Η συμβολή του Οικουμενικού Πατριαρχείου
στην προβολή του όρθόδοξου κοινωνικού ήθους*

Το χριστιανικό ήθος δεν έκδηλώνεται μόνο στην προσωπική σχέση του ανθρώπου με τον Θεό και τον πλησίον, αλλά και σε κάθε πτυχή της πολυδιάστατης σχέσης του με την κοινωνία και ευρύτερα με την κτίση. Κάθε κοινωνική και έπαγγελματική δραστηριότητα, συμμετοχή στο δημόσιο βίο και στάση έναντι των κοινωνικών φορέων και θεσμών εκφράζει το ήθος του ανθρώπου, αποκαλύπτει τον χαρακτήρα του και αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της πνευματικής ζωής. Το κείμενο του Οικουμενικού Πατριαρχείου για το κοινωνικό ήθος της Ορθόδοξης Έκκλησίας αναδεικνύει τη σημασία της κοινωνικής διδασκαλίας του Χριστιανισμού και την ανάγκη επικαιροποίησής της κατά τρόπο που διαφυλάσσει την ευαγγελική αλήθεια και ταυτόχρονα άπαντα στα σύγχρονα προβλήματα του ανθρώπου. Πρόκειται για μια αξιόλογη συμβολή στην προβολή του όρθόδοξου κοινωνικού ήθους με βιβλικό υπόβαθρο, πατερική τεκμηρίωση, ποιμαντική προσέγγιση και σωτηριολογική στόχευση, ή οποία χρειάζεται να γίνει αντικείμενο συστηματικής θεολογικής μελέτης και δημοσίου διαλόγου.

8ο: Διλήμματα Βιοτεχνολογίας και Βιοηθικής

Νομική Σχολή, Είσοδος από Μασσαλίας ή Σίνα 3, Αΐθουσα 3 (2ος όροφος)

Τετάρτη 27 Νοεμβρίου, ώρα 10:00-12:00

Πέτρος Παναγιωτόπουλος

Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Ο Πέτρος Παναγιωτόπουλος γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1966. Σπούδασε Φυσική και Θεολογία στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και έλαβε Μεταπτυχιακό Δίπλωμα και Διδακτορικό από το Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ. Είναι διδάσκων στη Θεολογική Σχολή του Όρθοδοξου Πανεπιστημίου του Κονγκό και Ίδρυτικό Μέλος του Έργαστηρίου Κοινωνικής Έρευνας της Θρησκείας και του Πολιτισμού του Τομέα Ήθικης και Κοινωνιολογίας του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ. Έργάστηκε ως Επιμελητής της ήθικο-θρησκευτικής έκδοσης του Οίκουμενικού Πατριαρχείου «Όρθοδοξία» και της Επιθεώρησης του Πατριαρχικού Κέντρου Πατερικών Μελετών «Κληρονομία», καθώς και ως Αρχισυντάκτης στην Ίστοσελίδα «Πεμπτουσία», στην ελληνική και αγγλόφωνη έκδοσή της. Υπηρετεί στο Τμήμα Θεολογίας του ΑΠΘ ως Αναπληρωτής Καθηγητής και διδάσκει μαθήματα Ποιμαντικής, Ήθικης, Ίεραποστολικής και σχέσεων της Θεολογίας με τις επιστήμες και την τεχνολογία. Από τις εκδόσεις «Ροπή» κυκλοφορούν τα βιβλία του: Τομές και Ασυμβατότητες. Φυσικές Έπιστήμες και Θεολογία (2019) και Ποιότητα Ζωής: Αίτημα – Μέτρηση – Αμφιλογία (2022).

Βιοτεχνολογικές Ανατροπές: Μεταξύ άπειλης και εύκαιρίας

Έχει καταστεί πλέον κοινός τόπος, ότι οι τεχνολογικές καινοτομίες που κατακλύζουν κατά κύματα την κοινωνία μας αλλάζουν άρδην όχι μόνο τις συνθήκες της ζωής μας, αλλά μεταβάλλουν επίσης τόσο τις συντεταγμένες των κοινωνικών μας σχέσεων, μέχρι και όρισμένες πτυχές της ανθρωπολογικής μας σύστασης. Και αν για ένα μεγάλο μίγμα της επιστημονικο-τεχνολογικής πρωτοπορίας της ανθρωπότητας το αποκλειστικό του μέλημα είναι η επέκταση και εμβάθυνση αυτού του «Θαυμαστού Καινούργιου Κόσμου», για τους περισσότερους σκεπτόμενους ανθρώπους το κεντρικό ζήτημα που επιτάσσει σήμερα ή εποχή μας αφορά τη διαχείριση των προϊόντων αυτής της νέας πραγματικότητας. Μπορεί το μέγεθος των εν λόγω εφαρμογών να δημιουργούν δυστοπικές συνθήκες άπειλης, είναι γεγονός ωστόσο, ότι η διόγκωση των αντίστοιχων ανησυχιών να διαμορφώνουν την ανάγκη ανάδυσης νέων ήθικων αιτημάτων που θα αντιμετωπίσουν τα νέα βιοτεχνολογικά δεδομένα. Η έκταση αυτών των ανησυχιών συνιστά την εμφάνιση μιάς νέας ήθικης κινητικότητας που μπορεί να οδηγήσει σε εύρύτερα θετικά αποτελέσματα για το μέλλον της κοινωνίας μας.

Νικόλαος Κόϊος

Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Ο Νικόλαος Κόϊος του Γεωργίου είναι αναπληρωτής καθηγητής στο γνωστικό αντικείμενο «Χριστιανική Ἠθική και Βιοηθική» στο Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ. Είναι πτυχιούχος του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ. όπου περάτωσε και τις μεταπτυχιακές και διδακτορικές του σπουδές. Πραγματοποίησε σπουδές στην Ἠθική και την Βιοηθική στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου και στο Hasting Center της Νέας Υόρκης. Διετέλεσε ἀνπληρωτής καθηγητής και διευθυντής του τμήματος ιερατικών σπουδῶν στην Ἀνώτατη Ἐκκλησιαστική Ἀκαδημία Θεσσαλονίκης. Ὑπῆρξε ἐπιστημονικὸς συνεργάτης του Τμήματος Ὁρθόδοξης Θεολογίας του Πανεπιστημίου του Μονάχου, του Προγράμματος Μεταπτυχιακῶν Σπουδῶν στην Ὁρθόδοξη Θεολογία του Ἑλληνικοῦ Ἀνοικτοῦ Πανεπιστημίου και ἐπὶ σειρά ἐτῶν θεολόγος καθηγητής στην δευτεροβάθμια ἐκπαίδευση. Είναι συντονιστής περιεχομένου του ἠλεκτρονικοῦ περιοδικοῦ «Πεμπτουςία» (www.pemptousia.gr) και μέλος του Ἰδρύματος Ποιμαντικῆς Ἐπιμόρφωσης τῆς Ἱ. Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν. Τὰ ἐπιστημονικά του ἐνδιαφέροντα εἶναι ἡ χριστιανική ἠθική, ἡ βιοηθική, ἡ περιβαλλοντική ἠθική, ἡ ἠθική τῶν ψηφιακῶν μέσων, ἡ σχέση ἐμπειρίας και θεολογίας και ὁ διάλογος φιλοσοφικῆς και χριστιανικῆς ἠθικῆς. Ἔχει συγγράψει μονογραφίες και ἄρθρα σὲ ἑλληνικά και ξενόγλωσσα περιοδικά. Μέρος του ἔργου του ἔχει μεταφραστεῖ σὲ ξένες γλῶσσες. Ἔχει συμμετάσχει σὲ ἑλληνικά και διεθνή συνέδρια ὡς προσκεκλημένος εἰσηγητής. Είναι ἔγγαμος και πατέρας ἐνὸς τέκνου.

Οἱ ἀρχές τῆς βιοηθικῆς και ἡ ἐφαρμογή τους μέσα ἀπὸ τὴν προοπτικὴ τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας

Οἱ ζυμώσεις τῶν πρώτων ἐτῶν στὸν χῶρο τῆς βιοηθικῆς κατέληξαν σὲ μία συμφωνία ἀρχῶν γνωστὴ ὡς κείμενο του Belmont. Ἐκεῖ προτάθηκαν και υἱοθετήθηκαν τέσσερις ἀρχές τῆς αὐτονομίας, εὐεργεσίας, ἀποφυγῆς βλάβης και πόνου και δικαιοσύνης ὡς ἓνα κοινὸ σημεῖο ἀναφορᾶς και ἀφετηρίας τῆς ἠθικῆς προσέγγισης τῶν ζητημάτων πὸ γεννᾶ ἡ βιο-ιατρικὴ τεχνολογία και οἱ ἐφαρμογές της. Οἱ ἀρχές αὐτὲς ἀπηχοῦν σὲ κυρίαρχα ἠθικοφιλοσοφικά ρεύματα τῆς νεωτερικότητας και ἀποτέλεσαν ἀντικείμενο εὐρέος διαλόγου, ἀλλὰ και μεγάλων διαφωνιῶν. Ὡστόσο ἀναγνωρίζονται διεθνῶς ἕως σήμερα ὡς τὸ ἀφετηριακὸ σημεῖο του βιοηθικοῦ προβληματισμοῦ. Μεγάλο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ ἐρευνητικὸ ἐρώτημα περὶ τῆς κριτικῆς ἀποτίμησης και ἀξιοποίησης τῶν τεσσάρων αὐτῶν ἀρχῶν ἀπὸ πλευρᾶς τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας.

Κωνσταντίνος Β. Ζορμπάς

*Γενικός Διευθυντής της Ὁρθοδόξου Ἀκαδημίας Κρήτης,
Κολυμπάρι Χανίων, Κρήτη*

Ὁ Κωνσταντίνος Ζορμπάς γεννήθηκε, τὸ 1959, στὴ Λάρισα. Ἔλαβε τὸ Πτυχίον Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν (Στρασβοῦργο 1981), τῆς Κοινωνιολογίας (Καθολικὸ Ἰνστιτοῦτο καὶ Σορβόννη, Παρίσι 1987) καὶ τῆς Θεολογίας (Θεολογικὸ Ἰνστιτοῦτο Ἁγίου Σεργίου, Παρίσι 1987). Πραγματοποίησε βασικὲς καὶ μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὴν Κοινωνιολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ στὴν Ποιμαντικὴ Κοινωνιολογία. Ἔκανε μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Θεσσαλονίκης στὸν Τομέα Ἠθικῆς καὶ Κοινωνιολογίας, ἀπ' ὅπου τὸ 1996 ἔλαβε τὸ Διδακτορικὸ Δίπλωμα μὲ «Ἄριστα». Ὑπηρετήσε στὴν Μόνιμη Ἑλληνικὴ Ἀντιπροσωπεία τῆς Ἑλλάδος στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση στὶς Βρυξέλλες γιὰ Ἐκπαιδευτικὰ θέματα καὶ θέματα Πολιτισμοῦ. Συμμετεῖχε σὲ πολλὰς Ὀμάδες Ἐργασίας γιὰ θέματα Βιοηθικῆς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς καὶ στὸ πλαίσιο τοῦ ἄρθρου 17 τῆς Συνθήκης τῆς Λισαβόνας. Ἀπὸ τὸ 2015 εἶναι ὁ Γενικός Διευθυντής τοῦ Ἐρευνητικοῦ Κέντρου «Ὁρθόδοξος Ἀκαδημία Κρήτης» (ἐνταγμένον στὸν Νόμο 4310/2014 (Α' 258) βάσει τοῦ ΦΕΚ 4610/7-5-2019, ἄρθρο 255) καὶ ἐργάσθηκε ἐνεργῶς γιὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας στὴν Κρήτη, καθὼς καὶ στὴ διοργάνωσιν μεγάλων ἐκδηλώσεων γιὰ τὴν τοπικὴ κοινωνία τῶν Χανίων καὶ τῆς Κρήτης (Μαραθώνιος Κρήτης, Ἐκθέσεις, Συνέδρια κ.λπ.). Εἶναι Ἄρχων Ἱερομνήμων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ συμμετεῖχε ὡς Ἀντιπρόεδρος στὴν Ἐπιτροπὴ Ἠθικῆς καὶ Δεοντολογίας τῆς Ἐρευνας (Ε.Η.Δ.Ε.) τοῦ Πολυτεχνείου Κρήτης. Ἐπίσης, εἶναι μέλος τῆς Κοινῆς Ἐπιτροπῆς Βιοηθικῆς τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ Συμβουλίου Εὐρωπαϊκῶν Ἐκκλησιῶν, καθὼς καὶ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν καὶ μὴ Ἐπιτροπῶν (Διακοινοβουλευτικὴ Συνέλευσις Ὁρθοδοξίας, Σύνδεσμος Θεολόγων τῆς Κρήτης κ.λπ.).

Θάνατος- Πληροφόρητικὴ Καταστολὴ- Ἀνακουφιστικὴ Φροντίδα

Ἡ ἐξατομίκευση τοῦ θανάτου στὴ σύγχρονον ἐποχὴ μας, φαινόμενο τὸ ὅποιο στὴ Χριστιανικὴ Δύση ἀρχίζει ἀπὸ τὸν 15ο αἰῶνα, ἀποτελεῖ κοινωνικὸ φαινόμενο στὶς ἡμέρες μας. Ἡ ἐξατομίκευση τοῦ θανάτου ταυτίζεται καὶ μὲ τὴν ἐκκοσμίκευση τῆς ἐποχῆς μας ποὺ ὀδηγεῖ καὶ στὴν ἐκκοσμίκευση τοῦ θανάτου-τὴν ἄρνησιν τοῦ θανάτου! Ἄπειρα νοσοκομειακὰ περιστατικά, μὲ ἐπίκεντρο τὴν παράτασιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀσθενοῦς, ἢ λόγῳ ποικίλων κοινωνικῶν πεποιθήσεων (φυλετικῶν, πολιτιστικῶν κ.λπ.) ποὺ εἶναι ἀδύνατον ἢ διαμονὴ στὶς νοσοκομειακὰς μονάδας ὀδηγοῦν στὴν εὐθανασία. Ἡ πληροφόρητικὴ καταστολὴ εἶναι μία ἰατρικὴ παρέμβασις γιὰ τὴ διαχείρισιν τῆς ἀγωνίας σὲ ἀσθενεῖς ποὺ πεθαίνουν, μειώνοντας τὴ συνείδησιν ὅταν ἀποτύχουν οἱ φαρμακευτικὲς θεραπείες. Ἡ καταστολὴ στὶς μεγάλας νοσοκομειακὰς μονάδας μπορεῖ νὰ βοηθήσῃ στὸν ἥπιον ἔλεγχον τοῦ πόνου, ἀλλὰ ὑπάρχουν τρεῖς ἐπιφυλάξεις; Ἡ ἀνάγκη διαχείρισιν τῶν προσδοκιῶν τοὺς ἀσθενοῦς, τὸ κόστος ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῆς ἀπώλειαν ἐπικοινωνίας μὲ τὸ εὐρύτερον οἰκογενειακὸ περιβάλλον καὶ ἡ «κόκκινη» γραμμὴ μεταξὺ τῆς συνεχοῦς καταστολῆς καὶ τῆς εὐθανασίας. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν Μονάδων Ἀνακουφιστικῆς Φροντίδας (βλ. ΦΕΚ 241/23-12-2022, Νόμος 5007, σελ. 7917), ἢ ὅποια συνδέεται μὲ μία Ὀμάδα θεραπείας (ιατρός, ἐθελοντής,

κοινωνικές υπηρεσίες, κληρικός κ.ά.) και όχι με τη συνέχεια τῆς θεραπείας, κεντρικὸ σημεῖο εἶναι ἡ ἀντιμετώπιση καὶ ἡ προετοιμασία γιὰ τὸ «τέλος τῆς ζωῆς» (end of life education). Ἡ γενικὴ εἰκόνα ὅτι οἱ ἀσθενεῖς πρέπει νὰ τελειώνουν τὴ ζωὴ τους ἐντὸς τῆς νοσοκομειακῆς μονάδος, ἀποτελεῖ μία νέα πρόσκληση ἀντιμετώπισης τοῦ θανάτου ὡς «ιατρικοποίησή» του καὶ ὄχι ὡς ἓνα «πνευματικὸ γεγονὸς» (Lancet), μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ ἐπανεέλθει ἡ διαδικασία τοῦ θανάτου στὴν κοινότητα.

Julija Vidovic

Professor at the “Saint-Serge” Institute of Orthodox Theology, Paris

Julija Naett Vidovic (1980) earned her Bachelor’s in Theology from the University of Belgrade in 2006, followed by a Master’s in Ecumenical Theology from the Catholic Institute of Paris in 2009. In 2015, she completed her doctoral thesis titled “The Synergy between the Grace of God and the Will of Man according to Saint Maximus the Confessor,” at the Catholic Institute of Paris and Saint-Serge Institute of Orthodox Theology. She conducted postdoctoral research at the Catholic Institute of Paris (2016) and studied Biomedical Ethics at Jesuit Faculty of Paris “Centre-Sèvres” (2018-2019). In 2021, she pursued postdoctoral studies at the University of Munster. Since 2017, Julija has been a guest lecturer in Bioethics at the Saint-Serge Institute of Orthodox Theology, becoming a regular Professor in 2020. In meantime, she was entrusted with teaching the History of Ecumenical Councils and Patrology. She also serves as an Orthodox assessor at the Higher Institute of Ecumenical Studies. Her research focuses on the Theological Anthropology of the Greek Fathers, Ecumenical Theology, and Bioethics.

Contemplating Change: Bioethics and Orthodox Theology in Dialogue

“Contemplating Change: Bioethics and Orthodox Theology in Dialogue” delves into the intersection of bioethics and Orthodox Christian theology, exploring the profound implications of modern biomedical advancements through the lens of ancient theological wisdom. This interdisciplinary discourse seeks to navigate the complexities of ethical decision-making in the realm of biotechnology, medical practice, and human enhancement, while honoring the rich theological heritage of the Orthodox tradition. Drawing upon the foundational principles of Orthodox theology, the dialogue addresses pressing bioethical issues such as genetic engineering, end-of-life care, reproductive technologies, and the moral implications of emerging medical technologies. Through an examination of Scripture, Tradition, and patristic writings, the conversation unfolds, offering insights into the ethical considerations surrounding human dignity, autonomy, and the sanctity of life. Central to this dialogue is the concept of synergy, the dynamic cooperation between God and man, which informs Orthodox understandings of personhood and moral responsibility. By engaging with contemporary bioethical dilemmas through this theological framework, the dialogue illuminates the interconnectedness of human flourishing and spiritual integrity, challenging conventional approaches to ethical reasoning. Moreover, the dialogue acknowledges the diversity of perspectives within the Orthodox tradition, recognizing the need for discernment and pastoral sensitivity in addressing complex bioethical issues. It invites practitioners, scholars, and theologians to engage in a collaborative exploration of ethical paradigms, seeking to cultivate a deeper understanding of the ethical dimensions of technological progress within the context of Orthodox Christian anthropology. As society grapples with the rapid pace of scientific innovation and its ethical ramifications, “Contemplating Change” offers a timely and nuanced examination of the intricate interplay between bioethics and Orthodox theology. It calls for a contemplative approach to ethical deliberation, rooted in the wisdom of Tradition and re-

sponsive to the challenges of modernity, ultimately advocating for a vision of bioethics that is both ethically rigorous and spiritually grounded.

9ο: Ὁρθοδοξία καὶ Ἀντιδυτικισμός, Ἡ ἰδεολογία τοῦ «Ρωσικοῦ Κόσμου»

Νομικὴ Σχολή, Εἴσοδος ἀπὸ Μασσαλίας ἢ Σίνα 3, Αἴθουσα 3 (2ος ὄροφος)
Τετάρτη 27 Νοεμβρίου, ὥρα 12:00-14:00

Εἰρήνη Κασάπη

Ἐπίκουρη Καθηγήτρια τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

Ἡ Εἰρήνη Κασάπη εἶναι ἀπόφοιτος τοῦ Τμήματος Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Εἶναι διδάκτωρ Θεολογίας καὶ κάτοχος μεταπτυχιακοῦ διπλώματος τοῦ ἰδίου Τμήματος μὲ εἰδίκευση στὴν Ἱστορία Σλαβικῶν Ἐκκλησιῶν (Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Ρωσίας). Ἔχει πραγματοποιήσει μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὸ Κρατικὸ Πανεπιστήμιο τῆς Μόσχας Λομονόσωφ καὶ στὸ Royal Holloway τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Λονδίνου. Ἔχει δημοσιεύσει μελέτες σχετικὰ μὲ τὴ Ρωσικὴ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τὴ Μεσαιωνικὴ καὶ Νεώτερη Ἱστορία τῆς Ρωσίας, τὴ Ρωσικὴ Ἀγιολογία καὶ τὴν Ἱστορία τῶν Σλαβικῶν λαῶν. Τὸ 2022 ἐξελέγη Ἐπίκουρη Καθηγήτρια τῆς Ἱστορίας Ὁρθοδόξων Εὐρασιατικῶν Ἐκκλησιῶν στὸ Τμήμα Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὅπου σήμερα διδάσκει σὲ προπτυχιακὸ καὶ μεταπτυχιακὸ ἐπίπεδο τὰ μαθήματα: Ἱστορία τῶν Σλαβικῶν Ἐκκλησιῶν, Θέματα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδας καὶ τῶν Βαλκανίων, Μεθοδολογία τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑρευνας, Ἐκκλησιαστικὴ Γεωγραφία τῆς Ρωσίας καὶ Θεολογικὲς Ἑριδες στὴν Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας.

Ἡ ἰδεολογία τοῦ Ρωσικοῦ Κόσμου καὶ ὁ ρωσικὸς ἀντιδυτικισμὸς

Ἡ ἰδέα τοῦ Ρωσικοῦ κόσμου δὲν εἶναι μιὰ νέα θεωρία στὸ σύνολό της. Ἔχει τὶς ρίζες της στὸν Μεσαίωνα καὶ ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, γιὰ νὰ προσδιορίσει ὀλόκληρη τὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας Ρωσίας, τὴ Ρωσία τοῦ Κιέβου καὶ στὴ συνέχεια συνολικὰ τὴν ἔκταση τῶν ἐνωμένων ρωσικῶν ἡγεμονιῶν. Στὴν πορεία ἡ ἰδέα τοῦ Ρωσικοῦ κόσμου μετεξελίχθηκε καὶ ἐπανεμφανίστηκε ὡς ἓνα πολιτισμικὸ κίνημα ποὺ ἀφοροῦσε τὴ διάδοση τῆς ρωσικῆς γλώσσας καὶ κουλτούρας, ἐνῶ ἐσχάτως ἡ ἔννοια τοῦ Ρωσικοῦ κόσμου ἔχει προσλάβει καὶ νέες διαστάσεις ἰδιαίτερα μετὰ τὴν οἰκειοποίησή της ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἡγεσία τῆς χώρας. Σήμερα ὁ Ρωσικὸς Κόσμος, σὲ συνδυασμὸ μάλιστα μὲ τὴ θεωρία τῆς Τρίτης Ρώμης, ποὺ ἔχει ἔλθει καὶ αὐτὴ ξανά στὸ προσκήνιο, χρησιμοποιεῖται πλέον ὡς ἡ ἰδεολογικὴ βάση ὄχι μόνον γιὰ τὶς μεσσιανικὲς προσδοκίες τοῦ Πατριαρχείου τῆς Μόσχας, ἀλλὰ καὶ ὡς τὸ πολιτικὸ ἀφήγημα γιὰ τὴν υπεράσπιση τῶν ρωσικῶν συμφερόντων ἀνὰ τὸν κόσμον καὶ τὴν προβολὴ τῆς ἀνωτερότητας τῶν ρωσικῶν ἡθῶν σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴν «παρακμὴ» καὶ τὴν «ἀνηθικότητα» τοῦ δυτικοῦ κόσμου. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ καὶ στὴ σκιά τῶν δηλώσεων τοῦ Πατριάρχου Μόσχας Κυρίλλου στὸ «Διάταγμα τῆς 25ης Συνεδρίας τοῦ Παγκόσμιου Ρωσικοῦ Λαϊκοῦ Συμβουλίου», μὲ τίτλο «Τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τοῦ Ρωσικοῦ Κόσμου», στίς 27 Μαρτίου 2024, θὰ ἐξετάσουμε τὴν ἰδεολογία τοῦ Ρωσικοῦ Κόσμου ὄχι μόνον ὡς μιὰ σύγχρονη τάση ἐνὸς ἰδιότυπου ρωσικοῦ ἀντιδυτικισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ὡς μιὰ νεοεμφανισθεῖσα ἐκκλησιολογικὴ καὶ θεολογικὴ ἐκτροπή.

Παντελής Καλαϊτζίδης

Δρ. Θεολογίας, Διευθυντής της Ακαδημίας Θεολογικών Σπουδών Βόλου,
Μέλος της Έκτελεστικής Έπιτροπής της European Academy of Religion

Ο Παντελής Καλαϊτζίδης σπούδασε θεολογία (Θεσσαλονίκη) και φιλοσοφία (Παρίσι, Σορβόννη). Έχει επιμεληθεί συλλογικούς τόμους και έχει δημοσιεύσει αὐτοτελή ἔργα καθώς και περί τὰ 160 ἐπιστημονικά ἄρθρα στὰ ἑλληνικά και σὲ 16 ἄλλες γλῶσσες γιὰ τὴν ἐσχατολογία στὸν χριστιανισμό, τὸν διάλογο Ὁρθοδοξίας και νεωτερικότητας, θεολογίας και σύγχρονης λογοτεχνίας, θρησκείας και πολυπολιτισμικότητας, τὸν θρησκευτικό ἐθνικισμό και φονταμενταλισμό, ζητήματα μεταρρύθμισης και ἀνανέωσης στὴν Ὁρθοδοξία, τὴν πολιτική θεολογία, τὸν οἰκουμενικό/διαθρησκευτικό διάλογο, τὸ συμπεριληπτικό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν, κ. ἄ. Δίδαξε ἐπὶ τετραετία στὴ Δευτεροβάθμια Ἐκπαίδευση ὡς θεολόγος καθηγητής, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 2004 ἕως τὸ 2009 ἦταν Πάρεδρος ἐπὶ θητεία στὸ Παιδαγωγικό Ἰνστιτούτο. Ἀπὸ τὸ 2000 διευθύνει τὴν Ακαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου (ἀναγνωρισμένο ἀπὸ τὴν πολιτεία Ἐρευνητικό Κέντρο). Διετέλεσε ἐπισκέπτης ἐρευνητής στὴν Ἑλληνορθόδοξη Θεολογική Σχολή Τιμίου Σταυροῦ Βοστώνης, στὸ Princeton Theological Seminary και στὸ Princeton University, στὸ DePaul University, στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Λουβαίν και στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Μύνστερ. Δίδαξε θρησκευσιολογία στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, συστηματική θεολογία στὸ ΕΑΠ, ἐνῶ ὑπῆρξε ἐπισκέπτης καθηγητής στὸ Ὁρθόδοξο Ἰνστιτούτο τοῦ Ἁγίου Σεργίου στὸ Παρίσι. Εἶναι μέλος τῆς Ἐπιστημονικῆς ἢ Συμβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς τῶν περιοδικῶν *Review of Ecumenical Studies*, *The Wheel*, *The Journal of Orthodox Christian Studies*, *Political Theology* και ὑπεύθυνος τῆς ἐκδοτικῆς σειρᾶς «*Doxa & Praxis: Exploring Orthodox Theology*» (ἐκδόσεις τοῦ ΠΣΕ). Εἶναι μέλος τῆς Διεθνoῦς Ἐνώσεως Ὁρθοδόξων Δογματολόγων, τῆς Ἀμερικανικῆς Ακαδημίας Θρησκευτικῶν Ἐπιστημῶν και τῆς Ἐταιρείας Χριστιανικῆς Ἠθικῆς, ἐνῶ ἀπὸ κοινου μὲ τὸν Καθηγητὴ Ἀριστοτέλη Παπανικολάου διευθύνει τὴν Ἔδρα «Πολιτικῆς Θεολογίας» στὴ Διεθνή Ὁρθόδοξη Θεολογική Ἐνωση (ΙΟΤΑ). Ὁ Δρ. Καλαϊτζίδης εἶναι συμπρόεδρος τῆς Λουθηρανικῆς-Ὁρθόδοξης Θεολογικῆς Ἀδελφότητας τοῦ «Ἁγίου Ἀθανασίου» και μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἰδρύματος *Pro Oriente* γιὰ τὸν Διάλογο Ὁρθοδόξων και Καθολικῶν. Ἀπὸ τὸ 2017 εἶναι μέλος τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς European Academy of Religion. Στὰ πιὸ πρόσφατα ἔργα του περιλαμβάνονται: *Orthodoxy and Political Theology* (WCC Publications, 2012), *Nel mondo ma non del mondo: sfide e tentazioni della chiesa nel mondo contemporaneo* (Qiqajon, 2016), *Orthodoxy and Modernity: Introducing a Constructive Encounter* (Brill/Schöningh, 2025).

Ἡ «βαβυλώνια» αἰχμαλωσία τῆς Ὁρθοδοξίας στὸν ἐθνικισμό και οἱ ἀπόπειρες θεολογικῆς αἰτιολόγησης τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ

Ἡ «Διακήρυξη» κατὰ τῆς διδασκαλίας περὶ «Ρωσικοῦ Κόσμου» (Russkii mir) πολὺ σύντομα μετὰ τὴ δημοσίευσή της (13-3-2022) ἔγινε παγκόσμιο γεγονός. Σὲ ἀρκετὲς χῶρες τῆς Εὐρώπης, γιὰ μία ἢ και δύο ἑβδομάδες μετὰ τὴ δημοσίευσή της, ἡ «Διακήρυξη» ἀποτελοῦσε τὸ πρῶτο θέμα συζήτησης σὲ ἐκκλησιαστικούς και οἰκουμενικούς κύκλους, σὲ θεολογικὲς σχολὲς και σεμινάρια. Παράλληλα, λίγο ἀργότερα (τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 2022), δημοσιεύθηκε μία «Δήλωση» ἀλληλεγγύης στὴ

«Διακήρυξη» τῶν Ὁρθόδοξων θεολόγων, ποὺ ὑπογράφηκε ἀπὸ γνωστούς Εὐρωπαίους καὶ Ἀμερικανούς θεολόγους καὶ διανοούμενους (Jürgen Moltmann, Miroslav Volf, Jose Casanova, Oliver O'Donovan, Ivana Noble, Katharina Kunter) καὶ στρεφόταν κατὰ τοῦ χριστιανικοῦ ἔθνικισμοῦ καὶ τοῦ νέου ὀλοκλήρωτισμοῦ. Ἡ «Διακήρυξη» τῶν Ὁρθόδοξων θεολόγων γιὰ τὸν Ρωσικὸ Κόσμο προσέκλυσε τὴν προσοχὴ τῶν μέσων ἐνημέρωσης ἀπ' ὄλο τὸν κόσμον μὲ τρόπο καὶ σὲ ἕκταση πρωτοφανῆ γιὰ ἓνα θεολογικὸ κείμενο, ἐνῶ ἐνέπνευσε καὶ πολυάριθμες διεθνεῖς πρωτοβουλίες. Τὰ κορυφαῖα μέσα ἐνημέρωσης τοῦ κόσμου ἀναφέρθηκαν σὲ αὐτὴν (Reuters, Tass, Moscow Times, BBC, Radio Canada, Independent, The Guardian, καθὼς καὶ ἐφημερίδες, ραδιοφωνικοὶ σταθμοὶ καὶ ἰστότοποι στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, τὴ Ρωσία, τὴν Ἰταλία, τὴ Γαλλία, τὴν Ἑλλάδα, τὴ Ρουμανία, τὴν Κροατία, τὴ Μεγάλη Βρετανία, τὴ Γερμανία, τὴν Οὐκρανία, τὴν Ἑσθονία, τὴ Λιθουανία καὶ τὸν Λίβανο). Ἡ «Διακήρυξη» ἔχει μέχρι στιγμῆς δημοσιευθεῖ σὲ 23 γλῶσσες (ἀγγλικά, ρωσικά, οὐκρανικά, ἑλληνικά, γαλλικά, ἰταλικά, ρουμανικά, σερβικά, βουλγαρικά, γεωργιανά, ἀραβικά, ὀλλανδικά, γερμανικά, φινλανδικά, κροατικά, ἐσθονικά, οὐγγρικά, ἰαπωνικά, πολωνικά, κινεζικά, ἰσπανικά, πορτογαλικά, λεττονικά). Ἡ «Διακήρυξη» τῶν Ὁρθόδοξων θεολόγων κατάφερε νὰ ἐκφράσει «οἰκουμενικὲς χριστιανικὲς ἀξίες», γι' αὐτὸ καὶ ὑπογράφηκε ὄχι μόνο ἀπὸ Ὁρθόδοξους ἀλλὰ καὶ ἀπὸ χριστιανούς ἄλλων παραδόσεων, οἱ ὁποῖοι ἀναγνώρισαν σὲ αὐτὴν μιὰ ἀθροιστικὴ μαρτυρία οἰκουμενικῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν καὶ ἀξιῶν. Ἐντυπωσιακὸς ἦταν ἐπίσης ὁ ἀντίκτυπος τῆς «Διακήρυξης» σὲ χῶρες ὅπως ἡ Φινλανδία, ἡ Ἑσθονία, ἡ Οὐκρανία, ἡ Ρουμανία, ἡ Βρετανία, ἡ Ἰταλία, ἀλλὰ καὶ στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, στὸ Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας, στὴν Ἀυτοκέφαλη Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Οὐκρανίας ἀλλὰ καὶ στὴν Οὐκρανικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία (τοῦ Ὄνουφρίου) ἢ ἀκόμη στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τῆς Φινλανδίας. Ἡ «Διακήρυξη», ὅμως, δὲν ἔτυχε μόνο θετικῆς ὑποδοχῆς. Μὲ ὀρισμένες ἐξαιρέσεις, σὲ Προτεσταντικούς καὶ Ρωμαιοκαθολικούς οἰκουμενικούς κύκλους ποὺ εἰδικεύονται στὴν Ὁρθοδοξία ἢ «Διακήρυξη» συνάντησε ἐπιφύλαξη, ἀποσιώπηση ἢ καὶ συνειδητὴ ἀγνόηση. Σὲ κάποιες περιπτώσεις δὲ ἔγιναν προσπάθειες νὰ ἐλαχιστοποιηθεῖ ἡ πρωτοτυπία καὶ ἡ σημασία της, μὲ ἐπιχειρήματα ὅπως ὅτι «ὁ ἔθνικισμὸς καὶ ὁ φυλετισμὸς εἶναι κοινὸ χαρακτηριστικὸ ὄλων τῶν Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν» (καὶ ὅτι συνεπῶς ἡ Ρωσικὴ Ἐκκλησία δὲν διέπραξε κάποιον φοβερὸ ἔγκλημα). Ὅλοι αὐτοὶ οἱ δυτικοὶ θεολόγοι ποὺ ἀνήκουν σὲ αὐτὴ τὴν κατηγορία καὶ ποὺ γιὰ χρόνια (μέχρι καὶ τὴν παραμονὴ τῆς ρωσικῆς εἰσβολῆς), ἤθελά τους στὶς περισσότερες τῶν περιπτώσεων, διευκόλυναν ἢ καὶ δικαιολόγησαν τὸν ρωσικὸ πολιτισμικὸ, θεολογικὸ καὶ ἐκκλησιαστικὸ ἱμπεριαλισμὸ καὶ ἐπεκτατισμὸ, δυσκολεύονται πολὺ νὰ ζητήσουν συγγνώμην ἢ νὰ ὁμολογήσουν ὅτι ἔπесαν θύματα μιᾶς ἰδιότυπης ἐργαλειοποίησης τῆς Οἰκουμενικῆς κίνησης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας. Ὅσο γιὰ τὰ καθ' ἡμᾶς, τὰ πράγματα εἶναι πιὸ σύνθετα. Στὸ ἔδαφος τῆς παραδοσιακῆς ρωσοφιλίας ποὺ χαρακτηρίζει διαχρονικὰ τὴ χώρα μας –καὶ ποὺ τρέφεται ἀπὸ τὴ μυθολογικὴ ἀνάγνωση τῆς ἱστορίας, μιὰ ἰδιότυπη, μονομερῆ καὶ μεροληπτικὴ ἀντίληψη Ὁρθόδοξης ἀλληλεγγύης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν κουλτούρα καὶ τὸ αἶσθημα τῆς παραδοσιακῆς ἀριστερᾶς, μαζί μὲ δόσεις παραπληροφόρησης ποὺ ἐδῶ καὶ χρόνια ἐνσταλάζουν στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ ρωσόφιλες πύλες ἐκκλησιαστικῶν εἰδήσεων, ἀντι-οικουμενικὰ ἱστολόγια καὶ μέσα κοινωνικῆς δικτύωσης–, υἱοθετοῦνται στὴν παρούσα συνάφεια εἴτε στὰσεις ἀπάθειας, ἀδιαφορίας καὶ θεολογικῆς ἀφασίας εἴτε

ἀπόπειρες θεολογικῆς δικαιολόγησής τῆς ρωσικῆς ἐπιθετικότητος εἴτε ἀκόμη ἐκτοξεύονται κατηγορίαι γιὰ «νατοϊκοὺς θεολόγους» σὲ διατεταγμένη ὑπηρεσία! Εἰδικὰ ὅσον ἀφορᾷ τὶς προσπάθειαι θεολογικῆς δικαιολόγησής τῆς ρωσικῆς ἐπιθετικότητος τόσο ἔναντι τῆς Οὐκρανίας ὅσο καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖο, ἐντύπωση προκαλεῖ ἡ ἄκριτη ἀποδοχὴ καὶ υἰοθέτησις, ἀπὸ σοβαροῦς κατὰ τὰ ἄλλα θεολόγους τῆς νεώτερης γενιᾶς, τῆς ρωσικῆς προπαγάνδας, καὶ μάλιστα σὲ ἀνοιχτὰ ρωσόφιλα καὶ ἀντιπατριαρχικὰ μέσα. Ἔχω τὴν ἐντύπωση πὼς στὴ βάση τῶν παραπάνω βρίσκεται ἡ παράδοσις τοῦ μόλις ἀποκρυπτόμενου πολιτικοῦ, πολιτισμικοῦ καὶ θεολογικοῦ ἀντιδυτικισμοῦ, ποὺ ἐδῶ καὶ δεκαετίαι καλλιεργεῖται ἀπὸ ποικίλα περιβάλλοντα στὸν τόπο μας.

Rev. Fr. Anastasios Brandon Gallaher

*Associate Professor at the Department of Theology and Religion,
University of Exeter, UK*

*Rev. Professor Brandon Gallaher (D.Phil. in Theology, University of Oxford, MDiv SVS 2003) is Associate Professor of Systematic Theology at the University of Exeter (Devon, UK) and was formerly a postdoctoral and research fellow at the University of Oxford, the University of Notre Dame (IN, USA) and Doshisha University (Kyoto, Japan). His publications include *Freedom and Necessity in Modern Trinitarian Theology* (Oxford: Oxford University Press, 2016), [with Paul Ladouceur] *The Patristic Witness of Georges Florovsky: Essential Theological Writings* (London: T & T Clark, 2019) and [with John Chryssavgis] *The Living Christ: The Theological Legacy of Georges Florovsky* (London: T & T Clark, 2021). He is currently co-editing *Eastern Orthodoxy and World Religions: The Theology and Practice of Inter-Religious Encounter in the Contemporary Christian East* (Leiden: Forthcoming 2025 Brill). He served in June 2016 in Crete at the Eastern Orthodox Holy and Great Council as a Theological Subject Expert in the Ecumenical Patriarchate Press Office. He was one of the primary drafters of ‘A Declaration on the “Russian World” (Russkii Mir) Teaching’ (<https://publicorthodoxy.org/2022/03/13/a-declaration-on-the-russian-world-russkii-mir-teaching/>). He is a priest of the Ecumenical Patriarchate serving in the Archdiocese of Thyateira and Great Britain.*

Confronting ‘Heresy’ Past and Present: The Volos Orthodox ‘Declaration on the Russian World (Russkii Mir) Teaching’ (2022) use of Karl Barth’s ‘Theological Declaration of Barmen’ (1934) against the German (Nazi) Christian Movement

The paper explores the origins and points of contact between the 1934 Theological Declaration of Barmen against Nazi influence German Christianity, whose primary author was Karl Barth, and the March 2022 Orthodox Christian ‘*A Declaration on the Russian World (Russkii Mir) Teaching*’, written by an international group of Orthodox theologians to condemn the nationalist “Russian world” (Russkii Mir) theological ideology that, the text argues, serves as the underpinning for Vladimir Putin’s February 2022 invasion of Ukraine. It is argued that both texts are radically Christocentric, eschatological, concerned with anathematizing heresy, have a quasi-confessional status and put forth a form of revelational, exegetical and eschatological political theology.

10ο: Ἡ Θεολογία ἀντιμέτωπη μὲ τὸ οἰκολογικὸ, τὸ προσφυγικὸ καὶ τὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα

Κτήριο «Κωστής Παλαμᾶς», 1ος ὄροφος, Ἀκαδημίας 48

Τετάρτη 27 Νοεμβρίου, ὥρα 16:00-18:00

Κωνσταντῖνος Μπελέζος

Καθηγητῆς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ι. Μπελέζος εἶναι Καθηγητῆς στοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ. Ἀσχολεῖται μὲ ζητήματα Εἰσαγωγῆς στὴν Καινὴ Διαθήκη καὶ Ἑρμηνείας τῆς Βίβλου, Ἑρμηνευτικῆς Μεθοδολογίας καὶ Πατερικῆς Ἑρμηνευτικῆς, Θεολογίας τοῦ Φύλου καὶ Οἰκοθεολογίας. Μελετᾷ τὴν πρόσληψη τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὄχι μόνον στὴν παλαιότερη καὶ τὴ νεότερη ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, ἀλλὰ καὶ στὴ νεότερη καὶ τὴ σύγχρονη φιλοσοφικὴ καὶ λογοτεχνικὴ παραγωγή. Ἐρευνᾷ τὴν Ἱστορία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν ἀπὸ τὴν ἵδρυσή της μέχρι σήμερα, καθὼς καὶ τὴν Ἱστορία τοῦ ἑλληνόφωνου θρησκευτικοῦ Ἐντίπου. Ἀυτοτελεῖς μελέτες του: -Χρυσόστομος καὶ σύγχρονη βιβλικὴ ἔρευνα (Ἡ χρονολογικὴ ταξινόμηση τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀπ. Παύλου) (1998· 2005, 2008, 2014). -Ἡ Ἑρμηνεία τοῦ Οἰκουμενίου τοῦ Σχολαστικοῦ στὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννου (1999). -Ἡ Σημειολογία τοῦ Γάμου στὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννου (Πρόσωπα καὶ συμβολισμοὶ) (2007). -Οἱ Διδάκτορες τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κατὰ τὰ ἔτη 1911-2006 (2007). -Χριστὸς καὶ Γυναῖκα στὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη (2014). -Καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν στὴ διακονία τῆς Ἑρμηνείας καὶ τῆς Ἑρμηνευτικῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης (τὰ τελευταῖα 180 ἔτη) (2020). Ἱστορία τῶν νεοελληνικῶν μεταφράσεων τῆς Καινῆς Διαθήκης- Ἡ πρόταση τοῦ Καθ. Ἰωάννη Ν. Καρμίρη (2020).

*Ἡ καθιέρωση τῆς 1ης Σεπτεμβρίου ὡς Ἡμέρας Προστασίας
τοῦ Φυσικοῦ Περιβάλλοντος ἀπὸ πλευρᾶς Ὁρθοδόξων*

Τὸ 1989 τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο κήρυξε τὴν 1η Σεπτεμβρίου, ἡμέρα ἑναρξῆς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους, ὡς Ἡμέρα Περιβάλλοντος. Τὴν ὄρισε ὡς ἡμέρα εὐχαριστίας, ἡμέρα προσευχῆς, ἀλλὰ καὶ ὡς ἡμέρα συλλογισμοῦ, μετανοίας καὶ ἔργων ποὺ νὰ μαρτυροῦν αὐτὴ τὴ μετάνοια καὶ τὴν ἐπανεκτίμηση τῶν δωρεῶν τοῦ Θεοῦ. Ἦταν ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἀκούγονταν ἤδη ἀρκετὰ ἔντονα οἱ φωνές τῶν εἰδικῶν καὶ οἱ ἀνησυχίες τους γιὰ τὴν πορεία τοῦ φυσικοῦ μας περιβάλλοντος, ἐξ αἰτίας τῶν καταστροφικῶν παρεμβάσεων τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἀλόγιστης σπατάλης τῶν πόρων, τῆς ἐκτὸς πάσης λογικῆς ὑποβάθμισης ὄλων τῶν οἰκοσυστημάτων τοῦ πλανῆτη. Ἡ ποιμαντικὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας δὲν μπορούσε παρὰ νὰ ἦταν καὶ οἰκολογική.

Αθηναγόρας (Δικαιάκος)

Μητροπολίτης Ίλίου, Αχαρνών και Πετρουπόλεως

Πρόεδρος τῆς Διοικούσης Ἐπιτροπῆς τοῦ Κέντρου Συμπαράστασῆς Παλιννοστούτων καὶ Μεταναστῶν - Οἰκουμενικὸ πρόγραμμα προσφύγων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

Ὁ Μητροπολίτης Ίλιου Αθηναγόρας ἐξελέγη πρῶτος Μητροπολίτης τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ίλιου, Αχαρνών καὶ Πετρουπόλεως, στίς 10-5-2010 καὶ χειροτονήθηκε Ἐπίσκοπος στίς 13-5-2010. Συμμετεῖχε σὲ σεμινάρια ψυχολογίας (1992) καὶ ψυχιατρικῆς (2002) καὶ συνεργάσθηκε μὲ τὸ Πάντειο Πανεπιστήμιο γιὰ τὴ διοργάνωση περιβαλλοντικῶν συνεδρίων, ἐνῶ συμμετεῖχε ὡς ὁμιλητῆς σὲ περιβαλλοντικὰ συνέδρια, σὲ σεμινάρια μεταπτυχιακῶν φοιτητῶν καὶ σὲ νεανικὲς συνάξεις. Τὸ 1998 παρακολούθησε διετὴ κύκλο μεταπτυχιακῶν σπουδῶν στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης στὸ Τμῆμα Χριστιανικῆς Ἠθικῆς καὶ Κοινωνιολογίας, ἀπὸ ὅπου ἔλαβε (2002) μὲ Ἄριστα τὸ μεταπτυχιακὸ του δίπλωμα. Τὸ 2009 κατέθεσε στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης πρὸς κρίση τὴ διατριβὴ του μὲ θέμα «Ψυχικὴ ἐξάντληση καὶ ‘ἀποξένωση’ τοῦ κληρικοῦ» ἢ ὅποια ἐνεκρίθη μὲ ἄριστα. Μετέφρασε ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ τὸ ἔργο τοῦ Μέγιεντορφ «Ὁρθόδοξος Γάμος» καὶ ἐπιμελήθηκε τὴ μετάφραση ἀπὸ τὰ ἀγγλικά τοῦ βιβλίου τοῦ Σμέμαν «Εὐχαριστία». Ἐπιμελήθηκε ἐπίσης συλλογὴ διηγημάτων μὲ τὸν τίτλο «Χαρμολύπη» καὶ συμμετεῖχε στὸν συλλογικὸ τόμο «2000 χρόνια μετὰ» τῶν ἐκδόσεων Ἀκρίτας. Ἀπὸ τὸ 2014 μέχρι τὸ 2022 διατέλεσε Ἐπίκουρος καθηγητῆς τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας στὸ τμῆμα Θεολογικῶν σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Νεάπολης Πάφου. Μεταξὺ ἄλλων εἶναι : Αναπληρωτῆς Πρόεδρος τοῦ Ἰδρύματος Ποιμαντικῆς Ἐπιμορφώσεως τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν, Πρόεδρος τῆς Διοικούσης Ἐπιτροπῆς τῆς «ΣΥΝΥΠΑΡΞΙΣ» – Οἰκουμενικὸ πρόγραμμα προσφύγων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ Πρόεδρος τῆς Εἰδικῆς Ἐπιτροπῆς Εἰδικῶν Ποιμαντικῶν θεμάτων.

Τὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος γιὰ πρόσφυγες καὶ μετανάστες

«Ἐπεινάσα γάρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με, ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με» (Κατὰ Ματθαῖον 25:35)

Στὰ ἱερὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου, ὁ ὅρος «ξένος» ἐμπεριέχει μιὰ θεμελιώδη ἀξία ποὺ καθοδηγεῖ τὶς πράξεις καὶ τὸν τρόπο ζωῆς τοῦ Χριστιανοῦ. Στὸ πρόσωπο κάθε ξένου ἀναγνωρίζεται ἡ θεία παρουσία, καθὼς μὲ τὴν παροχὴ ὑποστήριξης σὲ αὐτόν, ἐκφράζεται στὴν οὐσία ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν ἴδιο τὸν Χριστό. Ἐκκινῶντας ἀπὸ τὴν πεποίθηση ὅτι κάθε ἄτομο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν πολιτισμικὴ, ἐθνικὴ ἢ θρησκευτικὴ του ταυτότητα, δικαιούται συμπόνια, σεβασμὸ καὶ στήριξη, ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἔχει συμπεριλάβει, ἐδῶ καὶ δεκαετίες, τοὺς πρόσφυγες καὶ μετανάστες στὴ διακονία τῆς κι ἔχει νὰ ἐπιδείξει ἓνα οὐσιαστικὸ καὶ πολυσχιδὲς ἔργο. Μέσῳ τῆς «ΣΥΝΥΠΑΡΞΙΣ – Οἰκουμενικὸ Πρόγραμμα Προσφύγων» παρέχει ἓνα εὐρὸ φάσμα ὑπηρεσιῶν σὲ χιλιάδες πρόσφυγες, ἐπιδιώκοντας τὴν ἐνσωμάτωσή τους μὲ τρόπο ἀμοιβαία ἐπωφελῆ γιὰ τοὺς ἴδιους ἀλλὰ καὶ τὴν κοινωνία ὑποδοχῆς. Με σεβασμὸ στὴ μοναδικότητα τοῦ «ἄλλου», μὲ μελέτη καὶ ἐπιστημονικὴ προσέγγιση, μὲ διαφάνεια καὶ τήρηση τῶν ἀπαιτούμενων διαδικασιῶν, ἡ ΣΥΝΥΠΑΡΞΙΣ σχεδιάζει καὶ ὑλοποιεῖ προγράμματα, ποὺ στόχο ἔχουν νὰ καταστήσουν τοὺς πρόσφυγες

πρωταγωνιστές της ιστορίας τους. Από το 2020 ο φορέας έχει αναλάβει σημαντικό ρόλο στη φιλοξενία και υποστήριξη ασυνόδευτων ανήλικων προσφύγων μέσω της δημιουργίας 5 Κέντρων Φιλοξενίας συνολικής δυναμικότητας 200 θέσεων. Βασική επίδιωξη δεν είναι μόνο η κάλυψη βασικών αναγκών, αλλά και η δημιουργία «άσφαλών τόπων» αλληλεπίδρασης. Αξιοσημείωτο είναι ότι στα Κέντρα αυτά φιλοξενούνται τόσο νεαροί μουσουλμάνοι όσο και χριστιανοί. Η ποικιλομορφία αυτή είναι μια ευκαιρία για την καλλιέργεια διαθρησκευτικού διαλόγου, ενισχύοντας την ανεκτικότητα και τον σεβασμό μεταξύ των διαφορετικών κοινοτήτων. Μέσω της εκπαίδευσης και της κοινωνικής υποστήριξης, επιχειρείται να εξοπλιστούν οι πρόσφυγες και οι μετανάστες με τα εργαλεία που χρειάζονται για να ευδοκιμήσουν στα νέα τους περιβάλλοντα, ενισχύοντας τους παράλληλα την αίσθηση του ανήκειν και της κοινότητας. Σε αυτό το ταξίδι αλληλεγγύης, οι στόχοι του φορέα παραμένουν σταθεροί στη δέσμευσή του να δημιουργήσει έναν κόσμο, όπου κάθε άτομο θα τυγχάνει εκτίμησης και σεβασμού και θα έχει την ευκαιρία να εκπληρώσει τις ικανότητές του. Αγκαλιάζοντας τη διαφορετικότητα και διευκολύνοντας την ένσωμάτωσή τηρείται η έγγενής αξιοπρέπεια κάθε ανθρώπου με άνωτερο σκοπό ένα πιο φωτεινό μέλλον για όλους.

Αρχιμανδρίτης **Ίσίδωρος Κάτσος**

Ἐπίκουρος Καθηγητῆς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

Ὁ Αρχιμανδρίτης π. Ἰσίδωρος (Χαράλαμπος) Κάτσος εἶναι Ἐπίκουρος Καθηγητῆς Θεολογικῆς Ἐπιστημολογίας καὶ Φιλοσοφίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς (Τμήμα Θεολογίας) τοῦ ΕΚΠΑ. Ἔχει σπουδάσει Νομικὰ σὲ Ἀθήνα, Παρίσι (DEA) καὶ Βερολίνο (Dr Jur) καὶ Φιλοσοφία & Θεολογία σὲ Ἀθήνα καὶ Cambridge (MPhil καὶ PhD). Διατελεῖ ἐπιστημονικὸς ἐταῖρος στὰ πανεπιστήμια τοῦ Cambridge καὶ τοῦ Emory καὶ εἶναι τακτικὸ μέλος Διεθνῶν Ἐπιστημονικῶν Ἐνώσεων (AAR/SBL, Royal Historical Society, Forum of Advanced Studies Roma). Διδάσκει τὰ μαθήματα Φιλοσοφίας καὶ Θεολογίας & Ἐπιστήμης στῆ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν. Εἶναι συγγραφέας μίας μονογραφίας σχετικὰ μὲ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα καὶ τὴν οἰκολογία (στὰ Γερμανικὰ ἀπὸ τοὺς ἐκδοτικοὺς οἴκους Nomos, Dike καὶ Facultas) καὶ μίας μονογραφίας σχετικὰ μὲ τὴ φιλοσοφία τῶν Πατέρων τῶν τεσσάρων πρώτων αἰώνων (στὰ Ἀγγλικά ἀπὸ τὶς πανεπιστημιακὲς ἐκδόσεις τῆς Ὁξφόρδης). Τὰ ἐπιστημονικά του ἐνδιαφέροντα ἐστιάζουν στὸν διάλογο τῆς θεολογίας μὲ τὴ φιλοσοφία καὶ τὶς ἐπιστῆμες, τόσο τὶς ἀνθρωπιστικὲς ὅσο καὶ τὶς θετικὲς, μὲ ἔμφαση στὴν ἀρχαία καὶ σύγχρονη μεταφυσικὴ καὶ φυσικὴ φιλοσοφία ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴ διαπλοκὴ δικαίου καὶ θεολογίας, μὲ ἐπίκεντρο τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα καὶ τὴν οἰκολογία, ἀφ' ἑτέρου.

Θεολογία, Οἰκολογία καὶ Ἀνθρώπινα Δικαιώματα: Προοπτικὲς καὶ προκλήσεις διαλόγου

Στις σύγχρονες δημοκρατίες ἡ προστασία τοῦ περιβάλλοντος εἶναι στενὰ συνδεδεμένη μὲ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα: ἀρχικὰ μέσω τῆς ἐπέκτασης τοῦ δικαιώματος τῆς ζωῆς καὶ τῆς υἰείας καὶ στὴ συνέχεια μέσω τῆς κατοχύρωσης εἰδικοῦ, αὐτόνομου δικαιώματος τῆς λεγομένης «4ης γενεᾶς», ἡ δικαιοπολιτικὴ προστασία τοῦ περιβάλλοντος σὲ παγκόσμιο ἐπίπεδο ἀποτελεῖ δημοκρατικὸ ἐπίτευγμα τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ ἀφήνει νὰ διαφανεῖ ἓνα θεολογικὸ παράδοξο: ἐνῶ ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία, μὲ πρωτεργάτη τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Βαρθολομαῖο, ἔχει ἐπεξεργαστεῖ ἐκτενῶς τὸ θέμα τῆς οἰκολογίας καὶ τῆς περιβαλλοντικῆς κρίσης, ἀντιστεκόταν γιὰ ἀρκετὸ χρόνο (καὶ σημαντικοὶ θεολόγοι ἀντιστέκονται ἀκόμα) στὸ θέμα τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἓνας διάλογος «δύο ταχυτήτων» μεταξὺ θεολογίας καὶ πολιτικῆς (δικαίου καὶ οικονομίας). Ἐνῶ ὅλοι οἱ συμμετέχοντες στὸν διάλογο συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν ἀνάγκη ἀντιμετώπισης τοῦ οἰκολογικοῦ προβλήματος, οἱ Ὁρθόδοξοι (καὶ μὴ) θεολόγοι ποὺ ἀντιστέκονται στὴν «ἀτομοκεντρικὴ» λογικὴ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων ἀμφιβάλλουν γιὰ τὴ δυνατότητα ἐπίλυσης τοῦ προβλήματος μὲ βάση τὰ σημερινὰ δικαιοπολιτικὰ ἐργαλεῖα. Ἐξ οὗ καὶ τὸ ἐρώτημα πρὸς συζήτηση στὸ Ἐργαστήριο αὐτό: ὀδηγεῖ ἡ σύνδεση τῆς οἰκολογίας μὲ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα στὴ σωστὴ κατεύθυνση τὴν ἀνθρωπότητα ἢ μήπως ὀφείλει ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία νὰ ἀναζητήσῃ ἄλλους, πῶς «κοινωνιοκεντρικοὺς» τρόπους ἀντιμετώπισης τοῦ προβλήματος;

11ο: Ἡ ποιμαντική τῆς Ἐκκλησίας σὲ καιροὺς πανδημίας

Κτήριο «Κωστής Παλαμᾶς», 1ος ὄροφος, Ἀκαδημίας 48

Τετάρτη 27 Νοεμβρίου, ὥρα 18:00-20:00

π. Σταῦρος Κοφινᾶς

*Πρωτοπρεσβύτερος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, Διδάκτωρ Ψυχολογίας,
Συντονιστὴς τοῦ Δικτύου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου
γιὰ τὴν Ποιμαντική Διακονία στὸν Χῶρο τῆς Ὑγείας,
Συντονιστὴς τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν Ὑγεία
καὶ τὴν Ἰαση τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν*

Ὁ π. Σταῦρος Κοφινᾶς εἶναι Πρωτοπρεσβύτερος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου. Συντονίζει τὸ Δίκτυο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου γιὰ τὴν Ποιμαντική Διακονία στὸν Χῶρο τῆς Ὑγείας ποῦ ἐδρεύει στὴν Ἱ. Μητρόπολη Ρόδου. Εἶναι Συντονιστὴς τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν Ὑγεία καὶ τὴν Ἰαση τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν. Ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, εἶναι ἰδρυτικὸ ἐνεργὸ μέλος τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δικτύου γιὰ τὴν Ποιμαντική Διακονία στὰ Ὑγειονομικὰ Ἰδρύματα (European Network of Health Care Chaplaincy). Ἐκλέχθηκε παμψηφεί τρεῖς φορές καὶ ὑπηρέτησε ὡς Πρόεδρος καὶ Γενικὸς Συντονιστὴς αὐτοῦ τοῦ Δικτύου (2000-2010). Γεννήθηκε, μεγάλωσε καὶ σπούδασε στὶς ΗΠΑ. Μετὰ τὶς θεολογικὲς του σπουδὲς στὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, ἐκπόνησε τὸ διδακτορικὸ του στὴν κλινικὴ ψυχοθεραπεία καὶ ποιμαντικὴ ψυχιατρικὴ μέριμνα. Ἐργάστηκε ὡς ψυχοθεραπευτὴς στὸ πρωτότυπο γιὰ τὴν ἐποχὴ του ψυχιατρεῖο Human Resource Institute στὴν Βοστώνη (1974-1976). Ζεῖ στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ 1976. Ἔχει διακονήσει ὡς ἱερέας στὸ Νοσοκομεῖο τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ στὴν Ἀθήνα (1976-1988) καὶ στὴν ἐνορία τοῦ Ἁγ. Νικολάου στὴ Θήβα (1989-1994). Ἀπὸ τὸ 1994 μέχρι τὸ 2022 ἦταν τακτικὸς λειτουργὸς τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Μελετίου Κιθαιρῶνος (Ἱερὰ Μητρόπολη Μεγάρων). Θεμελίωσε καὶ συντόνισε τὸ ποιμαντικὸ πρόγραμμα τῆς Ἱ. Μητρόπολης Μεγάρων καὶ Σαλαμῖνος στὸ Θριάσιο Νοσοκομεῖο Ἐλευσίνας (1996-2003) καὶ ἦταν ἐπόπτης τοῦ Συμβουλευτικοῦ Κέντρου τῆς Ἱ. Μητρόπολης Περιστερίου (2001-2004). Στὸ πλαίσιο τοῦ Προγράμματος Ποιμαντικῆς Ἐπιμόρφωσης τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν ἦταν ἐπόπτης τῶν ἱερέων τῶν νοσοκομειακῶν ἰδρυμάτων τῆς Ἀτικῆς. Ἔχει μεγάλη πείρα ὡς ψυχοθεραπευτὴς καὶ ἀσχολεῖται ἰδιαίτερα μὲ θέματα ποῦ σχετίζονται μὲ τὴν ποιμαντικὴ. Στὸ πλαίσιο τῆς διακονίας του ἔχει συντονίσει πολλὰς ψυχοθεραπευτικὰς ομάδες, ἰδιαίτερα γιὰ ζευγάρια, γονεῖς καὶ νέους. Ἔχει ὀργανώσει καὶ ἔχει λάβει μέρος σὲ πολλὰ ἐκπαιδευτικὰ σεμινάρια καὶ συνέδρια στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικὸ γιὰ κληρικούς, ἰατροὺς, νοσηλεύτριες, ψυχοθεραπευτὲς καὶ κοινωνικοὺς λειτουργούς. Παράλληλα, εἶναι γνωστὸς γιὰ τὸ συγγραφικὸ του ἔργο σὲ τομεῖς ψυχολογίας καὶ ποιμαντικῆς.

Ποιμαντικὲς προκλήσεις κατὰ καὶ μετὰ τὴν Πανδημία

Ἡ Πανδημία ἔφερε στὸ φῶς ὅλη τὴν παθολογία ποὺ διατρέχει τὸν ἐκκλησιαστικὸ χῶρο καὶ τὴν ἀνωριμότητα ποὺ ὑποβόσκει στὴν κοινωνία. Σὲ αὐτές τις δυὸ περιπτώσεις, ὁ κύριος συντελεστής κατὰ τὴν διάρκεια τῆς πανδημικῆς κρίσης ἦταν καὶ παραμένει ὁ θάνατος ὡς μιὰ ἄμεση καὶ πραγματικὴ ἀπειλή. Οἱ μηχανισμοὶ ἄμυνας ποὺ χρησιμοποιήθηκαν στὸ ὑποσυνείδητο γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν οἱ ἄνθρωποι τὴν ἀπειλὴ τοῦ θανάτου καὶ τὴν πιθανὴ κατάρρευση τῆς κοινωνίας ἐνίσχυσαν αὐτὴ τὴν παθολογία καὶ τὴν ἀνωριμότητα μὲ ἓναν καταστροφικὸ τρόπο. Δημιούργησαν ἐχθρότητες, πλώσεις, θυμὸ μέσα ἀπὸ ἀκραῖες καὶ λανθασμένες θεωρίες καὶ ὑπέσκαψαν τὴν ἀπαραίτητη ἐμπιστοσύνη ποὺ χρειάζεται, ὥστε νὰ ὑπάρχουν ὑγιεῖς διαπροσωπικὲς σχέσεις ποὺ εἶναι ὁ ἴστος μιᾶς σταθερῆς κοινωνίας. Τὸ ἐρώτημα εἶναι, πῶς μποροῦμε νὰ κλείσουμε τὶς πληγὲς ποὺ παραμένουν ἀνοιχτὲς μέσα ἀπὸ τὴν ποιμαντικὴ ποὺ πρέπει νὰ ἀσκοῦμε; Ἄν δὲν ἀπαντήσουμε σὲ αὐτὴ τὴν κρίσιμη ἐρώτηση, ἡ Ἐκκλησία δὲν θὰ μπορέσει νὰ ἀνταποκριθεῖ μὲ ἓναν θεραπευτικὸ τρόπο, ὥστε νὰ μείνει ἓνα ζωτικὸ κομμάτι τοῦ σημερινοῦ κόσμου.

Πρωτοπρεσβύτερος π. **Δημήτριος Λινός**

Όμοτιμος Καθηγητής τής Χειρουργικής στην Ίατρική Σχολή του Ε.Κ.Π.Α.,
Lecturer Harvard Medical School

Ο Δημήτρης Λινός είναι Πρόεδρος του Ινστιτούτου *Prolepsis*, Όμοτιμος Καθηγητής Χειρουργικής στην Ίατρική Σχολή του Έθνικου & Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, *Lecturer* στην Ίατρική Σχολή του *Harvard* και *Consultant* στο *Massachusetts General Hospital*. Είναι Διευθυντής τής Χειρουργικής του Όμιλου ΥΓΕΙΑ. Έχει διατελέσει *Governor* του *American College of Surgeons*, Πρόεδρος τής Διεθνούς Έταιρείας Χειρουργών Ένδοκρινων Αδένων, και Πρόεδρος τής Έλληνικής Έταιρείας Χειρουργικής Ένδοκρινων Αδένων. Από το 2021 είναι χειροτονημένος Πρωτοπρεσβύτερος τής Εκκλησίας τής Ελλάδος. Εκπαιδεύθηκε στη Χειρουργική στη *Mayo Clinic*, στο *Rochester* της *Μινεσότα*, και στο Νοσοκομείο *Massachusetts General Hospital* του Πανεπιστημίου *Harvard*. Άρχισε την επαγγελματική και ακαδημαϊκή του πορεία στο *Case Western Reserve University* στο *Cleveland* του *Ohio* ως *Assistant Professor* τής Χειρουργικής, και επέστρεψε στην Αθήνα όπου συμμετείχε ενεργά ως Καθηγητής τής Χειρουργικής στο ΕΚΠΑ και Διευθυντής τής Ε' Χειρουργικής Κλινικής στο ΕΚΠΑ. Έχει συγγράψει πάνω από 150 πρωτότυπες επιστημονικές εργασίες, και κεφάλαια σε πολλά Διεθνή Συγγράμματα Χειρουργικής. Θεωρείται από τους κορυφαίους διεθνώς χειρουργούς ιδίως στην Ένδοκρινική Χειρουργική. Τα τελευταία 3 χρόνια οργανώνει και συντονίζει τα διαδικτυακά μαθήματα «Υγεία και Θρησκεία» με συμμετοχή Καθηγητών Ίατρικής και Θεολογίας από την Ελλάδα και τις ΗΠΑ.

Η Εκκλησία απέναντι στους ιούς και τὰ μικρόβια

Μέχρι σήμερα οι έννοιες ιοί και μικρόβια ήταν συνυφασμένες με κάτι κακό για την υγεία του σώματος μας. Τα τελευταία όμως χρόνια ή Έπιστήμη ανακάλυψε ότι το ανθρώπινο σώμα φιλοξενεί τρισεκατομμύρια ιούς και μικρόβια στο δέρμα και κυρίως στον γαστρεντερικό σωλήνα που συμβάλουν ουσιαστικά στην υγεία του σώματος αλλά και τής ψυχής. Το λεγόμενο μικροβίωμα του έντέρου, μέσω δικτύου νευρώνων και νευροδιαβιβαστών, επικοινωνεί με τόν εγκέφαλο. Πολλές παθήσεις του νευρικού συστήματος, πεπτικού, ανοσοποιητικού και ενδοκρινικού άμεσα επηρεάζονται από τὸ μικροβίωμα του έντέρου. Για παράδειγμα, ή σχέση τής νόσου Άλτσχάϊμερ και του μικροβιώματος έχει μελετηθεί έκτεταμένα όπως και οι πάνω από 20 λειτουργικές γαστρεντερικές διαταραχές και οι φλεγμονώδεις παθήσεις του έντέρου που σαφώς επηρεάζονται από τὴν ποιότητα του έντερικου μικροβιώματος. Έχει βρεθεί ότι τὰ καλὰ μικρόβια σε περιβάλλον πνευματικής ήρεμίας και σωστής διαίτας, εξασφαλίζουν υγεία σώματος και ψυχής και τὸ αντίθετο. Σε μελέτη μικροβιώματος σε Βουδιστές μοναχούς με μακροχρόνια ἀφιέρωση στὸν διαλογισμό σε σύγκριση με ἀντίστοιχους λαϊκούς τής περιοχῆς ἀνευρέθη μεγαλύτερη ποσότητα καλῶν βακτηριδίων στους πρώτους. Τὰ συμπεράσματα τής μελέτης είναι ὅτι ή μακροχρόνια ἐφαρμογή τής τεχνικῆς του διαλογισμού μπορεί νὰ ἐπηρεάζει θετικά τὴ φυσική και διανοητική υγεία. Παρόμοιες μελέτες μικροβιώματος σε Μουσουλμάνους κατὰ τὴν περίοδο του Ραμαζανιού ἔδειξαν ὅτι ή διακεκομμένη αὐτὴ νηστεία προάγει τὴν παραγωγή τῶν διαφόρων ειδῶν *Lachnospiraceae* και βουτηρικού ὀξέως γνωστῶν για τὴ θετική

ἐπίδραση στὴν ὑγεία. Σὲ ἓνα ἄρθρο στὸ Nature πολλοὶ ἐρευνητὲς περιγράφουν τὴν θετικὴ ἐπίδραση τῆς νηστείας στὸ μικροβίωμα ἀλλὰ καὶ τὴ σύγχρονη ἐλάττωση τῆς ἀρτηριακῆς ὑπέρτασης καὶ τοῦ βάρους σὲ ἀσθενεῖς μὲ μεταβολικὸ σύνδρομο. Τὸ γεγονὸς τῆς καλῆς συμβίωσης τοῦ ἀνθρώπου μὲ ἑκατομμύρια ἰοὺς καὶ μικρόβια γιὰ νὰ ἔχουμε καλὴ σωματικὴ ὑγεία θυμίζει τὴν καλὴ συμβίωση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν φύση σὲ μιὰ λειτουργικὴ θεώρηση τοῦ κόσμου ὅπου δὲν ὑπάρχει φυσικὸ καὶ ὑπερφυσικὸ σύμφωνα μὲ τὸν Μητροπολίτη Περγάμου Ἰωάννη Ζηζιούλα. «Ἐπὶ ἔσται φύσις καὶ δημιουργία ὡς ἐνιαία πραγματικότητα ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸν Θεὸ καὶ ἀναφέρεται στὸν Θεό». Ἡ σχέση τῶν ἰῶν καὶ τῶν μικροβίων στὰ πλαίσια τοῦ μικροβιώματος μὲ τὴν Ἐκκλησίαν εἶναι μιὰ καινούργια ἐπιστημονικὴ καὶ θεολογικὴ πραγματικότητα ποὺ καλούμεθα νὰ γνωρίσουμε καλύτερα.

Αρχιμανδρίτης Χρυσόστομος Τύμπας
Ίατρος και Δρ. Ψυχανάλυσης, Προϊστάμενος
στον Γ. Ναό Αγίων Αναργύρων Λονδίνου,
Σύμβουλος Ψυχικής Υγείας

Ο Αρχιμανδρίτης Χρυσόστομος-Γρηγόριος Τύμπας έχει πρόσφατα ένταχθει στο δυναμικό της Γερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, ἔχοντας διακονήσει ὡς ἱερεὺς και σύμβουλος ὑγείας γιὰ πολλὰ ἔτη στὸ Λονδίνο. Αποφοίτησε ἀπὸ τὴν Ἱατρικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἐνῶ ἐκπόνησε τὴν διδακτορικὴ του διατριβὴ (PhD) στὸ Κέντρο Ψυχαναλυτικῶν Σπουδῶν Πανεπιστημίου Ἑσσεξ Ἀγγλίας (2011), μὲ θέμα τὴ συγκριτικὴ μελέτη μεταξὺ τῆς ψυχολογικῆς ἐξέλιξης, ἐξατομίκευσης (individuation), στὴν Ἀναλυτικὴ ψυχολογία τοῦ Carl Jung, και τῆς πνευματικῆς προόδου πρὸς τὴν θέωση (deification) στὴν θεολογία τοῦ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ. Ἐπίσης ἐκπόνησε μεταδιδακτορικὴ μελέτη στὸν Τομέα Ἠθικῆς και Κοινωνιολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου, ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Ἀρμὸς μὲ τίτλο «Ροὺς αὐτογνωσίας». Ἐχει κληθεῖ ὡς ἐπισκέπτης καθηγητῆς στὰ Πανεπιστήμια τοῦ Ἑσσεξ, Ἐλσίνκι, Τάρτου Ἑσθονίας, Ἀθηνῶν, Θεσσαλονίκης, και τὸ Θεολογικὸ Σεμινάριο Ὁξφόρδης, γιὰ διδασκαλία στὸ πεδίο τῆς σχέσης Θεολογίας και Ψυχολογίας καθὼς και τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας. Διδάσκει Θεωρία Ἀρχετύπων και Δυναμικὴ Ὁμάδων στὸ Διατμηματικὸ Μεταπτυχιακὸ Πρόγραμμα τοῦ ΕΚΠΑ, Κοινωνικὴ Νευροεπιστήμη, Κοινωνικὴ Παιδαγωγικὴ και Ἐκπαίδευση (2016-2023). Εἶναι μέλος ἐπιστημονικῶν ἱατρικῶν και ψυχαναλυτικῶν συλλόγων, ἐνῶ διηκόνησε ὡς μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Δικτύου Ποιμαντικῆς Φροντίδος τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ἐπίσης, ἔλαβε μέρος στὸ πρόσφατο ἐρευνητικὸ πρόγραμμα τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν στὸ θέμα Ὁρθόδοξη Θεολογία και Ψυχανάλυση (2020-2022).

*Πανδημία Covid-19: Ἡ τέχνη τῆς ἐπικοινωνίας μέσα ἀπὸ ψυχαναλυτικὴ ὀπτική.
Ἐκκλησιολογικὲς και ποιμαντικὲς προκλήσεις*

Στόχος τῆς παρουσίας εἶναι ἡ ἀνάδειξη τῆς σημασίας τῶν ψυχολογικῶν παραμέτρων στὴν μετάδοση μηνύματος τῆς Ἐκκλησίας (π.χ. σὲ καιρὸ πανδημίας) πρὸς τὸ τὸ σῶμα τῶν πιστῶν, καθὼς ἐπίσης και ἡ ἀνάδειξη τῆς ἑλλιποῦς ἐκκλησιολογίας-θεολογίας ἀλλὰ και ἐνημέρωσης, τὰ ὁποῖα και ἐπηρεάζουν ἀρνητικὰ τὴν πρόσληψη αὐτοῦ τοῦ μηνύματος. Ἡ ἀποτελεσματικὴ ἐπικοινωνία σὲ περιόδους κρίσης θεμελιώνεται σὲ ἓνα ἐπιτελεῖο μὲ εἰδικούς ἀπὸ πολλαπλοῦς ἐπιστημονικούς χώρους, ἰδιαίτερα κοινωνικῶν ψυχολόγων, ὥστε νὰ κερδηθεῖ ἡ ἐμπιστοσύνη τῶν πολλῶν. Ἡ ἐναλλαγὴ τῶν προσώπων εἶναι ἀπαραίτητη καθὼς και ἡ ἀποφυγὴ ἀντιφάσεων και ἀμφισημιῶν. Εἶναι σημαντικό νὰ γίνουν ἀντιληπτὰ τόσο ἡ ψυχοδυναμικὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀτόμων σὲ ἐπικείμενο κίνδυνο ζωῆς, ὅσο και οἱ ψυχολογικὲς ἄμυνες μὲ τὴν ἀκαμψία τοῦ χαρακτῆρα στὸν μετανεωτερικὸ κόσμο. Καθὼς ἐπίσης, ἡ σημασία τῆς ἐνσυναίσθησης, τῆς συλλογικῆς εὐθύνης – βασισμένης, στὴν περίπτωσι τῆς Ἐκκλησίας, στὴν ἀγάπη και τὴν ἀλληλεγγύη. Οἱ ποιμαντικοὶ στόχοι ὀφείλουν νὰ ἐπικεντρώνονται βασικά στὴν κρίσιμη διάκριση μεταξὺ κύριων προβλημάτων (πχ ἀξία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς) και δευτερευόντων θεμάτων (π.χ. μάσκες, τρόπος μετάδοσης θείας κοινωνίας). Παράλληλα, στὴν ἀνάδειξη τῆς ἐκκλησιολογικῆς

διάστασης αντιμετώπισης τοῦ προβλήματος, ἤτοι ὡς μία συμφωνία μετὰ τὴν Συνοδικὴ παρότρυνση, καὶ ἀποφυγὴ μιᾶς ἐκκλησιολογικῆς πολυφωνίας (ἰδιαίτερα σὲ ἐπισκοπικὸ ἐπίπεδο). Ἡ συνταύτιση μετὰ τὴν ἰατρικὴ ἐπιστήμη κρίνεται ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ, ἄκρως ἀπαραίτητη. Ἰδιαίτερη προσοχὴ ὀφείλει νὰ ἐπιδειχθεῖ στὴν ἀνάδειξη τοῦ ἀρνητικοῦ ρόλου τοῦ διαδικτύου, ἐνῶ ἡ κύρια στόχευση ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ ἐπικοινωνία μετὰ τοὺς εἰδικούς, καθὼς καὶ ἡ ἀνάδειξη τῆς σημασίας τῆς συλλογικῆς γνώμης τοῦ ἱατρικοῦ σώματος καὶ ὄχι μονομερῶν προσώπων.

12ο: Ὁρθόδοξη Θεολογία καὶ Τεχνητὴ Νοημοσύνη

Νομικὴ Σχολή, Εἴσοδος ἀπὸ Μασσαλίας ἢ Σίνα 3, Αἴθουσα 3 (2ος ὄροφος)

Τρίτη 26 Νοεμβρίου, ὥρα 16:00-18:00

Φερενίκη Παναγοπούλου

*Αναπληρώτρια Καθηγήτρια τοῦ Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης
τοῦ Παντείου Πανεπιστημίου*

Ἡ Φερενίκη Παναγοπούλου εἶναι Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Συνταγματικοῦ Δικαίου, Δικαίου Προστασίας Δεδομένων καὶ Βιοηθικῆς στὸ Πάντειο Πανεπιστήμιο καὶ Διευθύντρια τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Ἐργαστηρίου Βιοηθικῆς, Τεχνοηθικῆς καὶ Δικαίου τοῦ Παντείου Πανεπιστημίου. Διετέλεσε ἐπὶ οκταετία Νομικὴ Ἐλέγκτρια στὴν Ἀρχὴ Προστασίας Δεδομένων Προσωπικοῦ Χαρακτῆρα. Σπούδασε Νομικὴ στὸ Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν (βασικὲς σπουδὲς καὶ μεταπτυχιακὸ δίπλωμα δημοσίου δικαίου) καὶ Δημόσια Ὑγεία καὶ Δίκαιο στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Χάρβαρντ. Κατέχει πρῶτο διδακτορικὸ δίπλωμα στὸ Συνταγματικὸ Δίκαιο καὶ τὴ Βιοηθικὴ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Χοῦμπολντ τοῦ Βερολίνου καὶ δεύτερο διδακτορικὸ δίπλωμα στὴ Φιλοσοφία καὶ τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη ἀπὸ τὸ Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Ἔχει γράψει ἔντεκα μονογραφίες δημοσίου δικαίου καὶ ἔχει ἐπιμεληθεῖ (μόνη τῆς καὶ ἀπὸ κοινού μὲ ἄλλους) ἕξι συλλογικοὺς τόμους Βιοηθικῆς καὶ τρεῖς συλλογικοὺς τόμους δημοσίου δικαίου. Ἔχει δημοσιεύσει πολυάριθμες μελέτες ἀναφορικὰ μὲ τὸ συνταγματικὸ δίκαιο, τὴ βιοηθικὴ, τὴν προστασία δεδομένων προσωπικοῦ χαρακτῆρα καὶ τὶς νέες τεχνολογίες. Εἶναι Μέλος τῆς Συμβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς Ὑψηλοῦ Ἐπιπέδου γιὰ τὴν Τεχνητὴ Νοημοσύνη καὶ τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κλιμακίου Βιοηθικῆς τῆς UNESCO, συντονίστρια ἔκδοσης τοῦ ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ Ἐφημερίδα Διοικητικοῦ Δικαίου καὶ μέλος τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τῶν περιοδικῶν e-πολιτεία, ΔιΤΕ καὶ Διάλογοι στὴ Δημόσια Διοίκηση, Γενικὴ Γραμματεὺς καὶ Ταμία τῆς Ἐταιρείας Διοικητικῶν Μελετῶν, Μέλος τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἰδρύματος Τσάτσου καὶ Γενικὴ Γραμματεὺς τῆς Ἐνώσεως γιὰ τὴν Προστασία τῆς Ἰδιωτικότητας καὶ τῶν Προσωπικῶν Δεδομένων.

Τεχνητὴ Νοημοσύνη καὶ Δίκαιο

Ἡ ἐργασία διαρθρώνεται σὲ δύο βασικὰ μέρη. Στὸ γενικὸ μέρος ἐπιχειρεῖται νὰ ὀρισθεῖ ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη, ἀναλύονται κάποιες ἐνδεικτικὲς ἐφαρμογές, συζητεῖται ἡ ἠθικὴ, φιλοσοφικὴ καὶ συνταγματικὴ προβληματικὴ καὶ ἐξετάζεται κριτικὰ τόσο τὸ κείμενο, ὅσο καὶ τὸ προτεινόμενο νομοθετικὸ πλαίσιο. Παράλληλα, ἐρευνῶνται τὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν στὴν ἀπόδοση εὐθυνῶν σὲ σχέση μὲ τὶς ἐνέργειες τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης, ἐνῶ θίγεται καὶ τὸ εἰδικὸ ζήτημα τῆς ἀναγνωρίσεως νομικῆς προσωπικότητας σὲ μηχανές. Στὸ εἰδικὸ μέρος συζητοῦνται τὰ συστήματα τεχνητῆς νοημοσύνης ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν παροχὴ ὑπηρεσιῶν ὑγείας, τὴν ἀπονομὴ τῆς δι-

καιοσύνης και τη διεξαγωγή εκλογών. Η συνολική έρευνα και η επιλογή των επί μέρους ζητημάτων οδηγεί σε έναν ψηφιακό συνταγματισμό, δηλαδή στη συνδιαμόρφωση ενός συνταγματικού πλαισίου από την τεχνολογία. Στη συνέχεια διατυπώνονται όρισμένες βασικές αρχές για την ορθολογική αξιοποίηση της τεχνητής νοημοσύνης. Στο τέλος εκτίθενται τα κεντρικά συμπεράσματα της μελέτης.

Κωνσταντίνος Κορναράκης

Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ο Κωνσταντίνος Κορναράκης είναι Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Ε.Κ.Π.Α. με γνωστικό αντικείμενο «Χριστιανική Ηθική – Βιοηθική». Σπούδασε Ψυχολογία (Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικών, Ψυχολογίας, ΕΚΠΑ) και Πατερική Θεολογία (Μ.Α., University of Durham). Στο πλαίσιο του διδακτικού και έρευνητικού του έργου ασχολείται με θέματα ήθικης θεολογίας, ανθρωπολογίας και βιοηθικής, καθώς και άλλα σύγχρονα ήθικα και ανθρωπολογικά θέματα, όπως η οικολογική κρίση και η χρήση της τεχνολογίας. Στα έρευνητικά του ενδιαφέροντα ανήκει η σπουδή πατερικών και ιδιαίτερος νηπτικών και έν γενεί φιλοκαλικών κειμένων. Έχει συγγραφικό έργο (μονογραφίες και άρθρα) σε θέματα σχετικά με το αντικείμενό του. Μετέχει σε ποικίλες έπιτροπές Βιοηθικού ενδιαφέροντος. Συγκεκριμένα, είναι τακτικό μέλος: της Συνοδικής Έπιτροπής Βιοηθικής της Έκκλησίας της Ελλάδος, της Pontificia Academia Per la Vita (Ποντιφικής Έπιτροπής Βιοηθικής), της Έπιτροπής Βιοηθικής του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου των Έκκλησιών (2017-2022), της Έθνικής Έπιτροπής Δεοντολογίας του Ε.Ο.Φ., της Έλληνικής Έταιρείας Βιοηθικής, της Έπιτροπής Βιοηθικής του έλληνικού Ίνστιτούτου Παστέρ και της Έπιτροπής Ηθικής και Δεοντολογίας του Ε.Κ.Π.Α. Είναι Πρόεδρος του Έποπτικού Συμβουλίου της Έκκλησιαστικής Έκπαίδευσης της Γενικής Γραμματείας Θρησκευμάτων του ΥΠΑΙΘ και έπιμορφωτής του Ίδρυματος Ποιμαντικής Έπιμόρφωσης. Για την περίοδο 2022-2025 έχει τὰ καθήκοντα του Αναπληρωτή Προέδρου του Τμήματος Θεολογίας.

Η τεχνητή νοημοσύνη μεταξύ ήθικης και όντολογικής θεώρησης

Στήν εισήγηση αυτή θα καταβληθεί προσπάθεια να προσδιοριστούν τὰ ήθικα ζητήματα που συνδέονται με την ανάπτυξη της τεχνητής νοημοσύνης ώστε στον διάλογο μεταξύ ειδικών των ρυθμιστικών άρχών και θεολόγων να καταστεί σαφές ότι οί άπαντήσεις στα ζητήματα αυτά δέν είναι μόνο πρόβλημα δεοντολογίας αλλά, κυρίως, όντολογίας διότι στο κέντρο όλων αυτών των εξελίξεων είναι τὸ ανθρώπινο πρόσωπο.

Γιώργος Κωστελέτος

Δρ Φιλοσοφίας,

Μεταδιδακτορικός έρευνήτης του Τμήματος Φιλοσοφίας Ε.Κ.Π.Α.,

Διδάσκων του Τμήματος Φιλοσοφίας του Ε.Κ.Π.Α.

Ο Γιώργος Κωστελέτος είναι Διδάκτωρ Φιλοσοφίας με αντικείμενο τη Φιλοσοφία της Τεχνητής Νοημοσύνης και των Νευροεπιστημών και μεταδιδακτορικός έρευνήτης του Τμήματος Φιλοσοφίας του Έθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, καθώς και έντεταλμένος έρευνήτης στο Έργαστήριο Έφαρμοσμένης Φιλοσοφίας του ίδιου πανεπιστημίου και στο Έργαστήριο Ψυχο-φυσιολογίας του Έρευνητικού Πανεπιστημιακού Ίνστιτούτου Ψυχικής Υγείας Ίατρικής Ακρίβειας και Νευροεπιστημών «Κώστας Στεφανής». Επίσης, είναι ειδικός διδάσκων του Τμήματος Φιλοσοφίας του Έθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και μέλος του Συνεργαζόμενου Έκπαιδευτικού Προσωπικού στη Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Έπιστημών του Ανοικτού Πανεπιστημίου της Κύπρου. Αντικείμενα ειδίκευσης του Δρα. Κωστελέτου είναι ή Φιλοσοφία της Τεχνητής Νοημοσύνης και των Νευρο-έπιστημών με έστιαση στην Τεχνο-ήθικη (Ηθική της Τεχνητής Νοημοσύνης και Νευρο-ήθική). Ο Δρ. Κωστελέτος είναι μέλος της Ομάδας Έμπειρογνομόνων για την Τεχνητή Νοημοσύνη, της Έθνικής Έπιτροπής Βιοηθικής και Τεχνο-ήθικής. Έχει δημοσιεύσει κείμενά του σε διεθνή έπιστημονικά περιοδικά και συλλογικούς τόμους.

Η Τεχνητή Νοημοσύνη ως καταλύτης του θεολογικού διαλόγου:

Δυνατότητες και Προκλήσεις

Διά της ραγδαίας ανάπτυξης και εξάπλωσής της, ή Τεχνητή Νοημοσύνη (ΤΝ) έχει καταστεί κάτι ευρύτερο από ένα απλό έπιστημονικό ή τεχνολογικό έγχείρημα, διαμορφώνοντας πλέον πολλές και ευαίσθητες πτυχές της ζωής μας και παρουσιάζοντας χρήσεις και δυνατότητες που οδηγούν σε αξιολογικού και ρυθμιστικού τύπου προκλήσεις. Συνιστώντας ήδη μιὰ επίπονη όσο και παραγωγική άσκηση για τους φιλοσόφους, τους νομικούς και άλλους κοινωνικούς έπιστήμονες, ή ΤΝ πρέπει πλέον να άποτελέσει αντικείμενο έστιασης και των θεολόγων καθώς κάποιες εκ των δυνατοτήτων της έχουν σαφείς θρησκευτικού τύπου προεκτάσεις ενώ κάποιες άλλες είναι σε άμεση τομή με την έκκλησιαστική πράξη. Έπί παραδείγματι, ό συγκερασμός της ΤΝ με τη Νευροεπιστήμη έχει οδηγήσει σε ύποσχέσεις περι μιὰς τεχνολογικά έκπορευόμενης άθανασίας, ενώ συστήματα ‘Συνομιλητικής ΤΝ’ παρέχουν ήδη ένα είδος ψηφιακής μεταθανάτιας ζωής καθώς χρησιμοποιούνται για τη διατήρηση της έναρθρης άλληλεπίδρασής μας με κλάσματα της προσωπικότητας ανθρώπων που έχουν άποβιώσει. Ανάλογα συστήματα δύνταται επίσης να χρησιμοποιηθούν προς έπιτέλεση όρισμένων εκ των έκκλησιαστικών καθηκόντων που ως τώρα έπιτελούνταν μόνο από τους κληρικούς. Θα μπορούσε ή ΤΝ να άποτελέσει μιὰ θεμιτή δίοδο προς την άθανασία; Θα ήταν άποδεκτή μιὰ έστω μερική ύποκατάσταση των κληρικών από συστήματα ΤΝ; Έν τέλει, ποιά ή όντολογία των εν λόγω συστημάτων; Είναι πράγματι νοήμονες όντότητες; Άν ως τέτοιες δύνταται να άναπτύξουν θρησκευτικές άνησυχίες, δικαιούνται να άποτελέσουν μέλη του έκκλησιαστικού ποιμνίου; Τα παράνω, όντας μερικά μόνο εκ των έρωτημάτων που εγείρουν όι δυνατότητες της

TN, καταδεικνύουν τὴν ἀνάγκη νὰ καταστῆ ἡ TN ἀντικείμενο ἑνὸς θεολογικοῦ προβληματισμοῦ ποὺ θὰ πρέπει μὲν νὰ εἶναι ἐπιτακτικός-δεδομένης τῆς ὀξύτητας τῶν ἐγειρόμενων ζητημάτων-ἀλλὰ σὲ καμία περίπτωση φοβικός ἀποτυγχάνοντας νὰ κατανοήσῃ τὸ φαινόμενο τῆς TN εἰς βάθος καὶ κυρίως νὰ τὸ ἀντιμετωπίσῃ ὡς μιὰ εὐκαιρία προαγωγῆς τῆς θεολογικῆς σκέψης.

Αρχιμανδρίτης Αρίσταρχος - Βασίλειος Γκρέκας
Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Θεολογίας Ε.Κ.Π.Α.

Ο Αρχιμανδρίτης π. Αρίσταρχος Γκρέκας είναι κληρικός της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών. Είναι αναπληρωτής καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας της Θεολογικής σχολής του ΕΚΠΑ με γνωστικό αντικείμενο Έκκλησιαστικής Γραμματολογίας και Θεολογίας και Διευθυντής του εργαστηρίου «Έκκλησία και Πολιτισμός». Ο Αρχιμ. Αρίσταρχος Γκρέκας είναι πτυχιούχος της Άρσακειού Παιδαγωγικής Ακαδημίας Πατρών και του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Έκπαίδευσης του ΕΚΠΑ. Από το Τμήμα Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ έλαβε με άριστα, Πτυχίο, Μεταπτυχιακό και Διδακτορικό. Στο Ήνωμένο Βασίλειο έλαβε Μεταπτυχιακό, από το Durham University. Επίσης ολοκλήρωσε επιτυχώς προγράμματα στο Oxford University και στο Cambridge University. Στις Ήνωμένες Πολιτείες Αμερικής, ολοκλήρωσε επιτυχώς προγράμματα στο Georgetown University και στο Harvard University - Kennedy School. Διδάξει στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση και στην Ανώτατη Εκκλησιαστική Ακαδημία Αθήνας. Επίσης διδάσκει σε σχολές των Σωμάτων Ασφαλείας, των Ένόπλων Δυνάμεων, στο Έλληνικό Άνοικτο Πανεπιστήμιο ως ΣΕΠ και στο Εύρωπαϊκό Ίνστιτούτο Έπικοινωνίας. Έχει εκδώσει έντεκα βιβλία και συμμετέχει με δημοσιεύσεις και άρθρα σε περιοδικά. Έχει οργανώσει και συμμετάσχει ως εισηγητής σε συνέδρια. Είναι μέλος σε διεθνή Ίνστιτούτα και οργανισμούς. Περί τὰ εἴκοσι ἔτη ἐγκαταβίωσε στο Άγιον Όρος.

Τεχνητή Νοημοσύνη και Όρθόδοξη Ανθρωπολογία

Η ραγδαία εξέλιξη της Τεχνητής Νοημοσύνης δημιουργεί προκλήσεις σε διάφορα επίπεδα. Αυτές οι προκλήσεις έχουν ως αποδέκτη τον άνθρωπο και την γενικότερη θεώρησή του. Η όρθόδοξη ανθρωπολογία συμβάλλει στην όντολογική κατανόηση του ανθρώπου, με την χριστολογική και σωτηριολογική διάστασή της. Επιπλέον, αναδεικνύεται η σημασία της λατρευτικής και μυστηριακής διάστασης του σώματος της Έκκλησίας όπως βιώνεται διαχρονικά, συμβάλλοντας στον αυτοπροσδιορισμό του ανθρώπου και δίνοντας προτεραιότητα στην αξία του προσώπου ανεξάρτητα των τεχνολογικών επιτευγμάτων και της προόδου.

13ο: Θεολογία και ποιητικός λόγος στὸν 21ο αἰώνα

Ἱστορικό Ἀρχεῖο τοῦ ΕΚΠΑ, Σκουφᾶ 45

Τετάρτη 27 Νοεμβρίου, ὥρα 18:00-20:00

Κίρκη Κεφαλέα

Καθηγήτρια τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ Ε.Κ.Π.Α.

*Ἡ Κίρκη Κεφαλέα εἶναι Καθηγήτρια Συγκριτικῆς Θρησκευτικῆς Λογοτεχνίας στὸ Τμήμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ. Ἡ διδακτορική της διατριβὴ *Das Land der Griechen: Studien zur Griechenlandrezeption in der modernen europäischen Erzählliteratur* (Ἡ Γῆ τῶν Ἑλλήνων: Μελέτες γιὰ τὴν πρόσληψη τῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τὴ σύγχρονη εὐρωπαϊκὴ πεζογραφία) ἐκδόθηκε τὸ 1995 ἀπὸ τὸν γερμανικὸ ἐκδοτικὸ οἶκο Königshausen & Neumann. Ἐχει δημοσιεύσει τὰ βιβλία: *Ὀργὴ Θεοῦ: Οἱ ἑλληνικὲς ἐκδοχὲς τῆς Ἑλεονώρας τοῦ Μπύργκερ* (Νεφέλη 1999), *Μὴ μοῦ ἄπτου! Ἡ εἰκόνα τῆς Μαγδαληνῆς στὴ νεοελληνικὴ ποίηση* (Ἰνδικτος 2004, Gutenberg 2015), *Μεταμορφώσεις τῆς Σελήνης: Ἀνθολογία ποιημάτων γιὰ τὸ φεγγάρι* (Gutenberg 2013), *Κραταῖα ὡς Θάνατος Ἀγάπη. Τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία* (Gutenberg 2015), *Τοπία τῆς ψυχῆς. Μελέτες γιὰ τὴ νεότερη λογοτεχνία* (Ἀρμός 2018). Πρόσφατα ἐπιμελήθηκε τὸν τόμο *Ποίηση καὶ Θεολογία. Ποιητὲς καὶ στοχαστὲς μιλοῦν γιὰ τὴ σχέση τοὺς μὲ τὸν Θεὸ* (Ἐκδόσεις ΕΚΠΑ 2024). Τὰ ἐρευνητικὰ της πεδία εἶναι μεταξὺ ἄλλων: α) Ἡ πρόσληψη τῆς Ἑλλάδας στὴ σύγχρονη εὐρωπαϊκὴ λογοτεχνία, β) οἱ σχέσεις τῆς θρησκείας μὲ τὴ λογοτεχνία τοῦ 19ου καὶ 20ου αἰῶνα, γ) ἡ ἀπήχηση τῶν βιβλικῶν κειμένων στὴ νεότερη ζῆνη καὶ νεοελληνικὴ λογοτεχνία.*

Ἡ πρόσληψη τοῦ ἱεροῦ στὴν ποίηση

Τὰ ἱερὰ κείμενα ἀποτελοῦν πηγὴ ἔμπνευσης γιὰ πολλοὺς συγγραφεῖς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα. Ἡ ἔννοια τῆς ἱερότητας στοὺς ποιητὲς εἶναι κυρίαρχη καὶ καθολικὴ, καθὼς οἱ ποιητὲς ἀναζητοῦν τὸν Θεὸ μὲ ποικίλους τρόπους. Καὶ πολὺ συχνὰ ἀνατρέχουν στὰ βιβλικά κείμενα γιὰ νὰ ἀντλήσουν ὕλικὸ καὶ νὰ ἐκφράσουν τὸ ποιητικὸ τους ὄραμα, εἴτε εἶναι πιστοί, εἴτε ἀγνωστικιστὲς, εἴτε ἄθεοι. Ἡ μεταφυσικὴ ἀποτελεῖ βασικὸ καὶ ἀναγκαῖο συστατικὸ τῆς Ποίησης ἀλλὰ καὶ τῆς Τέχνης γενικότερα. Ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη μέχρι καὶ σήμερα στὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος κυριαρχεῖ ἡ πολυσύνθετη διαδικασία κατανόησης τοῦ μυστηρίου τῆς ὑπαρξῆς καὶ ἡ ἀναζήτησις τῆς ἀλήθειας. Στὴ σύντομη εἰσαγωγικὴ εἰσήγησή μου, ὡς Συντονίστρια τοῦ Παράλληλου Ἐργαστηρίου, θὰ σταθῶ, μὲ ἀφορμὴ τὸν τόμο *Ποίηση καὶ Θεολογία: ποιητὲς καὶ στοχαστὲς μιλοῦν γιὰ τὴ σχέση τοὺς μὲ τὸν Θεὸ* ποὺ ἐκδόθηκε πρόσφατα ἀπὸ τὴς Ἐκδόσεις ΕΚΠΑ, σὲ κείμενα ὀρισμένων ποιητῶν ποὺ συμμετέχουν μέσα σὲ αὐτόν, μὲ σκοπὸ νὰ ἀνιχνεύσω τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο προσεγγίζουν τὸ θεῖο μέσα στὴν ποίησή τους. Στὸ Ἐργαστήρι «Θεολογία καὶ ποιητικὸς λόγος στὸν 21ο αἰῶνα», μὲ τὴ συμμετοχὴ καταξιωμένων ποιητῶν καὶ ποιητριῶν, θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ρίξουμε φῶς σὲ αὐτὸ τὸ ἄκρως ἐνδιαφέρον καὶ πολυσύνθετο θέμα

τῆς σχέσης τῆς ποίησης με τὸ ἱερό, νὰ διερευνήσουμε τὴ δημιουργικὴ πρόσληψη τῶν βιβλικῶν κειμένων, νὰ συζητήσουμε τί εἶναι Θεός, καὶ πῶς αὐτὸ ἀποτυπώνεται στὴν ποίησή τους.

Γιώργος Βέης

Πρέσβυς ἐπὶ τιμῇ, Ποιητής

Ὁ Γιώργος Βέης γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1955. Πρέσβυς ἐπὶ τιμῇ. Εἶναι ἐπίτιμος διδάκτωρ τοῦ Τμήματος Φιλολογίας τοῦ ΕΚΠΑ καὶ Απόφοιτος τοῦ Νομικοῦ Τμήματος τοῦ ΕΚΠΑ. Παρακολούθησε μεταπτυχιακὰ μαθήματα στὴ Σχολὴ Διεθνῶν Σχέσεων τοῦ Columbia University τῆς Νέας Ὑόρκης. Εἶναι μέλος τῆς Ἑταιρείας Συγγραφέων, τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν, τῆς Ἰονικῆς Ἀκαδημίας, τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων καὶ τοῦ Κύκλου Ποιητῶν. Τὸ 2012 τοῦ ἀπονεμήθηκε ὁ Ἀνώτερος Ταξιάρχης τοῦ Φοίνικος γιὰ τὶς ὑπηρεσίες του στὸ διπλωματικὸ κλάδο τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν. Ποιήματά του ἔχουν μεταφραστεῖ σὲ δεκατρεῖς γλῶσσες. Ἔχουν κυκλοφορηθεῖ δεκαπέντε ποιητικὲς συλλογές του. Ἔχει μεταφράσει ἔργα τῶν Χόρχε Λουὶς Μπόρχες, Ρέιμοντ Τσάντλερ, Τζὸν Λούθερ Λόνγκ, Λὶ Μπαί, καὶ Γκάλλουεϊ Κινέλ. Ἀπὸ τὸ 1976 ἀσχολεῖται μὲ τὴν κριτικὴ τῆς λογοτεχνίας. Ἔχει τιμηθεῖ τρεῖς φορές μὲ τὸ Κρατικὸ Βραβεῖο Μαρτυρίας τὸ 2000, τὸ 2010 καὶ τὸ 2016. Ἡ ποιητικὴ του συλλογὴ “Λεπτομέρειες κόσμων” ἀπέσπασε τὸ Βραβεῖο Λάμπρος Πορφύρας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὸ 2007. Τὸ 2014 τοῦ ἀπενεμήθη τὸ Βραβεῖο Ποίησης τοῦ Ἰδρύματος Πέτρου Χάρη τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του. Τὸ 1989 τοῦ ἀπενεμήθη τὸ Βραβεῖο “Ἀνδρέα Κάλβου” ἀπὸ τὸ Queen’s College τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πόλης τῆς Νέας Ὑόρκης γιὰ τὴν στήριξή πού παρεῖχε ἐκεῖ, ὡς Πρόεδρος, στὸν τομέα τῶν Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν σπουδῶν.

Στὸν κἀνναβο τῆς ποίησης καὶ τῆς θεολογίας σήμερα
(τὸ ἦθος τῆς ποίησης καὶ ἡ ρώμη τοῦ θρησκευτικοῦ λόγου)

Ἡ πρωτογενής, δηλαδὴ ἡ ἔντιμη ποιητικὴ γραφὴ ὡς ἀποτύπωση ταυτότητας, αὐταξίας, αὐτοεπιβεβαίωσης καὶ ἀδιάπτωτης, εἰ δυνατόν, ἀσφάλειας τῆς ὑπαρξης, μᾶς συνεγείρει. Τὸ ποιητικὸ ἐγὼ διερμηνεύει μὲ ρηματικὴ συνέπεια τὴ φύση τῶν ὀρατῶν, λεκτῶν καὶ ἀοράτων πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ τὶς ἐπὶ μέρους σχέσεις μας, οἱ ὁποῖες ἀναπτύσσονται, διαδοχικὰ ἢ καὶ παραλλήλως, μὲ αὐτά. Δὲν τοῦ ἀρκεῖ βέβαια αὐτό. Ἐπιμένει νὰ προσεγγίξει συνειδητὰ τὸ λανθάνον βάθος τῶν ὄντων. Ἐκεῖ ὅπου ἀνιχνεύεται ὁ ἀληθινὸς ἑαυτὸς κι ὄχι ὁ, τι θέλει ὁ ἴδιος νὰ ἐπιδεικνύει κατὰ κανόνα αὐτάρεσκα στὴ σκηνὴ τῶν κοινωνικῶν συμβάσεων, τῶν ἀσύστολων ἀπατῶν καὶ τῶν καθησυχαστικῶν ψευδαισθήσεων. Τὰ γεγονότα λόγου ἰσχύουν ὡς ἀμάχητα τεκμήρια τῆς ἀξιακῆς αἰσθητικῆς. Ὁ, τι διαφεύγει ἀπὸ τὴν κατεστημένη αἴσθησι τῆς ὄρασης, ὁ, τι δὲν συλλέγει ὁ τυπικὸς νοῦς τοῦ παρατηρητῆ, τὸ ἐντοπίζει, τὸ ἀποκωδικοποιεῖ καὶ τὸ ταξινομεῖ ἢ ὁρμόνη τῆς ἐν-διαίσθησης ἢ ἄλλως ποιητικὸ βλέμμα. Εἶναι αὐτὸ πὸν μπορεῖ νὰ διαχειριστεῖ τὸν χωρόχρονο, ἐκεῖνον πὸν ἔχει τὸ ἴδιο τὸ ποιητικὸ βλέμμα δεῖ. Καὶ μάλιστα σὲ ὑπερθετικὸ βαθμὸ. Ἔτσι, τὸ ποιητικὸ ὑποκείμενο ἀντιμετωπίζει ἐπὶ τέλους τὸ πραγματικὸ. Καὶ μαζὶ μὲ αὐτὸ τὸ ἀναπόσπαστο μυθικὸ στοιχεῖο τοῦ βίου. Στους ἀντίποδες, οἴκοθεν νοεῖται, τῶν κοινοτοπιῶν τοῦ συρμοῦ. Καὶ σὲ ἓνα ἀπώτερο στάδιο ἀποκαλύπτει τὴ θεϊκὴ ὑπόστασι τοῦ σύμπαντος κόσμου per se. Στὸν ἀντίποδα τῆς τεχνολογικῆς γνώσης, ὡποσδήποτε ἀναγκαίας, ἡ ποιητικὴ γραφὴ κατανοεῖ πῶς τὸ ἐνδελεχές, ἐξ ὀρισμοῦ μάλιστα ἀγαπητικὸ θεολογικὸ νόημα διαθέτει τὸ de facto πλεονέκτημα νὰ ὑποστηρίξει δηλαδὴ

ζείδωρες έμπειρίες, ίαματικῆς κυρίως φύσεως. Ὁ ποιητικὸς λόγος διορθώνει ἀνέκαθεν τὸ δεδομένο ὑπερεγώ, γνωρίζοντας ὅτι τὸ εἶναι τοῦ σώματος εἶναι σαφῶς ἔμφυλο. Ἐξ οὗ καὶ ἡ ὁμολογούμενη πολυσημία του. Ὁ θρησκευόμενος λόγος ἀντλεῖ κι αὐτὸς ἀπὸ τὰ ἴδια ἀποθέματα ὁρμῶν πρὸς τὰ ἄνω. Τὸ ζήτημα τοῦ Ὑψηλοῦ, ὡς γνωστὸν, ἀφορᾷ, ἐκ προοιμίου, ἀμφοτέρους. Σὲ διαχρονικὴ βάση. Ἡ διαύγαση ἀπὸ τὴν προκείμενη ἀλληλουχία ἔχει ἀποδώσει ἐμβληματικὰ ἔργα διεθνῶς. Τὸ ἀφηρημένο Ἐγὼ καταργεῖται. Στὴ θέση του ὁμιλεῖ/γράφει/γνέφει σημασιολογικὰ τὸ πλήρωμα τῆς ἀναστοχαστικῆς, τῆς ἐπώνυμης ὕπαρξης. Τὸ ποίημα εἶναι ὁ κώδικας τοῦ διάφωτιστικοῦ βιώματος μεταιχιμίων. Τὸ θρησκευτικὸ ἔναυσμα δρᾷ ἀλυσιδωτά: οἱ στίχοι εἶναι τὰ σκαλοπάτια μιᾶς κλίμακας ὀριακῆς σημασιοσυντακτικῆς Ἀπόλαυσης. Ἐξ οὗ καὶ ὁ πάγιος χαρακτῆρας τῆς ἀένανης Ἀναζήτησης.

Εὐριπίδης Γαραντούδης Ποιητής

Ὁ Εὐριπίδης Γαραντούδης γεννήθηκε τὸ 1964 στὴν Καβάλα. Δημοσίευσε πέντε ποιητικὰ βιβλία ἀπὸ τὸ 2009 μέχρι τὸ 2022: Μεθεόρτιο ἢ Lyrica. Ποίημα σὲ 33 μέρη, 2009· Ὀνειρεύτηκα τὴ Γενονα, Ἀθήνα, 2011· Τὰ σύνεργα, 2015· Τὸ διπλὸ δίγαμμα, 2019· Εὐτοπία, 2022. Ἐπίσης δημοσίευσε ἕνα θεατρικὸ ἀναλόγιο μὲ θέμα τὸν Γιδῶργο Σεφέρη (Ὅπου καὶ νὰ ταξιδέψω ἢ Ἑλλάδα μὲ πληγώνει. Ἕνας διά-λογος μὲ τὸν Σεφέρη, 2019) καὶ μεταφράσεις ἰταλῶν ποιητῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ὅπως τῶν Ποιημάτων τοῦ Σάντρο Πέννα (Κρατικὸ Λογοτεχνικὸ Βραβεῖο Μετάφρασης ἔργου ξένης λογοτεχνίας σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα 2021). Εἶναι καθηγητὴς νεοελληνικῆς φιλολογίας στὸ Τμῆμα Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ε.Κ.Π.Α. Τὰ ἐρευνητικὰ ἐνδιαφέροντά του ἐπικεντρώνονται στὴ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ἰδίως τῆς ποίησης, τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20οῦ αἰῶνα καὶ ἐντοπίζονται στοὺς κλάδους τῆς μετρικῆς, τῆς ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων. Τὸν ἀπασχολοῦν ἐπίσης οἱ διακαλλιτεχνικὲς σχέσεις μεταξὺ λογοτεχνίας καὶ κινηματογράφου. Εἶναι διευθυντὴς τοῦ Ἐργαστηρίου Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ ΕΚΠΑ καὶ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ Σύγκριση τῆς Ἑλληνικῆς Ἐταιρείας Γενικῆς καὶ Συγκριτικῆς Γραμματολογίας.

Ἀναζητῶντας τὸν Θεὸ σὲ ἕνα γνωστό-ἄγνωστο σύμπαν

Στὸ σύνολο τοῦ ποιητικοῦ ἔργου μου (Μεθεόρτιο ἢ Lyrica. Ποίημα σὲ 33 μέρη, 2009· Ὀνειρεύτηκα τὴ Γενονα, Ἀθήνα, 2011· Τὰ σύνεργα, 2015· Τὸ διπλὸ δίγαμμα, 2019· Εὐτοπία, 2022), τὸ ἐνδιαφέρον μου γιὰ τὴν, μέσῳ τῆς ποίησης, διερεύνηση τῆς ἔννοιας τῆς θεότητας ἐπικεντρώνεται στὴ βασικὴ ἐνότητα «Ἐξωπλανήτες» (42 σονέτα) τοῦ βιβλίου μου Τὰ σύνεργα. Τὸ πρόδηλο θέμα τῆς ἐνότητας ἀπορρέει ἀπὸ τὴ ἐντατικὴ τὰ τελευταῖα χρόνια ἀναζήτηση καὶ συνεχιζόμενη ἀνακάλυψη χιλιάδων ἐξωπλανητῶν (δηλαδὴ πλανητῶν ποὺ βρίσκονται στὸν γαλαξία –καὶ στὸ σύμπαν– ἔξω ἀπὸ τὸ ἡλιακὸ σύστημα τῆς Γῆς). Οἱ ἐξωπλανήτες ἀποτελοῦν ἀντικείμενο τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας, ἀλλὰ προσελκύουν γενικότερα τὴν προσοχὴ τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς μας ὡς οἱ (πιθανοὶ) κόσμοι, σὲ ἕνα ἀκόμα ἄγνωστο ἀλλὰ εἰκαζόμενο μέλλον, τῆς διαπλανητικῆς μετοίκησης τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους. Ἔτσι, οἱ ἐξωπλανήτες διευρύνουν τὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης γνώσης στὸ ἀχανὲς σύμπαν, ἀλλὰ μίας γνώσης ἀξεδιάλυτα ἀναμειγμένης ἀκόμα μὲ τὴ φαντασία, μὲ τὴν ἐπινόηση τοῦ εἰκαζόμενου ὡς ὑπαρκτοῦ. Τὰ ποιήματα τῶν «Ἐξωπλανητῶν», τιτλοφορημένα μὲ ὀνόματα ὑπαρκτῶν ἐξωπλανητῶν, περιπλανιοῦνται, ἀναπόδραστα μὲ τὶς προϋποθέσεις τῆς ἀνθρώπινης συνθήκης, στὸ γνωστό-ἄγνωστο, ἐπινοοῦν μὲ ὄρους τόσο ἕλης ὅσο καὶ ἀπόθησης, ἐπιθυμίας καὶ φόβου, τὸ οἰκεῖο καὶ συνάμα ἀνοἰκειο. Τὰ ποιήματα τῆς ἐνότητας, γραμμένα σταθερὰ στὴ φόρμα τοῦ σονέτου, λειτουργοῦν ὡς στοχαστικὲς, ἄλλοτε δραματικὲς καὶ ἄλλοτε εἰρωνικὲς, ἐκδοχὲς τῆς ἴδιας, ἀθεράπευτης ἀνθρώπινης ἐπιθυμίας γιὰ γνώση καὶ τῆς ἴδιας, ἀξεπέραστης ἀνθρώπινης ἀδυναμίας μπροστὰ στὸ ἄγνωστο. Καθὼς στὸ ἐπίκεντρο τῆς ἀναζήτησης καὶ τῆς κατάκτησης τῶν κόσμων ποὺ ἀποδίδουν ποιητικὰ οἱ «Ἐξωπλανήτες» δεσπόζει ἡ ὑπαρξιακὴ ἀγωνία τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀτελοῦς ὄντος, ἀρκετὰ ποιήματα ἀναφέρονται ποικιλοτρόπως στὴν ἔννοια τοῦ Θεοῦ. Τὰ ποιήματα αὐτὰ θὰ σχολιαστοῦν στὸ πλαίσιο τῆς ὁμιλίας μου.

Τασούλα Καραγεωργίου

Ποιήτρια

Ἡ Τασούλα Καραγεωργίου γεννήθηκε στὴν Ἀλεξάνδρεια τῆς Αἰγύπτου τὸ 1954. Ἐργάσθηκε ὡς φιλόλογος καὶ σύμβουλος φιλόλογων στὴ Δημόσια Μέση Ἐκπαίδευση. Εἶναι κάτοχος διδακτορικοῦ διπλώματος στὴν Κλασικὴ Φιλολογία. Ἔχει ἐκδώσει ἑννιά ποιητικὰ βιβλία, μεταφράσεις ἀρχαίας ἑλληνικῆς λυρικῆς ποίησης (Σαπφῶ, Ἥρινα καὶ ἐπιγράμματα τῆς Παλατινῆς Ἀνθολογίας), ἓνα βιβλίο μὲ λυρικά ἀφηγήματα, μία συλλογὴ δοκιμίων γιὰ τὴν ποίηση καὶ δύο μελέτες γιὰ τὴν ποίηση τοῦ Ἀνδρέα Κάλβου καὶ τοῦ Μίλτου Σαχτούρη, ἀντίστοιχα. Ὑπῆρξε μέλος τῆς συγγραφικῆς ομάδας τοῦ σχολικοῦ βιβλίου *Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία Θεωρητικῆς Κατεύθυνσης*, ΟΕΔΒ 1999. Γιὰ τὴ συλλογὴ *Τὸ μετρὸ* (2004) τῆς ἀπονεμήθηκε τὸ βραβεῖο Γεωργίου Ἀθάνα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ γιὰ τὴ συλλογὴ *Ἡ πλήλινη χορεύτρια* (2019) τὸ βραβεῖο Λάμπρου Πορφύρα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Τὸ βιβλίο *Ναυαγοῦ τάφος εἰμὶ ἦταν* στὴ βραχεῖα λίστα τοῦ Κρατικοῦ Βραβείου Λογοτεχνικῆς Μετάφρασης. Ποιήματά της ἔχουν μεταφραστεῖ στὰ ἀγγλικά, ἰσπανικά, ἀραβικά, γερμανικά καὶ ρουμάνικα. Ἡ συλλογὴ *Τὸ μετρὸ* (2004) μεταφράστηκε στὰ ἰταλικά ἀπὸ τὴν Gilda Tentorio (*Il Metro*, 2021). Δοκίμιά της γιὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ τὴ νεοελληνικὴ ποίηση ἔχουν δημοσιευθεῖ σὲ λογοτεχνικὰ καὶ φιλολογικὰ περιοδικὰ — ἔντυπα καὶ ἠλεκτρονικὰ — καὶ σὲ πρακτικὰ ἐπιστημονικῶν συνεδρίων. Εἶναι μέλος τῆς Ἑταιρείας Συγγραφέων, τοῦ Κύκλου τῶν Ποιητῶν καὶ τῆς Ἑταιρείας Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν. Ἔχει διατελέσει πρόεδρος τῆς Πανελληνίας Ἑνώσεως Φιλολόγων γιὰ δύο θητεῖες. Ἀπὸ τὸ 2007 ἕως σήμερα διδάσκει ἑλληνικὴ ποίηση στὸ Ἐργαστήρι Ποίησης τοῦ Ἰδρύματος Τάκης Σινόπουλος.

Θεολογία καὶ ποιητικὸς λόγος τὸν 21ο αἰῶνα: ἡ ἀναζήτηση μιᾶς συνέχειας

Ἡ εἰσήγηση θὰ ἐπιχειρήσει νὰ ἐντοπίσει καὶ νὰ ἀναδείξει τὰ πλούσια καὶ ποικίλα στοιχεῖα συνομιλίας τῆς νέας ἑλληνικῆς ποίησης ἐν γένει μὲ τὸ θεῖον καὶ ἱερὸν καὶ εἰδικότερα μὲ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση καὶ λατρεία, τὰ ὁποῖα εἶναι διακριτὰ ἤδη ἀπὸ τὶς ἀπαρχές τοῦ νεοελληνικοῦ ποιητικοῦ λόγου, τόσο στὴν ἔντεχνη δημιουργία ὅσο καὶ στὴν ποίηση τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Οἱ ἀποτυπώσεις αὐτῆς τοῦ ὀρθόδοξου λόγου, ἄμεσες καὶ συχνότατα ἔμμεσες, συντέλεσαν ὡς πολύχρωμες ψηφίδες στὴ διαμόρφωση τῆς φυσιογνωμίας τῆς νέας ἑλληνικῆς ποίησης ἐμπλουτίζοντάς τὴν γλωσσικὰ καὶ ἀποτελώντας παράλληλα σημαντικὰ ταυτοτικὰ στοιχεῖα της. Ἐξ ἄλλου ὁ δεσμὸς τῆς ποιητικῆς δημιουργίας μὲ τὸ θεῖον ἐμφανίζεται ὡς ἄρρηκτος ἤδη στὰ προοίμια τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ ἐπικλίση τῆς μούσας χωρὶς τὴ συμβολὴ τῆς ὁποίας εἶναι ἀδύνατη ἡ ἐπιτέλεση τοῦ ποιητικοῦ ἔργου. Ἡ εἰσήγηση θὰ ἐπιχειρήσει νὰ ἀπαντήσῃ στὸ ἐρώτημα ἐὰν ἡ στενὴ σχέση τῆς ἑλληνικῆς ποίησης μὲ τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ καὶ μὲ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση διατηρεῖται ἀδιάσπαστη στὴν ποιητικὴ παραγωγὴ τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου αἰῶνα, ἐὰν ἔχει διαρραγεῖ ἢ ἐὰν παρουσιάζεται σήμερα μὲ διαφορετικὲς μορφές. Τέλος θὰ διατυπωθεῖ προβληματισμὸς γιὰ ἀναζήτησι ἀπανασύνδεσης τῆς ἑλληνικῆς παιδείας μὲ τὴ διαχρονικὴ διδασκαλία τῶν κλασικῶν κειμένων καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, ὥστε νὰ διατηρηθεῖ μὲ σύγχρονους ὅρους ὁ γόνιμος καὶ συγκινησιακῆς λειτουργίας διάλογος τῆς παραγόμενης σήμερα ποίησης μὲ τὰ λαμπρὰ κείμενα τῆς ἐκκλησιαστικῆς γραμματείας.

Άννα Γρίβα

Ποιήτρια

Καθηγήτρια (ΣΕΠ) Ιταλικής Λογοτεχνίας στο ΕΑΠ

Ἡ Άννα Γρίβα (Ἀθήνα, 1985) σπούδασε Φιλολογία στήν Ἀθήνα καί Ἱστορία καί Ἐπιστήμες τῆς Λογοτεχνίας στή Ρώμη. Εἶναι διδάκτωρ Ἰταλικῆς Γλώσσας καί Φιλολογίας (ΕΚΠΑ) μέ ἀντικείμενο τήν ἀναγεννησιακή ποίηση καί μεταδιδακτορική ἐρευνήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (Τμήμα Φιλολογίας). Ἀσχολεῖται ἐρευνητικά μέ τήν ἀρχαία γραμματεία καί τήν πρόσληψή της στόν ἰταλικό χῶρο. Διδάσκει Ἰταλική Λογοτεχνία στό ΕΑΠ καί Δημιουργική Γραφή στό ΕΚΠΑ. Ἔχει ἐκδώσει ἕξι ποιητικές συλλογές, ἡ πιό πρόσφατη μέ τόν τίτλο Ἡ χαμένη θεά (Μελάνι, 2023), μία συλλογή διηγημάτων (Τά ζῶα θεοί, Κίχλη, 2021), δύο ἱστορικά μυθιστορήματα (Ἐξόριστες βασιλίσσες, Μελάνι, 2021, Ἡ Ἑλληνίδα σκλάβο, Μελάνι, 2022) καί μιὰ μονογραφία γιά τή σαπφική ποίηση (Ἀφροδίτες, Σμίλη, 2022). Ἡ ποιητική της συλλογή Δαιμόνιοι (Μελάνι, 2020) τιμήθηκε μέ τὸ Βραβεῖο «Γ. Ἀθάνας» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἔργα της ἔχουν μεταφραστεῖ σέ πολλές γλώσσες. Μεταφράζει ἰταλική λογοτεχνία. Ἡ μετάφρασή της σὰ ποιήματα τῆς Laura Battiferra τιμήθηκε τὸ 2020 ἀπό τὸ Ἰταλικὸ Ἰνστιτοῦτο στό πλαίσιο τῶν Βραβείων Λογοτεχνικῆς Μετάφρασης.

Ἀπὸ τὴ Λίλιθ καί τὴ Μαρία Μαγδαληνὴ μέχρι τὶς ἐκστατικές μυστικίστριες τῆς Δύσης:

Ὅταν ἡ ποίηση ζαναβρίσκει τὴ «χαμένη θεά»

Ἡ προτεινόμενη εἰσήγηση θὰ ἐπικεντρωθεῖ στὶς γυναικεῖες μορφές πού παρουσιάζονται στό ποιητικὸ μου βιβλίο Ἡ Χαμένη θεά (Μελάνι, 2023). Πηγὴ ἐμπνευσης γιά τὶς μορφές αὐτὲς ἀποτελοῦν τόσο τὰ βιβλικά κείμενα ὅσο καί τὰ ἀπόκρυφα Εὐαγγέλια, ἡ παράδοση τοῦ Γνωστικισμοῦ, ὁ δυτικὸς μυστικισμὸς καί ὁ ἑλληνικὸς μῦθος, σὲ ἓνα σύνολο πού συγχωνεύει ἀρχέτυπα καί στοχασμοὺς γύρω ἀπὸ τὴ φύση τοῦ θηλυκοῦ στοιχείου στόν κόσμο. Ἐπιπλέον, θὰ ἐπιχειρήσω μιὰ συνανάγνωση τοῦ βιβλίου μέ τὸ ἔργο ἄλλων σύγχρονων ποιητῶν (τοῦ τέλους τοῦ 20οῦ καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 21οῦ αἰ.), οἱ ὁποῖοι ἐπίσης «εἶδαν» τὶς γυναικεῖες αὐτὲς μορφές ὑπὸ ἓνα προσωπικὸ ποιητικὸ πρῖσμα. Μέ αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ ἀναφανεῖ ἓνα σύγχρονο πεδίο ποιητικοῦ στοχασμοῦ, πού ἀντλεῖ θέματα καί μορφές ἀπὸ τὰ πνευματικά ἀρχέτυπα πού συγκρότησαν τὸν δυτικὸ πολιτισμὸ, ἀνανεώνοντας, ἀνατρέποντας ἢ/καί ἀμφισβητῶντας τὰ παγιωμένα σημαινόμενά τους.

14ο: Ἡ σύγχρονη πρόκληση τῆς κατήχησης καὶ τῆς ποιμαντικῆς διακονίας

Κτήριο «Κωστής Παλαμᾶς», 1ος ὄροφος, Ἀκαδημίας 48

Τετάρτη 27 Νοεμβρίου, ὥρα 10:00-12:00

Πρωτοπρεσβύτερος π. **Ἀντώνιος Καλλιγέρης**

*Διευθυντῆς στῆ Διεύθυνση Ποιμαντικῆς Γάμου καὶ Οἰκογένειας
τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν*

Ὁ πρωτοπρεσβύτερος π. Ἀντώνιος Ἀ. Καλλιγέρης γεννήθηκε τὸ 1964 στὴν Ἀθήνα. Σπούδασε Θεολογία στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, εἶναι κάτοχος τοῦ Μεταπτυχιακοῦ Διπλώματος Εἰδίκευσης στὴν Ποιμαντικὴ ἀπὸ τὸν τομέα Ἠθικῆς καὶ Κοινωνιολογίας τοῦ Τμήματος Θεολογίας, τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (2001), ἐνῶ παρακολούθησε πρόγραμμα μεταπτυχιακῶν σπουδῶν, στὴν Οἰκογενειακὴ πολιτικὴ στὸ Τμήμα Κοινωνικῆς Πολιτικῆς καὶ Ἀνθρωπολογίας τοῦ Παντείου Πανεπιστημίου (1995-1997). Εἶναι ἐφημέριος τοῦ Ἱ.Ν.Αγ. Φιλοθέης, Ἐκπαιδευτικὸς στῆ Δευτεροβάθμια Ἐκπαίδευση, Διευθυντῆς τῆς Διεύθυνσης Ποιμαντικῆς Γάμου καὶ Οἰκογένειας τοῦ Ἰδρύματος Νεότητος καὶ Οἰκογενείας καὶ συντονιστῆς τοῦ προγράμματος «Πρωτοβουλία γιὰ τὴν πρόληψη τῆς ἐνδοοικογενειακῆς βίας». Ἄρθρα του ἔχουν δημοσιευτεῖ σὲ θεολογικὰ περιοδικά.

*Ἡ πρόληψη τῆς ἐνδοοικογενειακῆς βίας ὡς πρόκληση ἀλλαγῆς παραδείγματος
τῆς ποιμαντικῆς τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογένειας*

Ἡ ἔξαρση τῶν κρουσμάτων ἀλλὰ καὶ τῶν καταγγελιῶν ἔμφυλης καὶ ἐνδοοικογενειακῆς βίας θέτει ἐρωτηματικὰ καὶ στὴν πράξη ἀμφισβητεῖ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν πρακτικῶν τῆς ποιμαντικῆς διακονίας τῆς Ἐκκλησίας μας, ἰδιαίτερα στὸν τομέα τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογένειας. Τὸ θέμα θὰ ἐξεταστεῖ ἀπὸ δυὸ πλευρῆς: 1. Σύμφωνα μὲ τις κοινωνιολογικὲς θεωρίες ποὺ ἐρμηνεύουν τὴν ἐπιθετικότητα καὶ τὴν ἔξαρση τῆς βίας τὰ παρεκκλίνοντα ἄτομα μιμοῦνται τὴ συμπεριφορὰ τῆς κοινωνικῆς ομάδας μὲ τὴν ὁποία συναναστρέφονται καὶ, ἐπομένως, ἀκολουθοῦν κι αὐτὰ κοινωνικὲς νόρμες, ἀνεξαρτήτως ἐὰν προέρχονται ἀπὸ μιὰ παρεκκλίνουσα ὑποκοουλτούρα. Βασικὴ αἰτία τοῦ διαφορικοῦ συγχρωτισμοῦ εἶναι ἡ πολιτιστικὴ σύγκρουση. Βάσει τῆς συγκεκριμένης θεωρίας, ἡ ἐπιθετικὴ συμπεριφορὰ, ὅπως καὶ κάθε ἄλλη συμπεριφορὰ, μαθαίνεται μέσα ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ μὲ ἄλλους ἀνθρώπους ἐξίσου ἐπιθετικούς, ἐνῶ βασικὴ παράμετρος ἀποτελεῖ ἡ διάρκεια, ἡ συχνότητα, ἡ ἔνταση καὶ οἱ συνέπειες τῶν ἐπαφῶν μὲ ἐπιθετικὰ ἄτομα. Παράλληλα ἀναδεικνύεται γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ ἡ ἀνάγκη τῆς πρόληψης. Ὁ τομέας αὐτὸς ὁμως εἶναι πολυεπίπεδος. Ἡ πρόληψη τῆς ἐνδοοικογενειακῆς βίας γιὰ νὰ ἔχει τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα στηρίζεται στὸν σχεδιασμὸ καὶ τὴν ὑλοποίησι ἐπιστημονικὰ τεκμηριωμένων παρεμβάσεων. Ἡ ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ προϋποθέτει τὸν συνδυασμὸ πολλῶν θεωριῶν ἀπὸ τις ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου. Γιὰ νὰ σχεδιαστεῖ πλαίσιο πρόληψης ἀπαιτεῖται ἡ συστηματικὴ μελέτη τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς. Ἡ ἀξιοποίησι τῶν ἐρευνῶν ποὺ μελέτησαν τὸν ρόλο τῆς οἰκογένειας, τοῦ

εκπαιδευτικοῦ συστήματος, τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, τῆς κοινότητας σὲ σχέση μετὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου τῶν ἀξιών καὶ τῶν ἀντιλήψεων ποὺ ἐκεῖνος υἰοθετεῖ.

2. Τὸ ἴδιο φαινόμενο θέτει οὐσιαστικὰ ἐρωτήματα στὴν ἐσωστρεφῆ ποιμαντικὴ διακονία τῆς Ἐκκλησίας μας. Α. Σὲ ποῖο θεολογικὸ ἔδαφος ἀναπτύσσεται ἡ ποιμαντικὴ; Τὸ συνηθέστερο ποὺ συναντᾶμε εἶναι ἡ ἐσωστρέφεια ποὺ ἐνδύεται τὸ ἔνδυμα τῆς παράδοσης. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ μὴν ἀκούγεται ἡ φωνὴ καὶ οἱ ἀναζητήσεις τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου. Ἡ ἡρωοποίηση τοῦ παρελθόντος οὐσιαστικὰ κρατᾶ αἰχμάλωτη τὴν ποιμαντικὴ σὲ προνεωτερικὲς νοοτροπίες ἐπειδὴ ἡ ἴδια ἡ κοινωνία στὴν ὁποία ἀπευθύνεται βρίσκεται στὴν προνεωτερικότητα. Β. Ἡ ποιμαντικὴ μας δὲν ἐρμηνεύει καὶ κατὰ συνέπεια δὲν δύναται νὰ διαλέγεται Γ. Ποιὰ εἶναι ἡ εὐθύνη τῶν χριστιανῶν ἀπέναντι στὴν ἐνδοοικογενειακὴ βία; Δ. Ἡ ἐνορία εἶναι κοινότητα. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν ποὺ ἐπικρατοῦν παραμένει κοινότητα; Μὲ ποῖο τρόπο μπορεῖ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς σύγχρονες ἀναζητήσεις; Ὅσα προαναφέραμε δείχνουν ὅτι ἡ ἀσκούμενη ποιμαντικὴ διακονία τῆς Ἐκκλησίας στὸν χῶρο τοῦ γάμου καὶ τῆς οἰκογένειας εἶναι ἀνεπαρκὴς γιὰ νὰ κινητοποιήσει καὶ νὰ προετοιμάσει τὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα καὶ γιὰ αὐτὸ εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἀναζήτησις ἀλλαγῆς παραδείγματος. Ἡ δημιουργία μιᾶς νέας πρότασης ποὺ νὰ ριζώνει στὴν ὀρθόδοξη θεολογία καὶ νὰ διαλέγεται μετὰ τὰ προβλήματα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου.

Νίκη Παπαγεωργίου

Καθηγήτρια του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ.

Ἡ Νίκη Παπαγεωργίου εἶναι καθηγήτρια Κοινωνιολογίας τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Ἠθικῆς στὸ Τμῆμα Θεολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Σπούδασε Θεολογία στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο καὶ Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας στὸ Ρωμαιοκαθολικὸ Πανεπιστήμιο τῆς Louvain-La-Neuve (Βέλγιο). Τὰ ἐρευνητικὰ της ἐνδιαφέροντα ἐπικεντρώνονται στὶς σχέσεις θρησκείας καὶ κοινωνίας στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Μέση Ἀνατολή, στὸν ρόλο τῆς κοινωνίας στὴ διαμόρφωση τῶν σύγχρονων θρησκευτικῶν ταυτοτήτων, στὸν ρόλο τῆς θρησκείας στὴ συγκρότηση μεταναστευτικῶν κοινοτήτων, καθὼς καὶ στὴ σχέση θρησκείας καὶ φύλου. Τὰ σημαντικότερα ἔργα της εἶναι: Ἡ θέση τῆς Ἐκκλησίας στὴ Νεοελληνικὴ Κοινωνία. Γλωσσικοκοινωνιολογικὴ ἀνάλυση τῶν ἐγκυκλίων τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονικὴ 2000, Μεταμορφώσεις τοῦ ἱεροῦ. Κοινωνιολογία καὶ Θρησκεία στὸ ἔργο τοῦ Marcel Mauss, Ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονικὴ 2005, Θρησκεία καὶ μετανάστευση. Ἡ κοινότητα τῶν Σίχ στὴν Ἑλλάδα, ἐκδ. Κορνηλία Σφακιανᾶκη, Θεσσαλονικὴ 2011, Ἡ θρησκεία στὴ Μεταπολίτευση. Ὅρια καὶ ἀμφισιμίες, ἐκδ. Μπαρμπουνᾶκη, Θεσσαλονικὴ 2018, Κοινωνία, Θρησκεία καὶ Δίκαιο (μὲ τὸν Κων. Παπαγεωργίου, Καθηγητὴ Νομικῆς Α.Π.Θ.), ἐκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2020. Ἔχει δημοσιεύσει ποικίλα ἄρθρα σὲ διεθνῆ καὶ ἑλληνικὰ περιοδικὰ καθὼς καὶ συλλογικοὺς τόμους. Εἶναι Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας Μέσης Ἀνατολῆς καὶ μέλος διεθνῶν κοινωνιολογικῶν καὶ θεολογικῶν ἐπιστημονικῶν ἐταιρειῶν.

Ἀπὸ τὸν λόγο στὴν πράξη: Ἡ συνάντηση τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸν κόσμο

Κατήχηση καὶ διακονία, λόγος καὶ πράξη, συνιστοῦν δύο σημαντικὲς συνιστώσες τῆς ἔκφρασης τῆς Ἐκκλησίας μέσῳ τῶν ὁποίων δηλώνει τὴν ταυτότητά της καὶ ἐπικοινωνεῖ τὸ μήνυμά της. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς συνιστώσες τίθενται στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἀνθρώπου καὶ δημιουργοῦν ἓνα πλαίσιο συνάντησης μὲ τὸν Θεό, ἢ ὅποια δὲν συντελεῖται στὸ κενό, ἀλλὰ σὲ συγκεκριμένες ἱστορικὲς καὶ κοινωνικὲς συνθήκες. Ἀπὸ τὴ μία πλευρά, ὁ κατηχητικὸς λόγος τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ ἓναν κώδικα σημασιῶν καὶ φορέα νοημάτων πού χρησιμοποιεῖται ὡς μέσο ἔκφρασης τοῦ μηνύματός της στὸν κόσμο. Ἄν τὸ μήνυμα τῆς Ἐκκλησίας ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ ζωὴ, ἡ ὁδὸς καὶ ἡ Ἀνάσταση μένει ἀναλλοίωτο στὴν πορεία τῶν χρόνων, ὁ τρόπος πού ἐκφράζεται αὐτὸ τὸ μήνυμα ἀλλάζει μορφές, διαμορφώνεται κατὰ περίπτωσιν, διαφοροποιεῖται ἀπὸ κοινωνία σὲ κοινωνία καὶ ἀπὸ ἐποχὴ σὲ ἐποχὴ, ἀνάλογα μὲ τὸ ἱστορικὸ συγκείμενο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ διακονία τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν ἄνθρωπο, ἀποτελεῖ ἓνα ἐξίσου ἰσχυρὸ «μήνυμα», πού πραγματώνεται στὸ πρόσωπο τοῦ κάθε εὐάλωτου καὶ ἀναγκεμένου ἀνθρώπου. Ἡ διακονία μπορεῖ νὰ πάρει ἐπίσης ποικίλες μορφές, ὅσες καὶ οἱ ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὰ ποικίλα προβλήματα αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Στὴν εἰσήγησιν αὐτὴ θὰ διερευνηθεῖ ἡ σημασία τοῦ κατηχητικοῦ καὶ διακονικοῦ ἔργου τῆς Ἐκκλησίας μέσα σὲ ἓναν πλουραλιστικὸ, ρευστὸ καὶ πολυδιάστατο κόσμο, ὁ ὁποῖος βρίσκεται σὲ ἀναζήτησιν ταυτότητας.

Αρχιμανδρίτης Θεολόγος Αλεξανδράκης

Δρ. Θεολογίας,

Διευθυντής του Ίδρυματος Ποιμαντικής Επιμόρφωσης της Ι. Αρχιεπισκοπής Αθηνών

Ο Αρχιμανδρίτης Θεολόγος Αλεξανδράκης γεννήθηκε στο Ήράκλειο Κρήτης το 1974, όπου και ολοκλήρωσε τις εγκύκλιες σπουδές του. Στη συνέχεια σπούδασε Θεολογία και Νομική και συγκεκριμένα, έλαβε Πτυχίο από την Ανωτέρα Εκκλησιαστική Σχολή Κρήτης (2003), την Θεολογική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (2008), Δίπλωμα Μεταπτυχιακής Ειδίκευσης από το Τμήμα Θεολογικών Σπουδών Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου (2015) και στις 22/12/2022 αναγορεύτηκε Διδάκτορας Θεολογίας από την Θεολογική Σχολή του Έθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Παράλληλα έλαβε πτυχίο από την Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου και Μεταπτυχιακό στο Διεθνές και Ευρωπαϊκό Οικονομικό Δίκαιο της ίδιας Σχολής (2016). Σήμερα (2023) είναι μεταδιδακτορικός έρευνητής με θέμα «Η σύγχρονη ποιμαντική της Εκκλησίας της Ελλάδος. Το έργο του Ι.Π.Ε.» στην Θεολογική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Από το 2004 φέρει το Όφφίκιο του Αρχιμανδρίτη. Υπηρέτησε αρχικά στην Ίερά Αρχιεπισκοπή Κρήτης, στη συνέχεια στην Ίερά Μητρόπολη Αρκαλοχωρίου, Καστελλίου και Βιάννου και από το 2016 υπηρετεί στην Ίερά Αρχιεπισκοπή Αθηνών, αρχικώς ως Προϊστάμενος του Ίερού Ένοριακού Ναού Αγίου Αντωνίου Άνω Πατησίων και από το 2022 ως Ίεροκήρυκας. Είναι Διευθυντής του Ίδρυματος Ποιμαντικής Επιμορφώσεως της Ίερας Αρχιεπισκοπής Αθηνών (Ι.Π.Ε.), Συντονιστής και διδάσκων του προπτυχιακού προγράμματος σπουδών με τίτλο: «Βυζαντινή Μουσική – Ψαλτική Τέχνη» στο Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο Κύπρου (έξ αποστάσεως), Υπεύθυνος συγχρηματοδοτούμενων πράξεων που υλοποιεί το Ι.Π.Ε. και έχει πλήθος διδακτικών ωρών σε προγράμματα δια βίου μάθησης και εκπαίδευσης των κληρικών και λαϊκών στελεχών της Εκκλησίας.

Η σύγχρονη πρόκληση της κατήχησης και της ποιμαντικής διακονίας μέσα από τις δράσεις του Ίδρυματος Ποιμαντικής Επιμορφώσεως της Ίερας Αρχιεπισκοπής Αθηνών

Το Ίδρυμα Ποιμαντικής Επιμορφώσεως της Ίερας Αρχιεπισκοπής Αθηνών (Ι.Π.Ε.), αποτελεί ένα Επιμορφωτικό και Έρευνητικό Εκκλησιαστικό Ίδρυμα της Ίερας Αρχιεπισκοπής Αθηνών, καινοτόμο και πρωτότυπο για τα εκκλησιαστικά δεδομένα. Συστάθηκε το 2009 από τον Μακαριώτατο Αρχιεπίσκοπο Αθηνών και Πάσης Ελλάδος κ.κ. Ίερώνυμο Β' με απόφαση της Διαρκούς Ίερας Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος και λειτουργεί έως σήμερα. Είναι πιστοποιημένη εκπαιδευτική δομή και υλοποιεί πιστοποιημένα και μοριοδοτούμενα προγράμματα δια βίου εκπαίδευσης, κατάρτισης και ποιμαντικής επιμόρφωσης στους Κληρικούς, τους εκκλησιαστικούς υπαλλήλους και τα λοιπά στελέχη των εκκλησιαστικών νομικών προσώπων στον δημόσιο τομέα. Διαθέτει πιστοποιητικά Συστήματος Διαχείρισης Ποιότητας και Διαχείρισης Συγχρηματοδοτούμενων Έργων για Δημόσια Έργα Προμηθειών και Υπηρεσιών που υλοποιούνται με Ίδια Μέσα, έχει πλήρως συμμορφωθεί και έναρμονιστεί με το ένωσιακό και έθνικό ρυθμιστικό πλαίσιο περι προστασίας προσωπικών δεδομένων, είναι έγγεγραμμένος φορέας στο Μητρώο των Κέντρων

Διὰ Βίου Μάθησης (Κ.Δ.Β.Μ.) τῆς χώρας καθὼς καὶ ἔχει συμπεριληφθεῖ στοὺς Ἐρευνητικοὺς Φορεῖς ποὺ δύνανται νὰ χρηματοδοτηθοῦν γιὰ ἐπιστημονικὲς ἔρευνες μέσῳ τῶν προγραμμάτων τῆς Γενικῆς Γραμματείας Ἑρευνας καὶ Καινοτομίας. Ἔχει συνάψει Σύμφωνα Συνεργασίας σχεδὸν μὲ ὅλες τὶς Ἱερὲς Μητροπόλεις τῆς Ἑλλάδος συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν δεκατεσσάρων Ἱερῶν Μητροπόλεων τῆς Κρήτης καὶ τῶν Δωδεκανήσων καὶ τῆς Πατριαρχικῆς Ἐξαρχίας τῆς Πάτμου, σχεδὸν μὲ τὸ σύνολο τῶν Ἱ. Ἐνοριῶν τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν στὸ πλαίσιο τοῦ ἔργου τῆς Ψηφιοποίησης ἱερῶν κειμηλίων καθὼς καὶ μὲ Ὑπουργεῖα – Κυβερνητικὸς Φορεῖς, Ἀκαδημαϊκὰ Ἰδρύματα καὶ διάφορους ἄλλους κοινωνικοὺς καὶ ἐκκλησιαστικοὺς φορεῖς. Διαθέτει πλατφόρμα τηλεκπαίδευσης Moodle ποὺ παρέχει ἐκπαίδευση μὲ σύγχρονη καὶ ἀσύγχρονη μορφή, Μητρῶο Ἐκπαιδευτῶν ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 120 καὶ πλέον ἐνεργὰ μέλη προερχόμενα ἀπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸ, τὸν ἐπιστημονικὸ καὶ τὸν χῶρο τῆς Ἐκκλησίας καὶ Μητρῶο Συντονιστῶν, ἀποτελούμενο ἀπὸ 120 πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐκπαιδευτεῖ καὶ πιστοποιηθεῖ στὶς νέες μορφὲς ἐκπαίδευσης ἐνηλίκων ἀπὸ τὸ Ε.Κ.Δ.Δ.Α. Ἀπὸ τὴ σύστασή του ἕως σήμερα ἔχει πραγματοποιήσει περισσότερα ἀπὸ 800 τμήματα στὰ ὁποῖα ὑπῆρξαν περισσότερες ἀπὸ 20.000 συμμετοχὲς μὲ τὴν μορφή τῆς διὰ ζώσης καὶ τῆς ἐξ ἀποστάσεως σύγχρονης καὶ ἀσύγχρονης ἐκπαίδευσης, ἔχουν πραγματοποιηθεῖ περισσότερες ἀπὸ 20.000 διδακτικὲς ὥρες καὶ ἔχουν συγκεντρωθεῖ περισσότερα ἀπὸ 10.000 φύλλα ἀξιολόγησης. Ἔχει ἤδη ὑλοποιήσει τέσσερα συγχρηματοδοτούμενα προγράμματα ποὺ ἀφοροῦν στὴν ἀνάπτυξη ἀνθρώπινου δυναμικοῦ καὶ στὴν Διὰ βίου μάθηση καὶ ἓνα ποὺ ἀφορᾷ στὴν ψηφιοποίηση - διάσωση καὶ ἱστορικὴ τεκμηρίωση ἱερῶν κειμηλίων, ἐνῶ σχεδιάζει μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐπόμενα προγράμματα γιὰ τὴν νέα προγραμματικὴ περίοδο τοῦ ΕΣΠΑ 2024 – 2027. Στὸ πλαίσιο τῆς πολυετοῦς λειτουργίας τὸ Ι.Π.Ε. καὶ μέσα ἀπὸ τὴν ἀποτεθεῖσα ἐμπειρία τῆς ὑλοποίησης ἐπιμορφωτικῶν προγραμμάτων καθὼς καὶ τῆς ψηφιοποίησης τῶν ἱερῶν κειμηλίων ἔχουν ἀναδειχθεῖ μιὰ σειρὰ ἀπὸ σύγχρονες ἀνάγκες στὴν κατῆχηση καὶ στὴν ποιμαντικὴ διακονία οἱ ὁποῖες θὰ ἀναπτυχθοῦν ἐκτενῶς στὴν παροῦσα εἰσήγηση.

Αρχιμανδρίτης **Συμεών Βενετσιάνος**

Γενικός Διευθυντής του Ίδρύματος Νεότητας και Οικογενείας
της Τεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών

Ο Αρχιμανδρίτης π. Συμεών Βενετσιάνος γεννήθηκε στον Πειραιά το 1964. Σπούδασε Οικονομικά και Διοίκηση Έπιχειρήσεων στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς και Θεολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Υπηρέτησε στην Ι. Μητρόπολη Πειραιώς, στην Ι. Μητρόπολη Δημητριάδος και σήμερα στην Ι. Αρχιεπισκοπή Αθηνών. Στην Ι. Μητρόπολη Πειραιώς υπηρέτησε ως Πρωτοσύγκελος, Διευθυντής του Περιοδικού «Πειραιϊκή Εκκλησία», του Ραδιοφωνικού Σταθμού «Πειραιϊκή Εκκλησία» και του Γραφείου Νεότητας της Ι. Μητροπόλεως. Στην Ι. Μητρόπολη Δημητριάδος υπηρέτησε ως Διευθυντής του Ραδιοφωνικού Σταθμού «Ορθόδοξη Μαρτυρία» και της Χριστιανικής Νεολαίας Δημητριάδος. Στην Ι. Αρχιεπισκοπή Αθηνών υπηρέτησε ως Διευθυντής του Ίδρύματος Ψυχοκοινωνικής Αγωγής και Στήριξης «Διακονία» και σήμερα είναι Γενικός Διευθυντής του Ίδρύματος Νεότητας και Οικογένειας και Προϊστάμενος του Καθεδρικού Ί. Ναού Παναγίας Φανερωμένης Χολαργού. Έλαβε μέρος σε έκκλησιαστικές αποστολές στη Ρωσία, τη Φινλανδία, την Πολωνία και το Βέλγιο. Είναι συγγραφέας βιβλίων πνευματικής οικόδομης και έχει συμμετάσχει ως συγγραφέας σε συλλογικά έργα. Πραγματοποιεί όμιλίες και εισηγήσεις σε Ί. Μητροπόλεις της Έκκλησίας της Ελλάδος. Διετέλεσε μέλος της Συνοδικής Υποεπιτροπής Παρακολούθησεως Θεμάτων Ολυμπιακών Αγώνων 2004 και της Συνοδικής Έπιτροπής Τύπου, Δημοσίων σχέσεων και Διαφωτίσεως. Σήμερα είναι μέλος της Συνοδικής Έπιτροπής επί της Χριστιανικής Αγωγής της Νεότητας.

Το αίτημα μιās σύγχρονης κατήχησης και σύγχρονες ποιμαντικές δράσεις για την αντιμετώπιση του

Η Κατήχηση αποτελεί εϋθύνη και παράδοση της Έκκλησίας. Συνιστᾶ οϋσιαστική παράμετρο της ζωής της στη μακραιώνη πορεία της, τόσον ως διδαχή πρὸς τοὺς κατηχουμένους πρὸ τοῦ Βαπτίσματος (προ-βαπτισματικὴ κατήχηση) ὅσον καὶ ὡς μυσταγωγικὴ διδασκαλία πρὸς τοὺς ἄρτι βαπτισθέντες γύρω ἀπὸ τὰ βαθύτερα μυστήρια τῆς πίστεως (μεταβαπτισματικὴ κατήχηση). Κατηχητικὲς ὀμιλίες συναντοῦμε στὰ ἔργα τῶν περισσοτέρων Πατέρων τῆς Έκκλησίας μας. Εἶναι πρωταρχικὸ ἔργο, δὲν εἶναι πάρεργο, οὔτε “εἰσαγωγή” ἀπὸ τῆ Δύση. Στὶς ἡμέρες μας ἡ ἀνάγκη τῆς Κατήχησης εἶναι ἀκόμη πιὸ ἐπιτακτικὴ, ἀφοῦ τὰ μέχρι χθὲς “δεδομένα”, ὅπως π.χ. ἡ οἰκογένεια καὶ τὸ σχολεῖο, μπορεῖ πλέον καὶ νὰ μὴν ὑφίστανται. Γιὰ μιὰ βαθύτερη προσέγγιση καὶ διακονία τῆς ποιμαντικῆς τῆς νεότητος εἶναι ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη τῶν καιρῶν μας: 1. Ἡ κατήχηση νὰ ζαναβρεῖ τὴν κεντρικὴ θέση της στὴν ἱεράρχηση τῆς ποιμαντικῆς ἀγωνίας τῶν Ἐπισκόπων καὶ τῶν Ἱερέων μας. 2. Ἡ σπουδαιότητα τῆς κατήχησης νὰ κατανοηθεῖ σαφέστερα ἀπὸ ἐκείνους ποὺ τὴν διακονοῦν (κατηχητὲς καὶ κατηχήτριες). Ἡ καλὴ διάθεση εἶναι ἡ ἀφετηρία, ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ. Αἰταιεῖται ἐκπαίδευση καὶ συνεχῆς ἐπιμόρφωση. 3. Ἐφοδιασμὸς ὄσων ἀσχολοῦνται μὲ τὴ νεότητα μὲ ὅλα τὰ ἀπαραίτητα κατηχητικὰ Βοηθήματα, εἰκονογραφημένα βιβλία, συ-

στήματα έγγραφης και αναπαραγωγής κινούμενων εικόνων με ήχο κ.ά. Υπάρχουν θαυμάσιες προσπάθειες, που αξίζει τον κόπο να τύχουν καλύτερης υποδοχής και αξιοποίησης. 4. Η ένορία να ξαναβρεί τον προσανατολισμό της. Συντονισμός των ένοριακών προσπαθειών, σε συνάρτηση με τις απαραίτητες υλικο-τεχνικές υποδομές και την οικονομική στήριξη του κατηχητικού έργου. 5. Αξιοποίηση και ανάπτυξη παράλληλων και νέων μεθόδων προσέγγισης και διακονίας, όπως η κατασκήνωση, ο πολιτισμός, ή οικολογία, ή δημιουργική απασχόληση. 6. Προσέγγιση της οικογένειας. Να βοηθήσουμε τα παιδιά και τους νέους να ζήσουν συνολικά την ένορία και όχι ένα μέρος της.

Antony (Vrame)

Bishop of Synada,

Associate Professor at Holy Cross Greek Orthodox School of Theology, Boston, USA

Bishop Anthony (Vrame) Ph.D. of Synada is Director of Holy Cross Orthodox Press and Adjunct Associate Professor of Religious Education at Holy Cross Greek Orthodox School of Theology, Brookline, Mass., (USA). He currently oversees the annual assessment of all students preparing for the priesthood at Holy Cross. He is well known for his writings on Orthodox Christian religious education, the history of the Greek Orthodox Archdiocese of America, and the changing sociological landscape of Orthodox Christianity in the United States. He is the Co-chair of the Orthodox Education Study Group of the International Orthodox Theological Association (IOTA). He was President of the Orthodox Theological Society in America, Chair of the Faith and Order Commission of the National Council of Churches in Christ (USA), and on the Board of Directors of IOTA. He was ordained Bishop of the once renowned See of Synada in April, 2024. He serves as an Auxiliary Bishop of the Greek Orthodox Archdiocese of America.

Catechetics and pastoral care in the Orthodox Church in the United States today

This presentation will discuss the post-pandemic effects on Christian education in Orthodox parish communities in the US. Of particular note will be the role that on-line learning and social media has played, leading to challenges for learners, the role of on-line Orthodox influencers and voices and their effects on Church life. In light of the financial struggles of the churches, the reduction in the number of resources being made available from central Church bodies has localized catechetical efforts for content creation, thus exacerbating the “congregational” impulse in Orthodox America.

15ο: Κατήχηση και διακονία σὲ εὐπαθείς κοινωνικὲς ομάδες

Κτήριο «Κωστής Παλαμᾶς», 1ος ὄροφος, Ἀκαδημίας 48

Τετάρτη 27 Νοεμβρίου, ὥρα 12:00-14:00

Ἀρχιμανδρίτης **Ἰωάννης Καραμούζης**

Ἀρχιγραμματεὺς τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

Ὁ Ἀρχιμανδρίτης Ἰωάννης Καραμούζης διακονεῖ ὡς Ἀρχιγραμματέας τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ Ἱεροκήρυκας τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Χαλκίδος. Ἔχει λάβει τὸ πτυχίον τῆς Θεολογίας ἀπὸ τῆ Θεολογικῆ Σχολῆ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Master καὶ Διδακτορικὸ ἀπὸ τῆ Θεολογικῆ Σχολῆ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης μὲ θέμα τὴν Ποιμαντικὴ προσέγγιση Κωφῶν καὶ Βαρηκόων. Ἔχει ἐκπονήσει Μεταδιδακτορικὴ Ἔρευνα μὲ θέμα τὴν Κώφωση καὶ τὴν Ὀρησκευτικότητα στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, ἐνῶ εἶναι ὁ πρῶτος Μεταδιδάκτορας τοῦ Τμήματος τῆς Κοινωνικῆς Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἔχει ἐπιπλέον ἀποκτήσει Master στὴν Εἰδικὴ Ἀγωγή τοῦ Παιδαγωγικοῦ Τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Αἰγαίου καὶ Certificate τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γενεύης στὴν Οἰκουμενικὴ Θεολογία. Ὁμιλεῖ τὴν Ἀγγλική, τὴ Γαλλικὴ, τὴν Ἰταλική, τὴν Ἰσπανικὴ καὶ τὴν Ἑλληνικὴ Νοηματικὴ γλῶσσα. Διδάσκει στὸ ἐξ ἀποστάσεως μεταπτυχιακὸ πρόγραμμα τῆς εἰδικῆς ἀγωγῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λευκωσίας τῆς Κύπρου τὸ μάθημα: Ψυχομετρικὲς ἔρευνες στὴν Εἰδικὴ Ἀγωγή.

Ποιμαντικὴ Κωφῶν

Ἡ ποιμαντικὴ τῶν Κωφῶν ἀποτελεῖ τὴν ἔκφραση τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ τῆς ἀγάπης τῆς Ἐκκλησίας πρὸς ἐκείνους τοὺς ἀνθρώπους ποὺ στεροῦνται τὴν αἴσθηση τῆς ἀκοῆς γιὰ νὰ πληροφορηθοῦν τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ, νὰ τὸν κατανοήσουν καὶ ἔπειτα νὰ τὸν ἀκολουθήσουν στὴν καθημερινότητά τους. Ἡ ποιμαντικὴ καλεῖται νὰ φέρει τοὺς Κωφοὺς στὸ κέντρο τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος, νὰ καταστήσει σαφὲς στοὺς ἀκούοντες πιστοὺς ὅτι οἱ ἀδελφοὶ τους οἱ Κωφοὶ εἶναι παιδιὰ τοῦ ἴδιου Θεοῦ μὲ ἐκείνων, ποὺ ἔχουν τὰ ἴδια δικαιώματα καὶ βέβαια τὴν ἀνάγκη νὰ βιώσουν ὅτι ἀνήκουν στὴν ἴδια οἰκογένεια ἰσότημα καὶ ταυτόχρονα ὅτι ἔχουν τὴν ἴδια προοπτικὴ, ἐκείνῃ τῆς ἀγιότητος. Συντελεῖ ἀκόμη στὴν ἀποδοχὴ τους ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν οἰκογένειά τους, τὴν ἀντιμετώπιση συγκρούσεων ἐντὸς τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος καὶ τὴν διαχείριση τοῦ ἄγχους ποὺ ὀφείλονται στὴν ἀπογοήτευση, στίς ἐνοχῆς καὶ στὴν μὴ ἰκανὴ ἐπικοινωνία. Ἡ ποιμαντικὴ τῶν Κωφῶν δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ «μιλήσει» τῇ γλῶσσά τους. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο γίνεται γέφυρα ἐπικοινωνίας, ἀφορμὴ γνωριμίας καὶ εὐκαιρία φανέρωσης τοῦ πλοῦτος ποὺ χαρακτηρίζει αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους.

π. Σταύρος Κοφινάς

Πρωτοπρεσβύτερος του Οικουμενικού Θρόνου, Διδάκτωρ Ψυχολογίας, Συντονιστής του Δικτύου του Οικουμενικού Πατριαρχείου για την Ποιμαντική Διακονία στον Χώρο της Υγείας, Συντονιστής της Επιτροπής για την Υγεία και την Ύαση του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών

Ο π. Σταύρος Κοφινάς είναι Πρωτοπρεσβύτερος του Οικουμενικού Θρόνου. Συντονίζει το Δίκτυο του Οικουμενικού Πατριαρχείου για την Ποιμαντική Διακονία στον Χώρο της Υγείας που έδρευε στην Ι. Μητρόπολη Ρόδου. Είναι Συντονιστής της Επιτροπής για την Υγεία και την Ύαση του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών. Ως εκπρόσωπος του Οικουμενικού Πατριαρχείου, είναι ιδρυτικό ενεργό μέλος του Ευρωπαϊκού Δικτύου για την Ποιμαντική Διακονία στα Υγειονομικά Ίδρύματα (European Network of Health Care Chaplaincy). Εκλέχθηκε παμψηφεί τρεις φορές και υπηρέτησε ως Πρόεδρος και Γενικός Συντονιστής αυτού του Δικτύου (2000-2010). Γεννήθηκε, μεγάλωσε και σπούδασε στις ΗΠΑ. Μετά τις θεολογικές του σπουδές στην Θεολογική Σχολή του Τιμίου Σταυρού, εκπόνησε το διδακτορικό του στην κλινική ψυχοθεραπεία και ποιμαντική ψυχιατρική μέριμνα. Εργάστηκε ως ψυχοθεραπευτής στο πρωτότυπο για την εποχή του ψυχιατρείο Human Resource Institute στην Βοστώνη (1974-1976). Ζεί στην Ελλάδα από το 1976. Έχει διακονήσει ως ιερέας στο Νοσοκομείο του Έρυθρου Σταυρού στην Αθήνα (1976-1988) και στην ένορία του Αγ. Νικολάου στη Θήβα (1989-1994). Από το 1994 μέχρι το 2022 ήταν τακτικός λειτουργός της Ίερας Μονής του Όσιου Μελετίου Κιθαιρώνας (Ιερά Μητρόπολη Μεγάρων). Θεμελίωσε και συντόνισε το ποιμαντικό πρόγραμμα της Ι. Μητρόπολης Μεγάρων και Σαλαμίνας στο Θριάσιο Νοσοκομείο Έλευσίνας (1996-2003) και ήταν πρόεδρος του Συμβουλευτικού Κέντρου της Ι. Μητρόπολης Περιστερίου (2001-2004). Στο πλαίσιο του Προγράμματος Ποιμαντικής Επιμόρφωσης της Αρχιεπισκοπής Αθηνών ήταν πρόεδρος των ιερέων των νοσοκομειακών ιδρυμάτων της Αττικής. Έχει μεγάλη πείρα ως ψυχοθεραπευτής και ασχολείται ιδιαίτερα με θέματα που σχετίζονται με την ποιμαντική. Στο πλαίσιο της διακονίας του έχει συντονίσει πολλές ψυχοθεραπευτικές ομάδες, ιδιαίτερα για ζευγάρια, γονείς και νέους. Έχει οργανώσει και έχει λάβει μέρος σε πολλά εκπαιδευτικά σεμινάρια και συνέδρια στην Ελλάδα και στο εξωτερικό για κληρικούς, ιατρούς, νοσηλεύτριες, ψυχοθεραπευτές και κοινωνικούς λειτουργούς. Παράλληλα, είναι γνωστός για το συγγραφικό του έργο σε τομείς ψυχολογίας και ποιμαντικής.

Διακονώντας γέροντες και χρονίως πάσχοντες

Είναι γεγονός ότι σήμερα η αύξηση της γήρανσης και οι περίπλοκες καταστάσεις των ατόμων με σοβαρά χρόνια νοσήματα δημιουργούν πολλές προκλήσεις σε κοινωνικό, οικογενειακό και άτομικό επίπεδο. Συγκεκριμένα, τα θέματα που συνοδεύουν τη γήρανση, όπως η άνοια και η νόσος Άλτσχάιμερ, μās φέρνουν ενώπιον του ευρύτερου προβληματισμού γύρω από την έννοια και τη σημασία της κατανόησης, τόσο για τόν άσθενή όσο και για εκείνους που τόν φροντίζουν. Παράλληλα, οι δυσκολίες που παρουσιάζονται στους πάσχοντες με χρόνια νοσήματα, πολλές φορές δυσκολεύουν την επικοινωνία που απαιτείται ώστε να προσφερθεί μια ολοκληρωμένη μέριμνα. Η κυριότερη μέριμνα που έχουμε να προσφέρουμε έχει σχέση με τη διαφύ-

λαξη τῆς ἀξιοπρέπειας τοῦ κάθε πάσχοντα, ιδιαίτερα ἐκείνου ποὺ χάνει τὴν αἴσθησι τῆς ὑπόστασός του. Στὸ θέμα τῆς ἀξιοπρέπειας καὶ τῆς ἱερότητας τοῦ προσώπου, ποὺ εἶναι πάντοτε καιρὶο καὶ ἐπίκαιρο, ἐδῶ προστίθεται τὸ θέμα τῆς κοινωνικῆς ἀπομόνωσης αὐτῶν τῶν ἀτόμων καὶ τῆς ἀνάγκης τους γιὰ μιὰ ζωτικὴ ἔνταξι καὶ μετοχὴ στὴν κοινωνία, στὸ Σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Τελευταῖο, ἀλλὰ ἴσως τὸ πιὸ σημαντικό, εἶναι ἡ ποιμαντικὴ φροντίδα ποὺ πρέπει νὰ προσφέρουμε στοὺς φροντιστὲς αὐτῶν τῶν ἀτόμων, εἴτε αὐτοὶ εἶναι τὰ μέλη τῆς οἰκογένειάς τους, εἴτε οἱ βοηθοὶ καὶ οἱ ἐπαγγελματίες Ὑγείας ποὺ τὸν διακονοῦν, οἱ ὁποῖοι συχνὰ προσβάλλονται ἀπὸ κατάθλιψη, ἄγχος καὶ διάφορα σωματικὰ συμπτώματα. Ἡ ποιμαντικὴ μέριμνα χρειάζεται νὰ λάβει ὑπόψη τῆς ὅλης αὐτῆς τῆς διαστάσεως καὶ τῶν δύο ομάδων ἀνθρώπων.

Ἀρχιμανδρίτης **Παντελεήμων Παπασυνεφάκης**
Γενικός Διευθυντής τῆς ΑΜΚΕ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος
«ΣΥΝΥΠΑΡΞΙΣ – Οἰκουμενικὸ Πρόγραμμα Προσφύγων»

Ὁ Ἀρχιμανδρίτης π. Παντελεήμων (Γεώργιος) Παπασυνεφάκης γεννήθηκε τὸ 1974 στὴ Νέα Ἰωνία Ἀττικῆς ὅπου καὶ ὀλοκλήρωσε τὶς ἐγκύκλιες σπουδές του. Εἶναι κάτοχος πτυχίου καὶ μεταπτυχιακοῦ τίτλου ἀπὸ τὸ Τμῆμα Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ, ἐνῶ τὸ 2019 ἀναγορεύθηκε μὲ ἄριστα Διδάκτορας τοῦ Ποντιφικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀνατολικῶν Σπουδῶν τῆς Ρώμης μὲ θέμα διατριβῆς: «Τὸ κείμενο τῆς Ραβέννας (2007): Ἀνάλυση- Κριτικὴ Θεωρία». Τὸ 1997 χειροτονήθηκε διάκονος καὶ ἀπὸ τὸ 2001 ἕως τὸ 2023 διετέλεσε προϊστάμενος στὸν Ἱερὸ Καθεδρικὸ Κοιμησεως τῆς Θεοτόκου Νέας Φιλαδέλφειας. Ἀπὸ τὸ 2023 ὑπηρετεῖ ὡς Ἱεροκήρυκας τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ν. Ἰωνίας, Φιλαδελφείας, Ἡρακλείου καὶ Χαλκηδόνος. Διατελεῖ μέχρι σήμερα Γενικός Διευθυντής τῆς ΑΜΚΕ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν ἐπωνυμία ΣΥΝΥΠΑΡΞΙΣ- Οἰκουμενικὸ Πρόγραμμα Προσφύγων, ἔχοντας ἀναλάβει διαδοχικὰ ἀπὸ τὸ 2016, κατόπιν σχετικῶν ἀποφάσεων τῆς Διαρκοῦς Ἱερᾶς Συνόδου, τὴ θέση τοῦ μέλους τῆς Δ.Ε., τοῦ Διευθυντῆ τοῦ φορέα καθὼς καὶ τοῦ συνεργάτη τῆς Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Μεταναστῶν, Προσφύγων καὶ Παλιννοστούντων. Τὸ 2019 διορίστηκε ἐπίσης Γραμματέας τῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν. Γνωρίζει ἄπταιστα ἰταλικά καὶ ἀγγλικά, εἶναι μέλος ἐθνικῶν καὶ εὐρωπαϊκῶν δικτύων γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῶν προσφύγων καὶ αἰτούντων ἄσυλο καὶ ἔχει συμμετάσχει σὲ πλῆθος σχετικῶν συνεδριῶν καὶ ἡμερίδων στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Εὐρώπη ὡς εἰσηγητής. Τέλος ἔχει συγγράψει βιβλία, μελέτες καὶ ἄρθρα θεολογικοῦ, λειτουργικοῦ καὶ ἱστορικοῦ, χαρακτήρα καθὼς καὶ ἐπὶ θεμάτων ποῦ ἄπτονται τοῦ προσφυγικοῦ φαινομένου.

Διακονία τῶν μεταναστῶν καὶ προσφύγων ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος

Ἡ μετανάστευση, ἡ προσφυγιά, οἱ βίαιες μετακινήσεις πληθυσμῶν ὑπῆρξαν καὶ συνεχίζονται νὰ εἶναι, δυστυχῶς, καταστάσεις ἄρρηκτα συνδεδεμένες μὲ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κόσμου. Ἀπὸ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν πρωτοπλάστων ἀπὸ τὸν Παράδεισο μέχρι τοὺς ἀνὰ τὴν ὑφήλιο πολέμους καὶ τὴν ἐπαπειλούμενη ἐπισιτιστικὴ κρίση, οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν πάψει νὰ ἀναζητοῦν ἀσφαλεῖς τόπους συνύπαρξης. Σ' αὐτὸ τὸ διαρκῶς μεταβαλλόμενο περιβάλλον, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καλεῖται νὰ δώσει μαρτυρία Εὐαγγελίου πρὸς ὅλους τοὺς ἐμπερίστατους ἀδελφούς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν καταγωγὴ ἢ τὰ πιστεύω τους. Νὰ βοηθήσει τὸν ξένο, βλέποντας στὸ πρόσωπό του Ἐκεῖνον ποῦ ἔπαθε στὸν Σταυρὸ γιὰ ὅλους, νὰ ἐπιβεβαιώσει ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἓνα διαρκὲς βίωμα καὶ στάση ζωῆς. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἀντιμετωπίζει τοὺς πρόσφυγες ὡς ξεχωριστὰ καὶ μοναδικὰ ὄντα στὴ θέση Ἐκεῖνου. Ἀνοίγει τὴν ἀγκαλιά της σὲ ὅλους ὄσους, μὲ κίνδυνο τῆς ζωῆς τους, παίρνουν τὸν δρόμο τῆς προσφυγιάς ἀναζητῶντας ἀσφάλεια. Μέσα ἀπὸ τὴν ΑΜΚΕ «ΣΥΝΥΠΑΡΞΙΣ- Οἰκουμενικὸ Πρόγραμμα Προσφύγων», ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἐργάζεται ἐδῶ καὶ πάνω ἀπὸ τέσσερις δεκαετίες γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν. Μὲ σεβασμὸ στὸ πρόσωπο καὶ τὴ μοναδικότητα τοῦ «ἄλλου», μὲ μελέτη καὶ διερεύνηση, μὲ ἐπιστημονικὴ προσέγγιση ἀλλὰ καὶ ἀπόλυτη διαφάνεια καὶ τήρηση τῶν ἀπαιτούμενων διαδικασιῶν, ἡ ΣΥΝΥΠΑΡΞΙΣ σχεδιάζει καὶ ὑλοποιεῖ προγράμματα,

ἐπιδιώκοντας νὰ καταστήσει τοὺς πρόσφυγες καὶ τοὺς μετανάστες πρωταγωνιστὲς τῆς ἱστορίας τους. Στόχος καὶ φιλοσοφία τοῦ φορέα εἶναι οἱ πρόσφυγες νὰ ὑποστηριχθοῦν ὥστε νὰ γίνουν ἐνεργητικοὶ δρώντες καὶ ὄχι παθητικοὶ ἀποδέκτες ὑπηρεσιῶν καὶ ἐπιδομάτων. Περαιτέρω, μέσα ἀπὸ στοχευμένες παρεμβάσεις καὶ ἐνέργειες, ἐπιδιώκει νὰ διαμορφώσει τὶς συνθήκες ποὺ θὰ ἐπιτρέπουν τὴν συνύπαρξη μὲ τρόπο ἀμοιβαία ἐπωφελῆ γιὰ τοὺς πρόσφυγες ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ καὶ εὐρωπαϊκὴ κοινωνία. Ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια, ἡ ΣΥΝΥΠΑΡΞΙΣ ἔχει προσφέρει σημαντικὴ στήριξη σὲ χιλιάδες πρόσφυγες, ἐνῶ ἀπὸ τὸ 2020 ἔχει ἐπικεντρωθεῖ στὸν τομέα τῆς παιδικῆς προστασίας, λειτουργῶντας Κέντρα Φιλοξενίας Ἀσυνοδούτων Ἀνηλίκων προσφύγων. Ἐκατοντάδες παιδιά γίνονται ἀποδέκτες ἐνὸς εὐρέος φάσματος ὑπηρεσιῶν ποὺ δὲν περιορίζονται στὴν ἀπλὴ κάλυψη τῶν βασικῶν τους ἀναγκῶν, ἀλλὰ ἐπεκτείνονται στὴν ἀνάπτυξη τῶν δεξιότητων καὶ τῆς προσωπικότητάς τους, στὴν ἀπόκτηση γνώσεων καὶ στὴν ἐξοικείωση μὲ τὸ νέο τους περιβάλλον ὥστε νὰ μπορέσουν, μὲ τὴν ἐνηλικίωσή τους, νὰ αὐτονομηθοῦν καὶ νὰ ἔχουν τὰ ἐφόδια στὴν προσπάθειά τους νὰ ἐκπληρώσουν τοὺς στόχους τους.

Κλήμης Πυρουνάκης

Θεολόγος, Πρόεδρος του Δικτύου στήριξης φυλακισμένων και άποφυλακισμένων γυναικών

Ο Κλήμης Πυρουνάκης γεννήθηκε το 1950 στην Καλλιθέα Αθηνών στη φαμίλια (8 παιδιά) του παπα-Γιώργη Πυρουνάκη, καθηγητή Θεολόγου, και της Χρυσής Δασκαλοπούλου, καθηγήτριας Γαλλικής. Από μικρός συναναστράφηκε με περιθωριακούς ανθρώπους και παιδιά, αφού ο πατέρας του ξεκίνησε την κοινωνική του δράση πριν τον πόλεμο ιδρύοντας κατασκηνώσεις και κέντρα άνοιχτης προστασίας στην Έλευσίνα και όπου άλλοι υπήρχε ανάγκη. Τόσο το όραμα όσο και το βίωμα των έργων αυτών των κοινοτήτων ειρήνης και αγάπης τον ενέπνευσαν να χαράξει τον δικό του δρόμο Θεολογίας της Απελευθέρωσης. Ο Κλήμης αρχικά άκολούθησε τον τεχνικό κλάδο, σπούδασε και εργάστηκε ως Μηχανικός Ψυκτικός. Θέλησε να σπουδάσει Θεολογία και τελικά το κατάφερε. Αποφοίτησε από το Τμήμα Θεολογίας του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης το 1980 και μαζί με τη γυναίκα του Άννα Καρύδη, παιδαγωγός και εκείνη, εγκαταστάθηκαν σε ένα χωριό της Βοιωτίας όπου και διαμορφώνουν το άγρόκτημα στο οποίο ζούν έως σήμερα. Ο Κλήμης διορίστηκε καθηγητής στο Γυμνάσιο-Λύκειο Καπαρελλίου στο οποίο δίδαξε Θεολογία τα πρώτα 10 χρόνια ενώ παρέμεινε εκεί μέχρι και το 2008 ως διευθυντής. Από το 1985 ξεκίνησε να συνδέει διαθεματικά τη Θεολογία με το Περιβάλλον, αναγνωρίζοντας την προσωπικότητα του παιδιού, εντάσσοντας τους εύαλωτους μέσα σε ομάδες και κοινοτικές δράσεις. Από το 2007 που ξεκίνησε την πρακτική του ως έμψυχωτής στις φυλακές Χαλκίδας επιλέχθηκε να στήσει το Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας μέσα στις φυλακές Γυναικών που πρόσφατα είχαν μεταφερθεί από τον Κορυδαλλό στον Έλεώνα Θηβών. Η δυναμική των ομάδων τόσο μέσα όσο και έξω από τη φυλακή ήταν τόσο ισχυρή που οδήγησε 9 ιδρυτικά μέλη με εμπειρία φυλακής να συστήσουν μια Αστική Μη Κερδοσκοπική Έταιρεία, ώστε να μπορούν να υλοποιούν τους στόχους επανένταξης που έθεσαν από την αρχή. Σήμερα το Δίκτυο έξακολουθεί να συμπαραστέκεται στις γυναίκες με εμπειρία εγκλεισμού και επιμένει να οργανώνει μηχανισμούς απασχόλησης ώστε απεξαρτημένες από οικονομικές στερήσεις να διαφυλάσσουν την αξιοπρέπεια τους.

Η κακοποιημένη γυναίκα στη φυλακή θύμα και θύτης.

Η κοινωνία των προσώπων γίνεται λυτρωτική

Οι γυναίκες που έχουν κακοποιηθεί (κακοποίηση, ύποτιμηση, χρησιμοποίηση, εκμετάλλευση σε πορνεία, σωματική βία με βασανισμό, σαδισμό κ.ά.) είναι εγκλωβισμένες σε ένα φαύλο κύκλο, κύκλο δράματος και δεν μπορούν να βγούν από αυτήν την δίνη. Παραλύουν και δίνουν όλα τα εφόδια στον κακοποιητή τους να ασκήσει επάνω τους βαναυσότητα, σωματικές βλάβες και εκμετάλλευση. Το άγχος, ή κατακρημνισμένη αυτοεικόνα τους και η απελπισία τις οδηγεί σε αυτοκακοποίηση γιατί έχουν χάσει τον σεβασμό στο πρόσωπό τους και είναι γεμάτες ενοχές. Ως πειθήνια όργανα κάνουν κάθε είδους παράνομες έκδουλεύσεις με συνέπεια να αντιμετωπίζουν τον νόμο και να οδηγούνται στην φυλακή. Στο δίλημμα ποιόν δρόμο να ακολουθήσουν αν συνεχίσουν να υπομένουν, να ανέχονται, να αυτοτιμωρούνται, επιλέγουν πολλές φορές ως λύση τον θάνατο του κακοποιητή ή όποιου θεωρούν υπεύθυνο για την κατάντια τους. Προσωρινά νιώθουν λύτρωση, αλλά όταν συνέρχο-

νται και διαπιστώνουν τις συνέπειες της αποτρόπαιας πράξης, επιλέγουν την αυτοκτονία. Η σύλληψή τους από τις αρμόδιες αρχές λειτουργεί προστατευτικά μέσω της αστυνομίας, των φυλάκων, των κοινωνικών λειτουργών, ψυχολόγων και γιατρών. Με τον εγκλεισμό τους στη φυλακή σιγά-σιγά προσαρμόζονται στο νέο περιβάλλον έχοντας από τη μια την επιλογή να αποδεχτούν χωρίς διαμαρτυρία τα δεινά της φυλακής (νεκρό χρόνο, υποκουλούρα, υποταγή σε ομάδες μαφίας, εμπλοκή σε ύποπτες δοσοληψίες κ.ά.) και από την άλλη να πάρουν την απόφαση να εγγραφούν στο σχολείο ή σε δημιουργικές δραστηριότητες (λέσχη ανάγνωσης, μαθήματα μουσικής, εργαστήριο ζωγραφικής, μαθήματα Η/Υ, εργαστήρια ραπτικής κ.ά). Αυτόματα ανοίγει ή πόρτα του κελιού και η ταυτότητά τους παίρνει άλλο περιεχόμενο. Γίνονται μαθήτριες, εκπαιδευόμενες, τίμια απασχολούμενες και εργαζόμενες. Στο Σχολείο βρίσκουμε αυτές τις γυναίκες με επιθυμία να ενταχθούν ενεργά στις εκπαιδευτικές δομές. Το κίνητρο συνήθως είναι η έκπτωση της ποινής (μια μέρα στο σχολείο ισοδυναμεί με μια μέρα λιγότερο στη φυλακή), με το πέρασμα του χρόνου, όμως, γεύονται τα αγαθά της εκπαιδευτικής (αγαπητικής) κοινότητας, μετέχουν σε ομάδες αυτοβελτίωσης, σε ομάδες ανάγνωσης, σε εργαστήρια τέχνης και γραφής κ.ά. Αφυπνίζονται, δημοσιοποιούν και τακτοποιούν τα πάθη τους και τον πόνο τους. Αποφασίζουν να χτίσουν έναν καινούριο εαυτό. Η επιβράβευση για τα έργα τους ανεβάζει την επιθυμία για αλλαγή. Η αυτοεικόνα τους βελτιώνεται και ξεπερνιούνται σιγά-σιγά οι ένοχές. Εάν ο εγκλεισμός βελτιώσει τη σωματική και ψυχική υγεία της κρατούμενης γυναίκας, υπάρχει έλπιδα. Στη διαδρομή του Δικτύου Στήριξης Φυλακισμένων και Αποφυλακισμένων Γυναικών υπάρχουν ιστορίες γυναικών που επέστρεψαν στο οικογενειακό περιβάλλον ή βρήκαν τη δύναμη να απομακρυνθούν από τα κακοποιητικά πλαίσια. Υπάρχουν ιστορίες γυναικών που έφτιαξαν το σπιτικό τους και τη ζωή τους. Ιστορίες γυναικών που βρήκαν τα παιδιά τους και ζούν μαζί τους. Ιστορίες γυναικών που έδωσαν εξετάσεις και πέρασαν στο Πανεπιστήμιο και ή ζωή τους άλλαξε ριζικά. Σε όλα αυτά οι ένθεοι δάσκαλοι σε συνεργασία με τους κοινωνικούς λειτουργούς, τους ψυχολόγους και τον ιερέα της φυλακής επιπλέγουν τη βιωματική μάθηση ως εργαλείο δράσης. Προσεγγίζουν την αλήθεια του Προσώπου με σεβασμό και συγκίνηση. Με αυτοσεβασμό, λυτρωμένες, μαθαίνουν να απεγκλωβίζονται από ένδεχόμενα δεινά, γιατί γνωρίζουν καλά πλέον τα παρεπόμενα της υποταγής...

Αρχιμανδρίτης Αθναγόρας Λουκατάρης

Υπεύθυνος τοῦ Κέντρου προστασίας ἀνηλίκων ROM

καὶ τοῦ Κέντρου ὑποδοχῆς ἐθισμένων νέων τῆς Ἰ. Μητροπόλεως

Νεαπόλεως καὶ Σταυρουπόλεως στὸν Δενδροπόταμο τῆς Θεσσαλονίκης

Ὁ π. Αθναγόρας, (κατὰ κόσμον Θεόδωρος Λουκατάρης), γεννήθηκε στὴ Θεσσαλονίκη στίς 14 Ἰουλίου τοῦ 1977. Μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐγκυκλίων σπουδῶν του, εἰσήχθη στὴν Ἀνωτέρα Ἐκκλησιαστικὴ Σχολὴ Θεσσαλονίκης, ἐνῶ μετὰ τὴν ἐκπλήρωση τῶν στρατιωτικῶν του ὑποχρεώσεων, ὡς ἔφεδρος ὑπαξιωματικὸς τῶν τεθωρακισμένων, εἰσήχθη στὸ τμήμα Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΑΠΘ. Τὸν Ἰούλιο τοῦ 2001 ἔλαβε τὸ σχῆμα τοῦ Μεγάλου Ἀγγελικοῦ Τάγματος, ἐνῶ τὸν Νοέμβριο τοῦ ἰδίου ἔτους χειροτονήθηκε διάκονος καὶ ὑπηρετήσε στὸν Μητροπολιτικὸ Ναὸ τῆς Νεάπολης. Τὸν Μάρτιο τοῦ 2003 χειροτονήθηκε πρεσβύτερος καὶ ἀκολούθως τὸ 2004 ἔλαβε τὸ ὄφρικο τοῦ Αρχιμανδρίτη ἀπὸ τὸν μακαριστὸ Μητροπολίτη Νεαπόλεως καὶ Σταυρουπόλεως Διονύσιο Α΄. Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 2005 κλήθηκε νὰ ὑλοποιήσει τὸ ὄραμα τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου μας κ.κ. Βαρνάβα γιὰ τὸ Κέντρο Προστασίας Ἀνηλίκων καὶ Ὑποστήριξης Νέων ΦΑΡΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Νεαπόλεως & Σταυρουπόλεως στὴν Ἑνορία τοῦ Ἁγ. Νεκταρίου στὸν Δενδροπόταμο Μενεμένης, ὅπου διακονεῖ μέχρι σήμερα. Παράλληλα ξεκίνησε σπουδὲς στὴν Ἀνωτάτη Ἐκκλησιαστικὴ Ἀκαδημία Θεσσαλονίκης, ἀπὸ ὅπου ἔλαβε τὸ πτυχίο του τὸ 2008, ἐνῶ τὸ 2021 ὀλοκλήρωσε τὸ μεταπτυχιακὸ του στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Λευκωσίας στίς Ἐπιστήμες τῆς Ἀγωγῆς καὶ συγκεκριμένα στὴν Εἰδικὴ Ἐκπαίδευση. Εἶναι Πρόεδρος τῶν Διαχειριστικῶν Ἐπιτροπῶν τῶν Ἱερῶν Παρεκκλησιῶν τῆς Γενικῆς Ἀστυνομικῆς Διεύθυνσης Θεσσαλονίκης, τῆς Κεντρικῆς Ἀγορᾶς Θεσσαλονίκης, τῆς Ἑταιρείας Ὑδρεύσεως Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Κ.Τ.Ε.Α. Θεσσαλονίκης, ἐνῶ ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 2011 καὶ μέχρι σήμερα εἶναι τακτικὸ μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας Προστασίας Ἀνηλίκων Θεσσαλονίκης τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης. Ὁ ΦΑΡΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ἔχει βραβευτεῖ ὡς καλὴ πρακτικὴ γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἔνταξη τῶν εὐπαθῶν ομάδων τοῦ πληθυσμοῦ, καθὼς καὶ γιὰ τὴ βελτίωση τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑγείας τους μεταξὺ ἄλλων ἀπὸ τὴν ΕΕ, τὸ State Department, τὴν Κίνηση τῶν Πολιτῶν, τὴν Ἑταιρεία “Ὑγεία γιὰ Ὅλους”, τὸν Ἱατρικὸ Σύλλογο Θεσσαλονίκης καὶ τὸν ΕΕΣ.

Δημιουργώντας ἓνα Φάρο διακονίας στὴν κοινότητα τῶν Ρομά

Ἡ φυσικὴ τάση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ ἐμπνέεται ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο, ὅταν μιλάει ὁ Χριστὸς στὴν καρδιά του, εἶναι νὰ γονατίσει δίπλα στὸν ἀδελφό του γιὰ νὰ σηκωθοῦνε μαζί. Τὸ πρόσωπο τοῦ πιστοῦ ὁ ὁποῖος διακατέχεται ἀπὸ ἐλεύθερη πίστη φωτίζεται μὲ ἓναν τρόπο ξεχωριστὸ ποὺ ἐμπνέει αὐτοὺς ποὺ πλησιάζει καὶ τοὺς προδιαθέτει νὰ ἀφεθοῦν στὰ χέρια του μὲ ἐμπιστοσύνη. Οἱ εὐαίσθητες κοινωνικὲς ομάδες ἀντιλαμβανόμενες αὐτὸ τὸ φῶς ὡς κάτι ἐσωτερικὸ καὶ μυστηριακὸ τὸ ζηλεύουν καὶ παραδίδονται ἐλεύθερα σὲ αὐτὸ καὶ τὸ ἐκφράζουν ἀντλώντας στοιχεῖα ἀπὸ τὴ δική τους παράδοση, πρᾶγμα ποὺ ἐμεῖς τὸ ἀντιλαμβανόμαστε ὡς ἐμπλουτισμὸ τοῦ δικοῦ μας τυπικοῦ καὶ τὸ χαίρομαστε. Ἡ συμπερίληψη ὅλων ἀδιακρίτως τῶν ἀδελφῶν μας στὴν καρδιά μας εἶναι προϋπόθεση γιὰ τὸ δικαίωμα συμμετοχῆς μας στὴ μυστηριακὴ

ζωή τῆς Ἐκκλησίας μας, πού εἶναι ἡ ἀποκορύφωση τοῦ βιώματος τοῦ Εὐαγγελίου καί τῆς συνεχοῦς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ στήν Ἱστορία. Ἄλλωστε, ἡ συμπερίληψη, πού προβάλλεται ὡς σύγχρονη κατάκτηση τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ὑπάρχει στό Εὐαγγέλιο ὡς παράκληση τοῦ Χριστοῦ μας πρὸς ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα. Μὲ ὁδηγὸ τὸ Εὐαγγέλιο τῆς Κρίσεως καί τὴν παραβολὴ τοῦ Καλοῦ Σαμαρείτη γεννήθηκε καί ἀνδρώθηκε τὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια ὁ ΦΑΡΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας τῆς Μητρόπολης τῆς Νεάπολης, ὅπου ὁ Ἐπίσκοπος μας Βαρνάβας ἔθεσε τίς βάσεις γιὰ νὰ ὑλοποιηθεῖ τὸ ὄραμά του γιὰ τὰ παιδιὰ τοῦ μεγαλύτερου ghetto Ρομὰ στὴ Β. Ἑλλάδα, ὥστε νὰ ἔχουν ἴσες εὐκαιρίες μὲ τὰ ὑπόλοιπα παιδιὰ, γιὰ νὰ ἀγωνιστοῦν γιὰ τὸ δικαίωμα στό ὄνειρο. «Καὶ ἀνάγκη πᾶσα νὰ τοὺς γνωρίσεις... γιατί δὲν γίνεται αὐτοὶ χωρὶς ἐμᾶς οὔτε ἐμεῖς χωρὶς αὐτούς». Μὲ πλαίσιο δράσης τὴν ἐνορία τοῦ Ἁγ. Νεκταρίου Μενεμένης καὶ βασικὸ ἐργαλεῖο τὴ συμμετοχικὴ παρατήρηση ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἐθνογραφικῆς κριτικῆς προσέγγισης, ἐπιχειροῦμε τὴν καταγραφή καὶ κατανόηση τῶν προβλημάτων πού κρατοῦν τοὺς ἀδελφούς μας Ρομὰ ἀκόμα στό περιθώριο σχετικὰ μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ τους ἔνταξη, τὸν νόμιμο βιοπορισμὸ τους, τὴν βελτίωση τῶν συνθηκῶν ζωῆς καὶ ὑγείας καὶ τὴν ἀπόκτηση μόνιμης κατοικίας. Ἡ ἤδη εἰκοσαετὴς πείρα μας σὲ θέματα προσέγγισης εὐπαθῶν ομάδων τοῦ πληθυσμοῦ ἔχει καταδείξει ὅτι εἶναι θεμελιώδους σημασίας νὰ βοηθήσουμε τὰ ἄτομα αὐτὰ νὰ ἀναπτύξουν κριτικὸ πνεῦμα μέσα ἀπὸ ἰσότιμη διαλεκτικὴ σχέση, ὥστε νὰ εἶναι σὲ θέση μαθαίνοντας καὶ μεταδίδοντας δεξιότητες νὰ ἐξερευνοῦν τὸν κόσμο στὸν ὁποῖο ζοῦν, ἐνῶ παράλληλα θὰ εἶναι ἔτοιμοι νὰ προτείνουν οἱ ἴδιοι ἐφαρμοστέες λύσεις γιὰ τὰ προβλήματα πού ἀντιμετωπίζουν, πρακτικὴ πού ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο βῆμα γιὰ τὴ χειραφέτησή τους.

ΠΑΡΑΛΛΗΛΑ ΔΡΩΜΕΝΑ

– Έκθεση Θεολογικοῦ Βιβλίου

Φουαγιέ τοῦ Ἀμφιθέατρου «Ἄλκης Ἀργυριάδης»

Δευτέρα 25 ἕως Πέμπτη 28 Νοεμβρίου κατὰ τίς ὥρες διεξαγωγῆς τοῦ Συνεδρίου

– Περιδιαβαίνοντας τὴ Βυζαντινὴ καὶ τὴ Νεότερη Ἀθήνα

Ξενάγηση συνέδρων σὲ βυζαντινὰ καὶ νεότερα μνημεῖα στὸ ἱστορικὸ κέντρο τῆς Ἀθήνας.

Τὴν ξενάγηση θὰ πραγματοποιήσει ἡ Ὀμότιμη καθηγήτρια τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ Ἰωάννα Στουφῆ-Πουλημένου

Δευτέρα 25 Νοεμβρίου, ὥρα 14:00-16:00

– Ἐπίσκεψη στὸ Δημαρχεῖο Ἀθηνῶν

Ἀθηνᾶς 63, Πλατεῖα Ἐθνικῆς Ἀντίστασης (Κοτζιά)

Ξενάγηση συνέδρων στὶς τοιχογραφίες τοῦ Φῶτη Κόντογλου. Τὴν ξενάγηση θὰ πραγματοποιήσει ὁ καθηγητὴς τοῦ Τμήματος Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Δημήτριος Παυλόπουλος.

Τρίτη 26 Νοεμβρίου, ὥρα 10:00-12:00

– Ἐπίσκεψη στὸ Ἴδρυμα Μεῖζονος Ἑλληνισμοῦ

Πειραιῶς 254, Ταῦρος

Προβολὴ τῆς τρισδιάστατης ταινίας γιὰ τὴν Ἱερὰ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ ἐν Στεριάῳ μὲ εἰκονικὴ περιήγηση (Virtual Reality), Παραγωγή τοῦ Ἰδρύματος Ποιμαντικῆς Ἐπιμορφώσεως τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν.

– Ἐπίσκεψη στὸ Βυζαντινὸ καὶ Χριστιανικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν

Λεωφ. Βασιλίσσης Σοφίας 22

Ξενάγηση συνέδρων στὸ Βυζαντινὸ καὶ Χριστιανικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν. Τὴν ξενάγηση θὰ πραγματοποιήσει ἡ Γενικὴ Διευθύντρια του ΒΧΜ Δρ. Αἰκατερίνη Δελλαπόρτα.

Τετάρτη 27 Νοεμβρίου, ὥρα 14:00-16:00

– «Στὰ βήματα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στὴν Ἀθήνα»

Ξενάγηση συνέδρων στὴν ἀρχαία Ἀγορὰ καὶ στὸν Ἄρειο Πάγο (λόφος τῆς Πνύκας).

Τὴν ξενάγηση θὰ πραγματοποιήσουν οἱ καθηγητὲς τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Ὁρησκαιολογίας τοῦ ΕΚΠΑ Σωτῆριος Δεσπότης καὶ Ἀθανάσιος Ἀντωνόπουλος.

Πέμπτη 28 Νοεμβρίου, ὥρα 10:00-12:00

– Μουσικὴ Ἐκδήλωση – Λήξη τοῦ Διεθνοῦς Συνεδρίου

Ἀμφιθέατρο «Ἄλκης Ἀργυριάδης»

Πέμπτη 28 Νοεμβρίου, ὥρα 20:00-21:00

Συντονιστική Επιτροπή τῆς Γραμματείας

Σταῦρος Γιαγκάζογλου

Αναπληρωτῆς Καθηγητῆς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Ειρήνη Χριστινάκη

Καθηγήτρια τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Αθανασία Σιλβέστρου

Εἰδικὸ Τεχνικὸ Ἐργαστηριακὸ Προσωπικὸ (Ε.Τ.Ε.Π.) τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας, Κοσμητεία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ

Δημήτριος Ἀλεξόπουλος

Εἰδικὸ Τεχνικὸ Ἐργαστηριακὸ Προσωπικὸ (Ε.Τ.Ε.Π.) καὶ Ὑποψήφιος διδάκτωρ τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ / Κοσμητεία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ

Αἰκατερίνη Μάντη

Διοικητικὴ Ὑπάλληλος, Κοσμητεία τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ ΕΚΠΑ

Μέλη τῆς Γραμματείας

Ἀθηνᾶ Ἀλμπάνη

Ὑποψήφια διδάκτωρ τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Νεκταρία Κυριακὴ Ἀσπιώτη

Ὑποψήφια διδάκτωρ τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Βασιλικὴ-Μαρία Βασιλείου

Κάτοχος ΜΔΕ τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Θωμᾶς Γαρουφαλῆς

Ὑποψήφιος διδάκτωρ τοῦ Τμήματος Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Θρησκευολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Γεώργιος Γεράκης

Μεταπτυχιακὸς φοιτητῆς τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Χριστίνα Κούνα

Ὑποψήφια διδάκτωρ τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Σοφία Κουνάβη

Μεταπτυχιακὴ φοιτήτρια τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΑΠΘ

Ἀργυρῶ Μαρινοπούλου

Ὑποψήφια διδάκτωρ τοῦ Τμήματος Φιλοσοφίας τοῦ ΕΚΠΑ

Βασίλειος Ι. Νικολίτσης

Ὑποψήφιος διδάκτωρ τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Nino Sadzaglishvili

Ὑποψήφια διδάκτωρ τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Γεωργία Τζανάκη

Ὑποψήφια διδάκτωρ τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ ΕΚΠΑ

Γραμματεία Διεθνούς Συνεδρίου
«Ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία στὸν 21ο αἰῶνα. Προκλήσεις καὶ Προοπτικές»
Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν / Κοσμητεία Θεολογικῆς Σχολῆς
Πανεπιστημιούπολη, Ἄνω Ἰλίσια, 157 84, Ἀθήνα.
Πληροφορίες: +30 210 7275891 / +30 210 727 5738 / +30 210 727 5762
E-mail: ic2024@theol.uoa.gr – ἰστοσελίδα: <https://ic2024.theol.uoa.gr/>

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ
ΣΧΟΛΗ